

The copyright of this thesis vests in the author. No quotation from it or information derived from it is to be published without full acknowledgement of the source. The thesis is to be used for private study or non-commercial research purposes only.

Published by the University of Cape Town (UCT) in terms of the non-exclusive license granted to UCT by the author.

PADMAKER

CORNELIA CHRISTINA LE ROUX / BARCOR003

**A DISSERTATION IN PARTIAL FULLFILLMENT OF THE
REQUIREMENTS FOR THE AWARD OF THE DEGREE OF MA IN
CREATIVE WRITING**

**FACULTY OF THE HUMANITIES
UNIVERSITY OF CAPE TOWN**

2008

SUPERVISOR: PROF ETIENNE VAN HEERDEN

**This work has not been previously submitted in whole, or in part for the
award of any degree. It is my own work. Each significant contribution to,
and quotation in, this dissertation from the work, or works of other people
has been attributed and has been cited and referenced.**

Signature:

Signed by candidate

 ...Date... *5 September 2008*

DIGITISED
26 FEB 2013

ABSTRACT

This novel narrates the lives of the white working class in the years following 1950. It is a fictionalised autobiography which, as an ego document, narrates the experiences of a family of “padmakers” (road builders). These blue-collar workers built and maintained South Africa’s roads in the years between 1951 and 1980 and lived transient lives, moving from town to town, unsettling their families.

The author, being the child of one such a family, researched the craft of road building extensively and brings to the story the textures and living conditions of the nomadic, marginalized existences of families in the road camps of those years.

The protagonist in the novel is an adult woman journeying through the countryside, researching her past, worrying about the veracity of memory, and trying to understand her own childhood trauma within her family.

She remembers her father as the hardworking, approachable parent in whom she found comfort and solace. Despite his own burdens – especially an accident in which a child was killed with a road grader - he tried to lighten the household where his disfunctional wife ruled.

During her journey – both literal and figurative – the protagonist learns about the destructive and complicated condition – Munchausen Syndrome - her mother had always suffered from.

Learning more and more about herself and discovering the past and the influence it had on her as an adult, the protagonist comes to an understanding of her mother.

PADMAKER

Cornelia Christina le Roux

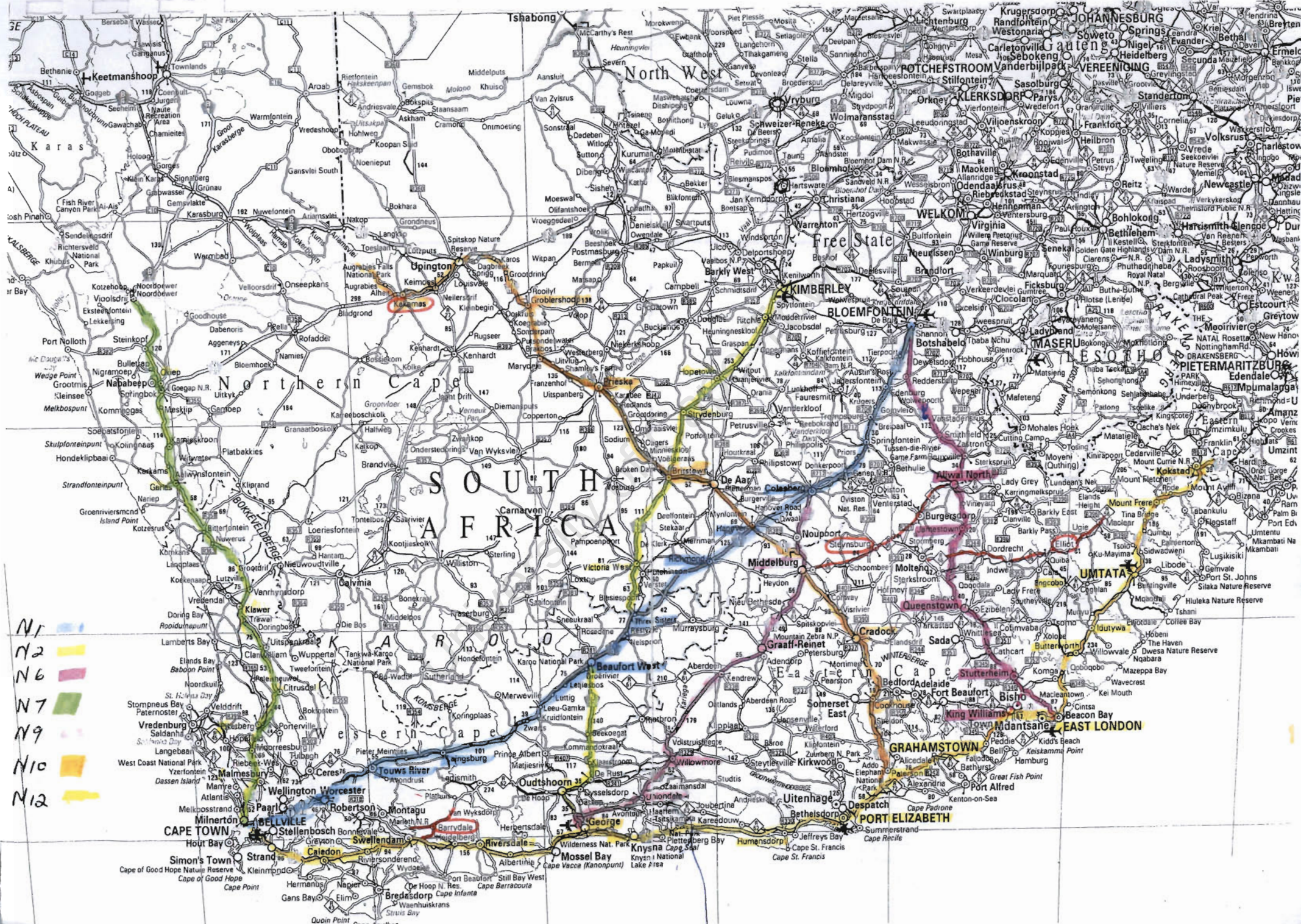
University of Cape Town

Die verlede is 'n ander land: Waar is die pad wat soontoe loop?

Hierdie lewe, Karel Schoeman

Round and round he walked, and so learned a very valuable thing: that no emotion is the final one.

Oranges Are Not the Only Fruit, Jeanette Winterson

- N1
- N2
- N6
- N7
- N9
- N10
- N12

'n Padmaker is nie 'n mens nie, hy trap net 'n spoor soos 'n mens.

Die woorde wat sy as agtjarige kind van agter 'n winkelrak gehoor het, rol deur haar kop; dit sing saam met die wiele op die teer op pad na die woestyn. Halfwoestyn, langs die Oranjerivier, daar waar haar eerste onthou lê.

Of sy soek, en of sy weghardloop van dit wat sy by Henry gehoor en in die boeke begin lees het, weet sy nie. Sy ry agter haar neus aan – dit was altyd haar pa se raad wanneer hulle êrens moes kom en die pad nie geweet het nie.

“Vat dit,” het tannie Ousus gesê toe sy omtrent twee maande gelede, die Saterdag nadat haar ma daar weg is, by haar langs gegaan het. Sy het die koffertjie met die geroeste knip wat soos 'n hoofletter T lyk in haar hande gedruk. “Nie dat daar eintlik iets in is wat 'n mens kan help nie. 'n Paar kiekies van julle en jou pa en 'n man met 'n wit hemp aan. En 'n sakkie met wol en penne en die klere wat sy agtergelos het.”

Sy het die tannie se snor teen haar mond verdra, en die vasdruk teen haar ronde lyf in die bont swart-en-rooi rok. Wanneer sy haar weer sou sien, het sy nie geweet nie. Dalk nooit. Soos sy haar ma dalk nie weer sou sien nie. Tannie Ousus het aangeneem sy gaan haar soek, en sy het haar dit maar laat glo. Watter kind sou nie 'n ma wat weg is, gaan soek nie?

Sy het weggery van Worcester af daardie warm, bedompige Bolandse Saterdag, haar brein afgesluit teen die dink wat ál dringender geklop het. As haar ma weg was, was sy weg. Sy wou niks meer daarmee te doen gehad het nie. Sy wou nie hoor hoe tannie Ousus bekommerd was nie, hoe haar ma nooit op haar eie oor die weg sou kom nie, hoe sy nie kon verstaan dat haar suster op haar ouderdom op 'n bus of 'n ding kon klim en weggaan sonder om vir enigiemand te sê waarheen en vir hoe lank nie.

Háár kon dit nie skeel nie.

Tot die vorige middag, toe die telefoon haar wakker gelui het. Sy het die oggend drie-uur eers die aantekeninge wat deur die pos gekom het, neergesit. Sat. Sy het gehardloop na Sebastiaan se studeerkamer toe die foon deur haar drome bly skril. Haar arm was tam toe sy die telefoon van die mik af tel. In die spieël met sy kammagoud-beslane raam het sy haarself gesien. Onder haar oë was dit donker, blou, asof iemand haar vir 'n toneelstuk oud wou laat lyk.

Die stem aan die ander kant was senuweeagtig, 'n bietjie heftig in haar poging om haar gerus te stel, te sê sy moet haar nie bekommer nie, haar ma is veilig, maar sy kan nie sê waar sy haar bevind nie: "Ek mag nie, ek is verbind tot 'n beroepskode. Ek is jammer. Maar ek sal u op hoogte hou van enige veranderinge."

Sy het die telefoon neergesit; op die voorstoep gaan sit en wag dat Sebastiaan se bakkie van die onderplaas af terugkom. Oorkant die ronde rantjie het die Kaap gelê, maar sy kon Tafelberg nie sien nie; net 'n lae, gryserige mis. Dit het haar nog somberder gemaak. Sy het nie geweet of dit dalk mis van die see af was nie, maar dit het gevoel of dit eerder rookbesoedeling was.

Dit het later geraak. In 'n stadium het sy opgestaan en vir haar 'n glas Durbanville Hills chenin blanc ingegooi.

Sy het weer aan die slaap geraak. Toe sy wakker word, het die son in skerwe in die port jacksons gesit. Johannes moes die beeste in die kamp langs die huis ingejaag het, want sy het hulle koppe met die bewegende ore tussen die hoë weidings sien uitsteek.

Toe Sebastiaan sy lyf by die Isuzu uitwurm, was die bottel leeg.

"Ek gaan vir 'n tyd weg," het sy gesê met die moed wat die witwyn haar gegee het. "Alleen."

Hy het gesug en in die stoel langs haar gaan sit. "Dis gevaarlik, vrou. Jy kan nie so op jou eie . . ." Sy maag het 'n bult gemaak onder sy kakiehemp met die groen lappe op die skouers en bosakke.

"Ek kan nie anders nie. Buitendien, jy is die een wat my allerhande verwyte toeslinger – en as jy wil hê ek moet klaarkry daarmee, moet jy my nie nou probeer keer nie."

Dit was haar laaste woord. Sy het opgestaan en gaan pak; die koffertjie met die strêps wat sy by tannie Ousus gekry het, ook by haar eie goed gesit. Dit, en die pak met papiere, die aantekeninge, die boeke waarin sy gelees het.

Sy trap die petrolpedaal. As sy vanaand op Springbok wil wees, sal sy haar ry moet ken. Te meer omdat die chenin blanc nog in haar kop sit. By die Durbanville Apteek het sy eers stilgehou, haar slukderm en maag was die ene vuur.

Toe sy die dorp met sy raserige bestuurders, sy yuppies, sy welvaart agtergelaat het, draai sy die prop van die bottel Gaviscon in die ry oop en vat 'n sluk. Sy proe die anys as die dik, witterige vloeistof in haar keel afgly en gril soos altyd wanneer sy medisyne van watter aard ook al drink.

“ 'n Groot bottel,” het sy vir die bleek vrou agter die toonbank gevra en beduie na die een met die pienk-en-turkoois etiket. Die vrou het die kleiner bottel aangegee en sy het haar kop geskud. “Ek sê mos: die groot een.”

Sy moes hard gepraat het, of kwaai, want die apteekvrou het haar wenkbroue gelig voor sy omgedraai het om die regte houer af te haal. “Jámmmer.” Haar stemtoon was sarkasties.

Sy wou die deur van die apteek agter haar toegooi toe sy uitstap kar toe. Daar was 'n woede in haar. Nee, *anger*. Woede maak 'n hoogoondevuur en vlam vinnig uit. Maar anger bly brand. Iets wat om en om in jou kolk sonder dat dit uitbrand. Moses se braambos; die hel van die duiwel in die kinderbybel waarbinne sy sou aanhou brand en waarvan sy nooit weer sou kon wegvlug nie. Hoeveel keer het sy dit nie gehoor nie?

Maar terugdink en onthou is nie noodwendig dieselfde ding nie. Die dinge wat op haar ingeënt is, dit kan wees dat sy dit skerper en dieper onthou as wat dit werklik was. Die skroei van die swart yster se reuk teen die stryklaken . . .

Sy verbeel haar die blouswart wolke wat Kaap se kant toe links oor die heuwels kom, ruik soos rook.

Sy onthou die dogtertjie wat die krummels met haar hand van die tafel afgevee het voordat sy die borde in die wasbak gepak het. "Jy mors op die vloer, vat die lap!" het Ma-Kinnie gesê vanwaar sy agter die stryktafel gestaan en kyk het dat sy reg doen.

Sy was vies. Dit was die aand van die eerste skooldag van haar tweede skooljaar, en sy wou verder in haar nuwe leesboek gaan lees. "Ag Mamma!"

Sy het die paar krummels wat op die grond geval het, onder die tafel ingeskop en na die wasbak toe geloop. Verby die plek waar die strykyster sisgeluide op die natgespatte wasgoed gemaak het.

Eers toe die yster 'n halwe liniaal van haar gesig af was, het sy dit gesien. En die warmte gevoel. Haar ma het die vuurwarm ding na haar kant toe gedruk. Sy kon die hitte van die yster langs haar wang ruik.

Ma-Kinnie se oë was swart en dit het gelyk of hulle by haar kop wou uitspring. Sy het by die deur uitgehardloop; agter haar het die sifdeur geklap.

Deur haar bril met die vlerkies op die rame het sy hom in 'n waas gesien: haar pa, langs die dowwe groen doringboom, besig om sy groentetuin en die vyeboom wat hy geplant het, nat te lei. Sy het die rooigrond geruik soos dit nat geword het van die water uit die pyp, en haar asem het teruggekom in haar bors.

In die truspieël kan sy in die een hoek albei tasse sien. Die een wat tannie Ousus gegee het, en hare, met die gou-droogword-klere en 'n paar warm goed vir die herfsdae. Veral in die binneland begin die aande koel voel teen 'n mens se blaaië, met dié dat die dae ál korter en kouer word.

Eers ná kilometers deur die Swartland begin Sebastiaan se bekommerde gesig wegvaag in die geploegde lande en die droë, onbewerkte stukke grond. Sy wil hom weg. Sy onvermoë tot begrip is nie iets waaroor sy haar ook nog wil bekommer nie. Nie nou nie. Maar Juli se oë, dit bly haar by; hulle speel in die skaduwees wat vroegoggend nog op plekke teen die koppies wegkruip vir die son. Oë wat na haar kyk uit die skilpaddop wat oor die stuk blougrys

teerpad kruip; wat soms aan die lag gaan tussen die bloekomblare wat hier en daar skaduwee bied vir die jerseys op die lande.

Ek móét die pad loop, Juli. Sy praat met haar kind asof sy regtig daar sit. Dis nie net omdat sy my ma, jou ouma, was nie. *Is* nie. Maar vir myself, om klarigheid te kry. Om te kyk na die paaie waarlangs ons getrek het; om hóm uit die kiekies en toe boeke te haal. My pa is die enigste een wat my sal kan vertel. Ek wens dat jy jou oupa kon ken . . . Hý sou jou kon vertel hoe 'n mens moet bou, versigtig en deeglik. Want niks kan vorentoe gaan as die rots en klip rondom jou steeds weer na benede tuimel nie.

Jy is op die verkeerde pad!

Dit was nie Ma-Kinnie wat sy gehoor het die nag toe Juli ná die matriekeksamen saam met die ander klomp see toe is nie; dit was haar eie stem wat sy in die handdoek in die badkamer moes smoor sodat Sebastiaan dit nie in sy studeerkamer langsaan kon hoor nie.

Haar kind was weg; uiteindelik het dit tot hier gekom. Sy moes haarself doelbewus keer om nie jammerlik op die mat te gaan lê nie, inmekaargetrek, soos 'n geelthysie wat sy hart en sy binnegoed toerol met sy lyf. Sy moes veg om nie ook die bekende patroon wat sy so goed uit daardie tyd geken het te volg nie, die rooigehulde gesig, die hare wat sy letterlik uit haar kop trek, die oë beskuldigend en verontreg.

Dit sou makliker wees om haar terug te trek in 'n kamer, haar oor te gee aan die selfbejammering, wetend dat sy nou nog meer alleen sou wees met Juli wat nie meer elke dag huis toe kom nie. En met Sebastiaan wat dag vir dag steeds verder wegglip in sy eie wêreld van rekenaarbeheerde boerdery, aand ná aand voor die vierkantige skerm sit met statistieke van buitelandse en binnelandse melkpryse, graanpryse, subsidies en rampverslae. Dít, tesame met die feit dat sy die onderwys ses maande tevore gelos het omdat sy ál meer getwyfel het aan haar vermoë om iemand anders se kinders iets meer as idiome en sinskonstruksies te leer.

“Jy grawe 'n gat vir jouself.” Dit was Sebastiaan se reaksie toe sy die aand aan etenstafel gesê het sy het haar bedanking ingedien. “Dis hierdie

díng wat jou beethet – as jy niks anders het om te doen nie, gaan dit jou heeltemal opvreet.”

Snags het sy in twyfel wakker gelê en dink aan dit wat tussen haar en Juli bestaan het. Het sy gewonder óf daar iets bestaan het. Was daar werklik, soos sielkundiges beweer, ’n onlosmaaklike band tussen moeder en dogter? Is dit regtig soos Henry, vir wie sy oor haar ma se vreemde gedrag geraadpleeg het, sê? Dat daar geen groter rolmodel is vir ’n kind as dié van ’n ouer van dieselfde geslag nie?

Teen die afdruk van daardie model op haarself het sy baklei. Tog het sy die driehoekige brandmerk van die swart yster bo haar voel huiwer; kon sy die hitte daarvan voel.

Maar wat sou sy doen aan Juli? ’n Mens se eie invloed kan jy nie bepaal nie. En hoe stop ’n mens ’n proses? Kán jy?

Voor haar vertrek op hierdie reis wat sy weet sy moet maak, al weet sy nie presies waarheen nie, of wat sy wil en gaan kry nie, het sy Juli koshuis toe gebel nadat alles ingepak was.

“Ek gaan ’n bietjie terugry na al die plekke waar ek as kind gebly het,” het sy gesê, en haar daarvan weerhou om goed kwyd te raak soos *Ek gaan my verlede soek, of Ma wil Maself gaan vind*.

“Wanneer ek terug is, ry ek Stellenbosch om, en dan gaan eet en flik ons.” Laasgenoemde om haar gerus te stel dat sy nie ook gaan verdwyn soos die kind se ouma wat al weke tevore die pad gevat en nog niks van haar laat hoor het nie.

Maar toe sy inklim, het sy ’n plek vir Juli gelos op die sitplek langs haar. Vir ’n onsigbare passasier, maar met ’n teenwoordigheid wat kon praat wanneer die oomblik daar was. Iemand aan wie sy dit wat sy sien en hoor kon oordra. Vir die toekoms. Want om iets vir môre te hê, moet jy dit aan die verlede kan vasmaak. Dit het sy as kind geleer by haar pa, Japie Badenhorst, padskraperopeur.

Om vorentoe te loop, moet 'n mens se voete ook geplant bly in die stukkies aarde wat jy as padmakerkind so skrams en vlug bewoon het; moet jy dié stukkies grond aan jou skoensole bewaar.

Om te weet waarheen jy op pad is, moet 'n mens onthou waar jy vandaan kom, Pa se kind.

Die naambordjies waar sy verbyry, steek in haar kop vas.
Muishondrivier, Swartberg.

Blindefontein.

By Piketberg draai sy regs af na die rietdak waar die curios-stalletjie is. Vir 'n herfsdag is dit nog oondwarm, maar binne-in die gebou is dit skemer en koeler. Sy het gedink dat sy hier iets te ete sal kry, maar die bruin man agter die kasregister wat die kralepoppies uit die sneespapier haal om hulle op die rak te sit, beduie na langsaan. "By die Boutique," sê hy. "Ons verkoop net hierdie goed. Soos dít."

Hy het twee poppies met skewe kraalogies regop na haar toe uitgehou.

Sy loop uit in die skerp son, neem 'n klaargemaakte hoender-en-mayonnaisebroodjie uit die koelrak by die winkeltjie wat aan die garage gekoppel is, en vra vir koffie om weg te neem. By die motor trek sy haar baadjie uit, gooi dit agtertoe sodat dit op die sitplek beland en draai die regter-voorruit en die linker-agterruit oop sodat die luggie kan deurtrek. Sy wikkel die deksel van die foamalite-glasie af en sit dit voor op die paneelbord neer.

By die petrolstop is net een ander motor behalwe hare. Daaruit kom die geblêr van die een of ander Afrikaanse sanger wie se naam sy liever nie eens wil weet nie. Al wat sy kan uitmaak, is "bokkie" en "baby". Terstond draai sy die ruit toe; kyk na die brandstofmeter. Citrusdal, waar sy ook petrol sal kan kry, lê van die pad af, maar daar is in elk geval genoeg brandstof in die tenk om deur te ry Springbok toe.

Agter die draad aan die linkerkant van die hoofpad is 'n land met bitterboelas; duskant die draad, teen 'n paaltjie vasgespyker, staan 'n houtkruis met 'n verdroogde blommekrans.

Sy wil nie daaraan dink nie. Aan ongelukke en dood. Hy is hiér. Die stem wat haar nog nooit in die steek gelaat het nie, kan nie net weggedink word as iemand wat lankal nie meer bestaan nie. Haar pa, wie se lewer en pankreas lank gelede met 'n slag van metaal op metaal gebars het, is ook die pa wat haar op sy skouers gedra het, wat haar vertel het hoe 'n mens deur die lewe moet reis.

Is jy dors? vra sy na die leë sitplek langs haar. Lig, grappenderwys, asof sy Juli se reaksie kan sien. Asof sy werklik daar sit. Hoewel sy haar met ander oë tussen die wiskunde- en chemieklasse op Stellenbosch sien loop.

Ma is darem maar weird. Dis of sy die woorde hoor spring van die passasiersitplek tot in haar linkeroor.

Anderkant Goedemanskraal staan 'n enorme sambreelboom op 'n oop stuk grond. So 'n boom onthou sy uit haar sub B-jaar. Leesboek-Jaap wat met sy diertjies onder die boom speel. 'n Boom wat geplant is by 'n huis waarin mense vir altyd kan bly.

Die name bly by haar oë inspring. Sandfontein, Paleisheuvel. *Huis paleis pondok varkhok – die kinders sê ons bly in bokse . . .*

Verby Clanwilliam lê die wolke teen die horison, mistige sout-en-peper derms, troebel en deurmekaar.

Sandfontein. Hoe het sy die graadelfs die vorige jaar nog geleer – *paradoks*.

Teleurstelling? Is dit wat 'n boer sy stuk grond so 'n ironiese naam laat gee?

Sy is kwaad. Kwaad oor die onbesonnenheid van 'n ou vrou wat haar lewe lank almal gemanipuleer het. En nou, nou ry sy die wye niet in omdat sy van haar af wil wegkom, maar nie anders kan nie as om haar te gaan soek.

En sy moet. Want sy weet as sy haar nie kry nie, bly sy self net die negatief van 'n foto. 'n Skim sonder die skadu's en dimensies wat die kleur en perspektief moet bring.

Meulsteenhoogte.

Vonkelfontein.

Die pad word 'n enkele blink, silwer streep. Sou dit die blouklip wees waarvan haar pa gepraat het? Die chips wat hulle gebruik het op die teerblad? Sy is nooit seker of sy reg onthou of nie. Soveel jare en jare is dit wat verby is, soveel plekke, soveel materiaal, soveel dinge wat amper dieselfde was, maar tog ook nooit presies eenders nie. Wat sy gehoor het, moes in haar eie kop ook verwring het, dit moet sy aanvaar.

“Dit is die ou paaie wat jy nou nary, my kind, en wat jy daar gaan kry, dit weet ek nie. Daar was goed en daar was sleg, en wie weet wat is wat. Ons het soveel kere versit.”

Sy hoor sy stem in die revolusies wat die enjin maak, onthou hoe hy die dag langs haar kom sit het op die sementblad waarop die warmwatertenk gestaan het. Dit was warm. Binnekant, aan die stoofkant van die kombuis se muur, het sy gehoor hoe haar ma oor die warmte kla voordat haar pa by die agterdeur uitgekom en om die hoek geloop het. Dit was die Noord-Kaapdae, en sy woorde kon sy hoor, maar wat hulle gesê het, het vir haar soos 'n storie geklink wat hy in Engels vertel. Onverstaanbaar.

“Ons het van Hartswater na Kakamas toe gekom, en dit was 'n ver ent, Katrien. Dis moeilik vir Mamma. Haar mense is onder in die Oos-Kaap, Sandflats se wêreld.”

Die hand waarmee hy hare vasgehou en oor haar vuilgespeelde vingernaeltjies gevryf het, was soos die staalwol waarmee haar ma die potte blink gemaak het. Gritserig.

Sy het geluister na sy stem meer as na sy woorde. Al die plekke waar hulle al gebly het – sy kon haar dit nie voorstel nie. Haar blyplek was hiér. Hier in die huis waar dit geruik het na tamatiekos en aartappels wat haar ma gekook het en waar Oubie soggens skool toe gegaan en haar smiddae op die driewiel gestoot het. Waar Dina van tannie Griet partykeer haar nuwe bal gebring en by haar kom speel het, al was sy ouer as sy.

“By Keurboomsrivier,” het hy gesê, “daar het ons aan die pad by Bloukrans gewerk.”

“Wat is 'n krans, Pappa?” het sy gevra. Sy kon nie weet hoe hoog so 'n ding moet wees toe hy vir haar sê nie. Êrens in haar kop het sy iets onthou van kiekies wat haar ma in die rooi blikkie gehad het. Mense wat huil, en wit blomme. Kranse, het haar ma gesê. Vir haar broer wat dood is.

Vroeg die volgende oggend het sy gedroom van blomme so hoog soos 'n boom. Blomme wat van klippe gemaak was, soos die kranse waarvan haar pa vertel het. Sy het teen die boom opgeklim en sy kon nie weer af nie. Bo in die boom het 'n voël geskree en geskree. Haar ma het haar kom wakker maak en vir haar water gebring. “Wat skree jy so in jou slaap? Mens huil nie oor niks nie!”

Sy kon nie ophou nie, sy was bang vir die blou kranse en die hoë, wit kranse wat soos mense met lang spoke-arms gelyk het. Haar pa het haar opgetel en tussen hom en haar ma in die bed laat lê. Sy het gehoor hoe hy vertel van die ysterstoel van die grader waarop hy bedags sit, van die pad wat hy oopsny, die stuk tussenin-pad tussen Kakamas en Upington.

Sy het gevoel hoe warm hy kry, hoe die son van bo af op sy gesig geval het en hoe die sand sy voete en sy bene brand. Soos die hel, het sy gedink, die hel waarvan haar ma vertel as sy praat van die sonde en die duiwel.

Oom Boelie, die oom wat oorkant hulle gebly het in die huis waarlangs die druiwetrosse gegroei het, het eerste met die groot lem van die stootskraper gery oor die pad wat gemaak moes word. Hy moes die onnodige stukkies rots en klip wegstoot. “Alles moet presies gelyk wees, Kinnie,” het haar pa gesê terwyl haar ma opgestaan het om solank haar gesig te was in die enemmelkom.

“Die laaste takke en die boomwortels wat in die pad kan bly staan, dit skraap ek weg voor ons met die formasie kan begin. Maar ou Boelie, laas week Woensdag, ag hemel, ek het hom so jammer gehad. Dit het gevoel of die lem van daai bulldozer hier binne-in my insny. Liewe Vader, dit was die

eerste keer dat ek so iets gesien het, Kinnie, só, dat die onderste stuk van die lem, die blink snykant, meegee.”

Haar ma het haar hare in 'n bolla gedraai en op haar kop vasgesteek. Haar pa het nog gepraat en gepraat, maar haar ma het goeters in die kamer begin regskuif, en sý het net halfpad gehoor; nie geweet waarom dit gaan nie.

“Daar was 'n stuk grond op die draai wat Boelie nog moes oopstoot, skoonmaak, maar dit was 'n vreemde soort grond, anders as die gewone sanderigheid van hierdie wêreld. Ek het mos nou agterlangs gewerk, al begin skraap om die formasie reg te kry, en hý was vooruit, Boelie. Hy moes sorg dat die pad iets het om mee te begin. Toe, meteens, druk daai lem in 'n stuk graniet. Só hard en só skerp dat die klank dwarsdeur die dreun van die masjiene skree. Nie waar 'n mens so 'n rots sal verwag nie, en ook nie van die verweerde ou klein stukkies nie. Nee, dit was 'n blok soliede, klipharde rots, onder die boonste lae waar 'n mens dit nooit sou verwag het nie. Maar wie's ons om te sê waar die Here sy klippe moet pak?

“Die manne het my kom roep. Ai Kinnie, hy het geruk soos hy op daai masjien sit. Ek het daar opgeklim om hom af te haal. Hy het nie 'n woord gesê nie, net sy hande weerskante toe oopgegooi met die palms so na bo, en die veld ingeloop. Die lem van die bulldozer het half losgeruk. Daar was 'n winkelhaak so tien duim skuins boontoe, en dan nog weer 'n paar duim na onder links. Die lem in sy peetjie. Toe die ingenieur elfuur daar aankom, sê hy so iets het hy nog nooit in sy lewe gesien nie. En ons het nie 'n ander een om dadelik onderaan die stootskraper te sit nie.

“Weet jy hoe voel dit as alles gaan stilstaan, Kinnie? As net die sorbesies sing en die voëltjies tjiep? 'n Mens wil vir die goed skree: ‘Wat kan julle nie julle bekke hou nie!’

“Ons het maar aangegaan met die paar los werkies wat ons nog kon doen – bosse uitkap, sulke goed, maar ons kon tog nie weer aan die gang kom nie. Teen die aand se kant, toe die geel bus die manne moet oplaai om terug te ry Kakamas toe, het Boelie tussen die bome uitgeloop gekom. Hy't die knip van die bus se deur gedraai – hý wat altyd laaste in die ry gestaan het,

het eerste ingeklim, heel voor in die bus gaan sit. Op Attie se plek. In die middel van die sitplek sodat niemand langsaan kan kom sit nie. Attie het maar verbygeskuif en vir hom 'n plekkie oopgedruk tussen die jong outjies wat in die enkelkwartiere bly.

“Kinnie . . .”

Sy het gesien hoe haar ma die kamerdeur agter haar op knip trek. Deur die muur het sy gelê en wag dat die primus begin sji, dat die water kook, dat haar pa moes opstaan en haar saamneem kombuis toe.

Dit het gelyk of hy nie eens weet dat hulle twee alleen oor was in die kamer nie; hy het aanhou praat. Vertel van die bulldozer wat weke lank sommer agterlangs in die ry masjiene moes bly staan het pleks van heel voor, waar hy voorheen elke aand ingetrek is.

Hy't gepraat van oom Boelie wat liewer geword het vir sy dop, en nog stiller. Van die mense in die kamp wat gepraat het. Die meeste van die goed het sy nie verstaan nie.

“Ek dink, Kinnie,” het haar pa gesê toe haar ma sy koffie vir hom in die bed kom gee en self aan die ander kant gaan sit het, “dit is vir hom die ergste – om nie 'n kind te hê nie. Sy werk wás sy kind. En nou die dag het ek gesien wat 'n man se werk vir hom kan beteken. 'n Man wat sy sout werd is, vir hom is hy en sy werk één ding. Dis vir hom alles – dit en sy kinders . . .”

Haar pa het soos iemand anders gelyk, daar was lyne langs sy mond, sy stem het snaaks geraak. “Destyds, daardie tyd op Sandflats, dat ek dáár deur gekom het...”

Haar ma het haar kop geskud en iets gesê van “tyd dat jy vrede maak, Japie, jy het nou jou eie . . .”

Hy het opgestaan en in die kamer langsaan sy werkklere gaan aantrek. Sy het begin slaperig raak. Tussendeur het sy nog woorde gehoor, “board” en “. . . nou van hom word?”

“. . . aftree-ouderdom buitendien,” het haar ma se stem gesê, maar sy het dieper onder die kombes ingeskuif. Gedink aan die handjie vol

grondboontjies wat oom Boelie vir haar by die draad gegee het wanneer hy van die van die werk af verbygeloop het huis toe.

Langs die pad aan die regterkant loop die groot kanaal van die Olifantsrivier. Die teerpad word 'n roller-coaster wat haar meesleep, en sy weet nie waar hy haar gaan uitspoeg nie. Maar die gevoel van vrees vir die onbekende, die gat in haar maag, die wag vir dit wat gaan kom – dit is nou reeds groter as wat dit was toe sy vroegoggend by die huis op die plaas weg is.

Voor Klawer begin daar lappe wingerde langs die pad wys.

Trawal. Ratelfontein.

Die linkervoorwiel skuif op die gruis. Sy trap rem en die kar skuif nog verder. "Nooit rem trap as jy gly nie, Oubie!" Haar pa se stem was ernstig. Haar broer, sestien jaar oud, was agter die stuur met sy oë stip voor op die pad. Saterdag- en Sondagmiddae se rylesse op die grondpaaie. Sý op die agterste sitplek. Vir háár moes Sebastiaan leer bestuur, want toe was haar leermeester nie meer daar nie.

Sy klim uit. Bewerig. Sy sal haarself moet dwing om te konsentreer. Dit het geen sin om Ma-Kinnie se lewe te wil naspoor en haar eie weg te smyt nie.

Die motor het effens van die pad afgegely. Nie erg nie, maar genoeg dat sy skrikkerig is om die enjin weer aan te skakel. 'n Afgrond is dit nie juis nie, nie in dié wêreld nie, maar oor haar bedrewenheid met 'n voertuig was almal nog altyd skepties.

Sy maak die agterdeur naaste aan die pad oop, haal 'n appel uit die sakkie, byt in die groen skil. 'n Stuk tong glip te laat uit die pad van die kiestande.

Met 'n slag gooi sy die deur agter haar toe; die plek waar die pendoring destyds op Steynsburg haar voetsening en -senuwee vergiftig het, trek pynlik toe sy vorentoe loop. Elke jaar of twee begin dit opnuut van binne af uitsweer.

Teen een van die wit paaltjies langs die pad gaan sy sit. Sy is verby die pad wat na Lutzville uitdraai. Grootdrif lê regs, maar sy twyfel of dit 'n plék sal

wees. Die veld is blou van die vaalte. Afstand is blou, het haar pa gesê wanneer hulle vir Kersfees na tannie Ousus toe gery het en die pad nie wou end kry nie.

Haar oë wag. Op 'n Lutzviller wat dalk by die hoofpad sal indraai om die kar tog net weer op die pad te trek. Sy bak in die son. En in haar selfbejammering; kwaad omdat sy Sebastiaan se stem hoor: *Ek het jou gesê jy soek moeilikheid so vrou-alleen.*

'n Halfuur. Driekwartier. Vier motors wat verbysnel. Almal grou of grys of swart soos die pad self. G'n bestuurder wat hom of haar iets aantrek van 'n vrou wat alleen in die niks sit met 'n motor wat opsigtelik half van die pad af staan nie. Moet sy dan met armgebare soos 'n hanswors probeer om iemand tog net tot stilstand te bring? En wie sou sy werklik kon bel as daar selfoonontvangs wás?

Van ver af hoor sy hom aankom, lank voor sy kan sien wat dit is – 'n swaarvoertuig aan die klank van die enjin en die wiele op die pad. Sy hoor hoe hy afrat, en weer. Stadiger. Totdat hy binne sigafstand is.

“Jy weet darem seker dis nie die regte ding om te doen nie.”

Die man wat uit die Leyland-vragmotor geklim het, staan voor haar sodat sy skaduwee oor haar val. “As jy moeilikheid kry, bly sit jy in die kar en wag tot iemand kom. En sluit jou deur!”

Sy gesig is donker onder die hoed, sy oë bedonderd in sy voorkop. Hy maak die deur oop, stoot die sitplek agtertoe dat sy lang, maer bene tussen die sitplek en pedale kan inpas.

Sy staan en kyk hoe hy met die deur nog oop, die koppelaar intrap, dan die trurat in plek skuif en sy voet op die petrolpedaal laat sak. Stadig, sodat die motor agteruit begin stoot. Hy draai die stuurwiel, en sy moet vinnig padgee sodat die motor nie teen haar vasry nie.

Die woede én die dankbaarheid, die seer van haar stukkende tong, dit is alles gelyktydig in haar aanwesig. En 'n magteloosheid, omdat sy hom wel nodig het; boonop dankie moet sê.

Toe hy die kar ordentlik op die pad getrek het, moeiteloos, en met 'n bejammerende kyk die deur vir haar oophou dat sy kan inklim, het sy steeds nie woorde nie. Sy knik. Hoop dat hy sal weet sy waardeer dit. Hy wag tot sy wegtrek voordat hy sy vragmotor aanskakel; in die spieëltjie sien sy hoe hy teen sy hoed tik soos die Ruiter in Swart in die slapbandboekies van ouds. Dalk is dit wat haar kwater maak as enigiets anders, die feit dat hy homself as 'n soort ridder sien; dat hy hom veroorloof om sy goed- en afkeuring oor haar optrede uit te spreek.

Sy ry met opset stadig sodat hy weer verby haar moet ry. Toe sy weet hy kan haar motor nie meer sien nie, hou sy weer stil, klim uit. Sy maak haar mond wyd oop om dit oor die vlakte uit te skree: Hoe kan jý weet waar ék vandaan kom!

Maar ná 'n rukkie klim sy terug, sit met die oop ruit, hoor hoe die stilte om haar opslaan. Sy kyk in die spieël, steek haar tong uit. Aan die regterkant is 'n opgehewe, rooi rand waar sy haar raakgebyt het. Sy maak haar mond toe. Kyk hoër. Haar neus en wange is droog. Uit die paneelkissie haal sy 'n buisie room en druk 'n koel wit wurmpie in haar hand uit, smeer dit oor haar vel sonder om weer in die spieël te kyk. Wat sy in die weerkaatsing van haarself gesien het, is net goed om te vermy.

Verkeerde pad.

Rondom is die veld stowwerige bossies so ver sy kan sien; plante wat in die lente ná 'n goeie reën uitbars in geel en rooi en oranje fonteine van blomme. 'n Helder skouspel wat die reisiger nooit sal vermoed as hy in die bar tyd hier verbykom nie.

Oor die radio sing Nana Mouskouri . . . *but never ever on a Sunday, a Sunday, a Sunday* . . . Sy draai die volumeknoppe na regs om die klank harder te kry.

Die Sondae van tóé . . . Hulle het Sondagskool toe gegaan om die diplomas met seëls vol te maak. Haar pa het hulle by die kerkdeur afgelaai wanneer hy en haar ma nie self kerk toe gegaan nie. Binnekant was mans met

strak, swart pakke en vroue met blomrokke en -hoede sodat jy in elk geval nie die dominee kon sien nie.

Niks mag hulle gedoen het op 'n Sondag nie. Nie langbroeke gedra het nie, nie gesing het nie – behalwe hallelujas. Niks gelees het nie, behalwe die Bybel, die heilige Woord van God.

Die Smalle Weg se God-oog in die gang regoor haar slaapkamer het haar dopgehou.

Moedverloor. Bitterfontein. Sy is godweetbly sy woon nie in hierdie deel van die land nie. Pessimisme by uitstek.

Maar dalk kyk sy verkeerd. En miskien het sy die Samaritaan langs die pad verkeerd geoordeel. *Skewe-oog, lieg-oog*, het Oubie gekoggel nadat hulle uitgevind het haar een oog is eintlik maar net 'n ornament. Maar wanneer sy haar linkeroog toegemaak het, het sy prentjies gesien wat die ander oog nie kon sien nie. Prentjies met koppe en sterte en uitsteeksels soos van goeters wat sy toe nog nooit êrens gesien het nie.

Weerskante staan veldjies met sukkelende oumansoutbos beplant; 'n klein poging tot versekering vir die droë dae. Net duskant Springbok draai Soebatsfontein en Krymekaar in teenoorgestelde rigtings uit.

Die name los haar nie.

Dit is laat, Ma-Kinnie, praat sy na binne toe. Die tyd dat die kluite hul teiken begin soek, kom ál vinniger nader. *Waar is jy?*

Sy wil in die skadu van 'n doringboom gaan sit en met 'n stokkie in die tregtergaatjie van 'n mierleeu vee: Kom uit, jy met jou weerlose pienk lyf, dat ons mekaar in die oë kan kyk.

Het oom Boelie inmekaar gaan sit toe hy geboard is? Toe die ander operator sy werk oorgevat het? Haar pa het later vertel hoe die jong ingenieurtjie die mense se sake vir hulle gewerk het, hoe hy gesê het dat die stootskraperman wat voorheen daar gewerk het, net brouwerk gedoen het. As dit moes, sou hý sorg dat die mense met handbesems die korreltjies grond en sand wat nog oorbly, kaalhand van die pad afstroop.

Maar min van die boekgeleerdes het hulle ooit oor die padmakers aangestel, dit het haar pa ook gesê. Baie van hulle het, ten spyte van jare se geleerdheid, reguit erken dat hulle eintlik maar by die padmakers op 'n konstruksie-seksie kom leer het.

Dit was nie 'n nasionale pad wat hulle in dié deel van die land gebou het nie, maar die boere van Kakamas en Keimoes was afhanklik van die pad; hulle moes hulle vrugte en hulle duiwe oor daardie pad aanry. En dit moes lank hou. Al was dit nou nie, soos die ingenieurs gesê het, 'n hoofpad en een van die slagare van die provinsie nie.

Sy wens sy kon Juli regtig by haar hê; haar ook laat hoor hoe haar oupa vertel hoe hy 'n pad uitgesny het. Want dis in dié omgewing dat die Bezuidenhout-man met die rooi kuif, een van die grondkokers wat kom inspeksie hou het, vir haar pa gevra het toe hy van die grader afklom: "Meneer Badenhorst, hoe op aarde kry jy dit reg om met jou blote oog daardie pad so presies uit te meet?"

Hy het vir haar ma gewys hoe die man met sy hande deur sy bos rooi hare gevryf het. Sy eie hande was vol merke van die werk, maar hulle was rooi van die skrop met die naelborsel en die Lifebuoy-seep.

Vroegoggende, nog nag, in die stilte van die Noordweste nadat die windjie ophou waai het, het sy in haar dun slaapprokkie op die bedjie in haar kamer gelê; gehoor hoe rommel en raas die bulldozers en die padskrapers in haar ore soos hulle van die kamp af na die werkplek ry, na die plek waar die pad gemaak moes word.

Op die teer voor haar in die pad vorm die buitelyne van die groot geel graders, die Caterpillars, die hoë wiele wat die pad oopdruk, die rondlêgoed wegskraap, al die gemors uit die pad haal.

'n Mens moet 'n skoon blad hê voor jy die rêrige pad kan begin maak – jy moet van onder af oopmaak sodat jy 'n stabiele pad bo-op kan lê, het haar pa gesê.

Maar toe sy Droëdap verbyry, verby die turksvybosse met hul onwaarskynlike vrugte tussen die dik doringblare, sien sy hóm langsaan staan,

die oom met die krom skouertjies. Sy sien hom afklim van die bulldozer asof sy self daardie tyd daar was. Hoor hoe die lem skeur teen die klip.

University of Cape Town

2

By die eerste garage waar sy Springbok binnekom, gooi sy brandstof in. “Visser se Verblyf?” vra sy vir die petroljoggie nadat sy teruggekom het van die klein, koel geboutjie waar die toilette is.

“Net af in die pad, so regs, en dan reg boontoe en dan om die eerste hoek. Oorkant die kafee. Mevrouw sal sommer sien.”

Maar hy beduie haar skoon uit die dorp en teen ’n kop uit. Dit kos terugry en nog ’n paar keer se vra voor sy by Visser se Verblyf-en-Koffiehuis uitkom.

Sy sleep die tas aan die een hand, gooi die rekenaar se band en haar handsak se slinger oor haar stywe regterskouer.

Visser gaan wys haar self die kamer. Sy sien hoe hy sy maag opsigtelik intrek en sy bolyf regop druk. Sy gryswordende kop glinster in die son toe hy voor haar uitloop tussen die wit geboutjies met die blou vensterrame en buitegeute deur. Daar is ’n paar trappies om te klim. Hy tel haar tas op met ’n houding van “kyk wat kán ek nog” en sit dit voor haar kamerdeur neer. Aan die oorkant, anderkant ’n baksteengeplaveide binnehoffie, lê ses of sewe rondloopkatte. Maar spekvet, asof iemand vir hulle kos aandra.

“Wat doen jy nou eintlik, en hoe ry jy dan so ver van die huis af?” vra Visser toe hy oorkant haar kom sit nadat sy haar goed gebêre en in die restaurant ’n bord pasta bestel het. Hy het die CA-registrasienommer raakgesien, registreer sy. Sy blou oë skitter met ’n plattelandse nuuskierigheid en sy kan sien daar is nog dinge wat agterin sy kop rondspring. Iets in die blink van sy oë, die waterigheid waarin die blou iris rondswem, maak haar onrustig. Êrens roer ’n herinnering aan haar kleintyd. Die lang, toegebooue stoep in die huis in die Boland, die figuur in die stoel in die skemerte, die draadhekkie in die ringmuur wat maak dat sy nie kan wegkom nie.

“Ek skryf ’n boek,” sê sy op die ingewing van die oomblik.

Van die padkampe waar hulle gebly het, van die oppak en wegtrek, van mense wat deur jou kyk, want eintlik bestaan jy nie – daarvan sal Visser nie weet nie. Met die blinkwarm dae wat op die sinkdakke brand, wat afkoel en

kraak in die nag, die opgeefsels wat in die rooigrond leef, daarmee het hy niks te make nie. Met haar boetie met sy laphoedjie op pad na die skoolkonsert, met Ma-Kinnie met die mooi wye rokke met die dun middeltjies; haar pa met sy overall, sy hande vol olie en ghries, want sy liefde lê by die enjins, al sit hy bedags op die padskraper . . . Sý, langs die opgaartenk by die klein agterstoepie in net 'n wit frokkie en kortbroekie.

Dit is die eerste opslaanhuis wat sy onthou, êrens naby die Oranjerivier. Sy was klein; die ander was groot. Selfs Oubie wat sy nou weet ook maar 'n kind was, was iemand na wie sy, 'n dogtertjie van twee voet en 'n bietjie, kon opsien.

Party dinge was waar sonder dat sy toe of ooit daarna daaraan getwyfel het. Die rivier wás oranje. Skemeraand wanneer haar ma of pa haar klaar gebad het, was die water troebel, en onder in die sinkbad was die afsaksel grinterig, oranjebruin.

Hoe hulle op Kakamas gekom het, kan sy nie onthou nie; net dat hulle weggegaan het.

Haar ma het die breekgoed ingepak. Sy het gewonder of haar pa die houtbottels waarmee hy en die ooms saans in die sand gespeel het, ook gaan toedraai en saamvat. Waarheen hulle op pad was, het sy nie geweet nie; haar ma het gesê by die nuwe plek sou die jukskeispelery hopelik ophou. Ma-Kinnie wou nooit saam met tannie Griet wat langsaan gebly het, langs die gate met die gelyksagte sand gaan sit om te kyk hoe die regop penne omval nie.

Op 'n oggend toe Katrien in die kornbuis kom, was Kalien Haas en Jakoba Bok wat partykeer kom vloere skrop het, by die tafel besig om te help om koppies en borde in kartondose in te pak.

Nie só nie.

'n Klomp kere het haar ma van die koppies of bakke weer uitgehaal en op 'n ander manier ingesit sodat dit nie teen mekaar moes kap nie.

Sy het op die houtkissie geklim om ook te help, maar haar ma het gesê sy moet afklim, sy staan in die pad. Sy het by die sifdeur uitgeloop en die kissie agter haar aangesleep. Op die agterstoepie was dit 'n bietjie koeler as in

die warm hardboard-huis. Die skool het al gesluit en haar boetie het met sy albasters gespeel, hy en klein Sammie van oom Sam en tannie Griet.

Watse bure sal ons nou weer kry? Van langs die sinktenk het die dogtertjie gehoor hoe haar ma tussen die toedraaiery deur met haarself praat. *Griet-hulle was ten minste opgevoede mense.* Maar haar ma het nie geweet van Dina van tannie Griet wat vir haar sê hulle moet wegloop en gaan kyk wat die mense by die kampong anderkant die draad maak nie.

Kalien Haas het op die stoepie uitgekom, op haar tone, wikkkel-wikkkel, nuuskierigmakerig. Sy't 'n ding wat in papier toegefrommel is, van agter haar rug uitgehaal en na haar toe uitgehou.

"Jy moet nie vir my vergeet nie," het sy gesê. Haar oë was klein swart korreltjies wat net-net onder 'n geel kopdoekie uitgesteek het. Agter haar het Jakoba Bok ook by die deur uitgekom. Sy was ouer as Kalien en kwaaiier, maar die dogtertjie het gevoel hoe lekker sag sy was toe sy haar optel en een keer in die rondte draai.

"Ons het dit saam vir jou gekoop. Om uit te eet as jy daar in die ver plek bly."

Sy het die papierpakkie by Kalien gevat. Haar vingers het gebewe, en die papier het geskeur.

Uit haar hande het die ding op die grys sement geval – die presentbordjie met die wit aan die binnekant, en die twee groen randjies rondom. Die een stuk het reg voor haar voete geval en die ander het gerol en in nog twee stukkies gebreek.

Toe het haar ma uitgekom.

"Gooi dit maar in die drom," het sy vir Kalien gesê. "Ek ry nie nog stukkende goed ook saam nie."

Langsaan het tannie Griet opgekyk van waar sy besig was om die jakobregops met hulle stywe rooi en pienk blaartjies nat te spuit. Die water het

gesjirr. Die dammetjies op die bruin grond het gelyk soos die koffie met melk in wat haar ma-hulle gedrink het as daar kuermense was.

Die vrou sien hoe Visser haar sit en dophou, sien hoe hy met sy teelepel in die koppie roer en dit aflek, dit weer in die koppie druk en sy tong effens na buite druk om dit om die lepel te vou. Sy is lus om op te staan en te loop, hom te sê hy moet sy speletjies vir homself hou. Maar sy los dit. Terwyl hy haar vertel van sy klippe, allerhande gesteentes wat hy van oor die hele Afrika versamel, en wat mense selfs van oor die wêreld heen na hom toe aanbring, kyk sy af in haar koffie. Sy probeer om in die swart vloeistof die silhoeëtte van vroeër terug te roep.

Hoeveel dae daarna dit was voordat hulle eindelijk daar weggegaan het, weet sy nie. As sy teruggdink, onthou sy dit as 'n deurmekaar tyd wat rooi en swart was. Behalwe vir die stukkende groen-en-wit van die skerwe van die bordjie.

Daar was meer as een keer mense wat kom groet het. Die krom oom wat hulle as oom Boelie geken het, het toe nie meer op die stootskraper gewerk nie, maar hy moes nog daar gewoon het, want hy en sy vrou was daar, in hulle voorhuis. Tussen die kartonne ingepakte goed.

Die tannie het in 'n stoel met wiele gesit, en die oom het haar gestoot. Dit was nog lig toe hulle gekom het, net ná werks tyd; haar pa se hande was nog nie spierwitskoon soos wanneer hy dit saans klaar geskrop het nie.

Daar was 'n klop aan die voordeur. Sy het op die bankie geklim en deur die venster gekyk en haar ma geroep. Oom Boelie se vrou het die kombersie styf oor haar bene getrek toe hulle in die voorhuis gaan sit. Dit het nie gelyk of sy warm kry nie.

Haar geel rokkie het opgeskuif tot bo haar knieë. Sy het geweet haar ma sou raas as 'n mens haar kleinbroekie kon sien, maar sy het dit nog hoër opgetrek. Die sweet het die binnekant van haar bobene laat brand.

Die tannie het gekyk na haar boetie wat met sy driewiel om en om die voorhuistafel gery het. Haar gesig het gelag en haar oë was groot en baie bruin, maar haar hande wat om die teekoppie gevou het, was wit asof sy nooit buite gekom het nie.

Haar ma was soos die kleur van bruinbrood; sy en haar boetie was soos die sandgrond buite op die werf. In die huis met die sinkdak en die masonitemure was dit so warm dat 'n mens móés uit. Buite het die son gebrand.

As die gaasdeur oopgegaan het, het haar ma dit gehoor van waar sy ook al in die huis was. "Sit op jou hoed, Katrien, jy brand nog pikgitswart!" het sy geroep.

Voor sy kon uitgaan, het haar ma die bandjies wat weerskante aan die hoed vasgewerk was, na mekaar toe getrek en dit styf om haar keel vasgeknoop. Die materiaal het haar vel vasgeknyp.

Die driewielwiel het geknierst, ál om die houttafel. Haar ma het nie geraas nie. Die grootmense het gelag terwyl hy ry, maar die klanke het haar ore gebrand wanneer hy om die draaie gaan. Sy het verder weg gaan sit, op die bont tapyt in die hoek waar die gordyn 'n groot ronde punt maak sodat sy daaragter kon wegkruip.

Oubie was al in die skool; hy was 'n slimkop, het haar ma gesê. Soggens het tannie Griet en Dina met die rooi-en-wit kolletjiesrok saam met haar en haar ma geloop tot waar die twee seuntjies deur die draad moes klim. Sy het bly kyk na hoe haar boetie wegraak op die ver grondpaadjie tussen die bossies en die sand op pad skool toe. Smiddae het haar ma geluister hoe hy sy les lees en gekyk of sy letters mooi aan die lyntjies raak waar dit moet. Partykeer het sy sy hand gevat om hom te help om die o's en die a's toe te maak waar hy hulle begin het. Sy het gewens sy kon ook al skryf.

Toe die skaduwee van die peperboom oorkant die pad by die huis in val, het oom Boelie 'n geluid in sy keel gemaak. Hy het sy koppie neergesit en dié van die tannie versigtig by haar aangevat sodat sy nie hoof te beweeg het nie.

Dit was die eerste keer dat sy die tannie van die oom met die handjies vol grondboontjies gesien het. Haar kop was deurmekaar van probeer dink hoe dit vir die tannie moes wees as sy nie kon loop nie.

Haar pa het ook opgestaan, gehelp om die reisdeken saggies om die tannie se bene te vou sodat die oom haar by die deur kon uitstoot. Aan die onderkant van die kombersie het twee sagte skoentjies uitgesteek; aan die bokant het hulle bont tosseltjies gehad.

“Is dit slippers, tannie?”

Sy het haar hand vinnig oor haar mond toegeklap; die woorde was uit voor sy besluit het om hulle te sê. Haar ma het na haar gekyk met haar kinders-moet-gesien-en-nie-gehoor-word-nie-oë. Sy het gehoor hoe sy in haar kop sê: *Pantóffels, Katrien!*

Haar pa het die stoel aan die voorkant opgetel en die oom het aan die agterkant gelig sodat hulle die tannie eers by die twee trappies kon afdra. Die oom het gelyk of hy nie so 'n swaar ding kan optel nie, al was die tannie maar klein. Sy gesig het rooi geword toe hy by die trappies afloop.

By die voorhekkie het haar pa die oom gehelp om die stoel daardeur te wikkel sodat dit nie skraap nie. Haar ma het op die stoep bly staan toe die rolstoel in die grondpad af ry, tussen die klippe deur, bo-oor die gate, rondom die stukke stokke wat die bure se kinders al weer in die pad laat lê het en waaroor sy so kwaad kon raak. As haar ma kwaad was, het sy gebewe.

“Maar aan my dink jy nie!”

Haar ma se gesig was rooi en vol kreukels toe haar pa weer by die stoeptrappie opgekom het. Sy het haar hande oor haar oë gehou en kamer toe geloop. En die deur agter haar toegedruk.

Visser sit haar nog só en kyk. “Jy raak so onder my oë somer weg,” sê hy. “Dit lyk my jy dink ver dinge.”

Sy knik, bedoelende om hom af te sit, maar dit het die teenoorgestelde uitwerking. Sy moet haar arm uittrek onder die sweterige palm wat hy vertroulik op haar lê.

“Roep maar as jy nog iets warm nodig het – gee ’n luitjie na die binnetelefoon, dan kom ek.”

Sy loop weg, onderdruk dit om om te kyk na waar sy weet hy haar agterna staan en staar. Aan die een kant wil sy hom selfs jammer kry. Die man met sy oormoedige attensies, sy behoefte om nog aantreklik te wees, tóg nog ’n vrou te kan bekoor.

Sy oorweeg dit om een van die blou slaappille te sluk wat sy saamry vir wanneer die onthou haar snags nie wil laat los nie, maar sit dit weer terug in die botteltjie. Sy moet probeer om die verlede vierkantig in die gesig te kyk, juis om nié weg te kruip nie.

Op Springbok het die herfs ’n vlies van koue spinnerakke oor die oggend gespin. Die droom en dink van die nag sit in haar arms en bolyf. In die skemer oggendlig is haar hande wit en so bewerig dat die kookwater oor haar arm spat toe sy dit bo-op al twee sakkies koffiepoeier en Cremora gooi. Dit ruik nie soos oggendkoffie moet ruik nie, maar sy het die kafeïen nodig. Die soet reuk van die pienk Germolene-salf wat sy uit die buisie druk om oor die brandplek te smeer, meng met die geur wat uit die koppie kom en sy gril.

Sy trek die harde plastiek in die boks met Ouma-beskuit oop, haal ’n groterige stuk met ’n ronde kop uit. Met die beker in die een hand en die beskuit in die ander skuif sy terug onder die duvet in. Klim eers weer uit en maak die gordyn heeltemal oop. Op die muur van die binneplaas sit ’n swart kat wat na haar staar sonder om ’n oog te knip.

Die monde koffie wat sy vat word ál groter, die beskuit wurg in haar keel. Sy voel die warm vloeistof teen haar tong en keel brand sonder om te proe. Die droom van die nag, haar eie bene wat weier om ’n tree te gee, die

Visser se oë het nou die kleur van die persblou ametisklippe wat op die uitstallak lê en glinster. “Sal ons nie gaan kyk nie?” vra hy. “Dan kyk ons wat gebeur?”

Sy stem laat haar dink aan die viesige harigheid van die groen en oranje kleedjies wat mense in die sewentigerjare bo-op die paneelborde van voorstedelike karretjies gegooi het.

Toe sy die dorp uitry, nog ontstem, lê daar ’n groot bottel yswater wat Visser saamgegee het, onder op die vloer aan Julie se kant. “Vir die wis en die onwis,” het hy gesê. “Laat weet maar as jy hulp nodig het . . .”

Soos sy verder wegry, nader kom aan dit waarheen sy gedwing word, raak die vlaktes rantjiesveld en klipkoppies. Verby Aggeneys lê Vioolsdrif noorde toe. Sonder dat sy dit besef, skud sy haar kop, maar sy voel weer die effense hoofpyn waarmee sy opgestaan het. Vioolsdrif laat haar die groot en growwe hande sien: Oupa s’n, Ma-Kinnie se pa, wat die Stradivarius-viool kon laat huil. Nie dat sy toe geweet het wie Stradivari was nie, maar haar skramse kinderrespek vir haar oupa het op dié naam berus. Tot sy van beter geweet het – van die valse aanname oor die viool. En van haar oupa.

Links staan ’n kleinerige huisie met ’n geprakseerde voorkant van drie regop driehoekige geweltjies. Verlate, en dalk eens op ’n tyd besonders in dié wye en droewe land. In die kilometers agter en voor haar lê hopies klipstapeltjies soos ’n seuntjie se speelgoed wat hy laat lê het toe sy ma hom geroep het om te kom eet.

Kamasoas. Uitkyk.

’n Hele ent anderkant Aggeneys loop ’n man met ’n bondel aan ’n stok oor sy skouer.

Voor haar strek die pad reguit so ver as die oog kan sien. Wanneer sy in die truspieëltjie kyk, sien sy: Die pad wat vorentoe loop, loop net so ver agtertoe.

Net verby Namies staan 'n paar manne met oranje werkersoorpakke onder 'n afdak hulle middagtoebroodjies en eet.

Links van Pofadder maak die grond hopies soos uitgeryste souskluitjies. Op die sinkdak van die skuurtjie langs 'n groot plaashuis weerkaats die son skerp. Sy pluk aan die stuur.

Juli, praat sy na langsaan waar sy die bruin hare in haar verbeelding onder die kombersie teen die kant van die motordeur sien uitsteek, jy moet my help om kop te hou!

Sy moes omtrent drie, amper vier gewees het daardie tyd voor hulle weg is. Elke plek waar hulle gebly het, het 'n eie kleur en 'n eie reuk gehad. Die dag van die tannie met die kombersie het geruik na oranje en geel stinkblomme – Afrikanertjies, het sy later geweet. Oom Boelie met sy persrooi gesig agter die stoel en die tannie met die slippertjies het ál verder in die grondpad weggeraak voor hulle om die hoek verdwyn het.

Toe het sy haar ma se gesig gesien. Baie dinge het sy gesien en gehoor wat sy nie kon verstaan nie. Maar sy kon dit voel. Haar ma se oë wat ver weg kyk, na iets vorentoe, of iets terug, iets wat hulle nie kon sien nie.

Ná daardie dag het hulle die oom en tannie nooit weer teëgekom nie, al het daar dikwels mense van die een padkamp na die ander getrek en al het party mekaar ná jare weer op ander seksies van die padbouwerk gekry. Maar die tannie in die stoel het verdwyn. Nie net omdat sy haar nooit weer gesien het nie, maar asof die vrou uit 'n kiekie geknip was, sodat sy haar juis onthou het vanweë die gat wat daar gesit het.

Oubie was die beste, die mees geliefde, dit het sy geweet vandat sy haar verstand gekry het, al het sy die woorde daarvoor nie geken nie. Toe haar pa haar ma binnetoe gehelp het nadat die oom en tannie die dag by die hekkie uit is, het haar ma se voet oor die drumpel gestruik. Oubie het van die stoep af ingekom en by haar gaan staan. Sy het haar arm om hom gesit; haar oë het

gelyk of daar druppels aan die agterkant afloop, soos die druppels wat sy gesien het die keer toe die reën teen die ruite van die kombuis afgerol het.

Deur die sleutelgat in die kamerdeur het sy geloer na hoe haar pa die gordyn met die donkergroen blokke toetrek en 'n kussing onder haar ma se kop inskuif dat sy beter kon lê. Teen die kussing was die hare wat uit haar bolla geval het swart en krullerig. Anders as haar eie reguit hare.

Ai, my vrou, het haar pa gesê. Hy het sy arm om haar skouers gesit. Toe hy uitkom en die deur saggies agter hom toetrek, het dit gelyk asof iemand met 'n potlood strepe langs sy neus en mond afgetrek het.

Binne-in haar maag het iets omgekeer en ná daardie dag nooit weer teruggedraai nie. Alles was swart soos die kamer waarin haar ma gelê het. Die volgende oggend het sy gesien hoe haar broer in die donker oor die werf skool toe loop nadat haar pa werk toe is. Sy het in die kas in haar kamer gaan klim. In haar hand was die brood wat hy in haar hand gegee het voor hy sy trommel gevat en by die deur uitgeloop het.

Anderkant Blomhoek maak die pad honderde blink, swart slangetjies – is dit die spesiale soort teer waarvan haar pa vertel het? Die warm, amperse pik waarmee die krake opgevul en 'n pad waterdig gemaak is sodat dit langer kon hou?

Die motor ry stamperig op die pad Pofadder toe. Sy voel 'n soort leedvermakerige trots dat dit nie 'haar' mense is wat dié pad gebou het nie, dat dit ná hulle tyd was. Toe sy die dorp binnery, is dit agter 'n groot bakkie wat 'Bulperd-trailers' agterop adverteer en 'n sleepwa agter hom aansleep.

Links draai die bruin woonbuurt en eertydse lokasie uit.

Blyvooruitsig.

Bont geverfde huisies en groentetuintjies waarin met wisselende welslae groente vir 'n eie bestaan in die stowwerige grond groei.

Die eerste gebou wat haar opval is die kerk, gebou met klip, en die kokerbome wat hier en daar op die oop stuk grond staan. Voor die woonhuis

aan die oorkant is grootoog-sifdraad soos dié wat sy uit haar kindertyd onthou. Dr. O.T. van Schalkwyk se naam, wat aan die park gegee is, laat haar mondspiere trek. Hy moes 'n belangrike man gewees het – maar wie gee sy kind sulke voorletters!

Sy ry regsom, verby die Proe-'n-Bietjie Eetkafee; daar is niks wat 'n mens trek om die naam te beproef nie. Aan die linkerkant staan *Jesus het jou lief* naas A.N.C. op 'n huis se tuinmuur. Uitgebasuin met geel spuitverf.

Sy hou stil, gaan koop 'n blikkie Coke by die vuil kafeetjie waar bruin kinders buite rondom 'n speletjiesmasjien saamdrom. Sy sit hulle 'n rukkie en bekijk nadat sy weer in die kar geklim het. Kaalvoet, dungewaste Pep-klere. Vuil, stowwerige voete.

Julle moet leer, julle moet êrens kom, het haar ma gesê.

Sy ry met 'n ompad die dorp uit; haar gesig en bors voel 'n bietjie koeler ná die koeldrank.

Ek weet nie wie ek die dag die jammerste gekry het nie, Mamma, praat sy hardop met die toegedraaide ruit waarteen die vlieg irriterend vasvlieg, oploop, afval, en weer van voor af zoem – vir Pappa met die seer stem of vir jou nie. Jy het gehuil oor die tannie in die stoel, dit is wat my oë kon sien. Maar die jare het my anders geleer. Ek weet nou meer van hoe jy is, maar nie hoekom nie.

Dit is die rede waarom ek terugkom, waarom ek ry op die spore na 'n kindertyd waarin ek die legkaartstukke van die storie nooit by mekaar kon uitbring nie. Al wil ek eintlik alles wat jy is, wegsny met 'n Minora-blade soos dié waarmee Pappa hom soggens geskeer het.

Die dag toe jy self van die hekkie moes terugloop na die voorstoepie, pleks van die lam vrou te wees wat gehelp moes word, is 'n leeftyd verby. Dié nag toe Pappa nog lank buite bly sit het, en die rooi kooltjieván sy pyp die enigste ding was wat die koue klipgevoel op my maag 'n bietjie warmer gemaak het.

Oral langs die pad staan vertikale chevron-borde. Veral op 'n stuk aarde wat reguit en eenvoudig lyk, ry 'n mens maklik van die pad af. Die doringbome en pienk kriedoringbossies langsaan raak meer. Links wys 'n padbord na Onseepkans. Verder boontoe lê Namibië. Reguit aan, nie meer te ver nie, is Kakamas, plek van die warmte en die sinktenk by die agterstoep, waar haar broer sy ken oopgeval het op die plank waarmee hy teen die stoep afgegely het. Dáár waar die tannie met die wielestoel verdwyn het.

Verby Nous. Droëgrond. Êrens anderkant 'n onbekende grens lê Weltevrede.

'n Paar keer moet sy swenk om 'n dooie jakkals of nou onherkenbare wilde dier in die pad mis te ry. Net onlangs het sy gelees die groenes het 'n nuwe gier – wat jy in die pad vir dood optel, mag jy eet. *From grill to grill*.

Een-een begin die wingerde langs die pad opdoem. Geel en vlamoranje blare teen die middagson, sementblaaie tussenin waar die sultanas gedroog word. Soet vrugte uit die bar woestyn.

Die robot waar sy Kakamas binnery, skyn tegelyk rooi en groen.

Die vrou by wie sy blyplek bespreek het, kom haal haar te voet by Bon Appétit skuins anderkant die robot. Sy is middeljarig met 'n netjiese gereelde-Vrydag-kliënte-kapsel. Aangenaam. Sonder fieterjasies en aansitterigheid.

“Gee jy om as ons sommer met jou motor ry, asseblief? Myne het ek vanoggend by Kakamas Motors gelos, hulle moet dit diens, maar dis nog nie klaar nie.”

Sover hulle deur die breë hoofstraat en die woonbuurte met hul palmbome ry, vra die vrou haar uit, geïnteresseerd in dit wat 'n vreemde vrou uit die Kaap op die dorp kom doen.

Die boekskryf-storie het 'n uitweg geword wat noodsaaklik blyk. Sy sal daarby moet bly. Hoe meer dinge mense kan en wil vertel, hoe makliker word haar soektog dalk.

“Kakamas was 'n nedersetting wat begin is om werk te gee vir armblankes,” sê haar gasvrou toe hulle in die sitkamer met sy blou gestoffeerde bal-en-klou-stoele sit. “Dit was swaarkrytye daardie. Ek het dit nie

self beleef nie, maar ek ken 'n paar mense wat jou meer sal kan vertel van vroeër. Ek is nou al lank hier, maar van heel vroeg se dinge weet ek self nie; is ook maar 'n inkommer soos die mense sê. Ek sal bel, hoor met wie jy nog kan gesels. Dan kan jy hulle môre nary en gaan hoor wat hulle te sê het; hier is nog heelwat van die ouer garde.”

Dis nog vroeg in die middag. Die son sit nog ver van die horison, maar sy wens sy kan in die kamer kom. Die boeke en papiere wat sy saamgebring het, lê en wag in die kattedak van die motor. Dit wat haar aantrek én afstoot.

Toe sy die deur van haar woonstelletjie teen die garage eindelijk agter haar toemaak, trek sy haar nagklere aan en gooi die kombers oor haar voete. Nie dat dit koud is nie, maar sonder iets oor haar kaal voete so op 'n bed voel sy altyd sonder verweer.

Sy trek die pak papiere uit die koevert, blaai tussen die stukke waarvan sy die krammetjies losgemaak het, trek lukraak een uit. Sy sit dit weer neer, staan op en haal die bottel Chateau Libertas wat sy van die huis af saamgebring het, uit die houer wat op die tafeltjie staan. Sy breek die kurk. Onhandig. Moet 'n tweede keer probeer om die res van die prop uit die bottel se nek te kry.

Ai Má tog!

Sy lig die glas met die lou wyn in 'n *gesondheid!*-gebaar na Juli. Tel die artikel weer op.

Ná 'n rukkie sit sy dit eenkant, laat haar oë oor 'n ander een gly.

Buite is dit steeds dertig grade, vyfuur op 'n herfsmiddag. Maar hier binne slaan die hoendervleis op haar uit. Sy lees, teen haar sin:

Dikwels begin hierdie pasiënte reeds vroeg met sulke gedrag en word nie geïdentifiseer voor heelwat later nie . . . kinders gebruik hierdie tipe optrede as 'n manier om gehoor te word . . . 'n manier van optrede wat vasgelê word, wat die pasiënt se lewe geheel en al kan oorneem . . .

The Night Listener. Dit was die film wat haar op die spoor gebring het. Nog voordat tannie Ousus haar laat weet het haar ma is weg, en voordat die vrou van wieweetwaar haar gebel het om te sê sy weet waar haar ma is.

Die vrou in die film wat die berader by 'n radiostasie snags aanhoudend opgebel het, vertel het van haar siek seun en hulle probleme, het iets in haar wakker gemaak.

Dit is van toe af dat sy dinge begin naspeur het, Henry by sy spreekkamer gekontak het. Begin het om haar ma se optrede deur die jare terugskouend anders te interpreteer.

Tog, voordat die vrou die dag huis toe gebel het om te sê haar ma is veilig en sy leef, wou sy haar nie soek nie, nie sien nie. Nou eintlik ook nie, te bang om uit te vind dat sy haar hele lewe lank bedrieg is.

Sy skuif die artikels terug in die sak met die boeke waaraan sy ook by die huis begin lees het; hoor hoe haar gasvrou die hond wat aan haar buitedeur krap, bestraf: "Áf, Tsjaka!"

"Jy moet kies, Katrien," het Sebastiaan gesê die aand toe hy die pos van die dorp af gebring en die groot koevert met nog meer artikels van Henry af voor haar neergesit het.

"Óf hierdie belaglike obsessie wat jy oor jou ma het, óf om 'n lewe hier saam met my te hê. Ek kan nie langer met 'n halwe vrou saamleef nie."

Die straatlig skyn by die venster in toe sy die leeslamp afskakel. Sy weet te min, en tog is dit reeds te veel vir haar begrip. Haar verstand kan dit verstaan ja, maar die binnekant, daar waar haar geheue en haar hart sit, daar moet sy ruimte skep, haarself uithol om plek te kry vir hierdie gedagtes. En vir 'n nuwe lewe met Sebastiaan. As dit nog moontlik is.

Die windjie wat deur die kantgordyne roer, bring die reuk van oorpak en ghries en olie. En sy sagte rasperige stem: Soveel dinge het verbygegaan, my kind. Die meeste van die ou masonite-opslaanhuisies waar ons gebly het, bestaan lankal nie meer nie. Maar die onthou, dit is wat belangrik is – dis die onthou wat maak dat jy weet jy leef.

Haar pa het sy bene met die wit oorpakpype onder die tafel ingeskuif toe haar ma sy koffie voor hom op die groen panelite-tafel neersit, en haar op sy skoot

getel. Vanoggend was die tweede dag dat haar ma weer uit die kamer gekom het.

Op sy knie ruik sy die son en die grond en die olie van die grader waarop hy werk. Sy weet die tyd wanneer haar pa by die huis kom, is hare. Al sê haar ma hy bederf haar tot in die afgrond.

Vyfuur wanneer hy van die werk af kom, gaan staan sy styf langs hom terwyl hy die warm koffie in die piering gooi en dit so stoom-stoom drink. Dan val 'n straaltjie son deur die skrefie in die gordyn wat haar ma toegetrek het sodat die meubels nie verbleik nie, en sy gryp met haar hande na die stoffies. Sonsterretjies wat uitkom wanneer haar pa huis toe kom.

Maar nou gaan hulle na 'n ander plek toe en daarvoor is sy bang. Sal die kombuis met sy vensters aan die regte kant van die huis sit? Sal daar nog blink spikkeltjies in die middag wees?

In die nagte sien sy hoe die tannie van oom Boelie wat haar pa met die wielestoel gehelp het, opstaan en na haar toe loop; hoor sy hoe die tannie sê dis nou iemand anders se beurt om in die stoel te ry.

Haar pa staan op, hy tel die houtbottels wat hy skeie noem en waarmee hulle na die penne in die sand gooi, op. Hy vat om haar ma se lyf. "Kom, Kinnie, loop saam daar na die baan toe. Wanneer sien ons nou weer die ander? Môre, oormôre is ons weg, en dan's dit te laat."

Van buite af hoor sy hoe die ander kinders lag en speel in die bome en in die sand skuins agter die kamphuse. Die ander tannies sit partykeer daar met hulle koffiebottels en toebroodjies, en dan gee hulle vir haar en Oubie ook 'n lekself. Maar haar ma wil nie gaan nie.

Daar is 'n klop aan die deur. Oubie maak die bodeur oop. Oom Sam met sy ronde blink kop kom tot by haar pa, vat hom om die skouer en wil hom nie los nie. Hy trek aan hom dat hy moet opstaan, en sy moet afklim. So, met haar pa aan sy arm vas, loop hy na waar haar ma op die kartondose met ingepakte huisgoed staan en skryf.

"Vir oulaas, Japie man," sê hy. Hy kyk na haar ma se kant toe: "Jy ook, Kinnie, toe wat? Griet en Marie sit al klaar daar op die bankies langs die kant."

Sy hoor iets van “oulaas” en “tot siens”, van “later almal saam help pak”. Sy sien hoe haar ma se mond styf trek, maar sy sit darem die pen neer waarmee sy skryf en gaan gooi water in die sinkbadjie in die badkamer. “As jy wil saamgaan, was jy eers jou gesig en jou voete, Katrien!”

Oor die drumpel val nog ’n stukkie son, en haar ma wys vir haar pa na die deur toe. “Toe, gaan julle maar!”

Sy sien deur die oop badkamerdeur hoe haar pa uitloop en hoor hoe hy saam met oom Sam lag. Die voorhekkie piep toe hulle uitgaan.

“Wag vir ons, ons wil ook saamgaan!” skree Sammie en Oubie.

Haar ma gee vir haar ’n handdoek aan. “Droog jou voete goed af. Ek trek net iets beters aan.”

Sy draai om in die bed. Dis warm hier in die woonstelletjie met sy lae dak. Dit onthou sy nog, die verskriklike warmte van daardie tyd. En dat iemand geskree het. Maar die tussenin, dit wat gebeur het voor haar pa haar uit die badjie gehaal en haar voete sommer so met sy sakdoek afgevee het, daarvan weet sy nie.

Haar pa se gesig was wit. Witter as die enemmelbeker waarmee haar ma water in die badjie gegooi het. “Kom, Katrien, kom ons gaan help gou vir Mamma,” het hy gesê.

Op die agterstoepie het haar ma gelê met die rooi rok wat soos ’n groot blom oor die sement geval het, haar een been onder haar ingevou. Sy het op haar hand gebyt en haar kop het heen en weer gedraai.

Die middag se sonbesies in die doringbome het ál harder geskree. Die rok het groter en groter geword. Rooier. Tot daar niks ander kleure rondom was nie.

Sy het die kissie waarmee sy op die agterstoepie gespeel het voor haar pa vyfuur huis toe gekom het, eenkant sien lê. Sy het gesien hoe kyk haar ma na haar. En na haar pa, wat die kissie van die stoep afgehaal en eenkant neergesit het. Toe het hy haar ma opgetel en in die Zephyr langs die huis

gaan neersit. Hy het omgekyk na haar en Oubie: "Tannie Griet sal by julle bly tot Pappa terug is van die hospitaal."

Dit was laat toe hulle die aand by die huis gekom het.

"Die been is darem nie gebreek nie," het haar pa vir tannie Griet gesê, "maar die dokter het haar enkel verbind. Ag, ek verwyt myself. As ek nie jukskeibaan toe gegaan het nie, het ons verder ingepak en geëet en gaan slaap. Nou moet ek vir Kinnie met twee krukke op Queenstown by die nuwe huis laat intrek."

Oubie het gaan slaap, maar sy het in die kombuis bly sit toe haar pa haar ma kamer toe gehelp het. 'n Rukkie daarna het hy haar kom haal. Hy het haar teen hom vasgehou toe hy haar bed toe gedra het. Toe sy in die bed lê, het hy die laken saggies oor haar toegetrek en onder haar ken ingedruk.

"Pa se Katrien. Jy ruik net soos die ou klein hondjies van oom Sam se labrador wat nog aan hulle ma drink. Jy moenie bang wees nie, hoor, een van die dae is Mamma weer reg."

Hy het oor haar kop gestreel, vir 'n lang tyd, en sy het gehoor hoe hy praat, hoe hy sê dat sy net sulke wit haartjies het soos "dáárdie enetjie". Sy kon niks terugsê of vra nie. Sy het haar kop onder die kussing ingedruk sodat sy nie die middag se skree kon hoor nie. Maar sy wou nie haar oë toemaak nie.

Uit die nag onder haar ooglede het die rooi rok van haar ma ál verder oor die stoepie uitgewaai. Dit het nat geword en oor die kante van die sement begin drup; oor die werf het dit geloop, uit by die hek en deur die draad. Dit het 'n rooi rivier geword. Aan die een kant het sy gestaan, en ver aan die ander kant die vrou wat haar ma was.

“Nee kind, jy praat darem nou van te lank gelede, amper veertig jaar. En dié mense, hulle het maar eenkant gebly. Ek onthou nie eens eintlik regtig dat hulle hier was nie. Ek meen ja, hulle was hier, maar ons het nie eintlik met hulle te doen gehad nie.”

Tant Gertie is een van die oudste inwoners van Kakamas, het Yolanda, haar gasvrou, gesê en selfs vir haar 'n afspraak gemaak.

En hier sit sy nou by die vrou met die navy-en-wit pakkie waarvan die plooitjiesromp om haar blou-beaarde enkels vou. Daar is 'n waardigheid aan haar wat niks te doen het met geld of besittings nie. Haar gesig is dié van iemand wat die lewe een dag op 'n keer aangepak het. Geduldig, moedig.

Die lig val deur die Venesiese blindings van die woonstel se voorkamervenster, maak strepies op die vierkantige bruin en geel kussings. Die tannie se teekoppies is fyn, dun randjies teen die lip.

Sy is al in die tagtig, maar daar is nog lewe in haar oë, beweging in die beduie van die hande.

“Ek staan nog elke oggend vyfuur op, dan hou ek my godsdien. Dan begin my dag. Daar is soveel wat ek nog het om te doen; ek kan nie dat die aandson oor my toesak en my ledig kry nie.”

Maar wat dan van die pád? Onthou sy iets van die werkery? Die mense het tog die pad Upington toe geteer? En wat van die brug daar waar die dorp uitloop Keimoes se kant toe?

Op die wang wat wegdraai, by die venster uitkyk, lyk die vrou se rimpels soos die jaarringe in 'n ou deurgesaagde boom. “Kyk, kind, my man is mos dood in daardie tyd waarvan jy praat. En ek het nie toe eintlik iets met die dorp te doen gehad nie.”

Tussen die slukkies warm tee en die gemmerkoekies deur daag daar by haar 'n besef van die vrou se noodwendige realisme, iets waarmee sy self nie altyd rekening hou nie. 'n Mens handel volgens dit wat jy op hande het. As jou man dood is en jou kinders almal nog op skool, dan maak jy klere, jy sorg dat

jou kinders nie honger het nie, jy kyk dat die boerdery nie tot niet gaan nie. Jy vee jou eie werf. Dan het jy nie tyd om te kyk na lorries met gruis wat verbyry nie – al is dit ook daardie einste lorries, daardie masjiene, wat 'n pad maak om jou oorlede man se perskes na die naaste depot te neem.

Toe sy vir die vrou tot siens sê, weet sy: 'n Mens aanvaar te veel, kyk te vlak en net voor jou eie voet. Of nee, sy mag haarself nie so veralgemenend verontskuldig nie, dis sý wat so wil sien omdat sy êrens oplossings soek, noodgedwonge skuldiges, buitelanders, mense wat Ma-Kinnie gemaak het soos sy is. Mense wat hulself met opset eenkant gestel het van die eenvoudige padmense met hul vlietende trekbestaan.

Die tannie staan in die koelte onder die papjaboom en wuif haar agterna. Sy onthou meteens die woorde wat die onskuldig veroordeelde hoofkarakter in *The Reader* aan haar eertydse jong minnaar gesê het:

I always had the feeling that no one understood me anyway, that no one knew who I was . . . And you know, when no one understands you, then no one can call you to account.

Maar die woorde is eerder ontstellend as dat dit haar troos. Dit laat haar in die war. Wat dan van haar eie ma?

Van bakboord na stuurboord is 'n kort afstand; land oor land is baie verder. Yolanda het gepraat van 'n man wat 'n werkswinkel het. Dalk onthou hý iets, weet hy waar die kamp gestaan het. Maar daar's niks. Hy vee sy ghries-hande teen die agterkant van sy denimbreek af. "Nee, Mevrouw, ek weet nie van sulke mense wat hier was nie."

Hy stuur haar na die man wat vroeër begrafnisondernemer was – 'n Jooste van die plasie Skuinslê. Haar pa sou sy kop agteroor gegooi het van die lag oor die naam.

Sy moet soek tussen die vele afdraaipaaie na groot plase, hoewes en arbeidershuise. Die bordjies is nie altyd goed sigbaar nie, en sy moet twee maal omdraai voor sy uiteindelik die regte plek sien. Die kronkelpaadjie lei na 'n wit huis met 'n groen dak. 'n Kleinerige trekker en twee bakkies staan langsaan voor die waenhuis.

Aan die kant van die huis hou sy stil. Op die voorstoep staan 'n ou enemmel-bad wat aan die voorkant uitgesny is sodat dit as sitplek kan dien; 'n dik, blou, opgestopte matraskussing bo-op wat die hele badbank vol lê. Sy wens sy kan daar gaan sit, net kyk oor die riete langs die rivier; dít wat deur die jare tot stof geraak het, herskep tot 'n vaste beeld.

Die man wat die deur oopmaak, lyk half deur die slaap. Sy steil, grysbruin hare lyk of dit verlê en net vinnig platgevee is toe die klop aan die deur kom. Sy vrou kom agter hom verby, bekyk die besoeker vlugtig voor sy groet en haar innooi.

“Goeiemiddag, kan ek help? Kom binne, dis koeler in die sitkamer.”

Sy kry die indruk dat die vrou wil intree vir die man, asof sy hom moet beskerm. Toe sy agter hulle na binne stap, sien sy hoe sy hom aan die arm vashou voordat sy langs hom op die bank gaan sit.

Sy vra voel-voel. Weet hy iets van die pad wat gemaak is?

“Jááá . . .”

Hy herinner hom aan so 'n tyd. Aan hoeveel makliker dit was om daarna die druiwe en perskes weg te ry. Maar aan die mense self? Nee, nie van lewende of dooie padmakers weet hy iets nie.

“Mevrou, daar is nie een van hulle wat ek nou ooit uitgelê het nie. Dié mense, ek weet nie of hulle juis eintlik kerklik was nie.”

Sy vrou tik saggies met haar hand op sy been, vermanend. “Pappa . . .”

Hy skrik, kry 'n verleë trek om sy mond asof 'n skooljuffrou hom met iets erg betrap het; vee deur die yl deurmekaar hare en toe oor sy mond asof hy die woorde wil wegvee.

“Ag ekskuus, dis nou nie, ek bedoel . . .”

Sy stel hom gerus. Dis goed, sy verstaan. Sy wou maar net weet of hy iets onthou. Aan kerklikheid het sy lankal nie meer soveel nie. Elkeen glo soos hy wil, elkeen dink hy het reg.

Voor die ouetehuis waarheen hulle haar beduie, staan die appelkooskleurige just joey-roosbome nog vol blomme. Om die stamme is hoë walletjies met 'n graaf gegooi. Soos tóé, dink sy. Dis outyds, niemand doen dit

vandag meer so nie. Haar pa het ook rondom die boompies wat hy geplant het, damwalletjies gemaak om die water binne te hou.

By oom Jakob en tant Maggie wat uit hulle kamer kom en saam met haar op die groen rottangstoele onder die veranda kom sit, loop sy aanvanklik ook 'n bloutjie. "Nee, sulke mense . . . ek kan nou nie . . ."

Die man trek sy oë op skrefies soos hy probeer onthou, vat sy ken tussen sy voorvinger en duim vas.

Sy vrou sit skielik vorentoe; haar voete trap vas teen die vloer. "Wag, daar is iets wat ek onthou. Eenkeer, daar was 'n vrou, haar kind was by my in die klas. Hulle het gesukkel met die skoolgeld, dit herinner ek my nou."

Sy sit en kyk hoe die prentjie vir die ou mens in die lens skuif, hoe die viewmaster dimensie gee aan die paaievrou met die sloffies en die lang, slierterige hare: "Sy was natgesweet. Sy't die hele ent geloop skool toe, het sy gesê. Haar rok, die onthou ek nog, was dun van die was. Wat die kleur was, weet ek nie, maar dit het deurgeskyn."

Dit kon tannie Jakkie of tannie Leen of tannie Hartjie gewees het, hoe sal sy weet. Nie dat sy sulke mense onthou nie, maar daar was sulke tannies – ook op die ander plekke waar hulle gebly het. Vroue wat by die huis kaalvoet geloop en nie omgee het hoe hulle lyk nie. Dié wat Ma-Kinnie sloeries genoem het.

"Sy't aan my klasdeur kom klop; buitekant bly wag tot ek self gaan oopmaak het. Ek het nie geweet wie dit is nie – die mense het nooit met die skool te doen gehad nie, dié ook dat 'n mens niks van hulle geweet het nie. Maar sy't gesê sy kom daar van onder af, sy kom die geld bring.

"Sonder handsak het sy daar gestaan, haar hand voor by haar rok ingestee. Die geld was tussen haar onderklere gebêre."

Sy wens haar ore kan toeslaan, nie verder luister nie. Dat sy nie hoef te sien nie, nie hoef te voel hoe die note – warm, nat en klewerig van die sweet – in die hand van die onderwyseres gedruk word nie. Óns was nie so nie, wil sy sê. Mý ma . . .

Miskien is dit beter, genadiger om te hoor: “Ons het nie met hulle te doen gehad nie.” Dalk moet sy omdraai, reguit terugry na Sebastiaan, na die veiligheid van ’n plaas waar mense jou reg tot bestaan nie betwyfel nie. Al vind sy ook by hom die subtile houding dat hy, in teenstelling met haar, ’n vaste plek het waar die meetsnoere vir hom mooi geval het.

Toe die twee ou mense wil opstaan om saam met haar te loop na die motor, bedank sy. “Nee, asseblief, moenie in die son uitkom nie. Ek loop sommer gou.” Sy steek haar hand uit om hulle te groet. “En dankie.”

Dit kom moeilik. Judaswoorde, weet sy. Sy wil nie dankie sê vir wat sy pas gehoor het nie.

Toe sy wegtrek, staan hulle haar en agternak, die vroultjie regop en in haar skik dat sy nog soveel kan onthou.

By Bon Appétit gaan eet sy ’n wildspasteitjie en drink ’n glas water. Dis amper twaalfuur, maar daar is nie mense in die eetplek nie. Die winkel met allerhande kruideniersware aan die voorkant is lig en helder, maar agter by die tafeltjies is daar elektriese lampies, so donker is dit daar. Maar dis koeler in die skemerte. Sy trek haar voete uit die sandale en rus hulle op die klipvloer, bly dat sy alleen kan wees agter die afskorting onder die rietdakke.

Toe sy laatmiddag aankom by die kliphuis waar die oudskoolhoof se vrou woon, is sy moeg van vra, van niemand wat ’n vinger kan lê op ’n huis, ’n mens, ’n werkswinkel uit daardie tyd nie. Die skoonseun van die familieplaas digby maak vir haar die deur oop. ’n Boer, wat reguit van die lande af dorp toe gekom het. Natgesweet onder die moue van sy kakiehemp.

Dis iemand wat haar broer se ouderdom kan wees, dalk ’n klein bietjie ouer. Sy hare raak min oor sy voorkop, en sy gesig het warm dae in die son verduur. Hy ry saam met haar na waar hy meen die kamp gestaan het, en die jukskeibaan.

“Maar die huise het verspreid gestaan,” sê hy, “klompies-klompies bymekaar, nie as een groot eenheid nie. Daarvan is ek amper seker. En eenkant was ’n plek waar hulle die teer aangemaak het. Die kampseuns se voete was altyd vol swart kolle soos hulle in die teer geloop het.”

Iets in haar wil-wil kliek. Die klipkoppie waarlangs hulle geloop het as sy, haar ma en tannie Griet van langsaan soggens 'n entjie gestap het saam met haar broer, die rugsakkie al wippende teen sy lyf. Daar is iets wat sy onthou van 'n dag van 'n konsert. Rooikappie en die wolf. Tóé het hulle die hele ent pad geloop; tussen die mure van die skool gesit en kyk hoe die lelike dier die ouma opvreet.

Hoe is dit om 'reg te onthou'? Dis 'n vraag wat ál meer in haar kop opkom.

Sy laai die man weer af, dankbaar vir die eerste konkrete herinnering wat sy gekry het. 'n Plek om na terug te keer.

Terwyl sy wegry, sien sy hom in die truspieël by sy vrou en skoonma staan. In haar kop hoor sy die ou vrou: "Sou dit nou een van die mense wees wat hier gebly het? Maar sy lyk darem nie té . . ."

Hóé lyk 'n kampmens, Pappa? wil sy vra. Kan jy as jy eenkeer daar gebly het, weer 'n gewone mens word?

Sy ry terug na die buurt waarheen die man haar geneem het, neem 'n paar foto's van die stuk grond waar die jukskeibaan was.

Ma . . . ai, Ma, wat hoop Ma nou eintlik om te kry? Sy voel hoe die oë ongelowig van langsaan na haar kyk, hoor die laggie in haar kind se stem.

Toemaar, Juli, nog net gou 'n kiekie van die plek waar die man sê hy dink die huise gestaan het.

Dínk ja, Ma. Ma kan nie alles op dínk wil grond nie. Op die ou end het Ma net 'n klomp verbeelding bymekaargemaak!

Waar die huise volgens die man was, staan die AGS se kerk nou, met bo teen die nok die leuse: Waar Eenheid Is, Is Krag. Amper iets soos die ou Ex Unitate Vires.

Verder agtertoe staan 'n afgeskilferde ou asbeshuis. Of dit deel was van die kamp, weet sy nie, maar dit is in dieselfde verbeeldinglose styl opgerig as die huise waarin sy grootgeword het: sinkdak, enkellaag-mure, vierkantige klein venstertjies. Kleinhuisie buite eenkant teenaan die motorhuis. Ook van

sink. Rou grond rondom. En hier het iemand met verbeelding baie jare gelede 'n dadelpalm geplant wat teen droogte uitgehou het.

Op die werf hardloop twee bruin dogtertjies met stywe vlegseltjies. Die kleinste enetjie hink, gaan staan, trek die duwweltjie uit haar voet en hardloop verder.

Sy roer haar been, die voet by die petrolpedaal. Van die vorige dag af is die dowwe pyn waar die sweersel was, weer kort-kort daar.

Wat is 'die verlede' eintlik? wonder sy. 'n Onthou wat alles onder een dak saamvat, kan dit nooit wees nie.

Sy wil vroeg ry die volgende oggend, sê sy vir die vrou met die grys hare nadat sy by die huis gekom het.

Maar Yolanda is lus vir praat. Sy het 'n handdoek om haar kop en sy maak haar gas sit op die bal-en-klou-stoel: "Ek kom nou! Gaan net gou my hare droogblaas. Hier, kyk solank in die fotoalbum. My man se foto's. Hy was 'n voorste jagter in die kontrei.

"En ek wil jou nog vertel, daar is goed wat jy moet weet. Wat jy in jou boek kan skryf."

Sy laat haar oorhaal. Ma-Kinnie se werk, die ingedrilde ordentlikheid. Sy kyk na die wildsbokkoppe teen die mure, die foto's van die man met sy gewere en sy trofee. Toe die vrou terugkom, is haar hare netjies in 'n bob gekam en daar is lipstiffie aan die mond. Die storie oor haar en haar man se lewe bly uitrol.

Keer op keer probeer sy die gesprek terugdwing na wat sy wil weet, na iets wat haar op 'n spoor sal bring. Na skrapse sinnetjies wat sy deur die dag opgetel het – die brug by die rivier, daar waar die swart man met 'n kruitwa sement afgeval het tydens die werkery, na wat daaragter gesit het, na dit wat daarná gebeur het. Hoe sou dit die padbouers beïnvloed het; hoe sou die Kakamassers daaroor gedink het?

“Nee,” sê Yolanda. “Ek het mos later gekom; het nog nooit eens gehoor daarvan nie. Dit was seker nie van belang nie.”

Sy trek haar asem in, stik in die glas sodawater wat die vrou vir haar geskink het. Hoes, sodat Yolanda haar met 'n plat hand 'n paar klappe tussen die blaai gee.

Één ding bly haar by toe sy uiteindelik by haar kamer kom en gaan bad: die strekking van die woorde bo die ingang van die ou koringmeule, geskryf vir die boere wat hul koring wou laat maal: *Hier sal jy nie uitgaan voor jy die laaste oortjie betaal het nie.*

Toe sy die volgende oggend vroeg wil ry, is Yolanda ook op, turkoois broekpak aan, 'n plastiekbakkie met 'n toebroodjie in hand. Vir die pad.

“ 'n Mens weet nie wat kan gebeur nie, en na Keimoes toe is dit tog nog 'n entjie. Maar daar is iets wat ek vergeet het. 'n Duitser wat twee jaar gelede by my oorgebly het, het my daarvan vertel.”

Sy neem die broodbakkie en laat haar die toegeneë omhelsing van die vrou welgeval. Sy is haastig, daar is nog Queenstown in die Oos-Kaap wat wag, Steynsburg . . . Te veel tyd kan sy nie bestee aan elke plek nie. Daar is haar verantwoordelikheid teenoor Sebastiaan. En Juli.

Maar pleks van by die robot regs te draai op die pad wat sy eintlik moet kies, ry sy tog eers reguit oor – in die rigting van die begraafplaas, weens die storie wat Yolanda haar vertel het. Sy het met Yolanda se gas van vroeër niks te doen nie, maar dit kan wees dat van die mense van vroeër daar begrawe kan wees. Oom Sam, oom Boelie . . . Al weet die Jooste wat die lyke uitgelê het, niks van die padmakers nie.

Dit is 'n klein kerkhoffie, een wat nie meer gebruik word nie. Dit lê links van die pad, skuins teen die wal op.

Sy parkeer die motor in die stukkie skaduwee van 'n boom waarvan sy die vorm en naam nie weet nie. Sy klim uit. Die grond is sanderig onder haar voete en sy gly terwyl sy teen die skuinste uit stap. Tussen die sementstene

deur soek sy, kyk op die kliphoofde van die grondgraffies of sy iets kan sien wat bekend lyk.

Daar was baie kindersterftes vroeg in die negentienhonderds. Meer as een keer is kinders sommer twee-twee in een graf begrawe. Johanna Esterhuisen, Jacoba Esterhuisen. Twee sustertjies seker, drie jaar en vier jaar oud, die sterfdatums drie dae uitmekaar. 1934.

Sy loop tussen die hopies deur. *Hy het die goeie stryd gestry, die wedloop voleindig . . .*

Samuel van Huyssteen. 1928 – 1965. *Soos hy geleef het, het hy gesterf.* Oom Sam? Die man is jonk dood. Wat was oom Sam se van? Dalk kan sy haar broer later bel; miskien onthou hy iets meer.

Oom Boelie moes al oud gewees het in die tyd toe sy hom as klein dogtertjie gesien het. Maar sy doopnaam het sy ook nooit gehoor nie.

Sy soek na die grafsteen wat volgens Yolanda soos 'n boomstomp lyk – dit waarop 'n man verbitterd sy wrok teen die dorp laat skryf het.

Hy was siek, het sy gesê. Volgens die Duitser wat glo 'n agterkleinseun of iets van hom was. Sonder geld. Sy goodfor by die winkel was uitgeput. Selfs 'n botteltjie Lennon's Hollandse Medisyne wou hulle hom nie gee nie. Niks om te help om sy koors te breek nie. Geen genade vir 'n man wat die laaste oortjie nog nie betaal het nie.

Sy kry die steen, lees die bitter grafskrif: *Siek en lydend, verdruk en vervolg. . .*

Anders as vir Yolanda ontroer dit haar nie. Trouens, dit maak haar kwaad. Te veel herinner dit haar aan die stem uit haar eie kinderjare: *Ééndag sal julle jammer wees, eendag sal dit te laat wees.*

Sy klim terug in die kar, sit eers om die sand wat by haar skoene ingekom het, uit te skud. Die waaierband van die motor skree toe sy wegtrek. Sy hoop nie die ding breek nie; wie dra vandag nog sykouse om dit te vervang?

By die robot, wat steeds onverklaarbaar tegelykertyd bestrawwend rooi en groen is, draai sy links, ry uit die dorp uit, oor die brug.

Êrens het haar pa op 'n dag ook ingedraai by 'n klein kerkhof. Hulle het Worcester toe gery, verby Cookhouse, waar die rook uit die huisies se skoorstene in die vroeë oggend haar laat dink het dit is waar die plek sy naam vandaan kry.

Hulle het van Queenstown af gery Boland toe. Dit moes die einde van haar eerste skooljaar gewees het. Haar ma was ontevrede. Hulle kon 'n korter pad gery het: "Dis ou koeie, Japie, jy moet vergeet. Dit laat my net weer terugdink aan daardie brand van destyds."

Maar die kar het nogtans soontoe geloop. Sandflats toe. By Paterson, tussen die lemoenbome deur. "Ek moet gaan, Kinnie," het hy gesê. "Nog altyd was ek te bang, maar ek moet dit sien, daar waar sy lê. Al is dit net een keer."

Hulle het in die kar bly sit. Die ruite was toegedraai, want die stof het op die nuwe baba gewaai.

Haar pa het by die hekkie ingegaan; hy het kleiner geword tussen die regop, donkergroen bome. Sy het hom deur die venster gesit en dophou, bang dat hy weg sou raak en nooit weer terugkom nie. Maar hy hét, al het dit vir haar gevoel of dit minstens 'n hele dag was dat hy daar tussen die grafstene gestaan het.

Die hele lang ent Boland toe het hy in die spieël bly kyk. Terug.

Toe hulle by tannie Ousus-hulle op die plaas aangekom het, het niemand in die motor nog gepraat nie. Haar ma het vir Lenie, wat die jaar vantevore gebore is, vir tannie Ousus gegee om te bekyk. Oubie het uit die kar gespring, bly om uit te kom uit die stilte, en saam met Johannes weggehardloop oor die sandgrond van die plaas by Slanghoek waar Oupa en Ouma toe ook gebly het.

Dit was baie lank daarna, sy kon al ver in haar laerskooljare gewees het, toe haar pa haar vertel het van die kind. Hy het die groentetuin skoongeskoffel aan die kant van die huis naby Kraaifontein waar hulle toe gebly het. Dit was 'n vastigheid – die plekke waar hulle gebly het, het gewissel, maar altyd het haar pa maar weer sy tuintjie gemaak waarin hy boontjies en wortels en beet geplant het. Daar kon sy hom kry wanneer sy klaar was met haar huiswerk en

sy nie langer tussen die mure kon bly nie. Daar het hy met haar gepraat of sy 'n grootmens was.

Sy het by hom gaan sit, op die naaf van 'n ou wiel wat teen die kant van die muur gestaan het; gekyk na die boontjies se groen blare en die tamaties wat rooierig begin deurskyn het.

Sy het hom vertel van die juffrou wat met haar geraas het omdat haar hare olierig was, gesê het dit is vuil. En dit wás nie. Haar ma het haar hare met klapperolie ingevryf sodat die skilfers kon weggaan. Juis sodat sy skoon kon wees. Dit was vir haar erg dat die juffrou so sleg van haar dink.

“Hoe maak 'n mens as iemand goed dink wat nie reg is nie, hmm, Pappa?”

Haar pa het die tuinslang verskuif, by haar kom staan en sy hand op haar skouer gesit: “'n Mens dink maar jou eie dink, my kind. Reg of verkeerd.

“Ek weet nie of 'n mens ooit weet wat gaan in 'n ander se kop aan nie. Ook nie eens as jy met iemand getroud is nie. Wat jy dink en wat jy wens, dit is dinge wat op 'n plek binne-in jou gebeur waar ander mense nie inkom nie. Goeie dinge, daaroor kan jy nog met ander praat, ja, maar daardie goed wat by jou bly spook, dit bly in 'n plek van sy eie in jou lyf. 'n Mens staan maar jou hele lewe apart.”

Die water het begin deursyfer onder die walletjie wat hy gemaak het; hy het die graaf gevat en meer grond opgehoop sodat die water eers die voortjie goed kon volloop. Toe het hy op sy hurke langs haar kom sit, begin om haar te vertel van die Paaie, hoe hy daar begin werk het lank voor sy gebore is.

“Dit was in 1953, die elfde Maart – jou ma het die datum nog neergeskryf in 'n boekie wat sy met bruinpapier oorgetrek het. Dit was 'n dag waaroor al twee van ons bly was. En jou ma, dit was 'n lewe wat sy darem geken het, met jou oupa wat sy lewe lank ook op die pad gewerk het voor hulle daar by tannie Ousus-hulle gaan bly het.

“Sy het die aand op die bed so teen my kom sit en haar arm nog om my nek gesit. Sy het na badseep geruik. Ons het al twee geweet: Hier is nou 'n nuwe begin vir ons saam.

“Toe kom ek net van die Spoorweë af en ek weet van die Paaie niks. Maar ek kon bestuur en ek het ’n lisensie gehad vir die groot lorries. Hulle sit my toe daar op Keurbooms op die waterlorrie, dit was lank voor jy nog mens was. Ons was ’n paar maande daar, het sommer by jou ma se ma en pa geloseer. Maar toe kry hulle my nodig op Sandflats, en ons kry ’n eie huis daar.

“En hoe kon ek weet van dit wat daar moes gebeur, my kind? Iets wat my lewe so omver sou gooi. Of nee, nie my lewe nie, want alles het maar aangegaan soos vroeër. Maar my gedagtes, dis hulle wat nooit weer reguit was nie, nie met die onthou van dit wat gebeur het nie.”

Haar pa het stilgebly; die water het aan die onderkant van die voortjie begin uitloop. Hy het oor die doringdraad om die erf weggekyk, asof hy kon sien tot daar waar hy dink. Eers ná ’n lang ruk, toe die deur van die huis langsaan geklap het, het hy weer onthou dat sy daar was.

“Ek was skaars vier-en-twintig,” het hy gesê. “Ons was nog nie ’n jaar getroud nie. Oubie was al op pad. Dit was einde November, amper Desember; in Januarie sou hy gebore word. ’n Hele kampseksie moes Sandflats toe skuif en ons, die mans, moes vooraf gaan om die blyplekke uit te meet en die paaie tussen die huise te maak.

“Daar was ’n onrustigheid in die nuwe omgewing. Maar die mense was ook bly oor die pad wat daar moes kom. Daar was dié wat ons padmakers nie eintlik daar wou hê nie, maar hulle het ook geweet al kry elkeen van ons maar ’n klein salarissie, sáám maak ons almal tog ’n verskil aan die winkels en die skole. Die bietjies geld van elkeen op so ’n seksie, dit kan ’n dorp tog op ’n manier laat vooruitgaan.

“Ons het begin om die kamp op te rig. Aan die kant van die dorp. Ons het uitgemeet, eers vir die drie rye woonhuise onder, en dan ’n oop stuk sodat dit effens apart kon staan van die kantore en die werksinkels aan die bokant. Tussen rye uitgemete erwe het ons die grondstraatjies begin skraap. Eers met die stootskraper om alles min of meer gelyk te maak, die bossies en boompies wat in die pad staan uit te stoot, en dan met die grader wat gladder skraap en

netjies maak. Ek was toe nog op die waterlorrie, en kort-kort was dit my werk om die grond so tussenin nat te spuit.”

Hy het sy sakdoek uitgehaal, sy neus gesnuit, en die sakdoek stadig opgevou en teruggesit. Meteens het hy gesien hoe die water deur die grond breek en vinnig die tuinslang na die volgende akker versit waar die groenbone reeds klein wit blommetjies aan die ranke begin maak het.

Hy het daar bly staan, versigtig die blare opgelig om onder hulle te kyk of daar nie dalk al jong boontjies was nie.

“En toe, Pappa?”

Sy wou hóór wat hy dink.

Hy het opgekyk. Daar was iets in sy manier wat haar laat dink het aan die kere dat hy Lenie opgetel en gewieg het toe sy nog ’n baba was.

“O ja, die water vir die lorrie . . . die water moes ek heel aan die ander kant van die dorp gaan haal, deur die dorp ry, en weer terug tot by die plek waar ons werk; daar was nie water naby die plek waar die kamp gebou moes word nie.

“Ai, die dorpskinders was tog so opgetoë toe die groot ou geel masjiene die hoofstraat inkom. Hulle het geroep en gelag en kort voor lank was hulle ’n swerm wat om die grader en bulldozer drom. Toe ons begin met die werk, het hulle smiddae ná skool agter ons aangehardloop waar ons aan die werk was. Ook agter die waterlorrie met die spray bar aan, deur die dorp, tot by die waterpunt, en dan weer terug tot waar die kamp moet staan. Uitasem, rooigesig, sulke kleingoed van sewe, agt jaar en nog ouer. En dan, die seunskinders van so elf en twaalf jaar wat by die kamp se grond staan en wag het om te kyk na die geel tiere en leeus.

“Ek onthou so goed, my kind, hoe ek bo in daardie waterlorrie gesit het, hoe vol dit in my binnekant was van alles wat vir ons reg loop. Jou ma wat binnekort gaan kom, ons eerste huis waarin ons gaan bly, my eerste kind wat gebore gaan word. En ek dink: Eendag, dan hardloop dié enetjie ook in hierdie stofstraatjies rond . . .”

Op daardie oomblik het sy gewens sy was die oudste, die eerste kind. Die een aan wie haar pa so gedink het, gesien het hoe hy ook in die straat sou speel. Maar toe het hy weer langs haar kom staan.

“In my regterspieël kon ek die kinders sien wat agternahardloop. Ek kon hulle nie hoor nie, maar aan die oop monde en hulle gesigte wat lag, het ek geweet hoe hulle jil en raas, hoe hulle dit geniet. In daardie oomblik het ek iets gevoel van self weer ’n onbekommerde kind te wees.

“Die dogtertjies het moeg geraak en uitgesak en onder die bome gaan neerval, maar die seuns wou nie bes gee nie, hulle nuuskierigheid het geen einde geken nie. Al wat hulle wou doen was rondhardloop en pret maak – wie sal dan ook nie nuuskierig wees oor sulke groot lawaaimasjiene as jy ’n kind is nie?

“Maar háár het ek glad nie gesien nie . . .”

Haar pa het weer stil geraak. Die voortjie was nog nie volgeloop nie, maar hy het sommer die pyp verskuif en hom so gedraai dat hy half met sy rug na haar gestaan het. Uit sy broeksak het hy sy pyp gehaal en dit gestop; met sy vinger die tabak vasgedruk. ’n Gebaar wat sy geken het sonder dat sy dit hoef te gesien het.

Eers toe hy ’n paar trekke aan die pyp gevat het, het hy teruggedraai na haar toe.

“Dit was die ene sand waar ek die pad moes natspuit; ek moes om die draaie, so met die oop venster, my oë knyp teen die wind en die sandwarrels. Dit het so gewaai dat ek net hier voor my kon sien. En die masjien se dreun; ek kon bo dit niks hoor wat buite aangaan nie.

“Toe hardloop daardie kind, ’n meisietjie van so ses jaar, mos ook saam met die waterlorrie. Sy spring en gryp vas aan die linkerkantste deur. Ek kon haar nie sien nie – ek was alleen in die voertuig – en daar was nie ’n spieël aan die linkerkant nie. Haar hand moes gegly het. En sy val.”

Haar pa se stem was so sag dat sy hom amper nie meer kon hoor nie. Sy het vorentoe gesit, die naaf laat kantel sodat sy nog nader kon kom.

koffertjie met die sak papiere vol woorde – dit jaag haar én trek haar aan sodat sy voel asof sy midde-in 'n orkaan staan, onmagtig om self haar rigting te kies.

. . . feeling victimized, producing various symptoms, . . . borderline . . . nearly all are women . . .

Sy gaan draai die stort oop, sluk die laaste mondjie vol koffie in die beker weg en gooi die droesempies met die beskuitkrummels in die wasbak af; was die beker en emaljebak skoon uit.

Niemand sal iets oor my kinders sê nie!

Sy voel Juli se oë op haar: *Genade, Ma, dis darem seker nie nodig nie . . . Ma betaal mos.* Sy antwoord haar met die enigste verweer wat sy het: Dis nie dat ek dit wil doen nie my kind, dis die mag van die gewoonte. Jy kan nie weet hoe dit was nie. Die smal paadjie is vir my nie met palmtakke nie, maar met witgebleikte doeke uitgelê; 'n voet mag daarop nie 'n stofspoor trap nie.

Toe sy klaar ontbyt geëet het, staan Visser by die ontvangstoonbank. Sy blou hemp beklemtoon die kleur van sy oë en die blik daarin.

“Weet jy,” sê hy, “ek het netnou by jou kamer se trappies opgestap. Toe hoor ek die water in die stort loop, toe klop ek maar nie.” Hy kyk haar glimlaggend aan; wag dat sy iets moet sê. Kyk of sy opgewasse is teen hom.

Sy probeer. Maar haar “o so?” klink in haar eie ore lamlendig; nie ironies of koketterig genoeg om so 'n gesprek te hanteer nie.

“Ja, en toe ek weer met die trappies afloop, toe dag ek: Wat sou sy nou gedoen het ás ek geklop het?”

Sy voel uit haar vaarwater. Onderskat sy hom nie? Is die “kom ons speel 'n speletjie” wat hy kamma wil aanvoer, nie net 'n aanloop tot die sinistere wat sy aanvoel nie – dit wat onder die spel versteek is nie? Maar sy antwoord hom tog, probeer hom wys sy skrik nie, al hoor sy Ma-Kinnie, Sebastiaan én die Here God se stem in haar ore weerklink.

“Nee, ek weet nie. Hoe kan 'n mens ooit weet hoe jy op iets sou reageer as dit nie regtig tot by daardie punt gekom het nie?”

Asof dit iemand anders se sin is, hoor sy 'n stukkies lag in haar stelling, maar ook onsekerheid.

“Dit was of daar skielik ’n duisternis mense om die waterlorrie gestaan het. Mense wat skree, mense wat waai en beduie. Ek het nie geweet wat aangaan nie, maar ek stop en klim uit.”

Hy het sy keel skoongemaak, ’n paar keer; sy kop heen en weer geskud, vergeet van die pyp wat in sy hand gloei.

“Daar, tussen die voor- en agterwiele van die waterlorrie, het sy gelê. Dit was Du Toit wat die rekenmeester by die bank was, se kind.

“Ek het geweet sy is dood. Hier binnekant het ek geweet dit sal nie help om haar te probeer asem gee of om die dokter te laat kom nie.

“Die son het op haar rok geskyn, so ’n geel rokkie met blommietjies, so sien ek dit nog voor my; haar bene en arms vol stof en modder van die water van die lorrie. En daar was niks wat ek kon doen nie.

“Ek het oor haar gaan buk. Haar gesig het nog ’n skrikteek op gehad en uit haar een oog en haar neus het daar bloed gekom. Al wat beweeg het, was daardie wit haartjies wat oor haar gesig gewaai het.

“Iemand het haar ma daar aangebring met ’n kar. Sy het uitgeklim en voor my kom staan, met haar hande in vuiste teen my bors geslaan: ‘Dit is wat jý oor ons gebring het in hierdie plek – ’n vloek! Mag jy in jou lewe ook voel hoe dit is om ’n kind te verloor! Jou eie vlees en bloed!’ ”

Haar pa het die pyp in sy mond gesit en sy kon aan die knop by sy kakebeen sien hoe hard hy byt op die steel voor hy weer kon praat.

“Nooit, Katrien, het ek dit vergeet nie. Ék het haar dood veroorsaak. En dit was deur my toedoen dat die dorpsmense ons daarna vermy het, so het ek gevoel.

“Toe die polisie daar was en als opgeskryf het, het ek by die voorman in sy bakkie geklim en saam met hom na die enkelkwartiere toe gery. Ek het nie kans gesien vir weer in daardie lorrie sit nie.

“Maar die lewe gaan aan; ek moes kos op die tafel kry. Ek het my probeer uitlig bo die donkerte van daardie dogtertjie se dood. ’n Paar keer het ek probeer om met Du Toit te gaan praat, met hom en sy vrou. Daar in die

huis in die dorp. Maar hulle het met stywe gesigte gesit; hulle het my nie eens gehoor nie. Ag, ek kon hulle mos nie kwalik neem nie.

“Op die ou end het ek maar ’n verplasing gevra. Ek kon dit nie meer uithou om daardie man teë te kom nie en te weet: Dis ek wat die lig uit sy oë weggeneem het.

“En ek was bang dat daar iets met jou ma en met ons kind kon gebeur, iets wat die straf wat my toekom, sou bring. Dit was nie maklik nie, my kind. En nog steeds, steeds kom dit maar altyd weer boontoe, die meisietjie en die skrik op haar wit gesiggie. Die vloek wat die kind se ma oor my uitgespreek het.

“Eers toe Oubie die dag gebore is – en dit was ’n moeilike geboorte, jou ma het swaar gehad – het ek iets gesien van ’n lewe wat voortgaan. Daardie dag het ek geweet: Hierdie lewe is die moeite werd. Wie, en hoe, en wat jy is. ’n Mens moet aanhou, al is die pad ook lank, al is dit hard. Ek het weer ’n bietjie moed gekry. Maar ook ’n nuwe vrees daarby. Vir die kind wat ek gekry het, vir julle wat ná hom gekom het, vir jou ma.”

Sy sien haar ma soos sy soms in die stoel onder die flou lig in die kombuis gesit het, haar hande besig met die stopnaald, fronsend by die swak lig. Klein. ’n Te maer lyf waaraan daar nooit regtig vleis was nie. Versonke in haar eie wêreld waaroor sy nie praat nie; doof vir dit wat haar pa vertel.

Aan die linkerkant langs die pad is ’n bord wat na Namibië wys, en voor ’n wit-en-blou arbeidershuisie hang ’n bruin vrou haar wasgoed op. Helder spatsels geel en rooi. Alles wat kan toemaak, is drabaar.

Regs lê Soverby. Blokmyself.

Oor RSG klink Valiant Swart se stem: *Wie gaan eerste omdraai, wie gaan laaste bly? Dis ’n vreemde landskap vir jou en my . . .*

Juli, sê sy, en haar hand vat na die sitplek langs haar, ons moet sorg dat die geskiedenis hom nie herhaal nie. Dit lê in óns om klaar te maak met die dinge wat verby is.

Sy ruik die geur van daardie somer se taaipitperskes. Die sap het langs haar ken afgeloop toe hulle die oggend uit die warmte van die noorde weggery het Queenstown toe. Haar ma het nie gepraat nie, ook nie geraas nie, net kort-kort oor haar heen gevryf en met toe oë teen die kant van die deur geleun. Die krukke met die swart ore het agter tussen haar en haar boetie gestaan.

In die truspieëltjie het sy haar pa se oë gesien. Hy het sy sakdoek met sy een hand uit sy broeksak getrek en agtertoe vir haar aangegee om die nattigheid om haar mond af te vee.

“Kyk mooi na die waterwiel wat die bakkies water uitgooi,” het hy gesê. “Kyk hoe blink dit in die son; elke môre skep die wiel vir ons weer ander water uit.”

Of hy dit presies so gesê het, met die stukkie filosofie daarby, weet sy nie. Dalk het sy haar eie interpretasie daaraan geheg namate sy ouer geword het.

Sy voel in haar swart baadjie se sak, vat die gladde rooskwartsklip raak wat Visser haar in die hand gedruk het voor sy die oggend uit Springbok weg is. “Vir stres,” het hy gesê. Sy het gegril vir sy hande, maar die klip nogtans in haar sak gedruk. En nou, nou soek sy die kalmte wat uit die kwarts moet kom.

Op haar maag is 'n kol, 'n lam gevoel wat niks met honger of siek wees te doen het nie.

“Dis jou solar plexus,” het die homeopaat op Stellenbosch 'n keer gesê toe sy Juli gaan aflaai en haar by haar huispraktyk gaan besoek het. “Dis daar waar al jou senuwees bymekaarkom.”

Sy knyp haar linkeroog toe, probeer soos dikwels vantevore vasstel hoeveel sig sy werklik het met die ander een. In die dowwigheid sien sy nie hoe die vragmotor voor haar sy flikkerlig aansit nie. Haar remme skree toe sy amper in hom vasry. Die motor ruk tot stilstand.

Sy druk met haar hand op haar maag – dis hiér waar sy haar ma kan hoor, selfs sien. 'n Vrou wat oorbuk om haar lyf in die spieël by die wasbak te bekyk, wat haar kind roep om te kyk na die snye oor haar maag. Wat die klein handjie vat en in die vore van die letsels druk: *Vóél* . . .

University of Cape Town

“Om weg te gaan van Kakamas af, was soos om weg te gaan uit die land van melk en heuning soos die Bybel sê, so met al die soet sultanas en die geelperskes.”

Haar pa het dikwels terugverwys na dié tyd. Miskien, het sy later gedink, het hy sy laaste stukkie jonk wees daar ervaar, so saam met die mans op die jukskeibaan. En miskien het daar met hom ook iets gebeur daardie middag op die agterstoepie toe haar ma geval het.

“Die graagste wou ek nog daai stuk pad klaarmaak na die Augrabiesvalle se kant toe. Later, eers in 1967, is dit oopgestel, en toe was ons al lankal weg.

“Maar ’n mens moet gaan waar hulle jou nodig het. En ons kon ook maar nie eintlik kies nie. Jy kan nee sê, ja, maar dan is jou kans volgende keer daarmee heen. Ek wou my opwerk, ek wou vir julle die beste gee wat ek kon. Julle was die belangrikste wat ek gehad het.”

By Keimoes draai sy weg sonder om die hele dorp deur te ry. Oral langs die pad is wingerd en nogmaals wingerd; die geur van rosyntjies wat ingetrek het in die omgewing.

Toe sy die naam Kanoneiland sien, weet sy dit kan nie meer ver wees na Upington toe nie. Bezalel? Van dié wynlandgoed het sy al gehoor, maar met alles waaroor sy die afgelope tyd gelees het, klink dit vir haar meer soos Beëlsebub.

Klippunt. Kalksloot.

Kameelmond.

Een van haar pa se lawwe liedjies wat hy gesing het as hy hulle aan die lag wou kry, was dié van die wonderlike donkie wat in die sand rol en koerant vreet. Sy voel hoe die lag in haar opkom. Hier in die noorde het hulle sowaar vir die ou langoor ’n monument opgerig.

By ’n wegneemkafée waar die volgende belangrike rugbywedstryd in groot bordkrytletters op die buitemuur geadverteer word, hou sy stil. Die plek

ruik na sigareetrook. Die man by die toonbank se oë is rooi. Sy vrou kom vorentoe geslof. “Ons het nou net oopgemaak,” sê sy verskonend. Teen die muur wys die horlosie halfnege.

Sy neem die koffie met die melk wat sy laat warm maak het en loop kar toe. Uit die koevert op die agtersitplek trek sy die foto’s wat tannie Ousus saamgegee het. Haar oupa en ouma se troufoto, met ’n wit kartelrandjie om. Haar ouma lag skuins op na die lang man aan haar sy.

“Jou oupa het haar sy Irish Beauty genoem,” het Ma-Kinnie vertel as sy soms op ’n Sondag met die fotoblikkie gesit het. “As Pappie nugter was, het hy haar so onder sy arm ingedruk; sy het sommer soos ’n dwergievrou gelyk teen hom. Mammie se hare was pikswart, en haar oë blou.”

Haar stem het ál sagter geword: “Later het net die blou oë gebly, maar hulle was verbleik en waterig. Hulle het sleg geword van saans sit met ander mense se heelmaakgoed. En daar was die hope wasgoed wat sy vir die ryk mense gedoen het; êrens moes sy geld kry om op te maak vir dié wat Pappie deur sy keel gegooi het.

“Ons moes hard werk, ek die hardste van almal. Ousus en Issie en Ens, hulle het gemaak dat hulle laat van die skool af huis toe kom. Ek was die een wat jou ouma gehelp het – en wat het ek daarvoor gekry?”

Sy is moeg. Die gedagtes wat in haar kop bly maal, maak dat sy nie bedags of saans ordentlik kan ontspan nie. Hoe word ’n mens gereduseer van ’n lerse skoonheid tot ’n wasvrou? Is dit iets wat met jou gebeur? Of gee ’n mens self die toestemming om op jou te laat trap?

By Kleinbegin, ’n paar kilometer anderkant die palms van Upington, kom ’n skilpad geloop, gaan staan in die middel van die pad toe sy nader kom. Trek sy kop in. Sy hou stil en tel hom op, sit hom aan die kant van die pad neer. In die veld staan van die groot miershope waarna sy as kind ure lank kon sit en kyk.

Die miertjie waarvan haar pa in die Bybel gelees het, dis aan hom dat sy gedink het – en aan Langoor die lui donkie van die sub A-leesboek – wanneer haar pa vertel het hoe hy hom opgewerk het, een klein treetjie op 'n slag. Sonder ophou.

Die masjiene was toe vir haar almal net groot en geel, met reuse wiele. Later, hoe meer kere hulle getrek en hoe ouer sy geword het, het sy beter verstaan.

“Ek het onder begin, my kind,” het haar pa gesê. “Eers die waterlorrie, en toe die padroller. Jy weet mos, daardie vragmotors wat 'n spray bar agter het en die hele pad kan natsproei. Dié het ek eers gery. En daarna die groot ou platrollers wat die grond vasstamp – dis 'n deel van 'n pad se maak daardie waarvan baie mense nie die belangrikheid besef nie. Sonder die vasrol kan 'n mens nie 'n teerpad bou nie.”

Sy het hom gehelp om die houtstompies wat hy gekap het, op 'n hoop te pak agter die motorhuis, daar waar die draad tussen hulle en oom Swannie se huis was. Mamma het met haar krukke langs haar op die agterstoep van die nuwe huis in Queenstown gesit.

Die stukke hout was nog nat in die middel, daar waar die byl deurgegaan het. Sy het haar neus daarteen gedruk en gesnuif. Dit het suur geruik.

“Oppas tog, jong, dat jy nie splinters in jou hande kry nie,” het haar pa gesê. Hy het gekyk na waar haar ma met Lenie in die arms sit, en toe weer na haar.

“Ná die padroller, Katrien, toe het ek die bulldozer gekry. Daardie groot growwe ou lem om mee te werk. En daarna eers die padskraper. Ek moes leer daarvoor, maar daar is niks lekkerder as om saans by die tafel te sit en te wete te kom van die binnekant van die masjiene nie, daar waar 'n gewone mens nie sien nie.

“Niks in die lewe kom vanself nie, my kind. 'n Mens moet jou kant bring as jy êrens wil kom. Ek het vroeg uit die skool gegaan, maar leer kon ek

darem nog altyd. Port Elizabeth, daar by die see, dit was die plek waar ons die eksamens moes gaan skryf.

“En die dag dat jy daardie padskraper kan krý, as dit jy is wat hoog op daardie sitplek kan sit en afkyk op hierdie stuk grond voor jou waar nou nog niks is nie, en jy weet, oor ’n paar maande lê hier ’n pad wat swart en glad en veilig is – dan is jy trots.

“Die padskraper is die hoogste van al die masjiene, dis nie sommer enigeen wat op hulle kan gaan sit nie. ’n Mens moet die werking van die masjien van die ding ken, ook dié wat later uitgekóm het met hidrouliese krag en waarmee ’n mens nog groter en harder soorte werk kan doen.”

Rouliese-kouliese-smouliese-touliese – die woorde wat haar pa gesê het, het soos ’n rympie geword wat in haar kop omrol en omrol. Sy het gesien hoe loop ’n toktokkie oor die hout en haar pa aan die hand vasgegryp.

“Nee wat jong, vir hulle hoef jy nie bang te wees nie,” het hy gesê. “Kyk . . .”

Hy het die swart hardedopgogga met die grillerige pote afgehaal, op die grond neergesit en toe met ’n stukkie hout langs hom op die grond getik. Tok. Tok-tok. Tok-tok-tok. Toe wip die gogga met sy agterlyf en hy maak net so: tok, tok-tok, tok-tok-tok.

“Sien jy,” het hy gesê, “as ’n mens mooi luister, hoor jy watter taal die wêreld rondom jou praat.”

Toe het Oubie daar aangekom, gehelp om die hout vinnig op die hoop te pak. Hy het sy arms geswaai en ’n nuwe stompie op die blok gesit om te wys hoe sterk hy is; dit met een harde hou deurgekap. Agter sy pa se rug het hy vir haar tong uitgesteek.

“Pappa . . . !”

Sy wou vir hom sê, maar Oubie het kwaai na haar gekyk en twee appels uit sy broeksakke gehaal. “Vertel weer van die oom en die vleis, ag toe, asseblief, Pappa!”

Sy en Oubie het teen die houthoop opgeklím. Haar pa het begin om die appels wat van tannie Ousus uit die Boland gekóm het en tussen pers papiere

in 'n kartondoos toegedraai was, te skil. Lang-lang repies het hy met sy mes afgedraai, totdat die skil gelyk het soos die blink stringe wat in die winkel op Queenstown aan die kersboom gehang het.

Hulle het geluister asof dit die eerste keer is dat hulle dit hoor. Hulle pa se stories was mooier as enige van dié wat in Oubie se skoolboeke was en waarom hy hom groot gehou het.

Hy het vertel van die voorman wat altyd smiddae die werksmense se kos so kom opeet het op die plek waar hulle gewerk het en hoe oom Sam gesê het hulle moet hom 'n les leer.

Hy het die rooi skil van die eerste appel eenkant neergesit en die afgeskilde appel in die helfte deurgesny. Toe weer in kwarte. Met die vier stukkie nog so in die bak van sy hand het hy die pitte van elkeen een vir een in halfmaantjies met die mes uitgesny.

Vir haar en Oubie het hy elkeen 'n stukkie gegee en self ook een geëet. Aspris stadig, tot hulle twee nie meer kon wag om verder te hoor nie. Toe het hy die laaste stukkie deurgesny en vir haar en Oubie gegee voor hy verder vertel het.

Van hoe oom Sam sy brood met vleis net so vir die voorman gegee en toe hy klaar geëet het, die jakkalsvelletjie agterop die een bakkie gaan haal en voor die man se neus geswaai het.

“ ‘Ja, hulle sê mos jakkals proe so soet,’ sê oom Sam toe so ewe.”

Haar pa het gelag en aan sy pyp gekou. “Die voorman het net daar in sy bakkie geklim en weggetrek dat die klippers spat. Maar so 'n ent verder het daai geel bakkie styfgeskop en ons het gesien hoe staan hy daar gebukkend langs die pad! Laaste sien van die aas na 'n ander man se kos – en nooit ooit iets daaroor gesê nie!”

Nou nog kan sy sien hoe Oubie daar by die stompies port jackson begin hik het van die lag. “Ja, dis goed so, hy wou mos!”

Haar pa het ook gesit en skud daar op die houtstomp en sy het amper van die houthoop afgeval, sodat hy vinnig opgespring het om haar te vang. “Versigtig tog, jong! Netnou kom jy iets oor!”

Tussen Upington en Groblershoop maak die veld heuwels en baie koppies. 'n Paar keer moet sy stop waar hulle besig is om 'n stuk pad heel te maak, die helderoranje oorpakke van die werksmense soos lemoensakkies in klompies bymekaar. Plek-plek het die teer 'n vreemde, donkerpienk kleur.

Aan die hoeveelheid windpompe kan 'n mens sien hoe droog die land hier is.

Gifkloof. Ditsem. Klein Kanniedood.

Vir elke pomp wat blink met 'n vlerkspan staan, is daar vele wat kaal en sonder vere is, geen water wat met hulle nog gepomp kan word nie.

Geraamtes in 'n onherbergsame, oneindige stuk land.

So is Sebastiaan ook; geen kriesel afvalyster word weggegooi nie, g'n stukkende masjien word van die werf afgery nie. Dalk is daar iets wat hy nog eendag, iewers, kan gebruik.

By Lambrechtsdrif is daar groot druiwetrosse op die pilare. Land van Kanaän, dit het die eienaar probeer suggereer, daarvan is sy seker. Vlietend in die verbyry sien sy 'n vrou met 'n ligblou rok wat buk tussen die agapante langs die wit muur.

Tussen die ou kiekies in haar ma se blikkie het sy eenkeer 'n negatief gekry waarvan sy 'n foto laat maak het. Die jong Hanna-Kinnie as twintig-, een-en-twintigjarige, wat met 'n geblomde romp en 'n wit bloes teen 'n rots by die see staan. 'n Mooi jong vrou. Maar met haar oë ernstig en haar mond stroef, soos ook op die trouportret toe sy en haar pa 'n paar jaar later voor die landdroskantoor op die trappies gestaan het.

Regs uit die grootpad lê Grootdrink. Ezelfontein daarnaas. Uit die doringbome skiet die middagson spieëlblink vonke.

Wanneer Ma-Kinnie oor Oupa gepraat het, was haar oë soos die weerligstrale wat die Oos-Kaap se donkerblou middag in stukke gesny het, "Dit was nog voor my operasie, tóé al het ek hom uit die kroeg moes gaan

haal op Keurbooms! Ek het my geskaam vir sy hems knope wat af was, vir hoe hy daar gelê het met sy kop op die toonbank. Gebaklei, het ek geweet. Hy wou nie kom nie, hy het aan my geruk en gepluk, maar die drank was hom oor; ek het hom huis toe gesleep,

“Wanneer hy daarna wakker geword het, het hy my met ’n bloudraad geslaan, geraas sodat jou ouma uit die kombuis geloop het.”

Ma-Kinnie se mond het gehuil.

Sy wou nóg vra, nog weet oor hoe dit was, maar sy was bang. Sy het onthou van die kuier by Oupa-hulle in die huis op tannie Ousus-hulle se plaas. Oupa wat sy skoen sleep as hy kamer toe loop; wat na haar blý roep.

Toe hulle terug was by hulle eie huis en haar ma-hulle die aand al geslaap het, het sy uit haar bed geklim, gaan kyk na die troufoto wat in die gang gehang het. Swart-en-wit.

Haar pa met sy hoë voorkop en sy breë mond. Sy reguit neus. Haar ma wat nog ’n jong meisie was in ’n ligkleurige tweestukpakkie, ’n roos bo teen die kraag van die baadjie vasgespeld. Skoen met oop toontjies.

Sy het haar ma gehoor van agter die glas: *Vir my was daar nie ’n trourok soos vir Ousus nie. Pappie het alles vir die ander oorgehad; ek was die een wat die klappe van hom gekry het, maar ek het geweet wat is reg. Ek het gehelp met die skuur van die swart stoof. My hande was swart en stukkend in die sagte vleis. Ousus en Issie en Ens – hulle was Pappie se darlings. Dis hulle wat partykeer lap gekry het vir nuwe rokke.*

Toe sy by Prieska petrol ingooi, is haar kop ’n roesemoes van al die gedagtes. Prieska is die plek waar die bok weggeraak het, het oom Bennie, haar pa se swaer en tannie Berta se eerste man, gesê toe hulle daardie twee dae by hulle gekuier het.

Terwyl haar ma en die tannie in die voorhuis gesit en gesels het, het hulle buite op die werf gesit, sy en haar pa en haar broer. En die oom. Terwyl hy vertel het van asbesmyne en klippe wat blink en gloei. Van tieroë.

Daardie middag toe die grootmense slaap, het sy en Oubie buite gespeel met die plankies wat die oom onder die afdak gehad het. Sy het bly omkyk na die doringbome, skrikkerig vir die tiere wat in die takke kon sit.

Die selfoon lui. *Missed call*. Juli. Nóú kan sy nie praat nie. Die kind sal hoor hoe sy klink, haar mond sal dinge praat wat nie moet nie. Later, sy sal later terugbel – as daar regtig iets ernstig is, sal Juli Sebastiaan darem in die hande kan kry.

Sy druk die foon dood. Skuldig. Maar 'n mens kan net soveel op een dag dink en onthou.

Dis of sy twee paaie gelyktydig ry. Nee, drié. Die stuk blouswart teer hier voor haar op pad Queenstown toe, die onthou van wat werklik gebeur het, en 'n nog heel ander pad wat haar brein dink. 'n Helderoordag-droom. Van Putsonderwater waar sy nooit eens was nie. Van iemand wat haar kop onder die water druk en haar uittrek net wanneer sy haar laaste asem opgebruik het. Wanneer haar kop weer in water gedruk word, is die lug in haar longe min. Maar haar oë is oper.

Op die wit bed in 'n kamer met wit mure lê haar ma se hare soos 'n Rorschach-vlek teen die kussing. Praat met my, sê hy, die lang, jong man met die stetoskoop. Sy stem is mooi en geduldig. Die stereotipe van al die figure soos hy wat sy as dogter van Ma-Kinnie leer ken het.

Toe die ou vrou haar mond oopmaak, is dit soos die paddas en spinnekoppe van die stories uit die *Kinders van die Wêreld* wat uittuimel: *Ek het gedink as ek trou, sal ek wegkom van die donkerte, van die reuk van die brandewyn.*

. . . my kinders nooit met 'n skeurtjie laat loop nie. Niemand kan 'n vinger na my toe wys nie. Ek het die vuilheid weggekrop uit die hoeke van die opslaanhuse waar ander voor my gebly het. Daar waar die krieke by die gate ingekruip het, het ek hulle voorgelê, doodgetrap met my skoene, dat hulle net stukkende flentertjies was. Dit, en die kokkerotte wat swart teen die uitlooppype van die wasbak buite die muur gesit het . . .

. . . koud teen my bors, die knoppe van die stetoskoop. Is dit al Dinsdag vandag? Hoekom is sy klere dan nie wit nie? . . . beter as niks, beter as wanneer ek op my eie gebly het, met niemand wat na my kyk nie, niemand wat my versorg as ek uit die hospitaal kom nie. Die kinders is uit die huis, niemand wat vra hoe ek geslaap het nie; niemand om 'n koppie tee vir my te maak nie . . . koud-koud-koud. Tot in my gebeente, sneeu en reën. Maar sy hand is warm. Hy het hulle onder die warmkraan by die wasbak in die saal gewas en teen mekaar gevryf. My hare was klaar gekam toe hy inkom. Ek het my vroeg reggemaak, my nuwe nagrok aangetrek. Ek kom nie slordig voor 'n dokter nie.

. . . trourok, dis wat ek aangetrek het vir jóú . . . Jy moet my help, dokter, jy is ál een . . . my rug brand van die pyn. Voel, vát aan my hande, kyk net die knoppe . . . die rumatiek maak my oud voor my tyd. Hoor hoe roggel my longe deur die stetoskoop.

Hulle verstaan nie, hulle vra my uit, maar die dinge van gister is iets wat niemand kan weet nie. Hý het gesorg . . . die enigste een, maar hy . . .

Die motor het vanself onder die amperse skaduwee van die karee by die sementstoele en tafeltjie anderkant Uitflug gaan staan. Toe sy op haar horlosie kyk, is dit nog vroeg genoeg. Hier tussen die klippe en die stof . . . dalk kom sy hier nader aan dit wat aan haar ma se arms vreet in die nag, die pyn wat eet soos 'n knaagdier. Die warm lug is sonder genade, sonder 'n wolk wat soos 'n man se hand oor die horison kom om verligting te bring.

Uit die sysakkie van die rekenaar se tas haal sy een van die artikels, blaai daarin rond tot sy die plek kry waar sy laas ophou lees het.

In all those times I never had a friend. Not even one. I could not afford it.

Sy knyp haar oë toe teen die emosie wat uit haar maag uit opstoot in haar keel; druk met haar twee hande se vingers teen haar ooglede.

Hoeveel keer het sy nie gewonder oor haar ma se onvermoë tot vriendskap nie. Eenkeer, één keer was daar iemand, 'n tannie Doreen. Van

haar het sy van tyd tot tyd gehoor toe sy al groter was, maar dit was iemand uit 'n tyd voor háár bestaan. Hartswater se tyd, vóór-onthou-tyd.

Vir die eerste keer wonder sy: Het dié vrou ooit werklik bestaan? Daar is soveel stories, soveel dinge wat sy moet herorganiseer, herdink.

I knew what I was doing, yet I could not help myself. This was the only way of living I knew. If I had to lose that, there would be nothing else left for me. The warmth of people that covered you with a blanket at night-time, who wished you a good night's sleep. I could not get enough of it.

Sy lees verder, blaai terug. Haar vingers bewe tussen die bladsye. Oor die sitplekke langs haar en onder by haar voete lê die papiere gestrooi soos sy vat en los, gryp na inligting – wegstoot wat sy nie wil sien nie. Hoe kan sy weet of dit wat sy naspeur, reg is? En wat gaan sy daarmee doen? 'n Konfrontasie uitlok? Hulp aanbied?

Hoe help jy iemand wat glo dat niemand haar begryp nie?

Julle verstaan my nie! Julle was nie van jongs af sieklik en onder die mes van dokters nie . . .

Sy wens sy kon chronologies onthou; dit is moeilik om al die drade bymekaar te hou. Hoe langer hoe meer dink sy aan haar broer en haar suster. Hoe sal hulle daarvoor voel dat sy haar dit veroorloof om in haar ma se lewe rond te krap? Sy weet nie eens hoe hulle regtig hul eie verhouding met haar ma ervaar het nie. Nie as kinders nie, en ook nooit daarna het hulle oor Ma-Kinnie gepraat nie.

Dit was op Kraaifontein dat sy die dag gaan wegkruip het in die geel Nissan-lorrie. Die dag van die standerdvier-toetsboek. Sy het geweet wat kom. Dit was nie goed genoeg nie, en sy het saamgestem, maar sy wou dit uitstel. Al sou dit niks verander nie.

Sy het die boek met die merke in rooi ink onder in haar kas ingedruk, bang dat haar ma dit voor die tyd sou kry. Toe haar pa by die huis in Kraaifontein stilhou met die vragmotor om te sê daar is 'n probleem by die N1-

pad en daar is niemand anders om uit te gaan met die lorrie om die stukkende onderdele op te laai nie, het sy agter die sitplek wat kon opslaan, gaan inkruip. Toe hy ingeklim en die sitplek met sy rugkant teen haar gedruk het, het sy die olie en die stof van padwerk geruik. Die reuk van haar pa; die vae geur van die rooi, glaserige Lifebuoy-seep waarmee hy hom gewas het.

Eers toe hulle anderkant by die werkplek stilhou, het haar pa van haar bewus geword.

Hy het haar agter die sitplek laat uitklim, sy hand uitgehou dat sy makliker tussen die domkrag en ander gereedskap kon uitkom.

Die son het op haar kop gebrand terwyl hulle tussen die ander lorries en masjiene gestaan het. Hy het geraas. "Katrien, wat jy nou gedoen het, is nie reg nie. Jou ma sal bekommerd wees; 'n mens loop nie sommer net weg van die huis af nie."

Sy het geweet, ja. Natuurlik het sy geweet, maar sy het mooi gevra: "Asseblief, Pappa, kan ek saamkom? Ek weet . . . ek is jammer, maar moet my nie nou huis toe neem nie . . ."

Hy het haar gevat na die opslaangeboutjies en die ooms met die oorpakke, die swart mans met hulle donker klere, die dromme met afvalteer onderin en die gruishope langsaan. Terwyl hulle oor die werf met die geel masjiene loop, het hy gepraat.

"Kyk 'n bietjie rondom jou, Katrien, daar is soveel dinge wat vooraf moet gebeur, wat net reg moet loop om die stuk pad eindelijk begaanbaar te maak. In die aand as 'n mens in die bed lê en jy weet jy het 'n stuk werk goed gedoen, dan is jy moeg, maar tevrede. En om te weet jy ken jou masjien, jy weet hoe sy binnekant werk en waar die ratte draai, jy weet hoe sy lemme moet lig en sak wanneer jy daardie pad oopsny, dit is 'n gevoel wat 'n mens nie vir 'n ander mens in woorde kan vertel nie."

Hy het haar na die man met die grys broek en wit hemp wat by die roomwit masonite-geboutjie gestaan het, geneem. "Dit is nou my oudste dogter, Katrien, meneer Bezuidenhout," het hy gesê. "Dit is die eerste keer in

my loopbaan dat dit gebeur dat 'n kind van my op die werksterrein kom, en dit sal die laaste wees, maar daar was omstandighede . . . ek is jammer.”

Hy het met sy regterhand na haar gewys. “Gee Meneer om as ek haar so 'n bietjie hier rondwys voor uitvaltyd?”

Sy het jammer gevoel dat sy haar pa so om verskoning moes laat vra en haar kop laat sak, gekyk na die rooimiere wat heen-en-weer loop, haar voete geskuif dat sy uit hulle pad kon kom. Dit het gebrand waar hulle byt.

Die ingenieur het 'n tree nader gekom en sy hand na haar uitgesteek: “'n Kind van Japie Badenhorst het nie nodig om koponderstebo te staan nie, Katrien. Lig op jou kop, jong.”

Sy was verleë en skaam; bitter jammer oor wat sy gedoen het. Sy het haar hand ook uitgesteek na die man, nie gewoond om hand te skud nie, maar wetend dat dit die regte ding was om te doen.

Die ingenieur het 'n stem gehad soos dié van mans wat sy soms oor die radio gehoor het. 'n Stem waarvan die growwe kantjies afgeskuur was.

“Jou pa,” het hy gesê, “is die beste padskraperoperateur wat ek nog teëgekom het. Hoe hy die grond vooruit gelykskraap, die camber se bokant presies afrond, en weet hoe hy die gruiise daar op die pad moet meng – dit is 'n kuns wat baie min mense hom kan nadoen.

“Jou pa kon 'n man soos 'n skilder of 'n beeldhouer gewees het. 'n Kunstenaar.”

Hy het haar hand bly skud sodat sy later gevoel het sy wil dit terughê, maar sy was bang om ongeskik te wees terwyl hy bly praat het.

Hy het gepraat van *levels* en *nivellering* – goed wat vir haar baie ingewikkeld geklink het, maar sy het haar kop opgelig en hom in die oë gekyk.

Toe hulle teruggery het, sy nou langs haar pa op die sitplek van die lorie, het sy hom uitgevra en hy het meer vertel. Van die De Villiers-man wat so lank baklei het – oor die dertig jaar! – dat hulle die grootpaaie verby die dorpe moes laat loop sodat die verkeer in later jare vinnig sou kon loop. En van die lugfoto's wat die einste ingenieur wat vir haar gesê het om haar kop op te tel, vir hom gewys het.

“Katrien, toe meneer Bezuidenhout daardie foto’s vir my wys, toe ek daardie pad sien, kon weet hoe hy gaan loop, was dit soos Johannes van die Bybel wat gesê het hy sien ’n openbaring. Want as ’n mens self werk aan die pad, of as jy hom ry, dan kan jy nooit die hele prentjie sien nie, jy kyk maar net hier voor jou vas.

“Maar sonder daardie foto’s en kaarte kan jy niks doen nie. Dis die werk van die opmeters en ingenieurs en sulke mense. En hulle meet hom oor die kortste roete – soos die kraai vlieg. Wat in die pad daarvan kom, dit moet weg. Weggeskiet of weggeskraap.

“Jy en Oubie en Lenie moet aanhou leer, my kind,” het hy gesê, “want dis mense wat geleerd is wat die werke kry soos dié van die tegniese mense by die tekenkantoor van die hoofkantoor van die administrasie. Hulle word opgelei om met allerhande teganometers en nivelleerinstrumente die pad op te meet en uit te sit.

“Vir my is baie van die goed maar net name wat ek gehoor het; goed waarvan die opmeters praat en waarvan ek op my eie ’n idee gevorm het. Die opmeters en die landmeters is die geleerde mense wat hulle opleiding by die tegniese kolleges en universiteite kry.”

“Maar Pappa en die ander ooms is die mense wat die pad máák, nè.” Sy wou nie hê haar pa moes dink die mense by die hoofkantoor is slimmer as hy nie. Hulle wás nie.

Hy het die laaste draai gevat, daar waar hulle moes indraai na die kamp en hulle huis; hy het die lorrie met die stukkende onderdele wat hy teruggebring het eers by die werkswinkel gaan parkeer, en sy trommel gekry. Toe hulle die ent in die grondpad na die huis geloop het, het hy geantwoord: “Ja, Katrien, dit is so, sonder mense wat die pad kan bóú, mense wat hulle hande uit hulle moue kon steek, kan hy nie klaarkom nie.

“Nogtans, jy moet met die ander mense kan saamwerk. En dis nou nie iets wat iemand van bo af vir jou sê om te doen nie, maar as daar wederstrewigheid is tussen die werkers, dan bou jy drie maal so lank aan ’n stuk pad. En dis nie net dat jy op goeie voet moes wees met die voorman nie

– nee, ook met die arbeiders en die mechanics. Met die pikslaners en die besemstoters. Padmaak is 'n saamwerkding.”

Dis kilometers wat by haar verbyvlieg, name, klein afdraaipaadjies. Plasies en veld en bome.

Wat die uiteinde van daardie middag se wegloup was, daaraan het sy vir jare nie gedink nie. Gedink sy het dit vergeet. Gehoop sy het dit vergeet. Gemáák of sy vergeet het.

Haar ma het by die tafel gesit, haar breiwerk in haar hande, toe sy en haar pa saam by die deur inkom. Lenie se krulhare was ná skool in 'n netjiese nuwe perdestert vasgebind, styf van haar voorkop af, sodat net 'n paar krulle daaruit losgegaan het. Sy het nie opgekyk van haar leesboek toe hulle inkom nie; net met haar vinger verder onder die letters langs geskuif en die woorde hardop geklank.

Haar pa en ma het na mekaar gekyk. En na háár. Ma-Kinnie het niks gesê nie, net dat sy haar gesig en hande moet gaan was, en dat dit amper tyd was om tafel te dek.

Wanneer haar ma niks gesê het nie, en haar bruin oë reguit en swart voor haar gekyk het, het daar 'n koue stuk klip onder haar ribbes ingeskuif.

Toe sy haar hande gewas het, het sy onder in haar kas gaan grawe en terug kombuis toe geloop; die toetsboek onder haar ma se oë neergesit. “Sal Mamma my boek teken, asseblief?”

Haar ma het van die breipatroon af opgekyk. “Ek tél,” het sy gesê, en weer afgekyk na die steke op die penne.

Sy het die ry eers uitgebrei, 'n haakspeld gesit in die lang bruin stuk mou wat in haar skoot lê om te onthou waar sy laas was. “Gee maar hier.”

Haar ma het gefrons toe sy die pen vat. “So swak? Vyf-en-veertig? Uit vyftig?”

Sy het haar boek weggeruk. Laat die onderwyser maar raas, sy sal dit nie laat teken nie. Vyf-en-veertig uit vyftig vir wiskunde – nooit weer . . . !

Haar ma het opgestaan van die stoel, haar hand uitgehou om die boek weer te vat, maar sy wou dit nie gee nie. Sy het omgedraai om kamer toe te loop, die boek in haar tas te druk. Sy't nie meer omgee nie. Niks.

"Katrien!"

Haar ma se stem het die klank gehad van die sirene by die skool.

Met die boek langs haar het sy haar voorkant weer na haar ma toe gedraai. Sy sóú dit nie gee nie.

Sy het na haar ma bly kyk, agteruit geloop kamer toe, stadig. Van êrens het die woorde gekom wat sy nie wou sê nie, maar wat vir baie dae en weke en maande in haar binnekant gegroei het: "Mamma is lief vir Oubie en Lenie."

En hier, anderkant die plek waar die bok weggegaan het, bokant die kar, hang dit weer bo haar – die vlieër wat soos 'n vlermuisvlerk daardie middag in die kombuis oopgesprei het. Die swart van die materiaal, met die woorde van haar ma daarop: "Jy máák daarna."

Wie, daaroor wonder sy ná al die jare weer, wie was Hanna-Kinnie voordat sy die dubbele naam gekry het?

Waarom het haar oma so ver sy kan onthou, en tannie Ousus, tannie Issie en tannie Ens haar ma nooit anders genoem as net *Hanna* nie? Eenkeer het sy gehoor hoe hulle agter haar ma se haar rug oor haar praat. Dit was 'n Kersfees by tannie Ousus, een van die baie tiendae-vakansies wat hulle daar gekuier het wanneer die Pad sluit tussen Kersfees en Nuwejaar.

"Sommer aansit," het tannie Issie vir tannie Ens gesê. Hulle het onder die Barlinka-druiweprieel gestaan wat skaduwee gegee het vir die Nissan-vragmotor en die bakkies.

"Kan jy onthou van wanneer af sy haarself nou eintlik so begin noem het?"

Tannie Ens het haar kop geskud. "Sy was altyd anders. Veral van daai tyd af . . ."

Sy het in die kosyn van die buitekamer gestaan en luister, om die hoek geloer, bang dat hulle sou ophou praat as hulle haar sien. Tannie Issie het haar hande voor haar bors gekruis. "Ek weet nie hoe haar man dit nog uithou nie."

Dit het suur geruk van die vaaljie wat oom Jacob in die vertrek met die ou boeke en kannetjies en bottels gehou het. Sy was kwaad. Hoe kan hulle so oor haar ma staan en praat? Buitendien, sy kon haar nie indink hoe haar ma sonder die 'Kinnie'-gedeelte sou klink nie. Vir hulle was sy maar Ma-Kinnie. Haar pa het haar dikwels net 'Kinnie' genoem.

Aan hoe haar ma dan haar rok geswaai het, soos sy later toe sy ouer was gesien het die vroue in die films maak, hoe haar ma gelag en nog twee gekookte eiers by die toebroodjies gesit het vir sy trommeltjie vir die volgende oggend, het sy geweet: Dit is vir haar mooier as die *engel* of *darling* wat tannie Fay en tannie Berta se mans hulle genoem het.

Anderkant Grootdoring lyk die kliprotse aan haar linkerkant soos 'n pers kasteeltjie tussen die groen koppe.

Karabee.

Sy kyk op die hittemeter. Dit sal vreeslik wees om op hierdie pad te bly staan met 'n motor wat kook. Die naaldjie bewe net-net by die middelmerk.

As daar iets is wat sy nou vir seker weet, is dit dat haar ma ver anderkant die middel afgewyk het, maar sy is steeds nie seker na watter kant toe nie. Die inligting wat sy stukkies vir stukkies bymekaarmaak, spring vanself na bo soos die skyfskiet-borde by die skietbaan waar haar pa en oom Noel Saterdag op Queenstown gaan bisley skiet het.

Dit is meesal vroue wat hiermee manifesteer, maar 'n mens moet besef dat hulle nie hipochondries is nie. Laasgenoemde glo werklik hulle is siek, maar hierdie pasiënte is baie meer gesofistikeerd; hulle is ook intelligent, innoverend en die toestand kom dikwels as 'n groot verrassing en skok vir naby familie en vriende . . .

Sy wil die woorde met die kar se wiele in die teer platry, maar hulle bly haar koggel in die opgeefsel wat voor haar uitgly.

Sy probeer die herinnering vir eers wegdruk. Immers is sy ook hier om die pád te ry, om te kyk waar haar pa oral gewerk het, om te sien hoe hulle geloop het om te kom tot waar hulle vandag is.

'n Sinnelose tog, miskien is dit op die ou end waarmee sy besig is. Maar in die middel van hierdie Karoo kan sy tog nie ophou nie. Nie met name soos Wonderpan en Omdraaisvlei wat met opset daar geplant is om haar te laat twyfel nie.

Doringlaagte. Nóg 'n dooie kat in die pad.

Dalk het sy 'n fout gemaak, het sy al die tyd te min aandag aan haar ma gegee. Wie is sy om te oordeel oor haar pyn? Al het Henry later gesê dat hy, volgens alles wat sy hom vertel het, geen twyfel regtig meer het nie.

Die laaste keer dat sy haar ma gesien het, was meer as 'n halfjaar gelede by tannie Ousus – daar waar sy gaan bly het ná haar man se dood. Dit

was 'n inmekargetrekte vroutjie wat die kamerdeur oopgemaak het. Slaapklere aan, net voor twaalf in die oggend.

“Sy wil nie aantrek nie,” het tannie Ousus by die voordeur al gesê. “Maak soggens vir haar koffie en gaan lê weer met die kombers oor haar kop getrek. Sy sê haar bene pyn so, sy kan nie aan die gang kom nie. Maar sy probéér nie.”

Sy het die groute wat oor haar wou toesak, probeer afskud; gedink aan die son wat brandend bo Worcester skyn, haar glimlag opgesit en geklop; die deur op 'n skrefie oopgemaak. “Kom, Mamma, ons gaan 'n bietjie winkel toe. Dan gaan drink ons êrens koffie.”

Haar ma se hare het stokkerig om haar kop gestaan. In die trek op haar voorkop en in haar oë het sy iets gesien wat sy soms met skrik in die spieël by haar eie huis op die plaas herken het.

“Los my maar,” het haar ma gesê. “Dis koud buite en die wind waai. Die dokter het juis Maandag gesê as ek my nie oppas nie, gaan ek longontsteking kry.”

Sy het die potplant met die helderrooi barbertonse madeliefies op haar ma se bedkassie neergesit. Die kamer was donker. Selfs die blomme kon dit nie ophelder nie. Toe sy by die agterdeur uitloop, het 'n onkeerbare woede in haar opgestoot sodat sy amper die sif agter haar toegemoker het. Sy het die deur gegryp; dit saggies, maar beslis togedruk. As sy Simson was, het sy deur die kosyn geval.

Met die terugloop kar toe het sy gewonder wat die sin was daarin om 'n ma te hê wat jy nog nooit geken het nie; 'n beklemming gevoel oor dit wat op 'n mens oorgedra kan word sonder dat jy dit wil of besef.

Haar kind met die donker kykers sit meteens so wesentlik langs haar op die passasiersitplek dat sy vir 'n oomblik nie weet wat is werklikheid en wat is net in haar kop nie.

Juli! Sy het haar nog nie teruggebel nie – sy sal dink daar is iets groots verkeerd.

Sy was dom. As jou kind jou soek, moet jy bereid wees om te praat. Of te luister.

Die selfoon het afgegly en sy maak die sitplekgordel los sodat sy laer kan afbuk om dit op die matjie langsaan te probeer bykom. Weer eens amper op die gruis! Hou jou oë op die pad, Katrien! Dis nie net haar pa se stem nie, maar ook Ma-Kinnie s'n, Sebastiaan s'n, die dominee s'n tydens saalperiodes op 'n Maandagoggend.

Die stem aan die ander kant is vererg. "Ma is pleinweg ongeskik, wat sal Ma sê as ek die foon dooddruk?"

"Hou gou aan, ek trek van die pad af, hóú net, ek praat nou met jou . . ." Die kar skuur van die teer af op die grondstrook. Sy maak die deur oop, klim uit, klou aan die selfoon.

"Waar is Ma?"

Ek is jammer, Juli, en jammer dat ek nie regtig kan sê hoekom ek dit gedoen het nie. Jammer dat ek vir jou jok as ek sê daar was 'n verkeerspolisomotor wat van voor af gekom het. Maar ek wil jou nie opsaal met die stuk lewe wat ek self moet probeer uitsorteer nie.

Dit is wat haar binnekant sê terwyl sy ander goed praat: "Ek is nou so tussen Prieska en Britstown. Hier êrens is 'n plek met die naam Sodium – wanneer is die huisdans nou weer? Het jy al iets gekry wat jy wil aantrek?"

Sy hoor in die stiltes aan die ander kant ook wat haar kind regtig dink – dit terwyl sy vertel van die donkergroen lap waarvan een van haar koshuismaats vir haar 'n lang romp gaan maak, die swart-en-groen toppie wat sy gesien het wat daarby sal pas . . . *dis van al die geheime dat alles so skeefloop – as Ma en Ouma 'n keer die saak wou uitpraat!*

Toe skielik half opstandig, sarkasties: "En já, Ma, gelukkige Moedersdag ook!"

Ontoereikend. Dit is hoe sy voel. Nie eens is sy ver van haar dogter nie, maar sy het sowaar die telefoon doodgedruk toe haar kind met haar wou praat

op Moedersdag. Haar dink loop deurmekaar, sy weet nie meer watter dag van die week dit is nie, nog minder wat die datum is.

Ma-Kinnie? Hoe maak sy met die gedagte aan háár op hierdie dag? Waar is sy? Is daar iemand wat na haar omsien, het sy iets ordentlik om te eet? Al is dit dan nie saam met haar kinders nie . . .

“Wag, luister, Juli, Ma wil vir jou iets sê . . .”

Toe sy weer die kar aanskakel, sit sy met haar kop vir ’n minuut of twee oor die stuurwiel.

Sy kan nie, sy mag nie dat daar iets skeefloop tussen hulle nie; die verwydering tussen haar en Ma-Kinnie is dit wat haar gemaak het wat sy is. Maar nee, verwydering was dit ook nie. Iets wat verwyder word, impliseer tog dat daar vroeër ’n geheel was. En by haar en haar ma . . . sy kan nie onthou dat daar ooit werklik ’n band was nie. Of tog, ’n keer of twee, op die verre periferie van haar geheue, was daar tye dat haar ma werklik omgee het. Maar dit is iets waaroor sy ál meer ongemaklik begin raak. Iets wat sy liever sou wou vergeet.

Vir kilometers verder op die oop pad is sy nog ontstem. Oop kaarte is altyd die beste, na alle kante toe. Sy moet dit wat sy dink en voel met Juli deel – glo dat die kind dit sal begryp.

En Sebastiaan, sou hy dit kon aanvaar as sy alles wat in haar woel voor hom blootlê? As sy hom sou vertel waarom sy saans in die kombuis bly totdat hy al aan die slaap geraak het, kamma om die kaste reg te pak of nuwe resepte te soek om uit te toets? Hoe sal hy reageer as hy weet van die hande op die stoep destyds? Hoe sal hy verstaan dat die woorde wat mense sê op ’n mens geënt word? Dat dit groei soos ’n pokmerk?

Die enigste man wat sy ooit kon vertrou, was haar pa. Die nag voor die sub B’s se Sondagskool-Kerskonsert op Steynsburg het sy opgestaan om in die potjie onder die bed te piepie. Toe sy haar pajamabroek weer opgetrek het, het sy na die venster geloop en die voue van die gordyn weggedruk. In die pad het haar pa op die geel masjien aangekom – Liewe Jesus wat die kindertjies bymekaar kom maak.

Met 'n laaigraaf het hy voor hulle eie huis gestop, vir haar en haar boetie en sussie eerste opgelaai. Toe het hy verder deur die grondstrate tussen die huise deurgery. Van weerskante het die kinders begin aankom. Ál vinniger het hulle gehardloop.

Haar pa het iets laat sak waarmee hulle na bo kon klim om by hom op die sitplek te kom sit. Die seuns het in die bak van die loader gesit, ingeryg soos swaeltjies op 'n draad. Hy het die bak opgelig sodat hulle voete nie op die grond moes sleep nie.

By die heel laaste huis, waar Pollie gebly het, het hy stilgehou en afgeklim. Haar pa het die seuntjie met die ysters om die been self in die huis gaan haal, hom op sy skouers getel voor hy weer op die laaigraaf geklim het en hom toe op sy knie laat sit om die stuurwiel vas te hou. Op sy ander knie het 'n dogtertjie met deurskynvlerke gesit – die withaarkind van wie haar pa nooit opgehou het om te praat nie.

Die loader het by die kamp uitgery, in die rigting van die dorp, verby die skool. Die wiele van die geel masjien het van die grond af gelig. Sy het gesien hoe hulle ál hoër opstyg en hoe die kerk en die winkels en die dorps huise onder hulle klein word soos hulle na die hemel toe gaan, daar waar haar pa se eintlike huis was.

Helder onthou sy meteens hoe haar pa dikwels met die seuntjie wat polio gehad het, gestaan en praat het wanneer hy van die werkplek op Steynsburg terug huis toe geloop het. Op 'n keer het oom Fasiae-hulle van Queenstown af kom kuier en biltong vir haar pa gebring. Die aand voor hulle begin eet het, het hy dit langs sy bord neergesit en opgedeel – 'n stukkie vir elkeen van hulle, en een om vir Pollie te gee. Haar ma het niks gesê nie, maar sy het gesnuif en die borde en lepels hard neergesit.

Hulle het boontjiesop geëet die aand, en patats wat in die oond gebak is. Toe haar pa die patat se skilletjies begin aftrek, het hy na haar en Oubie gekyk: “Julle moet kyk dat die kinders nie vir Pollie afknou nie.”

Hy het begin om vir oom Fasie en tannie Fay wat van Queenstown af kom kuier het, te vertel van die man wat lank gelede op Keurbooms saam met hom gewerk het.

“Hulle het hom Mank Marais genoem, want hy is met twee horrelvoete gebore. Die mense het geglo hy is vertraag, sy eie ma ook. Toe hy gebore is, het sy vir almal loop en vertel dit is 'n fout, sy ma het hom omgeruil vir 'n gesonde kind, en nou sit sy met die gebakte pere.

“Sy het hom grootgemaak met die gedagte dat hy dom was. Vir almal gesê ag wat, sy kyk nou maar na hom, want sy kop is so toe, en niemand anders sal hom ook invat nie, hy sal nooit kan lees of skryf nie. Dít het hy ook geglo, nooit skool toe gegaan nie, nooit gereken of gelees nie. Later by die werk, as daar iets spesifiek was waaroor 'n mens moes besluit, het hy sommer vooraf gesê 'nee, ek sal maar nie sê nie, sê julle maar, ek is mos maar 'n bietjie vertraag . . . ’”

Haar ma het haar bord eenkant gestoot. Die sop en die patat was byna alles nog so in die diepbord en kleinbordjie, ongeëet. Sy het opgestaan en van die potte in die wasbak begin sit, uit die hoek van haar mond gesê: “Jy en jou hanslammers en kruppel kinders. Hoekom jy jou eie vrou en kinders nie . . .”

Sy kon sien hoe haar pa hard asemhaal, 'n hele paar keer, voor hy weer gepraat het.

“Maar daardie man se hande, dit sê ek vir julle, dit het vir niks verkeerd gestaan nie. Toe hy grootword, het sy pa hom by die Paaie as 'n vakleerling vir mechanic laat leer. Die manne het hom baie geterg, maar hulle het ook omgekyk na hom. Nie dat ek dink dit nodig was nie; die fout het by sy dink oor homself gelê, nie by sy verstand nie.

“Een somermôre sou ons met die laaigraaf – dit was 'n splinternuwe en 'n ander soort as wat enigteen van ons nog gesien het – uitry op die Humansdorppad. Daar gee die masjien net een groot knal, en hy staan waar hy staan. Die voorman is benoud, want die ingenieur het almal die leviëte voorgelees oor hoe mooi ons met die masjien moet werk. Al genade is om hom maar te bel dat hy self kan uitkom en kyk na die petalje.

“Hy sal dadelik ry, laat hy weet. Hy is in Port Elizabeth, maar ons moet solank aangaan met ander werk, en ons mag nie vat aan die loader nie.”

Haar pa het 'n laggie om sy mondhoeke gekry soos een wat iets weet en nie dadelik wil sê nie, en eers nog 'n stukkie geëet van die patat met die stroop wat die skil daarop gemaak het.

“Maar nee, Mank Marais'tjie laat hom nie voorsê nie. Toe ons ander koers kry, bly hy om die loader hang. Ons laat hom maar so staan, want hy is seker maar nuuskierig.”

Skielik het Ma-Kinnie haar voorskoot afgeruk, kamer toe geloop en die deur agter haar toegeklap. Sý het van haar stoel afgespring, wou agter haar ma aanhardloop, maar haar pa het haar gekeer. “Toemaar jong, kom sit eers hier by my, dan vertel ek julle verder. Pappa sal netnou gaan kyk . . .”

Soos hy vertel het, kon sy sien hoe loop Mank Marais'tjie na die laaigraaf toe, hoe hy die enjin oopmaak, hoe die nuts en bolts en springs en goed waarvan haar pa praat, uitspring. Soos die jack-in-the-box wat sy en Oubie gemaak het, maar baie groter, 'n klomp Jacks met skroefbene en moere en wasters vir koppe.

“Alles was uitmekaar, het Marais'tjie later gesê. Toe die ingenieur drie uur later daar aankom, al armswaaiend met 'n ‘julle ráák nie aan daardie loader nie, ons weet nie hoe hy inmeakaarsit nie!’, loop Marais'tjie vorentoe en gaan verleërig voor hom staan. ‘Ekskuus, Meneer, maar hy is nou weer reg, Meneer . . . hy sal loop.’

“Nie een van ons ander het geweet wat hy intussen aangevang het nie; later eers gehoor hoe hy die hele ding uitmekaargehaal het, alles netjies uitgesoek en die laaigraaf stilletjies gestart het om te kyk of hy werk.

“Dit nou van 'n man wat van geboorte af vertraag was.”

Tannie Fay het haar kop geskud. “ 'n Mens kan dit nie glo nie, nè . . .”

Haar pa het na haar en Oubie gekyk: “ 'n Mens kan nooit iemand oordeel op hoe hy vir jou lyk nie.”

Sê nou Henry se diagnose is verkeerd? Hy het haar ma nooit werklik geken nie, maar sy naam het opgekom toe sy begin dink het aan wie daar is wat kennis sal hê van so iets; dié jeugvriend van haar wat nou 'n psigiater is. Iemand met wie daar destyds dalk iets meer as net vriendskap moontlik kon gewees het as die tyd en geleentheid daar was. As haar ma nie so ongenaakbaar was wanneer daar seunsvriende gekom het nie.

Sy het sy nommer in die gids nageslaan. Dr. Henry Cameron du Randt. Veel sulke name sou daar nie bestaan nie.

“Ek moet met jou praat, asseblief, Henry,” het sy met die deur dwarsweg in die huis geval. “Ek weet jy het 'n besige praktyk, maar ek sal betaal vir 'n afspraak. 'n Dubbele een as dit kan. Dit gaan oor my ma . . .”

Hy was vriendelik, dadelik bereid om te help.

“Kom Woensdagmiddag halfvyf, dan is my laaste pasiënt klaar.”

Sy sekretaresse was op pad uit toe sy inkom, haar handsak en 'n pak papiere in die hand, maar die elektriese lig in sy spreekkamer het nog gebrand. Hy was besig met 'n verslag of iets toe sy aan die deur klop. Hy het haar met sy een hand binnegenooi. “Ek skryf net gou klaar. Kom binne.”

Die vertrek was in warm kleure ingerig – twee roesbruin stoele met oker-en-rooi kussings daarop, 'n donkergroen gordyn met dieselfde breë oranjebruin strepe as dié van die kussings. Agter het die tradisionele harde bedjie gestaan waarop pasiënte in die moderne tyd slegs in tekengrappies nog deur 'n psigiater uitgevra word. Daar was 'n afdruk van Klimt en 'n skets van Niemann teen die muur – 'n jong meisie wat by 'n venster sit en peins.

“Moet ek op die couch gaan lê?” Sy het die ironie dik aangeplak om haar ongemak te probeer wegsteek. “Onthou, dit gaan nie oor myself nie.”

Hy het met sy hand na die stoel oorkant sy lessenaar gewys. “Dalk voel jy veiliger daar. En nou – vertel my. Jy het erg gespanne geklink oor die telefoon.”

Sy het begin praat, vertel van die film wat sy gesien het, die vrou met die siek kind.

“Ek weet nie, Henry, natuurlik is dit geen parallel met my ma nie, maar daar is iets in daardie gegewe wat my onrustig gemaak het. Kyk, soos ek oor die telefoon al gesê het, ek het altyd gedink dat my ma vreemde dinge sê en doen, maar hierdie, dié ding is iets ver verby gewone eksentrisiteit, so voel dit vir my.”

Hy het 'n boek van sy rak afgehaal en daarin begin blaai. “Dis moeilik om so uit die vuur uit 'n diagnose te maak; 'n mens moet versigtig wees vir etikette. Maar ek het 'n idee waarom dit kan gaan. Dis iets wat min opgeteken word, maar gee my 'n bietjie tyd, ek wil nie sommer goed op jou afgooi nie. As ek iets kry wat vir my toepaslik lyk, sal ek jou laat weet. Ek sal vir jou afdrucke maak en jy kan dit kom optel. Of ek sal dit pos as jy wil.”

Hy het haar bly aanmoedig. Artikels begin stuur, lang gesprekke met haar oor die telefoon gehad.

“Jy moet soek, Katrien, ek weet jy is bang om uit te vind, maar dis beter om te weet as om altyd te bly wonder. En dat sy jou ma is, daarvan sal jy nooit kan wegkom nie.”

Die middag nadat sy die oproep gekry het van die vrou by wie haar ma aangekom het, het sy hom gebel.

“Ek weet nie wat ek moet doen nie, Henry. Maar iets dwing my om terug te ry na al die plekke waar ons gebly het.”

“Gáán as jy voel jy moet, doen wat jou intuïsie sê,” het hy geantwoord. “*There are things that you know that you didn't know you knew . . .* Dis nie my eie wysheid nie, dis iets wat ek lank gelede gehoor het, en dit het bly vassteek.

“Maar staal jou. 'n Mens wil uit die verlede dinge haal om die hede te verklaar, en jy hoop dit sal pleisters wees, iets om wonde mee toe te maak. Dis nie te sê dat dit so sal wees nie.”

“'n Mens moet 'n goeie kennis hê van waarmee jy werk, al is jy ook aangelê vir die masjiene waarmee jy werk. Jy moet altyd aanhou byleer, probeer om 'n

bietjie meer te weet as wat nodig is. Al is daar by ons op die Paaie ook werktuigkundiges wie se werk dit is om te sorg dat die werktuie in goeie kondisie is, wil ek self ook weet hoe die binnekant van 'n masjien moet werk en lyk. Die masjiene met al hulle moere en bout, dis vir my interessant, lekker om mee te werskaf.

Dit was op Queenstown, een Saterdagmiddag laat ná die bisley en die boeresport, dat haar pa so gepraat het op pad terug tussen die koppies met die rooi aalwyne deur. Hy het veral gepraat oor die mense wat aan die masjiene se binnegoed werk.

“Die mechanics, só noem die gewone mense hulle mos met 'n trekkie van die lip na ondertoe, so asof dit iets vuils kan wees. Maar sonder hulle werk sou baie van die belangrike mense ook nie hulle eie werk kon doen nie.

“Neem nou vir oom Pieter. Oubie, daar is nou vir jou 'n towenaar. As hy die kap van 'n lorrie oopslaan, of die enjin van 'n grader, en hy laat sak sy oë en ore tot by daardie drade en ratte en pompe, dan hóór hy, hy sien – hy voel hoe die hart van die masjien mis, hoe die water te min is in die are wat na sy hart toe loop. Hy streel oor daardie parte soos wat 'n mens oor jou hond se kop streel. En hy maak hom gesond.

“Daar is niemand wat by oom Pieter kan kers vashou nie. Vir hom is die trekkers en graders baie meer as net stukke yster wat op wiele loop.

“Maar dis nie net as die goed breek dat daar na hulle omgesien moet word nie; daar is 'n lys van wat wanneer gediens moet word. Elke twee weke gaan oom Pieter elke lorrie, elke crusher, elke teermasjien en bulldozer na. 'n Mens wag ook mos nie tot 'n hond siek is voordat jy hom kos en water gee en kyk of hy vlooi en bosluise het nie.”

Net daar het Oubie sy kans gesien om wéér te vra of hulle nie asseblief 'n klein hondjie kon kry nie – Anton wat skuins agter hulle bly, se hond het drié

...

“Ag asseblief, Pappa!”

“Dit het jy nou, Japie,” het haar ma gesê. “Kan jy nie dink voor jy praat nie?”

Waar die pad uitdraai by die naambord Voëlgeraas, hou sy vinnig stil, kyk op die selfoon wat die nommer van die hotel is.

“Ek is jammer,” sê sy vir die ontvangsdame “Dis vir my onmoontlik om vannag nog op Britstown oor te slaap, maar ek sal betaal vir die nag.”

Die vrou aan die ander kant is nie oorvriendelik nie, maar laat haar nogtans nie betaal nie; sê ten slotte as ’n onwillige toegif: “Ry maar versigtig, ’n mens weet nooit.”

Voordat sy wegtrek, kyk sy op die kaart wat in die paneelkissie lê. Dit is so vyf uur se ry na Queenstown, lyk dit, maar sy wil nog by Hanover ook aangaan. Sy hoop nie sy het ’n fout gemaak om deur te hou nie, Sebastiaan sal seker vanaand bel, vra waar sy is – maar dan moet sy reeds daar wees.

Sy kyk op die spoedmeter. 155 km/h. Sebastiaan kry die stuipe!

Voor die pad uit die hoofpad wegdraai na Hanover staan daar ’n bordjie: Dwaalfontein.

Hanover is waar oom Basie gebly het, haar pa se broer wat net ouer was as hy. Met die kwaai vrou met die rooi hare, tannie Mara. Die Duitslandse Hannover is waar háár Jacobz-familie vandaan gekom het, het Ma-Kinnie gesê toe hulle op pad was om die naweek te gaan kuier.

Oom Basie het die Saterdagmiddag saam met haar en haar pa en Oubie geloop na die Trappieskop toe; gaan wys waar die dogtertjie in die rots toegeval het.

“Sy het saam met haar maats wegkruipertjie gespeel,” het haar oom vertel. “Toe tuimel die rotse bo-op haar in. ’n Theron-kind, het hulle gesê.”

Sy onthou haar pa se hand, hoe hy in die grond tussen die rotse geskraap het, sand bymekaarmaak het en dit bietjie vir bietjie laat sif het oor die klippe.

“Ai, Japie,” het oom Basie gesê, “ek moes julle nie hierdie plek kom wys het nie, ek het nie gedink nie . . . nou het ek daardie dinge van vroeër kom staan en oopkrap . . .”

Haar pa se stem was sag. “Dis goed so, ou Baas, ek sal reg wees.”

Dit is net mooi tyd dat die kerk uitkom toe sy die dorp met sy grondstrate binnery. Anderkant die kerk draai sy links na waar sy dink die laaste straat aan onderpunt van Hanover moet wees. En die koppie. Sy ry in die rigting daarvan, stop voor 'n huis waar 'n man en vrou kennelik ook pas van die kerk af gekom het.

Sy klim uit, sien hoe hulle skepties en nuuskierig staan en kyk na die vreemde motor.

“Nee, dis maar wat ons ook gehoor het.” Die vrou staan nader toe sy begin vra oor die kind en die ongeluk; kom by die hekkie uit. Sy haal 'n sakdoek by die pols van haar langmoubloes uit, buk om die stof van haar skoene af te vee.

“As jy daar opklim, dis nie hoog bo-op nie, dan sal jy sien, daar is nog merke en spore – die mense sê dis haar bloed wat nog daar sit.” Haar stem sak laer: “Hulle kon haar mos nie uitkry nie; ook nie wegsiet met dinamiet nie, dan val sy nog verder toe. Haar pa het die hele nag met haar bly praat, maar later, teen die oggend, was daar net een genade . . .”

Die vrou druk die stofbesmeerde sakdoek teen haar neus. “Ag, al wat hy kon doen was om haar met sy eie geweer dood te skiet.”

“Is dit werklik die waarheid?”

Vandag weet sy van meer as een so 'n legende wat op verskillende plekke in die land voorkom.

Maar die vrou hou vol: “Dit is soos dit is.”

Haar man wat langsaan kom staan het, is 'n Paul Kruger in die klein – 'n grys rondom-baard, oë waaronder daar halfmaansakkies hang. Regop en donker. Hy druk op sy kiere, knik sy kop heftig op en af: “Dis die heilige waarheid. Jy kan dit maar glo. En jy kan self gaan kyk ook.”

“En die monumentjie wat daar staan, is dit vir haar opgerig?”

“Nee,” sê die man, “dit staan daar met die naam van 'n magistraat of ding. Beere, dink ek. Hy't glo die dorp se strate uitgelê.”

Haar pa het die motor stadiger laat loop, stilgehou en omgedraai na Oubie, en sag gesê: “Wag nou maar eers daarmee hoor, Oubie?”

Hy het die motor weer aangesit en weggetrek, verder vertel van oom Pieter wat so slim was. Wat bedags in die olie gewerk het, maar wie se naels saans en naweke spierwit was. Skoon uitgekrap met die knipmes. Blouseepskoon.

“Die nuwe dominee het hom mos vir die eerste keer hier in die konsistorie gesien, saam met die ander ouderlinge en diakens. Oom Pieter het my vertel hoe vriendelik hy hulle almal gegroet het, tot genooi het om te kom kuier. En toe gaan staan sy stasiewa die Saterdag hier iewers op die pad Elliot toe langs die pad.

“Dominee se vrou en die vier kinders sit daar in so ’n yl ou koeltetjie van ’n boompie; hy self staan vooroor gebuk by die kap en inkyk met sulke hangskouers. Moedeloos en niksweet.

“Oom Pieter trek sy Fordjie van die pad af, sit sy ou hoed op teen die son en gee die man so van agter af ’n klappie teen die blad. Toe Dominee omkyk, steek oom Pieter sy hand uit, nog vol oliekolle van die werk aan sy buurman se kar wat hy net so laat staan het om te kom help.

“Hy sal nooit die man se gesig vergeet nie, het oom Pieter gesê. ’n Kyk van dankbaarheid oor die hulp wat gekom het, maar ook teleurstelling oor hy sien oom Pieter en die ouderling is dan dieselfde mens . . . En daai oliehand van oom Pieter het hy nie gevat nie. Ook nie toe hy skoon was die volgende Sondag voor die diens nie.”

Haar pa het sy kop geskud, sy hand ’n paar keer so effens op die stuurwiel gekap.

“Maar sonder daardie mense, kyk maar, loop daar oor hierdie paaie van ons land g’n voertuig nie. Meer mense gaan na hulle toe as na ’n dokter.”

Sy het verblyf bespreek by die hotel in Britstown, maar sy dink sy moet deurhou Queenstown toe. Die onrus vreet aan haar, dryf haar.

Wat van die vrou geword het, weet sy nie, maar toe sy die kar omgedraai het om terug te ry soos sy gekom het, staan die grysbaard haar by die hekkie met 'n glimlag en agternastaar.

Ek is besig om my sinne kwyte te raak, dink sy – ewe goed as Paul Kruger kon die man die dubbelganger gewees het van die ou Duitse baron na wie Henry verwys het!

Voor by die stopteken draai sy regs, dis net 'n klein entjie na die koppie aan haar regterkant.

Sy klim uit. Aan die onderkant van die straat kyk 'n man op van waar hy besig is om gras te sny.

Die hekkie het 'n klipboog bo-oor. Sy loop tot daar, druk met haar hand teen die klippe. Dis nie hoog om op te klim nie, het die vrou gesê. Maar sy onthou hoe ver dit daardie dag saam met oom Basie was – hy vooraan, sy en haar pa agter hom, en Oubie onderkant hulle. “Sommer ou bog,” het hy gebrom. Sy was kwaad vir hom – hoe kan hy nie jammer voel nie? Hy weet dan hoe jammer haar pa is as 'n kind iets oorkom!

Daardie nag kon sy nie slaap nie. Sy het haar kop onder die kombers togetrek, binne-in die grot saam met die dogtertjie gesit en gevoel hoe koud en donker dit was. Die rotse wat haar vasgeval het, het haar eie bene en bors ook vasgedruk sodat sy nie kon beweeg nie. Maar hoe meer die dogtertjie geroep het dat haar pa haar moet skiet, hoe meer het sy geroep: “Kom haal my, Pappa!”

Hy het die kamer ingekom, haar opgetel en buite in die koeligheid laat staan. Sy was naar en het begin opgooi. Oom Basie het 'n nat lap gebring sodat haar pa haar gesig en hande kon afvee. Die tannie was kwaad vir die oom, en haar ma was omgekrap omdat Pappa hulle soontoe laat gaan het. “Wat het jy ook gedink? Dit is net om almal wakker te hou in die nag! Dis net weer jy en dié ding . . .!”

Hier in die sonskyn, in die stof wat opslaan uit die straat, weet sy: Sy sal dit nie regkry om weer tot bo te loop nie. Of dit waar is of nie, sy wil dit nie weer sien nie.

Haar ma was die een wat altyd ongedurig was, ontevrede oor die goed waaroor haar pa gepraat het, maar êrens begin dit in haar binnekant seer druk op 'n plek waarvan sy nooit bewus was nie. Hoekom was haar pa nie meer begaan oor haar ma self nie? Hoekom het haar ma altyd so afgeskeep gevoel? Wat het alles met hulle gebeur – gesamentlik, maar ook afsonderlik? En hoekom onthou sy sekere dinge so duidelik – en ander is so diep begrawe soos 'n ou beskawing waarvan niemand nog ooit gehoor het nie?

University of Cape Town

Toe die son geel draadjies begin maak tussen die wolke, stop die Zephyr by die hek.

Dis koud. Haar pa gee haar blou trui aan sodat sy dit kan aantrek voor hulle uitklim; hy loop om die agterkant van die motor en help haar ma dat sy kan uitklim en teen die twee houtbene kan leun.

Deur die ruit wat op 'n skrefie oopgedraai is, hoor sy hom sê: “. . . uiteindelik hier . . . ons gelukkig wees Kinnie.”

Sy loop om die huis. Alles lyk omgekeerd. Die son skyn aan die verkeerde kant deur die bome, en die nuwe huis se deur sit nie in die middel soos die oue in Kakamas nie. Sy loop by die agterdeur in – die huis is leeg. Oor haar voete hardloop 'n klein grys dingetjie met 'n stertjie wat bewe.

“Pappa!”

Haar pa kom agter haar aan, tel haar onder die kieliebakke op en draai haar in die rondte. “Dis maar 'n akkedissie, jong, hy is baie banger vir jou as jy vir hom. Weet jy hoe groot hy kan skrik? Hy verloor sommer sy stert!”

“Is nie, Pappa.” Oubie het binnetoe gekom agter haar pa aan. “Dis nie waar nie!”

“Tóg, Oubie.” Haar pa kyk na waar die akkedis teen die lysie van die muur weghardloop. “Maar dis wreed om iets of iemand sommer onnodig skrik te maak, hoor.”

Toe haar pa haar weer neersit, hardloop sy deur die voorhuis en die kamers. Elke keer as sy 'n tree gee en die vloer kraak, hoor sy dit dubbel. Die huis ruik na nuwe verf en houtsaagsels. Sy staan so hoog soos sy kan op haar tone by die vensters – buite werk daar van die kamp se boys, hulle draai met groot tange aan die draad rondom die huis.

Haar pa het gesê by Queenstown is 'n ander pad wat hy moet maak. Sy is bly, want die stukkie grondpad wat hulle gery het, het die kar laat stamp sodat Lenie gehuil en haar ma se been seergekry het. As dit nie vir die grader operator is nie, het die mense nooit teerpaaie om op te ry nie.

Toe hulle indraai by die kamp, het hy vir hulle gewys: Oorkant, effens weg van die ander huise, daar bly die ingenieur. Sy huis is 'n bietjie groter as die ander huise wat almal eenders lyk en in rytjies staan, maar daar staan ook 'n groot karavaan. "Dis seker waar hy gebly het voor sy huis klaar was," het haar pa gesê en gewys na die blink huis op wiele wat langsaan onder 'n boom staan.

Dit is anders hier as by die plek van die oranje water. Daar is bome met grys blare wat in lang lelle afhang, en die boys wat hier werk, lyk anders. Sy druk haar neus teen die gom wat aan die boom voor die agterdeur sit. Dit ruik na blouseep, maar Oubie sê 'n mens kan dit eet.

Haar pa help oor die naweek om die goed uit die kartonne te pak, maar die Maandagoggend toe sy wakker word, is hy al weg werk toe.

Sy wens hy was nog daar. Die houtstokke waarmee haar ma moet loop, tok-tok teen die plankvloere; elke keer skrik sy en dink dit is 'n vreemde mens wat met houtskoene by die deur inkom.

Kort-kort gaan loer haar ma by die kombuisvenster uit na die huis langs hulle s'n – die werf lê vol ou bande en stukke yster. Sy skud haar kop toe sy sien hoe die tannie met haar kamerjas buite na die wasgoeddraad toe loop.

Toe haar pa die middag laat by die huis kom, sê sy: "Jy moet net nie dink dat ek my met dié mense gaan meng nie, Japie, dis platvloerse mense. Kyk net hoe lyk hulle werf!"

Agter hulle, waar die draad van die agterplaas loop – *nie jaart nie, Katrien!* – bly tannie Becky. En weerskante van háár huis is oom Swannie-hulle s'n, en dié van die Smit-kindere wat saam met Oubie in die skool is.

Met hulle sal sy praat, sê haar ma vir haar pa. "Ek hou my nie beter as 'n ander nie – maar jy weet ek is nie iemand wat glo dat 'n mens jou bure se drumpel deurtrap nie!"

Die besoek aan die Trappieskop by Hanover het haar meer ontwig as wat sy voorsien het. Dalk is dit haar groot fout, dat sy nie vooruit kyk nie en net infoeter in plekke en tye wat verby is. Tóg, Henry sê 'it is unfinished business that keeps the ghosts alive'.

Na Middelburg se kant toe begin die populiere; lang, smal, regop bome wat soos kersvlamme boontoe brand. Onverwags staan daar 'n klompie, sowat dertig of meer, bloukraanvoëls anderkant die rye garingbome teen die draad. Die kleure is so mooi dat sy stilhou en 'n foto neem. Die grysgroen van die garings, die blou van die voëls met hulle sierlike nekke, die helder oranjegeel van die populiere laat die geluid van die skoot wat sy daardie middag in haar kop gehoor het toe sy by die koppie saam het oom Basie en haar pa gestaan het, effens verdof.

Die grootpad lyk soos 'n fietsband wat gelap is, met byna meer patch-en-solution as die oorspronklike oppervlak.

"Dis die groot lorries se werk," het haar pa gesê as hulle só 'n stuk pad teëgekom het. "En as hulle eers begin om 'n pad weer reg te maak, dan trap die einste masjiene wat daarop werk die pad finaal tot niet. So is dit maar, as jy iets wil heelmaak, is daar 'n deel wat eers nog meer tot niet gaan."

Die padwerke 'n ent voor Queenstown hou haar baie langer op as die tien minute wat belowe word. Sy sit die enjin af en skuif die sitplek 'n bietjie agteruit; hoor Juli se lag: *Ma't ook sulke kort bene, g'n ander mens kan in Ma se kar ry nie, 'n mens kan mos nie so voor teenaan die stuur sit nie . . .*

Sy sou Hofmeyr langs kon gaan, maar die man wat die telefoon by die B&B op Queenstown geantwoord het, het gesê die pad is sleg, sy moet liever hoofpad langs hou.

Die landskap van die Oos-Kaap is so mooi soos sy dit onthou, nes dit vir haar gelyk het toe sy 'n kind was. Dalk het dit gekom deurdat hulle uit die dorre noordweste hiernatoe getrek het, en toe sy haar oë oopmaak, was dit in 'n ander wêreld. Vir 'n kind van amper vier moes dit gewees het soos 'n heel ander storie in 'n heel nuwe boek.

Sy raak sowaar aan die slaap sodat die bestuurder agter haar ongeduldig toet toe die bord RY wys. Sy vryf oor haar gesig, haar fokus vir 'n oomblik of twee effens uit.

Dankie tog dat dit net die één oog is wat dofweg sien. "Lui-oog, ou Lieg-oog!" het Oubie gespot toe die skool dokter in die laaste kwartaal van sub A gesê het sy moet 'n bril kry en voor in die klas sit. "Jy kan tog nie weet of jy reg sien nie!"

Maar wat sy sien, is oorgenoeg.

Toe Henry 'n naam gegee het aan haar ma se gedrag, het sy daardie selfde middag gery en die DVD bestel waarvan hy gepraat het. Sy het haar tyd afgewag. Twee weke later, toe Sebastiaan een middag na 'n vergadering op Malmesbury is, kon sy sit en kyk na die waansinnige Duitser met sy selfbegogeling.

Daar was méér in as net die Quixote-agtige verbeeldingspel van die vreemde baron met sy liegstories: sy stryd teen die uurglas, die oortuiging dat hy die goeie en die regte ding doen. Sy dialoog wat byna woordeliks haar ma s'n kon wees: *Go away, I am trying to die – I am tired of the world . . .* Dit aan Sally, die rooikop-dogtertjie wat hom gedwing het om aan te hou, uit te hou teen die boosheid rondom hom.

Maar ook die woorde van Berthold vir wie die baron twintig jaar vantevore op die maan agtergelaat het, het 'n moot in haar binneste geslaan: *You abandoned me . . . now you expect me to follow you to the end of the earth . . .*

Sy was kwaad daardie middag. Omdat sy simpatie gevoel het vir die verdomde Duitser. Sy wou nie. Hy was die rolmodel waarop haar ma haar lewe geskoei het! Maar sy weet dit was anders – hy, en die naam wat Henry gegee het aan haar ma se optrede, dit het eers later gekom. En haar ma het van hom nog nooit eens gehoor nie.

Elke tweede Saterdagoggend moet haar pa werk, maar vanoggend kon hulle dorp toe gaan. Die nuwe dorp is groot met baie winkels en geboue. In een van die winkels, Woolworths, werk tannie Fay, haar pa se suster. In die middel, daar waar die ses strate bymekaarkom, is 'n spuitfontein in 'n groot ronde tuin met baie rose en groen gras. Dis die Hexagon, sê tannie Fay. Sy kan nie verstaan hoekom hulle so 'n lelike naam gee vir so 'n mooi plek waar 'n mens alles wat jy wil hê kan wens nie.

By die fonteintjie het tannie Fay haar twee halfsente gegee. Haar pa het daar stilgehou nadat hulle by oom Noel se winkel was. Hy en haar ma en tannie Fay het op die bankies gesit en gekyk na die water. "Gaan wens jy maar, Katrien," het hy gesê, "hier is vir jou nog een."

In haar hand het hy die groot geel geldstuk gesit. "Ons wag hier vir jou."

Sy het stadig geloop, gekyk na die waterstrale wat hoog in die lug inspuut, wat elke soort kleur maak en dan terugreën in die dam. Sy het oor die kliprantjie by die fontein geleun, gekyk na die baie wense wat onder in die water lê. Één wens op 'n slag kan 'n mens wens – enigiets waaroor jy stillietjies dink, soos dat sy kryte mag kry as sy verjaar, dat haar pa haar sal saamneem as hy gaan bisley skiet, dat haar ma sal sê sy is 'n voorbeeldige kind.

Tussen die reënboog se strale het sy gesien hoe haar pa die Saterdag wat verby is, met sy geweer tussen die ander ooms gestaan het, hoe hulle dit teen hulle skouers vasgedruk het, hoe hulle koppe gesak het. En *bam!*

Haar pa skiet die beste van almal, dit sê oom Noel Human wat 'n keps dra met 'n bandjie bo-om. En hy is die grootbaas van die skietery. Die 'kommandant', sê Oubie.

Haar ma wil nie met die skietery iets te doen hê nie; die duiwel laai 'n geweer, dit sê sy aanmekaar. En sý, sy is bly haar pa skiet so goed, maar sy is ook bang. Sy hoor die skote, en dan hoor sy die dogtertjie onder die klippe uit roep.

Maar vandag, vir nóú, wil sy wens dat hulle mag saamgaan na oom Swannie-hulle toe. Omtrent nooit gaan hulle by ander mense kuier nie. Maar vanoggend voordat hulle gery het, toe haar ma nog gou die vadoeke op die

wasgoedlyn gehang het, het die tannie vir haar ma oor die draad by die hoek gevra om te kom koffie drink later die middag.

Tot nadat haar pa-hulle gerus het, weet sy nie of haar wens waar geword het nie. Sy maak haar kas oop, sit haar skoene mooi teen mekaar, kyk dat haar rokke reg hang. Op die spieëlkas lê drie koeëldoppies; sy haal dit af, sit dit in die dosie onder haar bed.

Toe haar ma uit die kamer kom, is sy mooi aangetrek en het sy haar netjiese donkerblou skoene aan. Sy roep vir haar en Oubie kombuis toe, sy laat hulle by die wasbak staan. "Julle gedra julle – oom Swannie-hulle het nie kinders nie; hulle sal nie stoutigheid verdra nie."

Sy wil hardloop, spring, maar sy hou dit in haar lyf. Haar pa sluit die deur. Haar ma se been is al weer gesond en sy loop nog net 'n bietjie kruppel; die houtbene staan eenkant in 'n kas weggebêre. Die wind hoeei-hoei buite om die huise. In die wind waai haar ma se blou rok om haar maer lyf dat dit wyd uitswaai en die kolle lyk soos skoenlappers wat op en af vlieg.

Oom Swannie is lank, hy het 'n groot bril op waaragter sy oë lyk soos dié van die paddas wat Oubie in die slootjie oorkant die pad vang. Maar hy is niks kwaai nie; hy sê hy het vir hulle 'n verrassing, hulle moet net wag tot die tannie gaan koffie maak.

Dis donker tussen die dierepote van die voorhuismeubels. Sy druk haar neus teen die pote van die stoel in die hoek; dit ruik na die rooi meubelolie wat haar ma aan hulle eie meubels smeer. Maar die hout ruik anders as die hout by die huis, na iets wat diep en swaar in jou neus afgaan.

Sy kan nie goed hoor wat die grootmense praat nie; sy en Oubie sit op die vloer. Kinders mag nie tande tel nie, sê haar ma.

Af en toe glip daar 'n paar woorde af na die vloer toe: *land in oproer . . . saamstaan nou . . . pokke, onregeerbaar raak, die swartes met die treine . . . pokke oral uitslaan . . .*

Sy het al gehoor en gesien van pokke as haar ma in die doktersboek blaai – rooi kolle wat vreeslik-vreeslik is, wat jou lyf opvreet, waarvan 'n mens morsdood gaan.

Sy speel die stories wat sy hoor op die growwe, donkergroen mat uit. Met haar voorvinger trek sy die prente in haar kop dat dit riffels maak wat die tekening laat uitstaan. *Pokke-pokke, rooie kolle op dooie bokke*. Die horings van die bokke raak groter en langer, swart en skêrpuntskerp. Hulle groei tot verby die houttafeltjies wat met driehoekies inmekaar pas, verby haar pa se naweekskoene, anderkant die krulpote van die bank, tot by haar ma.

Haar ma se swart oë pik na haar kant toe.

Daar is baie goed wat stout is, maar sy weet nie wat dit alles is nie. Oubie is groot, hy moet vir haar sê, maar hy is skelm. Hy kry lekker as sy raas kry, dan lag hy agter haar ma se rug vir haar dat 'n mens die oop streep tussen sy twee voortande kan sien.

Die tannie bring die skinkbord met die koppies koffie. En tee vir die oom. Dit ruik na heuning toe die oom die teepotjie se deksel oplaag. Hy hou die skinkbord met die hekellappie en die wit koppies met die blommetjies sodat haar ma en pa kan koffie kry. Dan gaan sit hy die skinkbord op die tafeltjie neer en gee vir haar en Oubie elkeen 'n bordjie met 'n groot stuk lemoenkoek. "Ek het mos gesê ek bring vir julle iets – en die koek het ek nog vanoggend self gebak!" lag hy. Sy sien hoe loer Oubie na haar kant toe asof hy sê: "Ou nonsensstories wat die oom opmaak . . ."

Op die bordjie lê die kleinste lepeltjies met mensies met koppe en skouertjies aan die bokant. "Dis apostellepeltjies," sê die oom toe hy sien sy vryf daaroor met haar vinger.

"Is dit Býbellepeltjies, Oom?"

Hy knik: "Einste hulle."

Hy en die tannie lag na mekaar toe. Die tannie het 'n geel rok en wit skoene aan. Sy lyk soos die sonneblomme wat haar pa nog in Kakamas geplant het. 'n Groot oop blom wat na die son toe kyk.

Op Oubie se lip bly 'n stuk van die witterige versiersuiker sit. Sy sê niks, sy lag binnekant in haar maag waar hy nie kan sien nie. As hy 'n slag raas moet kry, moet hy dit kry!

Maar haar ma sien dit nie raak nie. In die badkamer die aand by die huis sit sy alleen langs die sinkbad en kyk na die rooi hale wat die verestoffer se stok op haar bene gemaak het. Die riffs van die bokke se horings op die groen mat het op haar vel uitgeslaan omdat sy die tannie se goed verniel.

Langs die donkerrooi hale maak haar vel hoendervleisstoppeltjies met wit haartjies wat regop staan. Teen haar verhemelte brand die soet van die versiersuiker.

Sy skraap haar keel. Dis droog. Seer van die stof en die droë lug van die lugversorger. Sy kyk op haar horlosie. Dit is laat, sy sal Sebastiaan vanaand móét bel voordat hy dalk self skakel. Dis te sê as hy sal.

'n Ent voordat sy Queenstown kry, lê 'n bees opgeblaas in die veld met sy pote in die lug. Rondom hom tussen die garings en kareewilgers wei 'n klompie dorpers met hul wit lywe en swart koppe.

Sy ry deur die dorp sonder om iets raak te sien. *Nie nou al nie*, sê haar kop. *Maak jou oë eers 'n bietjie toe. Wag maar. Môre is nog 'n dag.*

Die gastehuis waar sy bespreek het, behoort aan 'n skilder, Millie. Sy is nie meer jonk nie, maar daar is 'n jeugdigheid wat haar omgewe. Haar hare is in 'n ligbruin losserrige bolla agter haar kop vasgesteek. Oral in die huis hang haar werk, ook in die kamer waarheen sy haar gas se bagasie help dra. Teen die mure is geitjies in elke kleur of medium wat 'n kunstenaar sou kon bedink.

By hierdie Millie sal sy tuis voel, dis iemand met wie sy iets gemeen sal hê, dink sy. Maar dis of haar tong te moeg is om selfs net te beweeg; asof sy 'n beroerte gehad het. Sy luister net, antwoord nie eens op dit wat sy hoor nie.

“Maak maar solank klaar; kyk, hier is die stort. Ek bring vir jou 'n bekertjie met vars melk vir as jy wil koffie maak. In die kas is 'n ekstra kombers. Dit kan koud word vannag.”

Toe sy uit die stort kom, staan die melk, 'n toebroodjie en 'n bakkie jogurt op die tafel met 'n briefie daarby: “Vir ingeval jy nie lus is om uit te gaan om iets te soek om te eet nie.”

Sy is dankbaarder as wat Millie ooit sal besef. Sy soek in die sakke; êrens moet nog 'n bottel rooiwyn wees wat Yolanda vir haar van Kakamas af saamgegee het. Daar is net 'n waterglas, maar dis darem beter as 'n koffiebeker. Saam met die rooiwyn tuimel nog artikels en boeke uit wat sy ook in die seilsakkie gegooi het.

Sy vat die glas, haal die boeke uit wat Henry vir haar gegee het om te lees. *Tuesdays with Morrie*. Frankl se *Man's Search for Meaning*.

Teen die bed se houtstyl gaan sit-lê sy, blaai deur Frankl, kyk na die gedeeltes wat sy onderstreep het toe sy dit die eerste keer gelees het.

Lyding is soos 'n gas, skryf hy vanuit sy eie waarnemings in die kamp by Auschwitz. Dit maak nie saak of jy een bottel of twee bottels gas in 'n kamer oopmaak nie, die gas vul die hele vertrek. Daarom is lyding iets wat die mens se hele wese deurtrek, of dit nou iets groot is, of iets relatief klein.

Op 'n bankie voor die stoof in die kombuis van 'n huis wat sy nie ken nie, sit 'n kind van so tien jaar oud. "Ek is Hanna," sê sy. "Kom sit hier, ek moet jou iets vertel."

Dit is koud in die sinkhuis, dit ruik na yster en uitgebrande as.

Hanna se hare is donker en krullerig. Sy is mooi, maar toe sy begin praat, is haar mond rooi en stukkend by die hoeke.

"My pa se asem het geruik na twak en iets sterk as hy laat in die nag huis toe gekom het. Dit was vóór ek hom saans gaan uithaal het tussen die ander.

"Nou nog bly ek maar saans hier wag tot hy terugkom. Ousus en die ander twee lê styf teen mekaar in die kamer, agter die donkerblou gordyn is Mammie en Pappie se slaapplek. Rug aan maag lê Ousus-hulle, lepeltjielê, sodat die een kombers oor al drie kan kom.

"Dan sit ek maar hier voor die stoof dat die warmte in my lyf in kan trek. Ek het mos nie vleis aan my geraamte nie, sê Mammie. Die hout wat brand,

voel soos 'n jas om my. Maar eintlik wag ek tot hý terug is. As ek by is, sal hy dalk nie vir Mammie slaan nie.

“Kyk, daar sit my ma, 'n mens kan nog die kolle van laas week sien soos sy teen die tafel geval het.”

Die ouer vrou sit en stop 'n hemp by die lig van die olielampie. Haar hare is grys en haar gesig vol plooitjies. Sy byt die gare af met haar tande; probeer 'n nuwe wit draadjie deur die oog van die naald sit.

Die swartkopkind vat die naald by haar ma, “Sy moet 'n bril hê,” sê Hanna. “So het die suster by die staatsdokter gesê, maar daar is nie geld vir onnodige goed nie.”

Sy steek die dun wit puntjie deur die ogie en gee die naald terug in haar ma se hand. Dan haal sy self 'n sokkie uit die mandjie om oor die stopkalbassie te trek.

Buite in die agterplaas begin stemme raas. Voetstappe. “Hier kom hy!” Hanna se stem klink bang.

Die deur knars oop, 'n man val skuins binnetoe. Hanna se ma spring op en keer dat hy nie op die grond val nie. Die oom wat saam met die dronk man inkom, vat sy ander arm en help die vrou dat hulle hom in die bed kan gaan sit.

Oor sy skouer wys die pa met sy duim na die meisiekind toe, sy tong sleep: “Ssjee vi' Bokkie 'n kommetjie koffie, gehoor jy, Hanna . . .,”

Hy trek sy vrou aan die arm: “Jý kom nou slaap!”

Sy vrou draai eers om na Hanna toe: “Ja, my kind, maak maar lekker koffie vir oom Bokkie – as dit nie vir hom is nie, weet ek nie hoe kom jou pa saans by die huis nie.”

Dit kap en stamp in die kamer; Hanna se pa raas met haar ma en met die ander kinders wat binne lê en slaap.

“Toemaar nou, toemaar, kom nou . . .” paai die vrou se stem. Dit raak stil. Van binne af kom swaar voetstappe na die kombuis toe.

“Kruip in die kas,” sê Hanna. “Gou! En maak jou oë toe. Jy kom nie uit nie!”

Sy hoor hoe die oom praat, maar sy kan sy woorde nie uitmaak nie. Hy stamp teen die stoel en Hanna roep iets. Tussen die besems en die lappe bly sy sit, sonder om te roer.

Toe die meisiekind haar die volgende oggend uit die kas laat kom, nog vaak en styf, kom die ouer vrou net by die kombuis in. Die swart stoof is skoon. Die as is uitgekrap, die plate geskuur en gesmeer dat dit blink. Hanna se hande is swart van die roet. Sy loop en gaan haal water uit 'n emmer buite die deur, sit weer hout in die stoof, gooi die boiler vol. Uit die messegoedlaai van die kombuiskas vat sy die skerpste van haar ma se messe en krap die stoof se vuilheid onder haar naels uit. Sy skrop haar hande en arms met die harde tande van die kombuisvloerborsel dat dit rooi raak, sodat daar bloedstippeltjies deur haar vel kom.

Hanna kyk nie na háár nie, ook nie na haar ma nie. Of na haar pa toe hy elfuur uit die kamer kom nie. Hy het nog die gekreukelde hemp en broek van die vorige aand aan. Die are op sy neus is pers, en sy hare is nie gekam nie.

Die gryskopvrou kyk na die kind, wys met haar oë: "Groet jy nie jou pa nie, Hanna?"

"Jou pa blý jou pa."

Sy skrik. Luister. Daar was iets by die deur. Iemand het geklop. Sy sit half regop in die bed. Nee. Dis die klop van haar hart – soos wanneer 'n mens droom jy hoor 'n wekker, en dan was dit die telefoon wat gelui het.

Iets voel nat teen haar bors. Sy sit die lig aan. Op haar pajamahemp is 'n groot nat kol soos die laaste bietjie rooiwijn uit die glas geloop het toe sy in die donker met die glas in haar hand aan die slaap geraak het. Sy trek die naghemp uit, skuif net so kaal weer onder die komberse in, wie sal tog weet – maar sy hoor Ma-Kinnie se woorde in haar kop: *slegte vrou . . . aard na jou*

. . .

Sy wil nie weer slaap nie, sy is bang om terug te gaan na waar sy vandaan gekom het. Maar die wakkerte hou 'n ewe groot vrees in. Vir haar eie

ma se stem, vir die mens wat ontstaan het uit die dogtertjie wat haar naels met 'n mes uitkrap voor die swart stoof.

As haar ma haar maar wou los, ophou om haar te vermoei met haar selfregverdigende geseur.

. . . nooit iets verkeerd gedoen nie . . . alles gee vir julle pa en vir julle. Vandag is hy weg, en ek sit alleen hier. As hy maar hier was. Hy was 'n goeie man, die beste wat daar was. Maar nou moet ek alleen sukkel . . . hoe swaar ek gekry het met jou geboorte, hoe ek geskeur het omdat jy so 'n groot baba was? . . . gevoel of my binnekant wou uitval, maande lank ná die geboorte. Jou pa was kwaad dat ek jou nie die bors wou gee nie . . .

Sy kyk op die horlosie. Vyfuur. Buite hoor sy swart mense in die pad verbyloop; hulle tonge klik teen hulle verhemeltes en in hul kieste. Sy weet dis absurd om hier in die veilige ruimte van haar kamer bang te voel, maar Queenstown is die plek waar die Poqo's met die trein aangekom en op die stasie afgeklim het.

Met die kombes teen haar skouers opgetrek bly sy sit. Sy kon nog nie in die skool gewees het daardie nag nie, want later het sy uitgevind dit het in 1962 gebeur – daardie vreeslike ding wat niks te doen gehad het met die rooikolsiekte nie.

Tannie Fay en oom Fasia het tot laat by hulle gekuier. Die grootmense het gesit en kaartspeel op die strykkombes op die tafel. Haar pa het vir oom Fasia vertel hoe dit met die nuwe pad gaan.

“Goeie materiaal hier, man . . . lekker skalies en kalkgruis wat 'n mens hier kan gebruik vir die selected lae . . . subbase. En vir die kroonlaag . . . doleriet . . .”

Sy het net hier en daar sy woorde gehoor en glad nie geweet wat dit is wat hy nou eintlik vir die oom vertel nie. Sy was meer geïnteresseerd om te sien hoe pak haar pa die twee pakkies met eenderse prentjies drie-drie bymekaar op die tafel.

“Ag nee, Japie!” Tannie Fay het gelag. “Jy kan nie al weer wil uitspeel nie!”

Maar toe sit oom Fasia sy hand neer. Alles uit, met twee jokers tussenin, en die laaste kaart prentkant bo-op langs die groot pak. "Nee, my darling, so maklik laat ek hom darem nie wen nie!"

Haar ma het opgestaan om te gaan koffie maak, en haar pa het nog oor die pad gepraat. Van oom Swannie wat die grondkoker op Queenstown is. Hoe hy die fyn stof van die grond natmaak tot dit klei raak en dit dan in klein bakkies druk voordat hy dit in die oond sit.

"Ou Jackson, dis nou die swarte wat my regterhand is, hy staan laas Donderdag bý toe die moulds uit die oond kom, en toe hy sien hoe die grond wat eers nog die pannetjie volgelê het so van die kantjies af weggetrek is, komplete soos bruinbroodjies, sien ek hoe mik hy om een van daai gebakte broodjies in sy mond te steek!

"Maar weet jy, Fasia, aan hoeveel daar weggetrek het van die kante, en aan hoe dit gebak het, daaraan sien Swannie of die kleigehalte van die grond reg is of nie vir al die lae. Om 'n pad góéd te kompakteer moet 'n mens 'n eweredige verspreiding van die gruis hê, swaer. Vir 'n groot, swaar vragmotor om oor die pad te loop moet die lae solied wees onder die teer, die klei-inhoud van die grond veral. As die pad te sag is, is dit net 'n jaar of twee dan begin hy insak."

Oom Fasia het by die munisipaliteit gewerk en hy het met gewone klere werk toe gegaan. Naweke het hy mooi hemde en broeke gedra, met 'n sakdoek wat by sy hemsak uitgesteek het.

"Maar vader tog, Japie, daai teer! Ek weet nie hoe hou jy dit om so in die taai gemors te werk nie," het hy gesê toe haar ma die koffie voor hom neersit.

"Ag dankie, Kinnie, dit gaan nou lekker wees." Hy het die suikerpot nader getrek terwyl haar pa gelag en gesê het dis glad nie soos die oom dink nie, die teer kom nie meer soos in die óú dae in blokke van Trinidad af nie, en hulle werk nie meer met kookketels en teerpotte nie, maar met bitumen.

Sy het aan Oubie gestamp waar hulle albaster op die vloer gesit en speel het: "Watse goed is bietjie-min?"

Hy het haar teruggestamp. “Jy is dom, man! Dis bitumen – dis ook teer, maar dit is sag. Hou nou op om na die grootmense te sit en luister, ek gaan vir Mamma sê! Jy verstaan in elk geval niks wat hulle praat nie.”

Daar was ’n harde klop aan die agterdeur. Haar ma het opgestaan, oopgemaak, en oom Gouws van langsaan met wie sy nie gepraat het nie omdat hulle nie haar soort mense was nie, het haar amper onderstebo gehardloop.

“Daar’s groot moeilikheid! Die Poqo’s het op die stasie afgespring – hulle is besig om ons mense met pangas aan te val!”

Haar ma het haar pa se arm gegryp en oom Fasia het sy arm om tannie Fay gesit.

Sy het na haar pa toe gehardloop. Hy het haar opgetel. “Toemaar, Katrien, Pappa sal sorg dat julle veilig is, hoor. Altyd.”

Vir Oubie wat teen sy been gestaan het, het hy gesê: “Sluit jy nou maar gou vir ons die voordeur, hoor, dan loop ek saam met julle deur die huis dat julle kan sien dat alles reg is. Pappa sal wakker bly vannag om te hoor of daar nog verder iets gebeur. En ek sal die geweer bly my hou.”

Sy wou nie kamer toe gaan nie. Ook nie toe haar pa haar in die bed gaan sit het nie. Sy het aan hom bly vasklou, sodat hy haar weer saam teruggeneem het kombuis toe en op sy skoot laat sit het om so aan die slaap te raak.

Haar oë het toegegaan, maar haar ore het gehoor wat die oom van langsaan praat. Van die spoorwegpolisieman wat doodgekap is langs die trein. Ene Maritz, dit was ’n neef van sy vrou, het die oom gesê. Daar was baie wit mense wat seergekry het, en swart mense ook. Die Poqo’s het in die rantjies om die dorp ingevlug, die polisie was besig om hulle te soek.

Die volgende oggend het sy in haar bed wakker geword. Oom Fasia en tannie Fay het die vorige nag in Oubie se kamer geslaap; hý het op die divan in die voorhuis gelê. Haar pa was nie daar nie.

Sy het uit haar kamer deur die voorhuis gehardloop, deur die kombuis en uit by die agterdeur. Dieselfde groot donderwolke wat die werf so donkerblou

kon toemaak voordat die blitse smiddae begin slaan het, het in haar maag geborrel.

“Waar’s Pappa?”

“Toemaar, Katrien,” het tannie Fay gesê. Sy het uitgekóm by die kombuisdeur en by die doringbos in die agterplaas gaan staan om die vadoeke op die bleik oor die takke gegooi.

“Jou pa kom nou-nou; hy het net gou gaan kyk of alles nog reg is. Hy wil net hê julle en julle ma moet heeltemal veilig wees hier in die huis.”

Haar ma het op haar gewone stoel by die tafel gesit. Haar gesig was wit. Nie kwaad nie, nie bekommerd nie. Net plat en reguit af. Sy kon nie hoor wat haar ma alles vir tannie Fay sê nie - net twee woorde was hard genoeg: “. . . ánder mense . . .”

Onder die doringboom met die soetruik- geel blommetjies het sy gaan sit; gehoor hoe die voëls roep en raas. Die een met die byltjie vir ’n bek het in die hout gekap en gekap.

Toe dit begin lig word deur die gordyn in die kamer met die kopergeitjies teen die mure, sit sy nog altyd soos toe sy wakker geword het, die beddegoed om haar kaal bolyf en tot byna teen haar gesig opgetrek.

Vir baie nagte nadat die Poqo’s gekom het, kon sy nie slaap nie, al het oom Fasia een aand kom sê dat die polisie nou almal gevang het. Maar haar ma het skrikkerig gebly; elke aand het sy stoele en tafels voor die agter- en voordeur gepak.

Sy weet nie wat vir haar die ergste was nie, die swart Poqo’s wat die wit mense doodgemaak het, of toe sy daarna gehoor het hoe haar pa vertel van die wit soldaat wat op wag aan die slaap geraak het en in die tronk gesit is.

“. . . dood van die honger en dors, Kinnie . . . ook nog maar ’n kind, sestien seker, soos Jackson se . . . Here tog, hoe Noel daarmee leef, ek weet nie . . . nooit sal ek myself . . .”

Nadat die Poqo's op die stasie afgespring het, het haar pa vir lank nie vir haar uit die Bybel gelees nie, maar net by haar langs die bed gesit, gewag dat sy aan die slaap kon raak. Tot sy dit nie meer kon hou nie. "Asseblief, Pappa, lees vir my!"

Dié aand het hy gelees van Liewe Jesus wat gesê het "Laat die kindertjies na my toe kom". Hy het lank gebid, gesê die Here moet hulle, die grootmense, help om eerder 'n meulsteen om hulle nek te bind en in die water te spring, en nie 'n kind iets aan te doen nie.

Sy wou nie hê haar pa moet 'n meulsteen om sy nek kry nie. Dit het na iets baie erg geklink. Meul en dreun en kreun. Dit was slegte klanke.

Haar pa het sy oë met sy hande afgevee toe hy klaar gebid het.

Sy het gemaak of sy aan die slaap raak, gevoel hoe hy haar op haar voorkop nag soen. Hy het geruik na die pypolie wat in die pyp se kop agterbly as die tabak uitgebrand is.

Toe het hy haar ma in die kombuis gaan haal en kamer toe gegaan. Die groot bed het gekraak toe hulle in klim. Sy het afgeklim van haar eie bed af; saggies uitgeloopt in die gang. In die kombuis het sy op die stoel geklim om die groot enemmelbeker van die rak af te haal. Sy het hom vol water getap om voor haar bed neer te sit. Kort-kort het sy 'n bietjie van die water gedrink.

Sy het gedroom hoe sy met kettings aan die doringboom voor die agterdeur vasgebind is en hoe die stootskrapeer by die wasgoeddraad staan. Agter die verste wiel het mense weggekruip, swart mense, met blink byle in die hand. Hulle het goed vir haar geskree, maar sy kon nie hulle taal verstaan nie. Met die lemme het hulle teen die yster van die stootskrapeer gekap tot daar vuur uitgespat het.

Langs haar, maar te ver om by te kom, was die enemmelbeker. Haar keel was droog, en sy kon nie skree nie. Sy het probeer om die waterbeker met haar voete nader te trek; stadig, al nader tussen haar stofvoete, maar toe sy dit bykom, het dit omgeval en uitgeloopt oor die grond en oor haar rok.

Die oggend toe haar pa by haar kamer inkom, het sy wakker geword. Haar bed was nat. Hy het die deken wat nog droog was om haar gedraai en die lakens afgehaal om badkamer toe te neem.

In die kombuis het haar ma die bondel één kyk gegee. Toe het sy kamer toe geloop en die beker gaan haal waar dit nog voor haar bed gestaan het en dit so hard op die sinkblad neergesit dat die koppies langsaan bewe. “So, dís waarom die gang vol water lê. Dit is die lááste keer se gewaterdrinkery in die nag, Katrien.”

Sy staan op, hou die beddegoed om haar bolyf om tot by die badkamer te loop. Aan die ander kant van die huis hoor sy Millie met iemand praat. Buite roep ’n hoep-hoep in die boom.

Dis nie dat sy alles met mekaar wíl verbind nie, maar die gebeure van destyds kry ’n lewe van hul eie. En sy weet sy het daarna gesoek.

“Kan jy jou nie eens en vir altyd losmaak van jou verlede en van die ding met jou ma nie?” Dit het Sebastiaan haar toegevoeg toe sy die dag van tannie Ousus af gekom het met die koffer met die kiekies en die sakkie breiwerk.

“Sou jy kon?”

Daar het baie gedagtes en argumente deur haar kop gemaal. Sou hy dink dat sy dit wóú doen, hierdie voortdurende ontleed en gesoek? Dink hy nie sy sou dit liever alles agter haar wou laat en voortgaan met haar lewe nie?

Hy het by die deur uitgeloop, die sif agter hom toegeklap. “Ek is siek en sat hiervoor! Ek sê jou weer, as dit nie end kry nie . . .”

Dis nog vroeg toe sy gebad en die rooiwijn van haar lyf en ook uit haar pajamas gewas het. Sy hang die baadjie bo-oor die stortreling; teen die aand se kant behoort dit droog te wees.

Dit pas haar dat daar nog nie mense in die ontbytvertrek is nie; sy sal kan uitglip sonder om praatjies te maak; sommer by die Shell Ultra City se kafee aan die verste kant van die dorp ’n geroosterde broodjie gaan eet.

Sy ry verby die Roomse kerk, onthou watter vrees sy gehad het vir die vroue met die lang gewade en die stil, wit gesigte. By die laaste robot hou sy reguit oor; weerskante, links en regs, lê die Sunken Gardens waarvan daar nou niks meer te sien is nie behalwe die grond wat op twee vlakke vol papiere en bottels lê.

Anderkant die robot sit Guido's Pizzeria, Fontana Roastery aan die regterkant en 'n ent verder die garagekompleks links.

"Kan ek Mevrou se kar maar oppas?" vra 'n man van by die dertig toe sy in die parkeerplek stilhou.

Sy voel hoe die bloed onverwags vanuit haar maag af opstoot tot in haar nek.

Kan hy nie vir hom 'n ordentlike werk kry nie? Vir haar lyk hy heeltemal gesond, mobiel, en ook nie swaksinnig nie. *'n Mens moet doen wat jou hande vind om te doen, my kind . . .*

Mý pa het in koue en sneeu en helwarmte gewerk, wil sy vir hom sê – en jý kom staan hier rond met jou vrome niksdoen!

Sy probeer haarself kalmeer, haar mond hou. Dis 'n ander tyd, 'n ander land; grootliks is baie van die onreg opgehef. En as almal dan nou gelyk is, mag hý seker ook maar rondhang.

Toe sy terugkom met 'n beker warmsjokolade in haar maag voel sy soveel beter dat sy die man 'n tweerandstuk gee. Hoe kan sy ook nou weet hoe sy lewe lyk?

Sy wonder: Ás sy mense sou kon opspoor wat in van die kampe saam met hulle gebly het, sou hulle wel iets weet? Sou hulle iets opgemerk het van die vreemde soort bestaan waarin sy en haar broer en suster grootgeword het?

Maar dis onwaarskynlik. Mense sóék nie die abnormale nie, hulle is bly as dit oral dieselfde bly; hulle probeer om die ewewig te behou; só is dit vir almal veiliger.

Regdeur die dorp ry sy, terug, verby die Hexagon, verby die werkers van die dorpsmunisipaliteit wat besig is om 'n stuk pad te lap. Sy onthou hoe haar

pa gesê het dat selfs die beste goed wat 'n mens partykeer doen, en selfs reg gedoen het, met die tyd verweer en stukkend raak.

“Daar is plekke in die teer wat krake kry; kompleet soos eelte lyk dit. Sulke opgehewe stukke teervleis. Dan kan 'n mens nie 'n hele pad opbreek net vir 'n vrot kol nie. Jy doen maar eers lapwerk; kap die stukkende plekke uit, stamp dit weer vas met premix bo-op, of jy vat van daardie latex-teer en jy smeer dit oor die barste. En as dit mooi toe is, dan rol jy van die bidem, sulke grys stukke lap amper soos die pleister wat Mamma oor haar arm gehad het toe sy haar met die skerp mes raakgesny het, oor daardie taai stuk teer. Jy plak hom goed vas sodat die plek weer waterdig kan wees, en dan smeer jy weer 'n lagie van daardie spesiale teer oor.

“Hy bly maar lyk soos 'n lap, maar hy kan jare hou – en 'n gelapte broek het niemand nog kwaad gedoen nie.”

Van die soort woorde wat haar pa destyds gebruik het, het sy in jare nie gehoor nie. Dikwels Engelse woorde, waarteen haar ma so gekant was. Bidem. “Biedêm,” het Oubie onder sy asem gemompel wanneer haar ma nie gehoor het nie. Slurry – vir die papperige mengsel wat hulle bo-oor die teer gesit het.

Flodder, dis wat die regte woord is, het haar ma gesê. Dit is wat 'n mens dit eintlik noem – die modderagtige lagie van teer en sand en water en sement wat gebruik is om die gaatjies tussen die gruis mee op te vul voordat die rolbesems gekom het om dit skoon te vee. Haar ma se woord het reg geklink. Flodderig-modderig.

Oor die brug, Aliwal-Noord en Johannesburg se kant toe, daar lê die Paaie-afdeling, so het sy dit. Links draai sy in, en weer regs, maar die huise wat daar onder die grootpad lê, lyk nie soos dié wat sy onthou nie. Hulle is groter; lyk nog betreklik nuut. Opslaanhuise, maar nie dieselfde as dié waarin hulle gebly het nie.

Sy hou stil. In die voortuin van een van die huise staan 'n vrou haar plante en natgooi. "Nee, hierdie was Waterwese se huise," sê sy, "maar nou behoort dit almal aan privaat mense. Verder weet ek regtig nie."

Sy ry reg rondom die klompie huise. Daar is 'n hele aantal; twintig of dertig, skat sy. Veel meer as die huise waarin hulle toe gebly het.

Anderkant die hoë heining, toe sy met die onderste pad opdraai, sien sy dit. Dáár staan hulle. Die ses huise – drie-drie in 'n ry. Maar die pad waarlangs hulle vroeër gery het, is toegemaak. Sy moet omdraai, by 'n sekuriteitshek deurry om te kom waar sy wil wees, en dan nog is daar 'n elektriese draadheining wat nou die hekkie afskei waardeur haar pa smiddae gekom het wanneer die sirene afgaan.

Is al my paadjies toegegroeï . . . ?

Het Cussons ook teruggegaan na daar waar sý vandaan gekom het? Is dit waar die duwweltjies haar voetval gestuit het; waar sy haar vasgeloop het teen die haelwit selfgeregtigheid van die Maandagwasgoeddraad? Daaroor het sy met die skoolkinders gepraat, maar sover soos sy op hierdie reis gekom het, het dit haar eie verwysing geword.

By die werkswinkel waar die geel masjiene in tientalle langs mekaar staan, loop sy na binne, deur die gebou waar talle kantore is wat byna almal leeg staan. In die tweede een van onder af sit 'n wit amptenaar met 'n vorm voor hom. Hy beduie met sy hand dat sy met die swart man langsaan moet gaan praat.

Hy luister na haar toe sy begin praat oor jare gelede, maar gou skud hy sy kop.

"You sit. I will come back here," sê hy.

Hy loop by die deur uit, roep in Xhosa na iemand. Kennelik gaan daar niks meer in hierdie kantoor aan nie. 'n Paar ou lessenaars en draaistoele staan eenkant op 'n hoop gepak; 'n klomp lêers waarin waarskynlik nooit weer gekyk sal word nie, lê in die hoek langs 'n ou tikmasjien. Op die tafel voor haar is 'n aansoek vir werk. Goliath Sepedi, lees sy onderstebo.

Ná 'n rukkie bring die jong man 'n ouer swart man na binne. Toe sy met hom Engels begin praat, lag die jonger een. "You can speak with him Afrikaans. He knows."

"Ons het hier gebly," verduidelik sy. "Toe was ek nog só . . ." Sy wys so twee voet hoog. Hy lag. "Ê . . . êh . . ."

Die man loop saam met haar, sluit die hek oop sodat hulle in die straat kan kom waar die onderste drie huisies staan. Die middelste huis was hulle s'n, in die huise oorkant het oom Swannie en tannie Becky en die Smits gebly.

Die hek waardeur haar pa partykeer ná 'n hele week se wegwerk rooi gebrand agter die blokkiesdraad uitgekom het, is twintig of dertig tree van die huis af, nie tweehonderd soos sy onthou het nie.

Krytwit, afgesplinter, is die huis wat sy onthou as cream. Al die huise was altyd *cream*, het haar broer eenkeer oor 'n Kersfees sinies kwytingeraak.

Die swart mense wat daar bly is met vakansie; sy kan hulle nie vra om daar in te gaan nie, maar sy loer deur die vensters. Daar hang geen gordyne nie. In die kamer wat Oubie s'n was, staan 'n stukkende motorfiets en 'n valhelm lê tussen 'n paar kledingstukke op die vloer. Deur die geriffelde badkamervenster is dit onmoontlik om iets te sien.

In die kombuis waar hulle gesit het die nag toe die Poqo's gekom het, staan twee stoele; op die tafel is 'n leë McDonald's-boksie en twee koeldrankglase waaraan die vlieë sit en suig.

"Kan ek maar 'n bietjie kyk hier agter, hier op die erf?" vra sy. Die man met die swart kenbaard knik. "Is goed so."

Waar die groot ou doringboom gestaan het, lê 'n kaal stuk stomp, aan die onderkant afgevroet en toe omgeslaan. Die takke is almal afgekap; vergete deur die vuur, seker.

Teen die garage waar die swaai was wat haar pa gemaak het, is 'n ekstra stukkie afdak aangebou, maar dié lyk ewe vervalde en onversorg as die res van die huis en werf. Die erf is vyf maal kleiner as wat sy kan onthou, die wasgoeddraad nie veel meer as vyf tree van die stoepie af nie.

Bo in die mik van die hout wat die slap draad moedig probeer bo hou, hang iets.

Haar hand vat daaraan. 'n Lap. 'n Stuk kakiebroek waarvan net 'n geskeurde pyp oorgebly het. Langsaan staan 'n swart vrou op die werf en kyk na haar, haar kop skeefgedraai.

Sy hóór dit eers, sien dan – die hoep-hoep wat teen die bloekomboom op die erf langsaan sit en kap. Kap-kap, kap-kap, kap-kap-kap.

Sy sit met haar rug teen die doringboom se stam. Hoeveel daar al van die oggend verby is, weet sy nie, maar sy hoor hoe haar ma binne met die kastrolle werk. Die son sit aan die middag se kant van haar kop toe sy die kar hoor. Aan die klank van die enjin en aan die bruin klere wat hy aanhet toe hy om die hoek kom, weet sy dit is oom Noel wat haar pa teruggebring het. Dis saam met hom dat hy die vorige nag daar weg is, het tannie Fay gesê.

Sy wil opspring van waar sy onder die doringboom gesit en wag het vir hom, wil na hom toe hardloop, maar hy loop anders as gewoonlik, asof sy kop nie regop op sy lyf sit nie, asof hy vorentoe leun. Hy lyk korter as gewoonlik. In sy regterhand hou hy die geweer met die spiespunt.

Hy gaan by die agterdeur in; sy hoor hoe hulle praat. Eers klink haar ma kwaai, maar dan raak haar stem sagter. "Liewe hemel Japie, dit nou ook nog ..."

Daar staan 'n groen emmer waarmee haar ma die blomme natgooi naby die donkie waarin Oubie vuur moet maak vir warm water. Sy dra dit nader, sit dit op die drom wat onder die kombuisvenster staan. Sy klim op, versigtig dat die emmer nie omslaan nie. Deur die venster sien sy haar pa by die tafel sit, sy kop toegevou in al twee sy hande; haar ma se hand is op sy skouer. Hy sê iets vir haar ma, en die bokant van sy lyf ruk. Op sy kakiehemp bewe die donker, vuil kolle.

Sy spring af van die emmer, gaan klim op die swaai wat haar pa vir haar gemaak het. Sy 'maak' met haar voete teen die grond sodat sy vorentoe en

agtertoe beweeg, dat sy kan wegkom. Die houtsitplek skiet hoog bo die lang teerpale uit. As sy hoog vlieg, sal sy dit nie meer sien nie – haar pa wat anders lyk as wat sy hom nog ooit tevore gesien het. As sy hoog genoeg vlieg, naby die hemel, sal God haar kan leer om te toor.

“Good afternoon,” roep die vrou van langsaan na haar. Sy waai met albei haar arms waaraan daar armbande klingel. “You visit?”

Sy tel haar hand op om terug te beduie. “Yes . . . afternoon to you too . . .”

Haar arm is swaar, dit val langs haar sy. Dit voel of haar kop te lig is, of dit los sweef van haar lyf. Of die bloed alles afloop na haar voete.

Is dit wat Henry bedoel het toe hy gesê het daar is goed wat ’n mens weet, maar wat jy nie besef dat jy dit geweet het nie?

Die swart man gee ’n paar treë nader. “Jy voel goed so? Die son is warm! Miskien jy moet op die stoep gaan sit?”

Vir ’n lang ruk staar sy na hom. ’n Figuur wat ook dáárdie dag op die werf sou kon staan, maar dan met ’n donker overall. Of ’n panga.

Waar kom hierdie herinnering meteens vandaan? Sy hoor weer Juli se stem: *Op die ou end skraap Ma net ’n klomp verbeelde goed op ’n hoop.*

Hy skuif weer in fokus voor haar oë. “Nee,” sê sy, “ek is goed so. Dis net ’n bietjie warm hier by julle.”

Sy trap effens skeef op ’n klip en voel die plek waar die doring ingesteeek het. Voor hom uit loop sy, links agterom die huis, verby die plek waar nog net ’n stukkie fondament lê op die plek waar die donkie gestaan het. Sy kry weer die rook van die steenkool in haar neus, ’n reuk wat jou kop seergemaak het as jy te lank daarvan ingeasem het.

Aan die kant van die huis, langs die muur af, het swaardlelies gestaan, en aan die voorkant stokrose. Dit is werklikheid, daaraan moet sy dink. Daarvan het Ma-Kinnie selfs foto’s in haar blikkie.

Saans as sy in die kamer staan, kyk 'n rooi blom se kop by die venster in. Dit dans in die ligte windjie en die mond lag wyd. 'n Sagte mond bo die lang nek van die stam. 'n Mamma-mond met lipstiffie, wat mooi en saggies met haar praat. In die donker skyn die straatlig op die hoek dowwerig teen die blom sodat sy net die buitelyns sien.

Sy hoor deur die mure hoe haar pa lees: *Ek slaan my oë op na die berge: Waar sal my hulp vandaan kom?* Hy klink of hy dit regtig vra, nie soos die dominee in die kerk wat 'n ander bidstem het nie.

Mý hulp is van die Here wat hemel en aarde gemaak het.

Rondom die venster maak die gordyne se blokkies- en blaarpatrone feetjies en kabouters wat tot die oggend in die kamer bly. Haar ma se mond trek skeef af ondertoe as sy haar in die oggend daarvan vertel. "Jy moet ophou om so te jok, Katrien. En wat maak jy ook met 'n oop gordyn in die nag?"

Wanneer die huis aan die kant is en die wasgoed gewas, die stoepies gevee en die middagstories oor die draadloos verby is, haal haar ma twee koppies en pierings uit. Sy vat haar breiwerk en gaan sit in die voorhuis op die stoel waarvandaan 'n mens die grondpad kan dophou; kyk hoe die werksmense met die pad aangestap kom na hulle huise.

Haar pa se donkerblou trui met die vier rye kabels wat soos vlegsels lyk, is amper klaar. "Nog net die een mou, en dan die toewerk," sê haar ma.

Met die grys penne-tjies en bolle-tjies wol maak sy patrone en blokke en vlegsels in 'n trui. Partykeer trek sy 'n hele ou trui uit, rol die wol weer op en begin 'n nuwe een. Dan laat sy háár met haar hande 'n hele ent uitmekaar staan sodat sy die wol om en om haar arms kan rol.

Lank-lank-lank moet sy so staan, tot haar arms lam word. Sy onthou die storie wat haar pa gelees het van Aäron wat Moses se arms in die lug moes hou en sy weet haar ma sal nooit eens weet dat sy haar Aäron is nie.

Vyfuur!

Die slag van haar pa se enigste erfding wat teen die muur hang, laat haar van die vloer opspring. Sy hardloop deur die voorhuis, deur die kombuis en by die agterdeur uit. Die gaasdeur gooi sy met 'n slag agter haar toe.

Katrien!

Die stem grrts deur haar vel soos wanneer haar ma 'n patroon vir 'n rok met die skêr uitsny, maar sy is lankal om die hoek van die huis. Die voorhek klap, skree op die skarniere.

Daar kom hy al!

Af in die stofstraat hardloop sy; haar voete brand van die warm sand. Tussen die eenderse huise is die straatjies nie geteer nie, want haar pa en die ooms wat met die ander masjiene werk, teer net die grootpaaie, soos die pad tussen Queenstown en Whittlesea en Cathcart.

Hy kom by die werkswinkel se hek uitgeloopt saam met oom Smit. Elke middag gaan kyk hy eers dat sy padskraper reg is vir die volgende dag se nuwe stuk pad. Sy hardloop en spring teen hom op.

Hy vang haar met sy een arm en druk haar styf teen sy bors vas: *Pappa se meisiekind!* Die baard wat teen sy ken uitstaan, krap, maar sy druk haar wang nog stywer teen hom vas. Dit ruik na olie en ghries teen sy nek. Die wit oorpak wat haar ma net die oggend uit die kas gehaal het, is vol swart kolle van met die groot padmasjiene werk. Maar môreoggend vryf sy weer self die vlekke uit.

Haar pa gaan staan, die ander ooms loop verby. Hy lig sy hand soos hy vir hulle waai: "Cheerio!"

Sy kan nie wag dat hy die bliktrammel oopmaak nie. In 'n vaalwit papier lê daar 'n oorbly-stukkie brood. Haar pa se vyfuurtjie vir haar. Dit is wat elke dag se son blink laat skyn, al is hy eintlik dan al aan die weggaan agter die bome – dié brood wat haar pa vir haar bêre. En die klein mondjie koffie uit die oggend se fles.

Haar pa se oë lyk soos dié van die Goeie Herder in die Kinderbybel. Nie die kleur nie, want syne is bruin met klein kolletjies groen, en die prentjie van

die Bybelse Here s'n is blou. Maar hoe hy na haar kyk, dit laat hom soos Liewe Jesus lyk wat die lammetjie op sy skouer dra.

Hy vertel vir haar stories wanneer hulle alleen in die tuin staan of by die houtblok of saans as sy gaan slaap. Ook padmaakstories. Dan sien sy hoe hoog hy in die lug sit, hoog bo-op die padskraper se ystersitplek. Hy tel haar op en laat haar op sy skoot sit. Hy laat die lem sak, bietjie vir bietjie. Eers die hoogste bosse vat hy weg, dan sak hy nog, en dan weer, en weer. 'n Grader moet tot op één graad sekuur kan werk, sê hy. Sy weet nie wat is 'n graad nie – is 'n grader en 'n graad dieselfde? Maar haar pa sê 'n graad is net 'n baie klein stukkie. Dan sê hy weer dit kan ook 'n gróót ding wees. Eendag as sy groot is, sal hy dit vir haar vertel.

In haar oë gaan die geel van die padskraper se verf vir altyd vassit. In haar neus klim die klam reuk van die donkerbruin grond op. Dit, en die olie aan sy oorpak.

Wat is daar wat haar pa haar nog sou kon vertel as hy bly leef het? Sou hy meer vermoed het van haar ma as wat hy ooit te kenne gegee het? En wat is dit wat sy hier in die ou agterplaas van haar kindertyd voor haar sien gebeur het?

Bilbo van *The Lord of the Rings* het gesê: *You have only just arrived . . .*
En: *It's a dangerous business going out of your door . . .*

Die bloekoms aan die ander kant van die hoë draad se stamme lyk soos rou, pienk vleis waar die bas afgeskil is. Soos die binnekant van 'n swart man se hand.

Sy draai na die man wat saam met haar loop. "Wat is jou naam?" vra sy.
"James, dis ek," sê hy, en sy tande flits.

"Maar jou Xhosa-naam?" wil sy weet. "En wat beteken dit?"

"Zamile," sê hy. "Dit sê: Man die Probeer."

Hy druk met sy hand op sy bors, op die oranje oorpak. Toe wys hy met sy vinger na haar: "Vir vróú – jý: Nózamile. Vrou die Probeer."

“Why you want to write this book?”

Sy van is Stofile; hy is die hoof van die een of ander afdeling, en hy is nie so gemeensaam-vriendelik soos die Xhosas met wie sy tot dusver te doen gekry het nie. Hy laat haar ineens voel soos die padkampkind van daardie tyd wat nou weer deur 'n dorpsmens op en af bekyk word.

Zamile het met haar saam geloop na waar die kantore is. Vroeër het sy nie geweet dat daar so 'n heel groot afdeling aan die oorkant van die huise was nie; vir haar was Paaie daar waar haar pa gewerk het. In haar kop was alles daar: die kantoor, die masjiene, die ingenieur, die werktuigkundiges, almal.

Sy bly soek na iemand wat regtig met haar kan praat, iemand wat kan vertel van eers, van tóé. Maar Stofile het self eers in die tagtigs daar begin. Die ingenieur is nie daar nie; nie die hoofklerk nie; die onderhoofklerk ook nie. Dit is ook nie meer Departement van Provinsiale Paaie nie, maar Public Works. En daaronder ressorteer Paaie ook.

Langs die kantore is die geboue van Bowkers Park waar die botter toentertyd gemaak is; waarnatoe haar sub A-juffrou hulle ook geneem het sodat hulle kon sien hoe lyk so 'n fabriek. Maar dis net die gebou wat nog staan. Die fabriek met die blink tenks en die sementvloere waar die suur reuk van die melk ingetrek het, werk lankal nie meer nie.

Toe hulle in Stofile se kantoor gekom het, het die skeptisisme soos uitgebraaide vet van hom afgedrup. Is sy 'n amptenaar wat kom kyk of almal hulle werk doen? Wat kom soek 'n blanke vrou in 'n tans oorwegend swart departement, en swart staatskantore?

Sy probeer verduidelik om hom gerus te stel. “ 'n Mens moet dit wat verby is, nie vergete laat raak nie: Die mense wat die paaie gebou het, en nóg bou, hulle moet ook êrens onthou word.”

Hy stuur vir Zamile om 'n Engelsman van een van die kantore langsaan te gaan roep. 'n Tegnikus. Van later tye. Maar iemand wat dalk nog van die ou hande geken het voordat hulle afgetree het.

Toe Stofile sien sy weet regtig van hierdie dinge; sy het self daarmee te doen gehad, met die mense, met die plekke, die ingenieurs en die voormanne en die manne wat die lorries gery het, begin hy 'n bietjie ontspan. Maar van vroeër se padmakers weet hy tóg nie. Nuwe dinge, ja, privaat kontrakteurs soos Murray & Roberts en sulke maatskappye. Maar nie van die manne soos haar pa nie.

“Watter tyd het julle hier gebly, Mevrouw?”

Sy verbaas haar oor die gemaklikheid waarmee die Oos-Kaapse mense Afrikaans praat.

“So van twee-en-sestig tot einde ses-en-sestig. Ek het hier in die skool gekom.”

Hy kyk weg, by die venster uit, weg van waar sy en Zamile en die tegnikus sit. “Ek weet nie van daardie dinge nie. Dis voor ek hier gekom het. Jou papa het gewerk op die pad hier? Daardie jare? Jóú papa?”

Daar trek iets oor sy gesig – die stomheid van 'n rekenaarskerm as die krag skielik afgaan.

Sy probeer nog vra. Is daar nie iemand wat dalk in daardie tyd al hier gewerk het nie? Iemand wat haar pa onthou? 'n Familielid, 'n ou oom miskien?

Maar Stofile het hom afgesluit. Sy weet nie wat sy gedoen het om hom so te laat reageer nie, maar daar het 'n ander atmosfeer oor die vertrek kom lê.

Dit raak warm onder haar klere, ongemaklik, sodat sy liever buite wil kom. Die tegnikus met die rooi gesig het nog nie 'n woord gesê nie, maar sy voel ook nie of sy hom nou iets kan vra nie. Daar bly niks oor as om op te staan en Stofile te groet nie. Maar hy vat nie die hand wat sy uitsteek nie; maak of hy haar nie meer sien nie.

Toe hulle in die skemerige gang uitkom, vra sy vir die tegnikus wat saam met haar en Zamilê uitgestap het: “Wat het hier binne gebeur? Het ek iets verkeerd gedoen? Gesê?”

Stoflike se skielike wrewel laat haar voel asof sy met haar voete tussen ’n klomp rooimiere beland het.

Hy kyk terug na die toe deur waar hulle uitgekom het. “That was long before I started here. But those were troubled times – and the Xhosas have a long memory . . .”

Hy lig sy hand halfhartig, draai om en loop terug na waar hulle vandaan gekom het, kry die deur van sy kantoor en verdwyn daarbinne sonder om weer op te kyk. Sy het die indruk dat hy as ’n wit man ook nie gretig is om verder met haar te praat nie. Oral is die vrees dat ’n mens regstellende aksie aan jou eie lyf gaan voel.

Sy loop alleen verder met Zamilê deur die lang gang; by die hek sluit hy die slot vir haar oop. Alles is hier agter grendel.

Die kamp lê agter haar toe sy weggry.

Sy moet probeer om dit weg te druk, hierdie hoop gruis wat voel of dit op haar lewer afgegooi is. Later, sy sal later weer dink aan dit waarin sy haar hier vasgeloop het. En aan die skynbeeld wat hom so ongevraag aan haar kom opdring het daar op die erf waar die hout in die grond afgevroet het.

Die pad na die skool lê net voor die brug, het Zamilê haar beduie. Aan die regterkant sit die begraafplaas, wit en swart vanne deurmekaar op die stene sover as wat sy kan sien.

Die sekretaresse laat onwillig toe dat sy in die portaal wag om die skoolhoof te sien. “Hy is baie besig, Mevrouw, is daar nie iets *spesifieks* . . .” Toe sy uiteindelik by hom uitkom, is hy veel meer behulpsaam as die valkooisekretaresse. Hy laat roep selfs die onderwyser wat tot op hede die langste daar skoolhou. Maar hý het in ’71 gekom, sê hy. “En toe was die skool al hier – op die nuwe plek.”

Dis geen wonder dat sy niks herken het nie. Want waar is die ry bome voor die skool? Die drie ingange wat halfronde boë van klip gehad het? Die deur wat op die stoep uitgaan, daar waar haar eerste klas was?

“No, it is in Chalmerstraat, mama, you have to turn back . . .”

Sy het haar so deurmekaar gery deur die dorp met sy strate wat nie oral parallel loop nie, dat sy iewers moes gaan rigting vra. Dit ten spyte van die kaart.

Die vrou by die Engen-garage is swart en Engels. Sy hoor Sebastiaan se vermanings: *Jy is mal om vrou-alleen in die Oos-Kaap in te dônner . . .*

Dis min of meer dieselfde strekking as wat Ma-Kinnie se woorde dikwels gehad het: *Volg jou eie kop – en stamp hom. Stamp hom hard!*

Steeds het sy hom nie gebel nie. En hy háár ook nie. Maar die swart vrou se afskeidswoorde is ’n bevestiging: ’n Mens moet doen wat jy moet doen: “Go well, my friend. . .” Haar oogballe rondom die kykers is sneeuwit.

Sy parkeer die motor buite die skoolterrein, aan die oorkant van die straat; daar is ’n bord wat sê oortreders sal vervolg word en geen ongemagtigde persone sal toegelaat word nie.

“Is black school now,” het haar *friend* by die Engen gesê. “Hexagon High School, missus.”

Sy loop by die hek in. By die trappies aan die agterkant klim sy op, loop ’n paar keer heen en weer op soek na die kantoor. ’n Wit onderwyseres kom uit by een van die klaskamers waarvan die deur oopstaan. “Kan ek dalk help? Jy lyk verlore.”

“Ek loop op my kinderspore terug,” sê sy. “Hierdie was my heel eerste skool, my eerste klas het dáár voor op die stoep uitgegaan. Ek sal graag, as ek mag, daar . . .”

Sy weet nie eintlik wat sy wil sê nie – wat wil sy eintlik gaan doen, ja?

Maar die onderwyseres neem haar na die klas, klop aan die deur. Sy praat ’n paar woorde met iemand aan die binnekant, maar sy kan nie hoor wat hulle sê nie. Hy kom uit, ’n netjies geklede bruin man, nie ’n Xhosa soos sy verwag het nie. Meneer Plaatjies, oorspronklik van Wellington, sê hy. Sy praat

met hom Engels omdat dit 'n Engelse skool is, maar hy antwoord haar in die Afrikaans van die Boland. "Nee, Mevrouw, kom binne, gerus. U is welkom. So Mevrouw het hier skoolgegaan? In die Queenstown in?"

Die kinders – die léérders soos hulle nou heet – kyk haar nuuskierig aan. Swart gesigte vol geïnteresseerde, vriendelike kyke. Kinders. Graadtwaafts. Sy wens Sebastiaan kan dit sien. Waar is die opstand, die losbandigheid, die verskriklike onhanteerbaarheid waarvan 'n mens elke dag in die koerante lees?

Toe sy die kamera uithaal, raak hulle behoorlik raserig. Om meteens, sonder enige aankondiging, iemand by die skool te kry wat 'n klas onderbreek, wat iets anders in die gewone taal- of geskiedenisles inbring, dit is net die geleentheid om 'n onderwyser vir die res van die dag sy taal en tyding kwyd te laat raak.

Sy onthou die reuk van die vetkryt en die klei, die harde stoeltjies by die tafeltjies; hoor hoe die juffrou 'n storie lees voor hulle moet huis toe gaan . . .

"What do you do?" 'n Swart seun tweede van agter in die klas kan homself nie help nie.

"I make a journey," sê sy. "To the past."

"But one must travel forward, not backward." Hy is duidelik in sy skik met sy eie slimigheid.

"Yes, you're right." Sy gee hom maar gelyk en voeg nie een van haar pa se liewe goedbedoelde prekie by nie. *But you have to know where you come from before you can go somewhere . . .*

Sy ry terug deur die dorp, weer verby die Hexagon, in die rigting van die Komani. Die paaie loop nog steeds in ses verspreide rigtings vanuit die middel van die dorp, maar dis vuil en verwaarloos, en die parkie lê vol papiere en blikkies. Daar is nie meer rose nie, en daar spuit nie water uit die fontein nie. In die droë dammetjie waar haar wense destyds onder die water gewag het om waar te word, sit 'n hond gehurk om sy bolle te los.

Af in die straat, waar Hi-Q se bandepiek op die hoek is en waar dit nou na rubber ruik, dit is waar Chemaly se winkel was. Waar haar ma haar gelos

het op die middae dat hulle die hele ent dorp toe geloop het na die dokter wat na Oubie se knie moes kyk.

Twee keer in 'n week moes die dokter kyk na die gat wat hy in sy knie geval het, binne-in 'n kraan sonder 'n kop. Sy was bly wanneer hulle kon huis toe gaan.

Sy hardloop vooruit op die sypaadjie langs die winkel van ou Chemaly, spring die sementblokke twee-twee oor. Sy kan vlieg as sy wil. Sy kan enigiets doen!

Haar ma sny haar vlerke af. *Katrina!* Toe sy omdraai is haar ma by haar, gee haar 'n knyp in die binnekant van haar boarm. *Gedra jou! Eendag is eendag dan val jy jou ongelukkig. 'n Meisiekind moet stemmig wees. Ek laat my nie in die skande steek nie.*

As 'n mens in die padkamp bly, moet jy ekstra ordentlik wees. Haar ma se oë kyk rond om te sien wat die mense sê, wat die mense sien. Haar kinders is nie hierjys nie, haar kinders is goed opgevoed. Hulle loop nie met 'n gaatjie in 'n rok of broek rond nie. Is gelap, maar skoon. Speel nie in die modder nie.

Maar in die sagte grond onder die buitekraan trek haar vingers slootjies. Een van die paadjies loop na die skool toe, daar waar Oubie soggens met die bus heen ry. Oubie is die appel van haar ma se oog. Hy en haar ma het al twee bruin oë. Oubie is haar ma se blue eye, sê tannie Fay.

Hy is vyf jaar ouer as sy en lankal in die skool. Sy is al vyf; dis net 'n klein rukkie dan gaan sy ook leer lees en skryf. Stilletjies, as hy nie weet nie, leer sy van die letters en die klanke wanneer sy hom hoor lees en sien huiswerk doen.

Soggens as haar ma hom gaan wakker maak en koffie gee voordat hy klaarmaak om skool toe te gaan, word sy ook wakker. Haar pa draai haar toe in die groot kombes met die baie afhangrafels aan die koppenent en voetenent, en dra haar kombuis toe. Hy sit haar op een van die harde groen kombuisstoele met die wurmpiepatroontjies neer.

Los die kind, laat haar slaap, nou bly dit weer heeldag se vrae vra, en dan maak jy haar nog onnodig vroeg wakker. Jy weet sy kry nooit end nie!

Haar pa sê niks. Hy vryf met sy hand oor haar deurmekaargeslaapte hare. "Curly locks like biesemstoks," sê hy saggies teen haar oor as hy sy vingers deur haar stywe reguit hare trek.

Hy gooi vir haar ook swart koffie uit die enemmelkan met die flennie-koffiesak. As dit 'n nuwe koffiesak is smaak die koffie snaaks, al het haar ma dit vir lank in ou koffiemoer laat lê, maar gewoonlik is die koffie lekker en soet as dit afgly in haar keel.

Sy sit met haar hele lyf toegedraai in die kombes, alles behalwe haar koffiedrink-hand. Sy kyk om haar rond. Die kombuis is liggroen geverf en omtrent alles anders daarin is ook groen. Die stoele en die kas waar haar ma se dienlike koppies en pierings en borde gebêre word ook. Net die kas se skuifruitjies is nie groen nie, maar van glas; glas wat van bo af met ruffeltjies ondertoe toe loop. 'n Mens skuif die ruitjies oop as jy met jou vinger in die regaf gleufie haak en die ruit na die middel toe trek.

Katrien, jy vat die glas vaal! Haar ma se stem is hoog wanneer sy haar dit sien doen.

Maar sy kan nie help nie, sy móét kyk. As sy nie kan sien hoe raak die borde wat in repies en brokkies agter die glas gebreek staan weer heel nie, kan sy nie slaap nie. Dan breek die hele huis stukkend. Dít en die ruite wat die nag buite hou.

Die tafel se pote is ook groen, maar die blad is van hout en dit is witterig. Elke middag sit sy eenkant op 'n stoel en kyk hoe skrop haar ma die tafelblad af sodat dit skoon bly. Wanneer sy haar neus teen die tafel druk, ruik dit na die seep wat in die blou seepot kook en die skoongeskropte hout, alles deurmekaar gemeng.

Op die vloer is 'n tapyt met baie kleure, maar die grootste deel daarvan is rooi. In die patrone van die tapyt is daar partykeer 'n heks met 'n hoed op. En die pokke-bokke wat gekom het die nag toe oom Fasië-hulle daar was.

As iemand daardie woord noem, gaan haar pa weg uit sy lyf uit; hy word soos Soekie se pop wat hard en styf is aan die buitekant – net speel-speelmens.

Een keer, 'n lang tyd daarna, toe tannie Fay-hulle vir haar die skoolkoffertjie present gebring het, en toe oom Fasia weer begin praat het oor die pokke en 'daai tyd', het haar pa opgestaan en 'n lang ruk alleen buite gaan sit voor hy weer ingekom het.

Sy het onthou hoe haar pa se kakieklere met die kolle op die dag by die kombuistafel geruk het, en hoe sy gesig gelyk het toe hy dit uiteindelik opgelig het. Sy het belowe sy sal al haar wense by die spuitfontein hou vir dié een ding: dat niemand weer van die pokke moet praat nie.

Die vierkantige kartondoos wat tannie Fay vir haar vir die skooltoeganery gegee het, het nog op die stoel langs die kas gestaan. Sy het opgestaan en dit oopgemaak. Binne-in was 'n grys koffertjie met fyn bruin kruis- en dwarsstrepies. En daarin het 'n groot plastiekpotlood gelê. Dit was hol aan die binnekant, met 'n regte potlood en 'n uitveër daarin. Los in die koffertjie het 'n liniaal van hout gelê.

Sy het die potlood gevat en 'n prent van haar pa se skraapmasjien begin maak. Die groot rubberwiele en die blink van die lem wat draai en draai. Die pokke en die hekse en die lelike onthou van die vakansie by Soekie-hulle, van haar ouma wat vir haar lag oor sy nie weet van koffie brand nie, en van haar oupa op die stoep met die mure wat op haar toeval, het weggegaan.

Langs die skoolgoed was 'n groot sak deurmekaar-lekkers met allerhande kleure papiertjies om. Van die lekkers wat tannie Fay by Woolworths gekoop het. Dié wat soort by soort in aparte hokkies lê, en wat jy kan uitsoek en afweeg. Die einde van elke maand het haar ma vir hulle almal saam ook so 'n sakkie van die lekkers gekoop – elkeen het 'n houpie van vier of vyf gekry, een van elke soort.

Maar dié het tannie Fay vir haar gebring. Sy en Oubie het die blink papiertjies almal afgedraai en een vir een die soet sjokoladetjies opgeëet. Toe die tannie en die oom ry, het haar ma vir die eerste keer gesien hoe die

papiere rondlê. Sy het gefrons: “Tannie Fay het seker nie bedoel dat julle dit alles so alleen, en so gou moet opeet nie! Dit lyk of julle nooit iets kry nie!”

Haar pa het haar om die lyf gevat: “Ag toe maar wat, Kinnie, ’n mens gaan net een keer in jou lewe vir die eerste keer skool toe. Solank die kinders maar net nie maagpyn kry van al die soetgoed nie! En vir jou koop ek Saterdag ’n hele blok sjokolade, van dié met die neute waarvan jy so baie hou.”

Haar ma was nie tevrede nie. “Vir my kan jy nie omkoop nie! En vanaand het jy my hoe lank alleen met Fasia en Fay laat sit terwyl jy buite gaan staan het – wanneer kom jy nou daaroor?”

In die nag hét haar maag gepyn, maar sy was te bang om te huil. Sy het haar hande styf op haar maag gedruk, vir Liewe Jesus gevra om dit te laat ophou, al het sy geweet dis haar verdiende loon.

Deur die dun houtmuur het sy haar ma en pa hoor praat toe hulle kamer toe is: *Hoekom kan jy nooit my part vat nie, Japie, jy weet hoe swaar ek kry, hoe hard ek probeer om die kinders goed groot te maak? Jy gee nie om as my rug pyn en as ek swaarkry nie . . . daar is altyd ander goed wat vir jou meer tel . . .*

Haar pa se stem was sag soos blare wat in die wind waai; dit het die seer op haar maag beter laat voel. Maar toe het sy woorde harder geraak: “Ek weet nie meer nie Kinnie, my raad is op, ek kan nie langer so . . . kan jy jou indink waarmee ék moet lewe . . .”

Die vloer is koud en hard onder haar knieë toe sy voor die bed gaan staan het om die Here anders te laat besluit: Asseblief, Liewe Jesus, ek sal soeter wees. Moenie dat hulle weggaan van mekaar nie, en as ons eendag doodgaan, laat ons asseblief almal gelyk doodgaan.

Die donker maak haar bang. Sonder dat sy wil, kom daar bose feë en spoke in haar kop en by die venster in. Ver oor die veld sien sy perde aankom waarop

manne met lang swart komberse sit wat om hulle swaai, soos die komberse wat die swart mense by oom Noel se winkel koop en oor hulle skouers gooi.

Sy probeer wegkom uit die straat voor die Gouwse se huis, maar hulle is te vinnig, hulle kom ál nader, een van die swartkombers-mense gryp haar en tel haar bo-op 'n perd. Maar die perde se koppe het ses kante, soos die strate by die Hexagon en hulle oë is wit soos die skuim van die spuitfontein. Sy ruk om los te kom en sy byt, maar die ding met die lang, swart kombersklere druk haar op die perd en teen sy lyf. Haar hart klop net soos die pote van die perde op die grond. Sy ruik haar oupa . . .

By die klein hekkie stop die spookmanne. Die stof slaan op uit die straat en waai oor die hele kamp. In die stoflug skryf 'n groot vinger met rooi letters: Alles is haar skuld.

Uit die huise van langsaan kom die Gouws-kindere en die Petoorse kyk wat aangaan. Die ding gooi haar van die perd met die skuim-oë af, maar hou haar aan die een arm vas. Hy druk haar teen die rug om voor hom uit te loop, en by die voorhuis in te gaan. By die buffet se laai gaan hy staan: Haal alles uit! roep hy. Haar hande bewe soos sy die sente en halfsente in die laai bymekaarskraap.

Twee halfsente val en rol weg tussen die oop plek in die vloerplanke by die middel deur. Die man-ding wat haar oupa se gesig gekry het, gryp die sak en spring op die perd voor die deur. Hy jaag weg tussen die ander klomp perde, maar hy raak nie kleiner nie. Soos die perde se pote kap, slaan die grondwolke op, en in elke wolk bly hy staan. Groot. Al twee sy hande wys na haar: Ek kom weer eendag terug!

Toe haar ma by die huis kom, gryp sy die verestoffer en slaan haar met die steel net waar sy kan, oor haar kop, haar arms, haar bene. Jou ongehoorsaamheid sal nog my dood beteken! Nooit weer kry jy geld om in die water te gooi nie.

Daar was min mense van wie Ma-Kinnie gehou het. Oor haar eie familie het sy min gepraat, behalwe om te vertel van hoe sy haar pa destyds uit die kroeg gaan haal het. Van haar man se familie het sy glad nie gehou nie, behalwe van tannie Sarie. Die minste van almal het sy van sy jongste suster gehou.

As kind kon sy dit nie verstaan nie. Tannie Berta was die vrolike een, die een vir wie hulle in die Komani-hospitaal gaan kuier het net voor hulle weggetrek het van Queenstown af Steynsburg toe.

“Net dié een keer, Kinnie,” het haar pa die dag gesê terwyl hulle gery het. “Dis tog my suster, en vandat sy daardie dag met die trein weg is, het ek haar nog nie gesien nie. En wie weet wat nog van haar gaan word?”

Daardie dag het hulle tussen die palms deurgery. Sy het geruik hoe ruik die dennenaalde. Agter een van die baie vensters was tannie Berta.

Regoor die swart dorp Ezibeleni draai die pad soontoe uit. Sy onthou die pad soos hulle dit jare tevore gery het. Dis ’n lang stuk teerpad tussen die bome deur voordat ’n mens die baksteengeboue tussen die breëblaarbome gekry het. Daardie tyd het sy gedink dat dit ’n hospitaal was. Haar pa het piesangs en Oros in ’n bruinpapiersakkie saamgeneem om vir sy suster te gee.

Haar ma het buitentoe staan en kyk. In die skadu van die palm wat tot in die kamer gekom het, was haar gesig donker.

Tannie Berta was toe al nie meer die tannie wat sy onthou het nie. Net ’n vreemde vrou wat glad nie meer gepraat het nie; wat die storietjies wat sy vir die dogtertjie wou vertel, binne-in haarself vergeet het.

Sy het afgekyk na haar een keer per jaar se nuwe skoene vir die kerk. Maroen. Die naaste wat haar ma haar toegelaat het aan die rooies wat sy eintlik wou hê. Soos dié wat sy onthou het van die dag van die stories van tannie Berta.

Sy ryg die blou drade van die bedsprei tussen haar vingers; toe sy haar kom kry, lê die fraaiings uitgerafel onder haar hande. Sy raas met haarself met ’n

Ma-stem: *Moenie Katrien, jy verniel! Dis jou pa se bloed en sweet wat jy so verkwis – geld vir ander is daar nie!*

Maar sy kan nie wag vir die volgende storie wat tannie Berta gaan vertel nie. Die ineenvleg en uitmekaarhaal van die kerspitdeken se fraiings help haar om die tyd om te kry.

Eergister het hulle, sy en oom Vic, met die trein gekom. Haar ma was nie tevrede dat haar pa hulle by die stasie gaan haal nie. As sy ma daardie toe trek om haar mond gekry het, soos 'n knoopsgaatjie waarvan die gare te styf getrek is, het sy geweet haar ma gaan weer anderkant die muur in die nag huil.

Die vorige aand het sy aanhoudend gepraat: *jou familie . . . en: alles deur hulle keelgate . . . God slaap nie!*

Sy was deurmekaar. Tannie Berta was dan so vriendelik en sy lag so baie. Sy en die oom eet maar baie min. Hoekom het haar ma so aangehou oor kos vir hulle kele?

Die tannie en die oom slaap op die ander bed in haar kamer, en hulle vertel vir haar mooi stories. Haar ma het nie tyd vir stories nie, want sy moet werk.

Die tannie sit op die bed met 'n groen rok, en haar voete is in skoene met hakkies gestee. Rooi. 'n Vrou dra nie rooi skoene nie, sê haar ma. Deur die muur het sy gehoor hoe sy vir haar pa sê: *Verspotte vrou! . . . nie eens met die man getroud nie . . . jou swaer in sy graf!*

Hoekom tannie Berta nie goed is nie, weet sy nie. Sy het haar die vorige aand styf teen haar vasgedruk en gesoen. "Jy is 'n regte patroon," het sy gesê. "Ek wens jy was myne. Vir wanneer jy volgende jaar skool toe gaan, moet ons vir jou 'n kosblikkie gaan koop. En 'n paar skoolskoene met strêppies."

Sy het iets onder die bed ingeskuif voordat sy haar by haar onder die beddegoed laat inkruip het. Die lakens was lou teen haar bene en die tannie se rok en lyf het soeterig geruik toe sy oor haar buk dat haar krulhare oor haar gesig val.

“Jy moet nou eers gou weer gaan, hoor; gaan speel ’n bietjie buite onder die boom in die skaduwee sodat ons ’n mooi storie vir jou kan uitdink.”

Die tannie se stem maak sulke oppe en affe, amper soos dit voel wanneer jy oor ’n groot, diep knik in ’n pad ry, en jou maag bly in die lug hang.

“As jy terugkom, dan vertel ons dit vir jou.”

Die oom trek die komberse hoër op teen sy lyf. “Maar jy moenie te gou terugkom nie,” sê hy. “Onthou, ons moet lank dink.”

Hy wil sy arm om tannie Berta sit, maar hy val half van die bed af. “Kan ook nie ordentlik gelê kry op so ’n klein bedjie nie,” raas hy. “Toe, jy moet nou loop, anders hoor jy g’n niks storie nie.”

Sy hop by die deur uit. Netnou raak die tannie en oom kwaad, en dan is dit niks meer lekker nie. Sy hoop daar is nog tyd om die storie te hoor voor aandete. “Sopper,” noem die oom dit.

Onder die doringboom pak sy prentjies met klippies wat haar pa vir haar van sy werkplek af gebring het. ’n Huisie en ’n groentetuin met tamaties en boontjies soos dié van haar pa. Van die dorings wat sy onder die boom opgetel het, maak sy ’n hoenderhok. As sy die rooihaan net in so ’n hok gesit kon kry! Gister was die derde keer dat hy haar raakgepik het toe sy hom gaan mielies gee het.

Sy hoor haar ma se stem wat deur die gaasdeur na buite aankom: *Voete nie weer in my huis nie, Berta . . . stank vir dank . . . nét vanaand nog as Japie by die huis kom . . .!*

Sy bly buite so lank as wat sy kan. Maar dit neem nie lank nie, toe hoor sy hoe roep haar ma: “Katrien! Katriena, kom dádellik hier!”

By die sifdeur trek haar ma haar aan die arm na binne tot sy die warmte van die koolstoof agter haar rug voel. “Wat het tannie Berta vir jou gesê? En wát het hulle daar in die kamer? Hoekom sit jy daar buite in die warmte as ek dink jy is by hulle?”

“Tannie Berta en die oom vertel vir my storietjies, Mamma.”

Sy wéét dis nie verkeerd nie; haar ma weet mos dat haar pa ook vir haar stories vertel as hy haar in die bed sit, al is hy partykeer so moeg en vaak dat sy dit eintlik vir hom moet voorsê.

Toe haar ma sien sy mik in die rigting van hulle kamer, laat sy haar by die houtkis langs die stoof in die kombuis sit. “Jy bly daar tot jou pa kom!”

Toe die agterdeur oopgaan, spring sy op. Sy wil vir hom sê sy het regtig niks gedoen nie, maar haar ma spring haar voor: “Nee, Japie, luister jy nou ’n keer na my!”

Hulle sien nie dat sy die deur oopdruk en uitglip nie; sy kan nie, wil nie daardie stemme hoor nie! Maar oor die hele werf hoor sy stukke wat die wind na haar ore toe aandra: *Hande deurwerk vir jou . . . maar met suiplappe hou ek my nie op nie . . .!*

Haar pa se stem is soos ’n saag wat heen en weer deur die hout beweeg. Nie hard en kwaai nie, maar aanhoudend. Toe word dit stil.

Die haan wat hy by oom Swannie gekry het, probeer haar van agter af betrek, maar sy sien hom net betyds en gooi hom met ’n klip dat hy op sy een been wegspring. Sy kry lekker: *Jy wil mos!*

Die agterdeur gaan oop en haar pa kom uit. Hy het twee koffers in sy hande en ’n sak wat oor sy arm hang.

Agter hom kom tannie Berta en oom Vic ook op die stoep uit. Sy het nog altyd dieselfde skoene aan, maar haar rok is nou baie verkreukel. Haar voet swik en haar pa gryp na haar arm om te keer dat sy val. Haar gesig lyk donkerrooi soos die kleur van haar skoene.

Hulle loop na die motorhuis toe. Oom Vic het ’n hemp aan waarvan die knope tot amper op sy maag oop is. Hy loop agter tannie Berta en kyk weer om na die agterdeur. Haar ma en Oubie staan op die stoep. Hulle sien nie waar sy in die skaduwee wegkruip nie.

Sy hardloop agter die wasgoeddraad om en glip by die sydeurtjie van die motorhuis in. “Kan ek saamgaan, Pappa?” Hy het die koffers klaar in die kattebak gesit, maar dit lyk of daar nog altyd swaar goed aan sy arms hang.

“Kom maar, Katrientjie.”

Hy gee 'n lang, diep sug, toe laat hy eers vir haar, en dan vir tannie Berta en oom Vic in die Zephyr klim. Hy loop oor die werf om vir haar ma te sê dat sy saam met hom ry.

By die stasie hou hy stil; hy en die tannie en oom loop na die kaartjieskantoor. Sy bly in die deur van die gebou staan, ruik hoe ruik die yster, hoor hoe die treine fluit.

In die skaduwees wat van die gebou se dak af oor die spore val, sien sy die buitelyne van die pokke wat daar afgeklim het. Sy hardloop na haar pa toe.

Oom Vic het sy arm om die tannie se lyf, maar hy wil ook ál omkantel.

Sy wil vir tannie Berta iets sê – vra na die storietjie. *Ek het gedóén wat Tannie gesê het, ek hét gewag. Ek het niks vir Mamma gesê nie, ek weet nie hoekom Mamma so kwaad is nie. Kom weer terug, tannie Berta, moenie die storie vergeet nie – ek sal nog altyd bly wag*, maar haar mond is sonder 'n tong.

Toe die trein by die ver ent van die stasie inkom, los die tannie vir oom Vic en gryp haar pa vas. Haar gesig is nie meer so rooi nie, maar haar oë is groot. “Japie. Japie, jy moet probéér . . . ons het almal ons . . . maar kyk na jou kinders . . . daardie nag . . . Fay het gesê . . . jy moenie dat hierdie ding jou tot niet . . .!”

Stadig stop die trein teen die perron. Die remme skree. Die deure skuif oop. Sy knyp haar oë toe. *Asseblief Here, moenie dat die pokke weer uitspring nie, moenie dat Pappa . . .*

Maar daar klim net twee ou ooms en 'n vrou met 'n jas uit. Haar pa help vir tannie Berta wat nog bewurig aan hom vasgehou het, by die treindeur op, tel die koffer agter haar in. Oom Vic trek haar van binne af boontoe. Hard.

Die trein fluit. Hard en skerp. By die venster staan haar tannie en uitkyk terwyl hulle op die teer langsaan ál verder agteruitgaan.

“Moenie word soos ek nie, Japie, soos die ander nie . . . jy moet blý wat jy . . .!”

“Wat is dit eintlik hierdie? Hierdie plek?”

Sy het teruggery na die ingang. Die palmbome staan nog, die rooibaksteengeboue ook. Maar voor die afdeling waar sy dink tannie Berta gebly het, daar waar sy omgedraai het, lê stukkende ysterbedjies en staalkassies buite opgestapel. Die plek funksioneer nog, maar daar is duidelike tekens van verval.

“Psychiatric hospital, Madam,” antwoord die hekwag nadat hy haar kattebak deurgesoek het.

Die wolke begin donkerder raak, dit lyk of die aand al amper aanbreek al is dit nog middag. Millie het die vorige aand toe sy aangekom het, gesê dit kan dalk sneeu.

Sou die Komani destyds al so bekend gestaan het – as ’n psigiatriese inrigting? Toe sy ’n kind was, het sy gedink dis ’n gewone hospitaal. Later het sy iets begin vermoed van die drank waarin Ma-Kinnie so ’n hekel gehad het. En nou? Nou is dit skynbaar ’n plek vir mense wat van hulle kop af is. Dalk hoort sy self ook liewer in so ’n plek. Sy én Ma-Kinnie, vir wie tannie Berta net te naby was aan dit wat sy liewer wou vergeet.

Sebastiaan dink in elk geval sy is gek. Maar hoe kan hy weet – hoe kan enigiemand wat naastenby normaal grootgeword het, iets probeer verstaan van die rare tussenwêreld waarin sy en haar broer en suster grootgeword het?

Toe sy reeds by die grootpad ingedraai het, kry sy ’n impuls om óm te draai. Sê nou sy is dáár? Sê nou haar ma sit of lê agter een van daardie vele vensters? Maar een ding het Henry duidelik uitgewys: – Ma-Kinnie wil ’n píl hê. Dit is makliker, veiliger vir haar as om te praat, om introspeksie te doen, om uit te kom by wat agter alles lê. Die píl wórd die dokter, die wit jas, die stem en die sagte hande, het hy gesê.

Want as jy práát, hoor jy op die ou end jou eie waarheid; moet jy met jou eie bene in die werklikheid staan.

Woolworths, waar tannie Fay gewerk het, sit nog op sy ou plek. Daar het hulle stilgehou die dag van die Roomse, net anderkant die Waldorf-kafee, wat intussen afgebrand het. As die Roomse jou in die hande kry, het tannie Sarie gesê toe sy en oom James uit Oos-Londen kom kuier het, dan los hulle jou nooit weer nie!

Sy en haar ma het teruggekom van die skoenwinkel waar hulle die Jack & Jill's vir skool gaan koop het. Van voor af het drie vroue met lang, swart rokke en kopdoeke oor hul gesigte gekom. Sy het gesien hoe hulle na mekaar toe praat. Haar ma het harder aan haar hand getrek. "Kom nou! Ek wil by die huis kom, daar is nog baie . . ."

Hulle was amper by die Roomse. Sy het probeer losruk van haar ma en teen die een vrou met die wit gesig geval. Die non het haar hand uitgesteek en na haar gegryp – sy wou skree, maar niks wou uitkom nie. Sy het die kar se deur oopgeruk – amper, amper het hulle haar gehad! Sy het omgekyk. Die een langrokvrou het nog na haar gestaan en kyk. Die deur het met 'n slag toegeklap, en haar duim het in die knip vasgeslaan.

Dit was stil rondom haar.

Heeltemal brandwitstil.

Haar pa het die voordeur oopgepluk, om die kar gehardloop en die deur van die buite af oopgemaak. Hy het haar opgetel. "Toemaar, toemaar, jong, ai, hoe het jy dan nou gemaak?"

Toe het die huil eers gekom. Oor die Roomse. Oor haar duim wat gevoel het of daar vuur in die binnekant was.

"Ai, Katrien, ai tog, my kind."

Haar pa het haar duim in sy warm hand vasgehou. "Dat jy jouself nou so seer moet maak! Hoekom skrik my kind dan so vir die mense? Hulle sal niks maak nie, jong. Pappa sal nie dat enigiemand iets aan jou doen nie."

Dit het begin sneeu daardie middag, sodat haar pa nie na die bisley toe gegaan het nie. Hulle was in die voorhuis, sy en Oubie het met die koeëldoppies torinkies gebou terwyl haar pa op die vloer gesit en sy geweer skoongemaak het. Haar duim was toegedraai in 'n ou stukkend geskeurde stuk laken. Deur die wit verband kon sy die kanferolie wat haar pa aangesmeer het, ruik.

Haar pa het nie meer so baie gaan skiet nie. En hy het nie meer bekere gewen nie.

Maar Saterdagmiddag het hy nog steeds die wit, wollerige lappies met die dun, rooi strepies om die growwe punt van die geweerstok gedraai en die punt in die geweerolie gedruk. Hy het die stok in die loop van die geweer gedruk en weer teruggetrek. 'n Hele paar keer. Hy het nie gepraat wanneer hy daarmee besig was nie, nie stories vertel of grappies gemaak nie. Partykeer het hy sy asem baie diep ingetrek en wanneer hy dit uitgeblaas het, was hy baie kleiner as vantevore. Sy het haar slegte oog toegedruk en net met die linkerkantse een gekyk.

Dit het nie gehelp nie. Dan was hy nóg kleiner en het hy nog moeër gelyk.

Sy het gehou van die reuk van die geweerolie, want dit het geruik soos vroeër toe haar pa nog baie maal gaan skiet het, en sy en Oubie langsaan saam met die ander kinders kon doppies optel. Wanneer hy klaar was met die lappies het sy hulle gevat, in haar laai gaan gebêre om later weer aan te ruik.

“Waar is Pappa se ander geweer dan?” het Oubie skielik die middag gevra.

Die een waarop die bajonet kan kom?

Haar pa het sy kop geskud. “Nee, my kind, daardie geweer het ek weggemaak.” Hy het gesug, met sy groot hand oor die bruinblink hout van die kolf gevee en opgestaan. “En dié een . . . ek weet ook nie . . . ”

Hy het die geweer in die kamer in die hangkas gaan toesluit. Sy het gehoor hoe draai die sleutel in die slot.

Eers ná 'n lang ruk het hy teruggekom en by haar kom staan waar sy by die venster na die klein sneeuvlokkies gekyk het wat aanmekaar op die grond en die takke van die bome neerval.

“Môre het julle mos nie Sondagskool nie,” het hy gesê. “As Mamma so voel, dan ry ons uit na die Penhoekpas.”

Hoe verder hulle gery het die Sondag, hoe witter het dit geword. By 'n uitdraaiplek het hulle stilgehou en op die sementbankies gaan sit. Haar ma het die toebroodjies en gekookte eiers uitgehaal en vir hulle gegee. Toe sy die eierdop kraak en begin afskil, het die plek waar haar duim vasgeslaan het, meteens weer gestee sodat sy haar duim vasgegryp het.

“Is dit nog baie seer, my kind?” Haar pa het haar hand gevat en gekyk na die duim. “Jy moet nou onthou: 'n Mens moenie sommer bang wees vir goed wat ander mense sê nie. Baie keer kyk 'n mens sommer heel verkeerd net omdat jy nie verstaan nie.”

Oubie het aan haar gestamp waar hy langs haar op die bankie gesit het.

Haar pa het begin vertel van die man met die crusher wat almal so 'n rat voor die oë gedraai het; hoe hulle weke lank op die verkeerde plek gesoek het na dit wat fout was.

Hy het vir Lenie op sy skoot getel terwyl Mamma die bottel met koffie uit die mandjie gehaal het.

“Die eerste stuk werk aan die Elliot-pad was klaar uitgesit, die pad se lyn was uitgemeet, die formasie en die subbase, dit alles was reg, maar die groef waar die base course uitgehaal moes word, dié was gedaan. Toe moet ons 'n nuwe gruisgroef gaan soek, want vir daardie laaste base course, daarvoor kan jy nie enige ding gebruik nie. Dit moet goeie, sterk gruis wees.

“Ons het weke se werk verloor. En toe ons nou die regte gruisgroef kry, daar breek die crusher. Daar moet nuwe parte van die hoofkantoor in die Kaap bestel word. Weer 'n gewaggery. Uiteindelik is die klipbreker toe weer splinternuut en reg om te werk.”

Haar pa het vir Lenie teruggegee en sy koffie aangevat. Haar ma het spesiaal vir hom 'n piering saamgebring om syne in uit te gooi soos hy altyd

maak. Die koffie het stoomkrulle boontoe gemaak soos hy dit geblaas en bietjie vir bietjie uit die rand van die piering gedrink het.

“Maar nog was het einde niet. Als was reg, maar ons kry net nie die regte base course gebreek nie. Die grondkokers het kom kyk en ja, die gruisgroef is reg, en die crusher is reg, maar as daardie gruis anderkant deur die siwwe kom, dan is dit net nie soos dit moet wees nie. Te groot, of te klein; die klip wat anderkant uitkom, kan ons nie gebruik nie.

“En een aand sit ons – ons het ook uitgewerk toe – ons sit en praat om ’n vuurtjie, die ingenieur, en ek en meneer Colyn, die Engelsman. Hoe is dit dat die crusher net nie die regte materiaal kan uitspoeg nie?

“Colyn het nog só gesit en kyk in die vlamme, en toe praat hy: ‘Meneer, sê hy na die ingenieur se kant toe, ék dink die fout lê by die operateur.’

“Die ingenieur wil niks weet nie. ‘Nee, Colyn, nou maak jy darem seker ’n fout. Dit is ’n netjiese man daardie. Uit van die gesiene families hier rond.’ ”

Haar pa het opgestaan en een van die eiers gevat wat in die waspapier op die tafeltjie gelê het, die papiertjie waarin haar ma die sout en peper gemeng het oopgedraai, en daarvan op die koue eier gestrooi. Hy het eers na die sement-vullisdrom geloop en die doppe daarin gegooi voor hy teruggekom het om verder te vertel.

“ ‘Los dit vir maar vir my, Meneer, ek sal dit op my neem,’ het Colyn gesê. Hy het sy koffie neergesit en die veld ingeloop.

“Toe, stadig, bietjie vir bietjie kom hy agter die kap van die byl. Dit blyk mos die man het al die tyd om ’n ander rede by die pad aangesluit, want voor ons daar die pad begin bou het, het hy ’n vervoerbesigheid gehad. Maar toe ons nou begin werk, kon hy vir ’n lang tyd nie met sy vragmotors die boere se skape wegry nie, en so het sy besigheid tot niet gegaan.

“Hy het die Paaie-departement verkwalik, gesweer hy sal sorg dat hy hulle ook skade aandoen. Aspris het hy aangesluit, uitgekyk waar hy ’n werk kan kry, en toe eindelijk by die crusher beland.

“Die gruis moet mos deur die groot klipbreekkake presies net die regte grootte gebreek word, en daarvoor moet die crusher se siwwe gestel word. En

al die lae se klip moet ook nie ewe groot stukkies wees nie. Die laaste laag se gruis moet sommer goed fyn wees, want die teer moet lekker glad en mooi kan lê daarop.

“Dit blyk toe, elke môre as die siwwe klaar reggestel was, het dié man agterna gekom en die stellings verander voor hy later die masjien aan die gang gesit het!”

Haar pa het sy leë piering uitgehou dat haar ma nog ’n bietjie warm koffie daar kon ingooi. Haar boetie het ver oor die sementtafeltjie geleun en met sy borselkop in sy hande gesit en luister.

“En toe gaan lê Colyn hom voor. Hy weet natuurlik van g’n sout of water nie, loop so ewe vroegmôre na die masjien en gaan karring aan die stellings. Maar met die omdraaislag staan die Engelsman vlak agter hom, en hulle kyk mekaar reg in die oë.

“Hy’t net daar voor hom alles gestaan en erken. Maar nietemin, so het ons vir weke nie gesien wat onder ons oë aangaan nie, en toe ons ’n week daarna ’n ander crusher operator kry, begin daardie jaws om die klip te breek – die cones is reg, en dis sommer mooi klip wat anderkant uitval. Binne ’n paar maande was daardie pad klaar, van die gladste base course wat ek nog gesny het.”

Haar pa het haar duim saggies gevryf. “Sien, Katrien, ’n mens weet nie altyd wat presies aangaan nie, en dan moet jy mooi kyk en mooi luister om die waarheid agter te kom. Al is dit ook die Roomse. Partykeer glo ’n mens verkeerdweg slegte dinge van mense, en partykeer vertrou jy weer almal is net goed. ’n Mens moet leer om vir jouself góéd te kyk, en te voel wat is regtig die waarheid.”

Haar ma het stilweg die koffiegoed begin inpak en hulle het verder gery, dieper die pas in.

Sy het by die kar se venster sit en uitkyk. Rondom was dit één wit wêreld. Daar sou sy wou bly. Waar daar niks verkeerd is nie, waar daar nie nonne en pokke en sonde is nie. Waar die sneeu alles wat lelik is, saggies kan toemaak soos wanneer haar pa die laken trek wanneer sy saans gaan slaap.

Op die hoogste plek in die pas het haar pa weer gestop. Hulle het uitgeklim en gespeel in die dik wit laag wat oral gelê het. Van die koue het haar duim dood gevoel.

Haar pa het gehelp om hande vol sneeu opmekaar te pak totdat hulle 'n groot wit sneeuman gehad het. Uit die kattedak van die groen Zephyr het hy 'n wortel en twee klein ronde rooi bete gaan haal en in die kop gedruk sodat die man oë en 'n neus gekry het.

Haar ma het eenkant bly staan, vir Lenie in haar kombersie teen haar vasgehou sodat sy nie koud moes kry nie en sý en Oubie het mekaar gegooi met die klonte sneeu. Dit was 'n dag soos 'n storie waarin 'n prinses op die ou end met 'n prins sou trou; dit was wit en pers en ligrooipienk toe die son in die middag agter die wolke uitkom.

Sy het begin koud kry, die sneeu aan haar klere het gesmelt. Sy het nat geraak en begin bewe; haar rok en broekie was deurnat soos sy op haar boude in die sneeu gaan sit het om voete vir die sneeuman te maak.

Haar ma het begin krielrig raak. "Julle moet nou klaarkry, Japie," het sy gesê. "Ek het nie heeldag tyd om hier rond te staan nie."

Toe hulle in die kar moes klim, het haar ma gesien hoe lyk haar klere. Sopnat. Só nat dat sy haar alles laat uittrek het. Ook haar kleinbroekie.

Die storieboekdag het skielik opgehou en dit was donker. Asof iemand dit in die middel met 'n broodmes deurgesny het.

"Jy maak 'n mens tot skande, Katrien, ek kan nie dink dat jy al volgende jaar kan skool toe gaan nie," het haar ma gesê.

Haar pa het haar in 'n kombers toegedraai sodat sy nie kaal moes wees nie en haar agter in die motor ingetel. Haar boetie het weggeskuif na die verste hoek en nie na haar gekyk nie. Tussen die wit waardeur hulle gery het, het sy gesien hoe trap haar afgekapte voete bloedspore. Deur die agterruit het die sneeuman ál kleiner geword.

Daardie nag het sy gedroom hulle sit in die kerk, dat sy voel aan haar kop, dat sy weet sy het nie 'n hoed op nie, en ook nie die klein wit

handskoentjies met die tossels nie. Sy het kaal gesit in die kerk en haar ma se swart oë het tot binne-in haar seerkryplekke gekyk.

Die tegnikus wat Stofile die oggend laat roep het voor hy so vinnig terug na sy kantoor is, het gepraat van een van die Smit-susters wat nog steeds in Queenstown woon en getroud is met 'n onderwyser. En van sy tannie wat in een van die Waterwese-departement se huise daar teenaan die grens van die kamp bly.

In die warreling van gedagtes wat haar nog die heelyd besig hou, het sy vergeet van die vrou. Dalk móét sy met die tannie van hom gaan praat.

Dis Ashbury wat gesê het alles is aanwesig in 'n groot rivier, en as die digter sy emmer laat sak, trek hy uit wat daar te vinde is. Maar as jy die emmer nooit laat afdaal nie, bang vir wat jy gaan uithaal, gaan jy nooit iets kry nie. Nie goed nie, en nie sleg nie.

Dis of die boek wat sy as verskoning vir haar vroeë begin gebruik het, vir haar 'n werklikheid geword het. Of sy nie meer seker is van wat fiksie en wat hede en verlede is nie. Of sy rondry tussen die paragrawe met 'n slootgraver, 'n stootskaper, 'n padroller.

Dis presies wat Juli sou sê: dat sy nie meer weet wat werklik gebeur het en wat sy geglô het gebeur het nie; watter deel dit is wat sy nou vir haarself opmaak nie.

Die tannie van die tegnikus bly in die agterste straat van die nedersetting wat in daardie tyd deur Waterwese opgerig is. Nommer sewe. Met die jakobregops langs die paadjie.

"Kom in," nooi sy toe sy die deur oopmaak. "Johnny het nogal gebel en gesê hier sal dalk so 'n vroujie met blonde hare opdaag. Dis seker nou jy. Badenhorst, het hy gesê?"

"Kom, dis tyd vir tee. Ek het die ketel al twee keer laat kook. Loop somer saam terwyl ek maak."

Haar hare is kort, opsigtelik donker gekleur met stukkies grys wat teen die kopvel uitgroeï. Die vingers wat teesakkies in die dienlike dik, wit koppies sit, is dik en rooi; dis iemand wat sy in haar gedagtes kan sien met 'n skerp mes in die hand, uit die tyd toe vroue nog self hulle groente bewerk het en dit nie in pakkies by Woolworths of Pick n Pay gekoop het nie.

“Ek en die ou man het maar heelwat later eers hier kom bly. Ná julle tyd. Johnny praat van die middel-sestigs? Ja, daar was nog van die kampmense, ek onthou. Maar die meeste het in die Westbourne-deel gebly. Privaat huise. Net 'n paartjies het toe nog hieronder in die opslaanhuse gebly. Ons het hulle nie geken nie.

“Wat ek wel onthou, is die ding van die kind wat nog op skool was en swanger geword het. Skaars vyftien gewees. En vir niemand gesê nie. Die ding het ons later eers in die koerant gelees.

“Haar ma het mos die pasgebore kind in 'n sak langs die vuilgoed gesit om daar dood te gaan. Dít in die winter – Here, is dit nie verskriklik nie? Maar hulle het haar uitgevind, want 'n swart vrou, ja, hoe behoort sy haar nie te geskaam het nie, het die kind hoor skree. Die ma van die meisiekind, dit was 'n Verster, sy het sewe jaar gekry. Kroonstad, daar waar hulle die vroue aanhou.”

Dit is klaar koud, maar van die vloer af trek 'n kilheid in haar bene op waar sy op die tweesitplekbankie in die TV-kamer sit.

Dit sal nie help dat sy vir die vrou sê dat dit enigiemand kon gewees het nie, dat as die mense geweet het van die kind, hulle haar dan juis sou veroordeel het nie.

“En verder? Het Mevrou nie self van die ander mense geken nie?”

Maar daar is niks meer nie. Net die sensasionele het iewers bly vassteek.

Sy staan op van die gehekelde kombersies wat oor die leunings en sitplekke van die banke en stoele gegooi is.

Vanaf die oorkantste muur kyk 'n seuntjie en 'n dogtertjie met groot betraande oë na haar. Bragolin se verontregte Toby en Bambina waarmee soveel mense uit daardie tyd hulle eie droefheid oor die lewe geadverteer het.

Dis of sy Ma-Kinnie se oë weerspieël sien in die oë wat dryf in die traanvloeistof van verf op die skildery. *Niemand sal weet wat ek ly nie. Die tapyt waarmee ek moet klaarkom, is koud onder my voete. Winter en somer slof ek so aan. My blou pantoffeltjies van toe ek laas jaar in die hospitaal was met die blaasoperasie, is gaar gedra . . . nuwe goedjies kry vir die hospitaal, mens weet nooit wanneer ek weer onder die mes moet kom nie. Die nagrok en broekies wat in my bêrekoffertjie vir die hospitaal is, is nie meer goed nie, ek kan nie so voor 'n dokter kom nie . . .*

Dis die soort goed wat sy nie wil onthou nie. Die woorde, maar bowenal die toon van 'n stem, die aanhoudende drup van water. Chinese marteling.

Sy sit reeds in die motor, die enjin is aangeskakel, maar die vrou leun nog bo-oor die afgedraaide ruit. "Is daar nie dalk nog iets . . ."

"O ja," onthou sy meteens. "Die Humans? Ek is op soek na mense wat vroeër hier gebly het. Die man was 'n vriend van my pa, maar ek weet hy self leef nie meer nie. Dalk is daar nog familie of . . ."

"Nee, ek weet nou nie. Maar kom ons gaan kyk gou. Ek het mos 'n telefoonboek en so iets sal seker daarin staan?" Die vrou het sommer die knip van die motordeur beet en trek dit oop.

Dit kos haar weer uitklim, agter die vrou aanloop met die tuinpaadjie langs. Tussen die rooi en oranje jakobregops staan die sydissels ewe goed versprei.

Sy moet haar leesbril opsit om die fyn lettertjies in die foonboek beter te kan sien. Op die twintig-persent- lui oog reken sy al van kindsbeen nie, maar die goeie oog waarop sy staatgemaak het, het nou ook al 'n vergrootglas nodig.

Daar is twee name. Een is 'n M. Human in die straat wat vanaf die Hexagon links oor die spoor opdraai. Die ander een bly, aan die naam wat in

die adreslys staan, kennelik in 'n soort aftreeoord of ouetehuis. Dit kan die weduwee van oom Noel wees.

Maar sy misgis haar. Agter die hoë heinings met die sekuriteitswag voor by die hek is niks uit te vind nie. Toe sy voor by Ontvangs vra, is die vrou wat in kamer 202 gebly het, reeds oorlede. En boonop, so sê die suster met die streng gekapte grys hare, het sy haar tien jaar gelede eers in Queenstown kom vestig – eers by haar suster gebly, en toe later in die tehuis.

“Van die ander mense van wie u praat, weet ek glad niks. Maar ek kan u die pad na die buurt beduie waar die straat is.”

Sy volg die straatname soos die suster gesê het. Voor die huis hou sy stil. In die tuin staan 'n boom wat pers-en-wit blomme dra. Die veranda gooi 'n skaduwee oor die deur en die vensters.

'n Hele ruk bly sy in die kar sit, kyk na die netjiese beddings voor in die tuin, die stoep met sy hangplante, die gordyne wat effentjies by die venster uitwapper. Wat sê sy as daar wel iemand is wat familie was van oom Noel? Wat vra sy? Veral in só 'n geval?

Dit was ses of sewe jaar nadat hulle uit Queenstown weg is, eers Steynsburg toe en daarna na Kraaifontein, dat haar pa die Sondag die koerant gekoop het. Op die middelblad het hy gestaan – die mooi oom met die kommandoklere en die reguit keps bo sy donker wenkbroue. Dit is 'n herinnering wat sy nog altyd van haarself af weggehou het; die reuk van die koerant, haar pa se gesigsuitdrukking.

Sy skakel die enjin aan, sy gaan nie verder hieroor tob nie. Geen mens het die reg om so in 'n ander se lewe te grawe nie. En haar pa, hý het ten minste 'n normale dood gesterf. Eerbaar.

Die motor is reeds omgedraai, al byna by die erf langsaan, toe sy die vrou in haar kantspieël sien; 'n arm wat binne-in 'n bontblou bloese heen en weer swaai.

Om net weg te ry, dit kan sy nou nie meer doen nie. Sy sit die motor in trurat, stoot terug tot sy regoor die vrou kom. Sy probeer haar soektog afmaak

met 'n "ek is op soek na iemand, maar ek dink ek het seker maar die verkeerde adres . . ."

Die vrou met die blou klere het haar hand op die venster raam. "Maar wie soek u eintlik? Hierdie was my ouers se huis. Michael, my broer, het dit so laat verander." Sy beduie na die langerige stuk wat na die motorhuis se kant toe aangebou is. " 'n Woonstel vir my ma toe sy nog geleef het.

"Ek is Irene."

Dit is dieselfde onverklaarbare ding wat in haar gebeur as destyds toe haar broer van die telefoon af gekom en gesê het sy "moet sterk wees". Iets in haar kop begin draai, boontoe trek, alle rede en werklikheidsgevoel uit haar wegneem; dis of sy losraak, wegraak uit haarself na 'n onbekende plek, een waar sy weet daar dinge is wat sy nie wil sien nie.

Morrie, die eertydse professor van Mitch, het op sy sterfbed vir hom gesê: *Sometimes you cannot believe what you see, you have to believe what you feel. And if you are ever going to have other people trust you, you must feel that you can trust them, too – even when you're in the dark. Even when you're falling.*

Dit is soos sy voel, asof sy êrens van 'n hoë krans afval en nie onder kom nie. Toe sy in die sitkamer sit, 'n glas water in haar hand, weet sy nie mooi hoe sy daar gekom het nie. Sy probeer dink: Het sy die ronde trappies opgeklim? Het Irene haar ingenooi?

Sy voel hoe die vrou na haar sit en kyk.

"Wie is jy?"

Sy skrik vir die blatante vraag. Irene se houding het verander vandat sy haar in haar koninkryk toegelaat het. Haar oë is donker, dringend.

"Ek . . . ek is die dogter van Japie Badenhorst," sê sy. "Is jy familie van Noel Human?"

"Hy was my pa. En ja, ek was nie getroud nie. Ek is steeds Human."

Daar is 'n meteense rapport. Nie gemoedelikheid nie, maar 'n wete dat daar op hierdie oomblik gewag is. Aan albei kante.

“Ek weet van Japie Badenhorst,” sê Irene. “Van hom het ek baie gehoor. Vóór . . .”

Die antagonisme van die vrou voor haar spoel oor sodat sy dit byna kan voel. Sy kyk na haar, probeer haar ouderdom skat. So tien jaar ouer as sy self – sy kon sestien gewees het toe sý in sub A was. Dertien toe die Poqo’s gekom het. Twee-en-twintig, min of meer, toe oom Noel se foto in die koerant was.

“Jy weet dat dit jou pa se skuld was, nè.”

’n Klein, gladde klip wat met ’n slingervel reguit trek. Deur die borskas. Hart toe.

Irene se stem is nie beskuldigend nie, sy konstateer net ’n feit.

“Wat?”

“My pa. Dat hy dood is. Dat hy . . .”

Haar stem gee in. Sy staan op uit die stoel, loop na die rakkie bo die kaggel. Vir ’n tydjie staan sy met haar rug na die besoeker. Sy haal ’n foto in ’n piouterraampie van die rak af, bring dit met haar saam. Met haar vinger vryf sy oor die gelaatstrekke agter die glas.

“Hy het ’n brief gelos. Nadat . . .”

Dit is wat Henry gesê het, weet sy nou vir die waarheid. Wat ’n mens probeer uitvind, is nie noodwendig wat jy wil hoor nie.

“En julle, hý, jou pa, nie een het ooit eens die moeite gedoen om ons te kontak nie. Niks laat weet nie. Sóveel het Noel Human vir hom beteken.”

Die sarkasme in die stem striem haar; kloof die vel wat haar binnekant moet beskerm.

“Ek weet nie, ek weet regtig nie waarvan jy praat nie. Al wat ek weet is dat jou pa my pa se beste vriend was in die tyd dat ons in Queenstown gebly het. Dat hulle saam bisley geskiet het, dat my pa ook later by die kommando aangesluit het. En dat hy baie groot respek vir jou pa gehad het.”

Irene se mond is ’n dun, perserige streep. “En al wat ék weet, is dat dit jou pa se lafhartigheid was wat op die ou end my eie pa se dood gekos het.”

Wat sy daar onder die doringboom gesien het toe sy saam met Zamilé in hulle ou agterplaas gestaan het, was die lokprent. Hierdie is die werklikheid, die stadige ontvou van die toneel waarop sy gewag het – die angs wat sy meemaak terwyl Irene se woorde deur haar steek.

Vir oulaas loop haar pa deur die kamers van die huis, kyk of sy toegemaak is, kyk waar Oubie is. By die kombuistafel waar oom Fasié en tannie Fay en haar ma sit, gaan staan hy. “Ek is gou weer terug, Kinnie, bekommer jou nie. Maar ek móét gaan help. Vir julle onthalwe, vir jou en die kinders.”

Hy knik na oom Fasié se kant toe. “Kyk mooi na my mense, ou swaer.”

Die kombuisdeur skree toe hy dit oopmaak. Buite is dit donker, daar is nie sterre nie, net donderweer in die lug. Hy loop om die huis, voorkant toe. Oom Noel se blou Ford staan voor die deur by die klein hekkie en wag. Die oom leun oor, druk die deur van die binnekant af oop sodat haar pa kan inklim, maar hy maak eers die agterdeur oop om die geweer op die sitplek neer te sit.

Dis donker, al skyn daar straatligte. Hulle praat nie. Ry in stilte na waar die oproer aan die gang is. Hoe nader hulle aan die stasie kom, hoe meer swart mense is daar. Hulle dreunsang word ál harder.

Oom Noel ry ver agterom, ’n ander paadjie as dié wanneer ’n mens gewoonweg op die trein wil klim of ’n kaartjie wil koop. By die hek staan ’n wit seun wag. Hy het ook kakieklere aan. Hy lig sy hand na sy voorkop. Salueer. “Ry maar, kommandant!”

Die oom parkeer die kar ’n ent weg van die geboutjie, skuinsregs binne die heining, waar nog ’n paar mans op hom staan en wag. Almal in uniform.

Haar pa en hy sal saam vooruit gaan, sê oom Noel. Die ander moet sywaarts vorentoe, en ook hulle rug toemaak.

Nader en nader beweeg hulle. Hier onder die perron, in die skaduwee, al met die treinspoor langs, is dit stil. Daar voor dans die swartes langs die trein, skreeu, swaai hulle pangas dat dit blink in die elektriese lig op die perron.

“Die Poqo’s, hulle het later die Azanian People’s Liberation Army geword. Het jy dit geweet?”

“Nee. Toe ons weg is, het die hele episode vergete geraak. Eintlik, in ons huis – ons het nooit weer daaroor gepraat nie, dit was . . .”

Irene is nie van plan om haar lig daarvan te laat afkom nie. “Wat het julle gedink?”

Haar stem wyk ál meer af van die neutrale toon waarmee sy die gesprek begin het. Dit laat haar dink aan haar ma se hoë, fyn stem wanneer sy erg gespanne was.

“Het jou pa julle dan nooit vertel nie!”

“Ons was nog klein. My ma . . .”

Selfs in haar eie ore klink die sin ontoereikend. ’n Verskoning. Vir dit wat haar pa se aandeel was. Al weet sy nog nie wat daar verder gebeur het nie.

“Dalk onthou jy dié naam. ’n Swart man wat by jou pa-hulle op die Paaie gewerk het. Jackson. Jou pa het hom goed geken. Hy was een van dié wat die aand van die trein afgespring het.”

Sy begin sien, iets van dit wat haar pa met hom saamgedra het die middag toe sy vir hom onder die doringboom sit en wag het.

Hulle kruip nader in die donker, haar pa en oom Noel, versigtig om die gruis tussen die spore nie raak te trap nie.

Voor in die lig op die perron word dit ál rumoeriger. Stadig beweeg hulle, versigtig. Sonder om ’n geluid te maak.

Toe spring daar twee swart mans bo van die perron op hulle af. Vyf tree van die wit mans met die kakieklere aan, staan hulle – ’n volwasse man, ’n groot man, met ’n panga. ’n Man met die oë van Jackson. En ’n jong seun langsaan.

“Skiet Japie – die hoek is reg vir jou!”

Oom Noel praat sag, maar haar pa kan die dringendheid nie mis nie. Hy lig sy geweer, sien in die visier die gesig wat langs hom by die grader staan, ’n

man wat hom verwonder aan die klei wat soos broodjies uit die moulds kom.
Oë wat nog nooit met kwaad gekyk het nie.

Sy geweer wil nie. Die vinger wat die sneller moet trek, is lam soos 'n hand wat in die slaap doodgelê is. Nie Jackson nie. Nie daardie man met wie hy soveel warm ure in die son gedeel het nie, met wie hy uit sy eie trommel brood gedeel het nie.

Dis uit die geweer langsaan dat die vuur kom. Een skoot. Vir Jackson. Maar die seun spring voor hom in. 'n Seun sonder panga of kapmes. Toe nog 'n skoot. Uit dieselfde geweer.

Sy voel hoe iets haar ooglede wil afdruk. Toedruk. Dit is wat haar brein doen met die goed wat hy nie wil sien nie.

Maar Irene dwing haar: "Lúister. Jy het gekom om te hoor. Luister nou."

University of Cape Town

Eugène Marais se *Klein Riet-alleen-in-die-roerkuil* het sy beste uitspeelstel op die miershoop neergesit. Sy riempie met die hout en krale en die tande van wilde diere. Sy beskerming. Sy alles.

So het sy dit vir oulaas vir die graadtwaalfs uitgewys voor sy by die skool bedank het. Dit wat jy die liefste het, moet jy oppas; moenie afdraaipadjies kies nie. Oppas vir die krokodil en die sterk toorgoed van Nagali.

Maar toe sy Irene groet by die hek van die huis, het sy geweet dat die soetdoringstomp wat onder haar in die rivier roer, die ding is wat tande het, en 'n sweepsagstert. Soos Nagali se krokodil.

Die gesig van oom Noel, Irene se stem van beskuldiging, dit plak teen die ruite, teen die bekleedsel, aan haar klere. Sy ry sonder om te dink waarheen sy gaan, sien die swartes wat die strate vol loop, sien die Poqo's, die Stofiles, die Zamiles van Queenstown. Die swart mense.

Sy stop by die Sunken Gardens. Daaraan hou al die ou Queenstowners vas, het Millie gisteraand in die verbygaan gesê – die sprokie van 'n tuin onder die oppervlak, van swart swane en roostuine met geurige blomme wat byna heeljaar dra.

Haar pa het ou brood bymekaargemaak om te hou vir die Sondaes dat hulle soontoe uitgery het. Sy onthou hoe die krummels die water getref het, hoe die sierlike swemvoëls nader gegly en die offers kom oppik het.

Niks kan vir altyd bly nie, het haar pa gesê toe een van die swane siek geword en doodgegaan het.

Sy hou stil, druk haar palms teen haar slape, probeer dit wat sy nie wou geweet het nie, uit haar kop wegdryf. Sy moet haar troos aan die vergánklike – as die goeie dan tot stof kan raak, kan die slegte ook. Die foute, die minder mooi. Die verkeerde besluit op die verkeerde tyd.

Die telefoon lui. Uiteindelik Sebastiaan.

Sy grawe in haar handsak om die glibberige blink foontjie raak te vat. Toe sy hom het, hou dit op lui. Sy bel terug.

“Hallo? Sebastiaan? Jammer, ek was net te laat om te antwoord. Hoe gaan dit met jou? Wat hoor jy van Juli?”

Sy ryg die vrae in om haar eie deurmekaar gedagtes te probeer verberg, om te wys sy is bý.

“Hoe klink jy so moeg?”

Sy’s verbaas. Sebastiaan is nie juis die oplettende tipe nie. Maar sy kan haarself nie hoor nie, weet nie hoe sy klink nie.

“Nee wat, als is reg. Ek het laas nag nie so goed geslaap nie. Seker maar die vreemdheid . . .”

“Wanneer kom jy?”

Aan sy stem kan sy hoor dat hy voel hy het genoeg gehad. Sy weet nie wat om te antwoord nie, nou nog minder as tevore.

“Sebastiaan . . . probeer verstaan? Daar is goed . . . ek moet daarmee klaarmaak. Asseblief?”

Sy stem is effens minder kwasterig toe hy weer praat. “Dis vir my ook swaar. Jy sluit my uit.”

Dit raak dik agterin haar keel, sodat sy moet sluk voor sy weer kan praat. “Ek is jammer. Ek weet . . .”

Toe hy weer praat, is dit met die ou bruuskheid, die voorgee van ’n man wat glo jy wys nie, jy voel nie, jy huil nie.

“Lenie het gebel. Sy wil weet of jy al iets oor jou ma gehoor het. En of die vrou weer gebel het.”

“Niks nie. Ek sal, as ek enigiets hoor, julle laat weet. Sal jy haar bel? Vir Lenie, asseblief?”

Sy is tóg geraak deur die oproep. Dit kan nie vir hom maklik wees nie – as sy haar in sy posisie moet stel – ’n man het ’n vrou nodig wat hom kan bystaan. So sê die tydskrifte, die populêre sielkunde.

Maar die gesprek het 'n klein bietjie nugterheid in haar kop gedwing. As 'n mens 'n keuse het, moet jy 'n pad kies wég van die slegte goed. Gaan soek of daar dinge is wat 'n teëwig kan wees vir dit wat onafwendbaar is.

Daar was meer dinge wat hul afgespeel het in die tyd toe hulle in Queenstown gebly het. Nog dinge wat sy nie wil onthou nie, maar ook goeie goed. Toe sy wegtrek, ry sy tot sy die pyltjebord met die kruis en die groot H sien.

Die dag toe hulle haar ma en die nuwe baba by die hospitaal gaan haal het, is 'n mooi, maar vae herinnering. Toe hulle by die huis gekom het, het haar pa vir haar ma die twee blinkpapierprente gegee: *Wat is 'n huis sonder 'n Moeder* en *Vergewe en Vergeet*.

Maar duideliker, soos 'n kleurprent op 'n almanak van destyds, is haar onthou van die keer daarvóór. Haar pa was weg, hy het op die Tarkastadpad gewerk, en oom Fasia en tannie Fay het hulle na die groot wit gebou toe geneem. Haar ma het 'n wit rok met 'n groot rooi kraag aangehad.

Oom Fasia en tannie Fay het voor in sy kar gesit; sy en haar ma agterin. Haar kop het op haar ma se skoot gelê.

“Dit is seker 'n gevaarlike operasie, dokter?” het haar ma gevra die vorige week toe hy in die spreekkamer haar tong met die breë roomysstokkie platgedruk het om te sien hoe lyk haar keel.

Haar ma se stem was mooi en sag, soos sy praat wanneer sy na Oubie se huiswerk kyk.

“My man is op die padskraper besig, en hulle kan hom nie nou afstaan nie, maar ek sal 'n plan maak, al loop ek elke dag hospitaal toe.”

By die hospitaal, 'n paar dae later, laat die suster haar op 'n trappie staan om bo-op die hoë bed te kan klim. Op pad soontoe wou haar ma nie vir haar die bubbles koop wat sy so graag wou hê nie, maar sy het so aangehou dat oom Fasia by ou Chemaly se winkel gestop het. “Ag wat, Hanna-Kinnie, loop koop maar vir haar die ou borreltjies – sy is tog siek, en as sy wakker word gaan sy iets nodig hê om haar te troos. Veel geld is dit nou ook nie.”

Haar ma het met 'n kwaai stap in die donkerige winkel ingeloop, en uitgekom met die botteltjie met die pienk goed wat bubbles maak as jy dit deur 'n ronde draadjie blaas. Sy het dit in haar hande gesit.

“En nóú bly jy stil en stop jou gekerm. 'n Hospitaal is nie 'n speelplek nie, dit is 'n plek vir siek mense. Jy gedra vir jou, en jy luister na wat die dokters en die verpleegsters sê.”

Maar haar ma het haar tog weer op haar skoot laat lê; en die blou rokkie wat sy self vir haar gemaak het, se plooitjies glad gestryk.

Die borreltjies mag sy nie in oom Fasia se kar oopgemaak het nie. Eers toe sy op die hospitaal se hoë wit bedjie sit, probeer sy die doppie afhaal. Die dekseltjie sit styf vas. Sy trek hárð – die botteltjie skiet uit haar hand en val op die bed; die helfte van die loperige seepgoed val uit op die wit laken. En sy het nog nie eens één bubblertjie geblaas nie.

Sy gryp na die botteltjie om dit wat oor is binne te hou. Die suster met die rooi hare en die kappie lag. “Ag toemaar wat! Dis glad nie erg nie, jong, ons trek gou skoon oor – gelukkig het jy darem nog 'n bietjie oorgehou – dis darem so mooi, nè, as die ronde balletjies so in die lug opgaan en al die baie kleure maak!”

Op haar ma se wange sit twee kolle. Sy vat die plastiekbotteltjie uit haar hand en draai dit in haar sakdoek toe voor sy dit terugsit in haar handsak.

Dit ruik nie lekker in die hospitaal nie, maar sy is bly sy kan in die saal saam met die ander kinders bly en hoef nie nou huis toe te gaan nie. Dalk, as hulle klaar haar opgeswelde mangels uitgehaal het, het haar ma in die tussentyd van haar skandemakery vergeet.

Die suster laat haar op haar sy lê; in haar hand het sy 'n plastiekding met 'n naald daaraan vas. “Net 'n klein prikkie,” sê sy.

Maar dit voel of haar boud bloei toe die naald daarin steek. Seer soos 'n doring. Sy wil regop sit, wil huis toe gaan, al is haar ma – die woorde in haar kop wat sy wil dink, raak weg, weg soos in 'n groot, rooi ballon. “Tel van een af tot by tien, jy kan mos seker al?” sê die dokter met die groen jas toe hulle haar op 'n wieletjiesbed in 'n ander kamer instoot, maar sy kom tot by drie . . .

iemand klap haar teen die wang. "Katrien . . . Katrien, word nou wakker . . ."

Bietjie vir bietjie loop sy na die lig toe, totdat sy in die helderwit saal is. Binne- in die ysterbed met die lakens wat styf om haar toegemaak is. Haar keel is droog en dik; sy probeer sluk, maar dit voel of sy stukke glas ingesluk het, erger as die keer toe sy die flitslig se bulbie in haar mond gesit en per ongeluk stukkend gebyt het. Sy wil in die ronde borreltjies wat 'n mens deur die draadringetjie blaas, klim, en daarmee wegwaai in die wind tot die seer ophou.

Daar is 'n suster wat langs haar bed sit, sy voel met haar vingers of die bloed bokant haar hand reg klop, en sy sit 'n koorspen onder haar tong.

Toe sy weer wakker is, is haar ma daar. 'n Engel met swart hare wat op 'n wolk in die hemel sit. Sy praat saggies met haar. "Is Mamma se kind se keel baie seer? Toemaar, die dokter gaan vir jou iets gee om dit gesond te maak."

"Die bubbletjies, Mamma, waar . . .?" Sy kry seer om te praat, maar as sy net na die kleure van die borreltjies kan kyk . . .

Maar dit maak haar ma se stem sommer weer hard. "Los dit nou, Katrien, ek het dit weggegooi. Kyk, hier kom die dokter wat jou mangels wat so gepla het, uitgehaal het."

Die dokter vryf met 'n ronde, koue ding oor haar bors en sê sy moet inasem. Diep inasem. En uitasem. Nog 'n keer. Dan sit hy die koue skyfie op haar rug en sy moet weer tot in haar tone asemhaal.

Haar ma kyk op na die dokter. "Sal my kind nie iets oorhou van die operasie nie, dokter? Sy het al soveel siektes gehad, ek sal myself nooit vergeef . . ."

Sy verstaan dit nie; sy kan glad niks onthou van siektes wat sy gehad het nie. Dalk hoor sy nog verkeerde stemme, want sy kan nie heeltemal wakker word nie.

"Dokter weet, ek het as kind self 'n ooroperasie gehad, en vandag nog sukkel ek met my gesondheid. Ek sal eerder dat sy nog 'n dag of twee in die hospitaal bly as dit nodig is . . ." Haar ma klink baie bekommerd.

Maar sy wil nie nog in die plek bly nie! Sy wil huis toe gaan, sodat haar pa kan huis toe kom wanneer hy klaar aan die pad gewerk het.

Sy kyk na die groen vlieg teen die ruit. As hy dit kan regkry om tot heelbo op te kruip met sy swart pootjies en sy vlerkies wat netnou nog om haar ore gewirr het, sal die dokter haar laat gaan . . . Sy hou hom dop; hy bly oploop teen die ruit wat buitekant toe uitkyk. Elke keer val hy halfpad, of driekwartpad weer af.

Haar ma en die dokter bly praat van medisyne- en siektename. Teen die ruit kruip die vlieg se grillerige pootjies op totdat hulle bo teen die rand van die ruit raak. Toe eers val die nare brommervlieg af. Já, sê die dokter, sy kan maar huis toe gaan! Maar sy moet haar stil hou, en by die huis haar mond met lou soutwater uitspoel, twee keer op 'n dag.

Oor die berg het dit donker geword. Die hospitaalgeboue raak in die skemerte één aanmekaar-kompleks.

Sy voel soos die dood. Geen mens kan op een dag soveel dinge hoor en beleef nie. Daar is soveel uiteenlopende herinneringe, so baie nuwe inligting wat alles verder deurmekaarkrap.

By die groot houthek waar sy moet inry, staan Millie se man, wat sopas sy motor onder die afdak ingetrek het. Hy wys vir haar om deur te ry sodat hy kan toemaak.

“Het jy 'n vrugtevolle dag gehad?” Hy glimlag, stryk oor sy baard terwyl hy die hek se slot indruk. “Queenstown is 'n interessante plek; as jy wil, kan jy later by ons iets kom drink, dan gesels ons?”

Sy knik. Die woorde sit soos klonte sement in haar mond. “Ek sal kyk, dankie . . . ek het nog 'n paar goed om neer te skryf . . .”

Sy moet sleg lyk. Vaal, moeg. En onvriendelik boonop. Maar sy kán nie, sy het nie meer reserwes oor nie.

In die kamer val sy op die bed neer. Die KFC-boksie wat sy langs die pad gekoop het, sit sy op die bedkassie vir later.

By die huis het haar ma jellie gemaak soos die dokter gesê het. Die jellie lyk soos groen appels. Dit gly koel in haar keel af.

Twéé keer nadat sy uit die hospitaal gekom het, is hulle terug dokter toe dat hy kon kyk of sy gesond is, want haar ma sê haar kleur lyk nie goed nie. Dan vra sy hom oor haarself ook uit: “Hoekom bly my rug so pyn in die nag, dokter? En my niere?”

Sy weet nie wat niere is nie, maar die dokter verduidelik alles vir haar ma. Hy praat groot en belangrike woorde, maar haar ma verstaan alles, want sy lees elke dag in die dik groen doktersboek wat die oom met die swart koffertjie een oggend aan haar kom verkoop het.

Terwyl sy nog nie heeltemal gesond is nie, laat haar ma haar in haar pajamas in die huis rondloop. Sy sing voor die stoof terwyl sy staan en pannekoek bak. “Toe ek en tannie Ousus nog in die skool was, het ons baie in die konserte gesing,” sê sy.

Terwyl haar ma die kaneelsuiker oor die pannekoek strooi, sien sy hoe kým haar pa na haar, na haar rooi wange, en na hoe haar rok wyd om haar lyf swaai as sy die borde op die tafel neersit.

Hulle gaan sit by die tafel; haar pa bid en sê dankie vir die kos. Maar die opgerolde stukkies pannekoek bly in haar ma se bord lê toe haar pa begin vertel van die reën wat die nuwe stuk pad verspoel het. Sy kyk net teen die muur vas; sy hoor niks.

Hy het 'n wit jas aan toe hy voor haar bed in die gastehuis met die geitjies kom sit. Hy is oud, baie ouer as toe hy dood is en daar is 'n skynsel om sy lyf.

Sy trek die laken teen haar op. Sy is nie meer die kind wat uit die hospitaal gekom het nie; sy is 'n vrou met 'n eie man en 'n kind – in die kamer langsaan kan sy Juli hoor asemhaal.

Sebastiaan het omgerol toe hy sien hoe haar pa op die stoel kom sit. Al weer die spook waarmee ek moet saamleef, het hy gemompel en sy kop in die kussing weggedruk.

Haar pa se stem is moeg, asof iets sy bors toedruk en die lug nie kan deurkom sodat hy behoorlik kan praat nie.

Dit was my hele lewe, Katrien, die groot ou masjiene en die pad. Dít behalwe julle. Saans as ek by die huis gekom het en ek en jou ma het by die tafel gesit en koffie drink, het ek haar vertel wat ek by die ingenieurs gehoor het. Hoe die Tweede Wêreldoorlog die padmakery in ons eie land vooruit laat gaan het. Ek wou haar saamvat met my, haar wys hoe ek dit in my kop gesien het, maar wanneer ek sien, het sy weer my hand gelos.

Jou ma was 'n mooi vrou, my kind. Sy het met daardie bruin oë van haar sit en kyk hoe ek beduie van Amerika waar hulle in die oorlogtyd die vliegvelde se aanloopbane so sterk moes maak vir al daardie vliegtuie; hoe ons baie van hulle maniere van teerpad maak en hulle kennis gebruik het om later ons teerpaaie hier beter te maak.

Kan jy dink hoe goed so 'n stuk teerpad moes wees om die sware lugskepe op te laat hardloop voor hulle die lug in klim?

Dit was Desember, ek onthou, want daar het Kersfeeskaartjies oor 'n toutjie by die middeldeur gehang, toe vra jou ma my die aand: Japie, waar is Amerika nou eintlik?

Ek het geweet jou ma se kop loop ver; dis of ek kon sien hoe sy dink aan alles wat sy self ook wou gedoen het; aan die plekke waar sy nooit sou uitkom nie.

Daardie aand het ek wakker gelê en gewens dat ek 'n ryk man was . . .

Haar pa staan op, loop na die deur toe om uit te gaan. Sy voel hoe die vrees oor sy weggaan haar teen die bed vasdruk – sy wil méér weet – kom terug, Pappa. Moenie . . .

Hy draai om; onder op die punt van die bed gaan hy weer sit. Die woorde kom stadig uit, afgebreekte stukke hout wat sukkel om hulle lê langs mekaar te kry.

By die agterdeur die volgende oggend wou ek jou ma teen my vashou om tot siens te sê, maar sy het weggedraai en binnetoe geloop, geroep na Oubie om te hoor hoe ver hy is met klaarmaak vir skool. Ek kon dit nie regkry om die geel grader wat my altyd soos 'n koning kon laat voel, voor my te sien nie.

Hy kyk vloer toe. Sy oorjas van so ewe is nou 'n overall. Hy vat-vat aan die plekkies waar dit dik gestop is met gare. Waar haar ma die gate toegemaak het. Sy kop draai na die venster se kant toe, na die lelike oranje gordyne wat sy van Sebastiaan se suster gekry het.

Jou ma hét omgee, sê hy, sy stem helder en sterk.

Toe ek die oggend op die pad bo-op die grader regskeer, reg om volgende lae op die formasie van die pad te sit, was dit weer net ek en die pad wat voor my lê.

Van bo uit die padskrapeerstoel – eers was dit daardie harde ou ystersitplekke waarvan ek nog van 'n oue vir ons die bankie gemaak het wat in die badkamer gestaan het, maar later was dit sagte, opgestopte stoele met bekleedse van kunsleer – daarvandaan kon ek sien hoe en wat ek moes meng.

Ek het die wind row, die lang strook grond wat so met 'n punt na bo loop, en wat mens sien as die padskrapeer besig is met 'n nuwe pad, met die lem begin oorstoot. Suutjies, stadig het ek die gruis stukkie vir stukkie oopgetrek en oorgesny sodat dit op die ou end oor die hele breedte dieselfde dikte en korreligheid gehad het.

Hy lyk skielik minder oud. Met sy hande beduie hy, wys hy hoe die lem van die grader kan sak: Het jy geweet die lem kan sykant toe ook kantel? By die uitgrawings veral het ons dit baie nodig gehad. Daar moes ek die kante op die skuinste presies op die regte grade sny.

Hy staan weer op; kyk na Sebastiaan wat op sy sy aan die ander kant van die bed lê en slaap, en toe weer na haar. Sy hand raak aan haar skouer: Jy moet met hom saamloop om te kyk waar hy heengaan wanneer hy stil raak, Katrien . . .

Sy skrik wakker van 'n gerommel, 'n geroesemoes soos die klanke uit 'n oorvol taxi. Doef-doen-doen-doen. Verontrustende geluide. Daar is iets in die dreuning en die tromme wat sy hoor – die dreigement van “maak dood die towenaars!”.

Haar verbeelding gaan met haar op loop, sy weet dit. Die waarheid moet uit, maar die leuen staan hom by.

Bybels. Dis 'n soort taal wat uit lank gelede deur haar sinne loop. En haar pa – sy is nie meer so seker of hy Liewe Jesus was nie. Of Johannes die Doper. Of Judas?

Maar die man wat met haar praat in haar drome se oë is sag. Hulle probeer nog lag – téén die dinge in wat gebeur het; wat dalk sy skuld was. Of nie.

Sy sien hoe hy hom ophys teen die masjien om die pad gelyk te maak voor hulle die teer begin oorstoet, hoe hy die enjin aanskakel, die ratte wissel. Sy hoor sy stem bo die klank van die silinders, ruik hoe die ghries die yster smeer.

'n Mens maak foute, my kind, maar jy moet vashou aan die lag. Kyk na die blink van die blare in die son. Dit is ál wat jy het om jou teen die donkertes te beskerm.

Sy staan op, gaan toilet toe. Amper skrik sy vir die ding teen die muur. Nóg 'n groen geitjie van blik wat Millie teen die muur vasgespyker het. Sy tap 'n glas water, kyk op haar horlosie. Dis nog vroeg, maar sy sal nie nou weer kan slaap nie. Dié ding wat haar pa in die droom oor Sebastiaan gesê het . . . en daardie gesprek met Irene.

Sy het geen manier om te weet of dit wat die vrou haar vertel het, waar is nie. Aan die een kant klop dit met haar pa se geaardheid, dat hy nie sou skiet nie, maar hoe dit alles inmeekaarsteek, dit kan sy nog nie begryp nie. En hier in die donker met die oggend wat nog ver is, wil sy van die Poqo's en die bloed vergeet.

Die vensterbank waarop die koffiebekers staan is breed. Sy haal die goed weg, vat 'n kussing en gaan sit sodat sy buitentoe kan kyk. Op die kaart het sy gesien Whittlesea en Cathcart lê suid, Oos-Londen se kant toe.

Die name het sy as kind so baie gehoor, maar geen begrip gehad van hoe ver hulle van Queenstown af was nie. *Wittesee* was die plek waar haar pa die man met die Vauxhall gehelp het, en waaroor hy en oom Diederik wat die ploegbaas was, so gelag het.

Dit was 'n Saterdagmiddag, Oom Diederik het spanners by haar pa kom leen. Haar pa het gesit op die bankie wat altyd op die agterstoep gestaan het, sy een been oor die ander geslaan. Oom Diederik het op haar ma se stoel gesit.

“Toe ek die middag met daardie laaste stuk base course besig is, sien ons mos ver weg so 'n stoffie uitslaan,” het haar pa vertel. “En eintlik was ons maar vies, of wat sê ek, Diederik? Nou moes die werk weer vertraag word, en dis lank se wag dat die voertuig eers kan verbykom.

“Eindelik, toe dit so 'n ent van ons af kom, sien ons dis so 'n liggroen Vauxhalltjie, en hy gee ook net een ruk; daar vrek die ding. Nou, behalwe vir ons wat aan die pad werk, is dit maar verlate, die mense van die omgewing weet ook daar is 'n werkery, so hulle ry liewer ompad.”

Oom Diederik het 'n sigaret uit 'n plat blink ding gehaal en dit aangesteek, ook 'n paar woorde gesê: “Ja, en toe ons sien die man kom nie verder nie, gaan ons maar kyk. Die ding is kapot, morsdood. Dis ook nie net die battery nie, want dié is glo nuut, volgens die man.”

Haar pa het ge-mppe-mppe aan die steel van sy pyp. Die kooltjies het gegloei; sy kon die blaartjies van die tabak wat skroei, ruik.

Tussendeur het hy alreeds 'n bietjie begin lag.

“Toe stel die drywer van die karretjie hom aan my en oom Diederik voor: hy is die nuwe kunsmeneer wat op Queenstown begin skoolhou. Netjiese mannetjie, 'n bruin pak en wit hemp met 'n spoggerige das. Naudé, van Oos-Londen af.

“En daar's g'n genade nie, dit kos ons Naudétjie se kar agter die grader vasmaak, en so aansleep tot by die naaste teerpad waar ons 'n ander motor kan kry om hom te help. Maar die pad is los, en oom Diederik sê hy sal eerder in die Vauxhall sit; laat Naudé maar saam met die grader ry die vyftien, twintig myl of so.

“Maar julle weet hoe klein is die binnekant van 'n grader, en daai was nog een van die oues, daar's nie sitplek vir nog 'n man nie – Naudétjie hang maar hier aan die kant sover as wat ons ry. Die pad is stowwerig; die waterkar was mos nog nie bo-oor nie.

“Anderkant by die teerpad toe ons afklim, is dit 'n spierwit stofspook wat afspring van die kant van die grader en moet help om die Vauxhall weer los te kry.

Dis net sy twee oë wat uitsteek – die gesig, die pak, sy skoene, die lot, alles tóé onder daai fyn grond. En onder die stof was hy óók wit, daarvan was ek seker.

“Ek het hom half jammer gekry. Hoe moet dit nou vir so ’n belangrike man voel?”

Oom Diederik het gelag dat sy maag skud. “Watwou! So ’n kûûns-meneertjie . . .”

Haar pa het die trane uit sy oë gegee. “Ag foeitog, Diederik, die arme man – hy was toe self ook ’n kunsbeeld, hy het dit net nie geweet nie!”

Tussen die takke van die Pride of India met die mooi wit stam begin dit lig raak. Sy skuif die vensterraam op, dit ruik klammerig, na blare en nat grond.

Op die bedkassie aan die ander kant van die dubbelbed staan die KFC-hoenderborsie nog. Koud. Gestolde hoendervet wat ruik na karton.

Sy sal vir Millie vra of sy vanoggend tog maar iets hier kan eet – ’n stukkie roosterbrood, ’n eier. En regte koffie.

Haar ma het gemaak asof haar pa ’n grapjas was. Die Tickey in die sirkus. Die een wat oor sy voete val om die mense om hom te vermaak. Sy het sy stories afgemaak as ligsinnigheid, tydmors.

Maar dis nou, noudat sy al die stukkies bymekaar probeer soek en hulle inmekaar wil pas, dat sy meer begin sien agter sy vertellings. Nie dat hy dit seker so bedoel het nie, maar sonder die stories was die lewe vir hom dalk net te hard en ongenadig. Dalk was die stories die een ander ding behalwe die lag waaraan hy moes probeer klou om nie in die pas af te gly met die grader nie.

As kind het sy nooit daaroor nagedink nie. Haar ma was die ernstige een, die een wat die reëls gemaak het. Haar pa was die storiemaker. En omgekeerd – hy was ook die een wat geluister het na wat sy vertel. Maar partymaal het sy die stories in haarself moes wegbêre. Diep, waar niemand dit kon raakhoor nie.

Vandag is haar eerste dag. Van nou af sal sy vir haar ma net so goed wees soos Oubie, want sy gaan leer, en sy gaan slim word. Sy het haar groen springjurk en wit hemp aan toe sy saam met hom busstop toe loop.

Een van die groot meisiekinders druk met 'n vinger in haar maag toe sy op die bus klim: "Is dit nogal 'n n uwe djim?"

Sy skud haar kop en sy voel hoe die strik bo-op skud: "Ek weet nie – wat is d it?"

Die meisiekind se gesig trek lelik, en sy vat aan haar eie skoolrok wat lyk of dit al baie gewas is – " 'n *Djim*, man, 'n *djim*!"

"O. My ma s e dis 'n springjurk . . ."

Die kind se mond waaraan daar nog rooi konfyt vassit, begin op haar skel en sy gryp na haar. "Dink jy miskien jy is die queen van Queenstown, huh? Jy moet jou nie staan en verbeel nie, hoor, hier is ons almal dieselfde."

Oubie druk haar in die rug sodat sy verby die kind kan loop en op een van die banke agtertoe kan gaan sit. Hy los haar daar en gaan skuif in langs Anton Smit wat skuins agter hulle bly.

Die bank is koud onder haar bene; op haar nuwe skoolrok sit 'n strepie taaiheid van die konfyt wat aan die meisiekind se hande was.

Maar by die skool is alles beter. Juffrou Bester gee vir hulle elkeen 'n stuk klei om iets van te maak. Kort-kort ruik sy stilletjies daaraan. Amper soos die putty wat Pappa gebruik om vensters mee vas te sit, so ruik dit.

Sy wil 'n transporter maak soos die groot een waarmee oom Oskos die groot masjiene tussen die dorpe rondry, maar Oubie is ook by en hy bly in haar pad. Die ouer boeties en sussies van die sub A's mag vir 'n rukkie by hulle in die klas bly en nou hou hy hom grootmeneer; maak of hy alles weet.

"Ek sal jou wys hoe, man!"

Maar sy ruk die klei terug uit sy hand. "Ek sal self!"

Die lorrietjie – nee, haar ma sal raas! – die *vragmotortjie* kom 'n bietjie krom en skeef en die wiele is nie ewe groot nie. Maar dis haar eie. Nie soos dié van die kinders langs haar, wie se ousus en of boetie hulle goed moet klaarmaak nie.

Toe die juffrou by haar tafeltjie kom staan, vra sy vir haar: “Juffrou, my ouma se broer se van is ook Bester. Hy bly in die Du Toitspan. Is Juffrou nie dalk familie van hom nie?”

Haar pa lag toe sy dit die aand aan tafel vertel. “Ai, Katrien, jy is sowaar net soos jou ma se pa! Hy wil ook oral waar hy kom, familie uitlê.”

Haar ma se rug raak styf, maar sy sê niks.

Sy bly dink oor haar pa se woorde. Die soet van die skooldag en die juffrou wat slim en goed is, begin sleg proe agterin haar mond. Sy loop badkamer toe, gaan borsel haar tande hard. Toe sy die tandepasta uitspoeg, is die wasbakkie rooi van die bloed.

Die dae voordat die skool begin het, die tyd wat hulle nog by tannie Ousus-hulle gekuier het, wou nie opraak nie. Sy en Soekie kon ’n hele dag lank aanmekaar by hulle huis speel voordat sy in die middag weer moes teruggaan na die huis langsaan. Tussen die groot plaashuis en die een waar haar oupa-hulle bly noudat hy nie meer werk nie, is daar net ’n klein voetpaadjie.

Dis amper tyd om te gaan bad en vir aandkos. Sy loop kombuis toe met die swart aangebrande houtspaan waarmee sy die koffiebone in die plat ysterpot oor die vuur omgeroer het.

“Ek is klaar, Ouma, hier is die spaantjie. Ek het die pot van die vuur afgehaal, maar Ouma moet maar self kom kyk. Ek weet nie of dit al gaar is nie.”

“Gáár!” Haar ouma lag.

“Ai, ’n mens kan sien jy is nie ’n plaaskind nie. Koffiebone brand nie gaar nie! Wag laat ek gou gaan kyk. Gaan hoor jy solank by Oupa of hy netnou ’n bietjie van die varsgemaalde koffie wil hê. Hy sit in die stoepkamer.”

Die vraag slaan teen haar verhemelte vas; haar tong gaan dit nie daar kan afkry nie.

Die gang tot by die stoep is lank. Op die vloere lê daar ’n groen tapyt. Li-no-le-um, sê haar ouma. Haar buiteloop-voete kry koud as sy daarop trap. Hoeveel

treë is dit tot op die stoep? As sy babatreetjies loop soos in die speletjie, voetjeteen-voetjie, sal dit langer vat.

University of Cape Town

Sy loop eers in haar ouma se kamer in en maak die deur toe. Die dak is hoog en die kamer donker. Voor die vensters is daar houte met skuinsplankies wat die son en die lig uithou. Op die spieëltafel staan 'n botteltjie Blue Grass-poeier. Sy draai die doppie oop en skud 'n paar spikkeltjies in haar hand uit. Dit ruik na haar ouma as sy klaar gebad is en haar geel kamerjas aanhet.

Sy wens sy kan haar van naby af ruik, maar sy tel haar nooit op haar skoot soos sy met Soekie maak nie, want sy is te groot.

“Dié Soekie is darem so 'n fyn en skraal ou dingetjie,” sê haar ouma altyd. “'n Regte ou feetjie. Darem snaaks dat Katrien nou weer so groot is, so fris gebou. Sy slaan seker terug na Pappie se mense.”

As sy dit hoor, wil sy somer weghardloop. Niks wil sy hoor van *fris gebou* nie. Sy wil nie groot wees nie. En sy wil nie terugslaan na haar oupa se familie nie. Sy wil ook klein en fyn wees soos Soekie, dan sal haar ouma vir haar ook sulke sagte plooitjiesrokkies maak.

Die Blue Grass-poeier ruik lekker. Op die spieëltafel lê 'n paar wit dotjies waar sy gemors het; sy vee met haar arm om dit te probeer wegkry. Nou maak dit vaal; haar ma sal kwaad wees. *'n Mens krap nie in ander mense se goed nie, onthou, al is daar niemand anders nie, die Here sien jou . . .*

Sy loop op haar tone na die venster toe, probeer deur die plankies sien waar haar oupa op die stoep sit. Net 'n stukkie van sy maag en sy broek kan sy sien. Sy maag lig op en af soos hy asemhaal. Miskien slaap hy. Dan hoef sy hom nie te vra van die nuwe gebrande koffie nie.

Liewe Jesus, vra sy in die skrefies van die hortjies, asseblief Liewe Jesus, laat Oupa opstaan en buitekant toe loop. Ek wil nie vir hom gaan sê van die koffie nie. Maar in haar kop sê 'n stemmetjie: Onthou jy vir Jona wat nie na Nineve toe wou gaan nie? En jy – jy is nie eens 'n profeet nie! Jy is maar net 'n kampkind. Wat dink jy gaan die Here met jóú doen?

Sy praat met haar voete: Toe, julle moenie bang wees nie! Kom, julle moet gehoorsaam loop, julle gaan dan as die skool begin al saam met Oubie skool toe!

Hy slaap nie toe sy nader kom nie. Sy oë is op 'n skrefie oop, en hy kou aan sy pruimtwak. 'n Sleepseltjie spoeg loop by sy mondhoek af. Sy bly in die deur staan.

“Ouma vra wil Oupa koffie hê?” Sy praat op haar hardste.

Hy kyk op. “Ek kan nie hoor wat jy sê nie. Kom 'n bietjie nader, Katrien.”

Sy wil nie nader gaan nie! Maar haar oupa is nogtans 'n grootmens, en as grootmense praat, moet kinders luister.

Twee treetjies van die stoel bly sy staan: “Ouma vra of Oupa wil koffie hê? Van die koffiepitte wat nou klaar gebrand het se koffie?”

Hy steek sy arm vinnig uit, gryp haar hand. “Ag, kom sit 'n bietjie hier by Oupa, kind. Kom, kom hierso met jou lekker vet boudjies.”

Hy trek haar op sy skoot en druk haar teen hom vas. Sy asem is in haar nek. Hy roer sy bene en die onderkant van sy lyf. Sy voel of die koekies wat tannie Ousus vir haar en Soekie gegee het by haar keel wil uitkom. Iets is verkeerd. Presies wat dit is, weet sy nie, maar as sy net naby haar oupa kom, begin daar iets snaaks rondom haar gebeur.

Dis asof die mure binnetoe val en weer regop word en binnetoe val en weer uitval na die kante toe soos 'n kartondoos wat jy stukkend breek. Dan raak haar kop lig, so asof dit van haar lyf af wegdryf.

Sy wriemel om los te kom.

“Hoekom wil jy nie by my sit nie?” raas hy.

“Omdat ek niks van jou hou nie,” wil sy sê, maar sy gee een harde pluk. Sy ruk los en spring op. “Lós my!”

Uit by die stoepdeur hardloop sy. Úit tot waar sy haar vashardloop teen die hek.

Anderkant die hekkie groei 'n boompie wat sag-soet ruik. Daar is verskillende kleure blommetjies aan; pers en wit en nog 'n ligte pers ook. Mamma sê dit is 'n yesterday-iets boom. Sy druk die hekkie vinnig oop en gaan staan by die boompie. Sy pluk die grootste pers blommetjie wat sy kan kry van die gisterboompie af en druk dit teen haar neus.

Die deur klap! Sy kyk om – haar oupa staan in die deur na haar en kyk. Sy pyp blink van die spoeg wat daarteen afloop.

University of Cape Town

Dit het nie deur die nag begin sneeu soos Millie voorspel het nie.

Vir een keer sou sy weer in die wit stilte wou wees, heeltemal omvou deur die sagtheid rondom, die kleur wat alles toemaak. Wat haar dalk ook kon laat vergeet van die mal baron-man in die film en sy woorde wat by haar bly spook: *You are painting me as if I am a ridiculous figure!*

Destyds het sy geskrik wanneer sy haarself gesien het in die blink bekere wat haar pa by die bisley-skyfskietkompetisie gewen het.

Die lap waarmee sy help afstof, is 'n ou hemp waarvan die knope afgehaal is sodat dit nie die meubels krap nie. Haar kleinsussie lê in die stootwaentjie, 'n baba met een krul op haar kop.

Dis nog net 'n paar dae voor die skool uiteindelik begin. In die voorhuis staan haar ma by die bekere; sy maak hulle met Silvo skoon. Behalwe oom Noel wat die kommandant of so iets was, kan haar pa die heel beste skiet. Maar oom Noel het bedank, het haar pa vir haar ma gesê. En hý sien ook nie meer kans om aan te hou nie.

Die Silvo maak die bekere eers vuiler, swarter, en dan, ná 'n rukkie as jy dit vinnig-vinnig opvrywe, raak dit blink. 'n Mens kan jouself in die bekere spieël, maar die middelste deel van jou gesig is baie groot, veral jou neus, en die kante van jou wange raak skoon weg. As jy die beker 'n ent ver weg hou, keer jou gesig om, en dan is jy onderstebo.

“Hoekom is 'n mens partykeer onderstebo? Kyk, Mamma, as ek só kyk, is my kop omgedraai.”

Maar haar ma het nie tyd of lus vir haar nonsens nie. “Ag, Katrien moet tog nie so baie vrae vra nie; ek het die silwer klaar opgevryf! En moenie halwe werk doen nie. Kyk hoe lê die stof nog op die tafeltjie se pote.

“Ai, ek wens jou pa het liever nog . . . julle sal nooit weet . . .”

Sy maak haar ore toe vir haar ma. Op 'n kassie in die hoek van die voorhuis staan die draadloos. Sy trek met haar vingers teen die kante van die

geel hout. Die middelste stuk van die draadloos lyk soos 'n styfgetrekte stuk goiingsak; dis dáár waar die mense praat en lag. Partykeer as Lenie moet slaap en haar ma kamer toe gaan as sy huil, hou sy haar oor styf teen die goiing, dan is sy sommer tussen die mense. Sy sien wat hulle aanhet en wat hulle eet. Lekker sjokoladekoek, saam met die tee.

Uit die groot vierkantige draadloos se maag kom 'n diep stem wat die naam van 'n storie sê: *Die wortel van alle kwaad*. Dit laat haar maag bewerig voel. Sy verstaan nie wat hulle praat nie. Dis twee tannies wat by 'n tafel sit en gesels; die een vertel vir die ander een hoe ryk die man is met wie haar dogter getrou het. "Sowat van blink, Sannie, het ek nog nie gesien nie. En die grote paleis van 'n huis. Laaste keer toe ek by Rina was, het ek skoon verdwaal geraak!"

Sy wonder oor die stemme en oor die wortel. As Haar pa vanaand kom en hy het klaar sy koffie gedrink, sal sy vir hóm vra wat is die wortel van die kwaad waarvan die mense in die storie praat. Hulle sê dan niks van kos maak nie.

Haar pa lag uit sy maag toe sy die aand vir hom vra. "Ai, Katrien, jy is gans te ouderwets. 'n Mens kry nie regtig 'n wortel wat kwaad in het nie. Dis sommer 'n spreekwoord wat die grootmense partykeer gebruik as hulle wil sê dat iets die oorsaak is van iets slegs wat gebeur."

Maar sy wil weet: "Nou wat is die wortel dan?"

Haar ma klik met haar tong, maar haar pa se wange kry diep lagslootjies in.

"Enigiets, my kind – enigiets wat vir 'n mens te belangrik word, is so 'n wortel van kwaad. Soos geld, of soos 'n mooi huis. Iets wat 'n mens doen of wil hê net ter wille van jouself. En dan gee jy nie om of dit vir ander mense sleg is nie."

Hy staan op. "Kom, loop saam met my, ek gaan trek vir jou 'n regte wortel uit die tuin uit. Een wat niks kwaad kan doen nie."

Hy gaan sit tussen die rye wortels. Die groen lowwe staan al hoog. Met sy vinger skraap hy die klammerige grondjies weg van die wortels se ronde bokante sodat hy kan sien watter al groot genoeg is om uit te trek.

Hy wikkel aan die een wat hy uitgesoek het en trek hom uit. Die wortel is oranje, en daar sit nog grond aan vas. "Kom, Pappa was hom vir jou by die tuinslang af," sê hy en loop na die hoek van die huis waar daar 'n kraan sit. Hy sit op sy hurke en hou die wortel onder die kraan.

Sjirrts, spoel die water die grondjies weg. Al wat oorbly, is die pragtige wortel wat amper rooi is in die agtermiddag se son. Teen sy hele lange lyf is daar klein, fyn haartjies.

Sy probeer van die haartjies raakvat, maar hulle gly weg onder haar vingers.

"Hoekom het die wortel sulke hare, Pappa?"

Haar pa sug, maar hy lag ook: "Die wortel haal sy kos uit die grond uit met daardie hare, Katrien, anders kan hy nie groei nie."

Sy staan op haar tone dat sy in sy oë kan inkyk, en sê aspris: "Sodat die wortel nog al hoe kwaaier kan word, nè, Pappa!"

"Jong, jy's al te grys!" sê hy. "Kom, ons moet ingaan huis toe, Mamma wag seker al vir ons."

Sy loop saggies in die huis in toe haar pa haar van sy rug afgetel het. In die binnekant van haar lyf dans sy op en af.

"Waar bly julle so lank?" Haar ma staan al met die afdrooglap in haar hand om die warm bak mee uit te haal. "Gaan was jou hande, Katrien, en roep sommer vir Oubie. Hy is in sy kamer."

Vrydagaande as haar pa by die huis kom ná 'n lang week se wegwees, maak haar ma spesiale kos. Dan eet hulle nie net brood in die aand soos gewoonlik nie. Aan die buitekant van die frikkadelle sit die uie se repies vas; dit ruik so lekker dat die spoeg in haar mond sommer meer raak.

Haar ma skep vir haar pa twee frikkadelle in. Hy haal 'n sny brood uit die bordjie en smeer 'n bietjie botter daarop, dan maak hy die frikkadelle stukkend en sit dit op die brood voor hy begin eet. "Ai, Kinnie, jy weet net hoe om 'n

man te bederf. Weet jy hoe sien ek uit na hierdie Vrydagaand se eet wanneer ek in die week daar in die tent sit?"

Sy sit en wonder nog oor die wortel, hoor hoe Mamma vertel van die pyn wat sy die hele week op die krop van haar maag gehad het. "Ek sal moet laat kyk, Japie."

"Ja," – haar pa vryf oor haar ma se hand – "ek sal van die kantoor af bel dat jy 'n afspraak kan kry. As dit moet, sal ek afvra by die werk."

Hy stoot sy bord vorentoe. "Asseblief, is daar nog so enetjie?"

Haar ma skep die laaste twee vir hom in, en van die sousies wat onderin is, bo-oor.

"Dankie, Kinnie," sê hy. "Ek is moeg vanaand; vandag het ons klaargemaak met die laaste base course daar na Elliot se kant toe; daardie camber is nou so glad afgerond dat Diederik my agterna kom geluksê het."

Haar pa kyk na Lenie wat aan die slaap wil raak en vat haar uit haar ma se arms aan. Hy laat haar teen sy linkerarm lê en vee met sy hand oor die regopstaankrulletjie op haar kop.

"Dis nou een ding van Diederik, hy is nie 'n voorman wat net kyk wat verkeerd is nie, hy let op die goeie stukke werk ook. Van almal. Hy't dit glo ook maar nie maklik gehad nie; was 'n weeskind wat hier by heel vreemde mense grootgeword het. Dié dat hy weet dit hang van elkeen self af wat hy met sy lewe maak."

Hy het sy bord effens van hom af weggestoot; sy mond met die lappie wat op die piering lê, afgevee en na haar en Oubie gekyk.

"Queenstown, so sê hulle, is mos na die Engelse koningin Victoria genoem. En in die Oos-Kaap bly nog baie Engelse wat destyds hier vir hulle 'n blyplek kom maak het. Party het ook op die Paaie kom werk, maar heelparty van die padmakers was ook maar boeremense wat hulle grond verloor het ná die Boere-oorlog; baie soldate wat ter wille van ons eie mense gaan veg het, het aan hulle eie goed skade gely. Hulle grond was weg, hulle trots was weg, die families was uitmekaar.

“Dit is darem nou voor my eie tyd op die paaie, maar nogtans, so ’n ding loop geslagte lank voor jy weer iets kan word, êrens kan uitkom. En op die paaie, daar word ’n mens weer deel van ’n ander familie.”

Toe hy klaar gepraat het, het haar ma lankal voor die wasbak gestaan; die borde het nat met hulle binnekante oor die omgekeerde koppie op die wasbakblad gestaan en drup.

Sy klim van die breë vensterbank af. Haar horlosie is stukkend, sy grawe tussen die papiere en boeke op die bed na haar selfoon. Dis net ná ag. Sal Juli nou in ’n klas wees?

“Ja . . .?”

Die stem is definitief een van ’n slapende. Eet die kind ooit genoeg as sy soggens nie ontbyt by die koshuis gaan eet nie?

“Ek wil maar sommer hallo sê. Is alles reg daar by jou? Ek het gister met jou pa ook gepraat.”

“Als OK. Maar Ma kan mens darem nie so vroeg wakker maak nie – dis die enigste dag wat ek nie aguur klas het nie!”

As sy so klink, is dit ’n seker teken dat alles wel reg is, troos sy haarself. Dan is ’n ma wat bel net ’n irritasie. En dis vir haar goed om te weet haar kind sit nie soggens vroeg al en tob oor die lewe soos sy self op daardie ouderdom gedoen het nie.

“Gee my maar later ’n missed call, dan praat ons.”

Die stem aan die ander kant gee ’n instemmende grommetjie. En sy sien hoe die donker hare weer in die kussing terugval. *Wat is die slaap ’n wondersoete ding . . .* Hoe wens sy dat sy in daardie onbewus wees kan val – die nié weet.

Die middag nadat haar pa hulle vertel het van die wortel van kwaad, het oom James en tannie Sarie met die swart Plymouth gearriveer. Onaangekondig.

Hulle het nooit 'n telefoon gehad in die kamphuise nie; wie ook al gekom het, het gekom wanneer hulle so gedink het. Daar was nie baie kuiermense nie, en dié wat wel opgedaag het, het geweet hulle kan haar ma aantref in 'n bui.

Tannie Sarie was die één familielid vir wie haar ma tyd gehad het. En vir haar was sy ook haar liefste tannie. Iemand wat haar gesien het. En gehoor het.

Oom James, haar pa se broer, was baie ouer as hy. Baie keer het haar pa vertel hoe hý self ook wou gaan veg, maar dat hy nog te jonk was toe die Tweede Wêreldoorlog uitgebreek het.

“James, hy en Basie, hulle twee was die enigstes van ons wat gegaan het – El Alamein toe,” het hy gesê, “in die noorde van Egipte. Toe hulle terugkom, was hulle nooit weer dieselfde nie. Veral oom James. Dan het ek ook maar geweet dalk was dit beter om te bly.”

Haar pa se oë het ver weg gekyk wanneer hy daarvan praat; sy laaste woorde kon sy nooit hoor nie, maar partykeer het 'n snippertjie van die sin in die vertrek bly hang: “. . . eie oorlog . . .”

Saans het haar ma geraas wanneer die oom-hulle daar gekuier het. Nie oor die tannie nie, maar oor die brandewyn wat oom James nodig gehad het om aan die slaap te raak. Party aande wanneer hulle al in die kamer was, het sy deur die masonite-muur gehoor hoe haar pa haar ma probeer paai: “Kinnie, die mense wat uit die oorlog kom, is deur diep waters. Dis om te vergeet dat hulle . . . James het al vir my van die dinge vertel, maar ek kan in sy oë sien daar is goed wat hy nie by sy mond kan laat uitkom nie. Vergewe hom maar, my vrou, probeer verdra . . .”

Haar pa het die Saterdagmiddag gehoor hoe 'n ding by die groot hek stilhou, uitgegaan by die agterdeur en om die huis geloop om te kyk. Tannie Sarie het uit die Plymouth uitgeklim. Sy was natgesweet van die lang ent se ry van Oos-Londen af. Oom James het soos baie ander kere gelyk of hy nie mooi weet waar hy is nie.

Haar ma het op die agterstoep uitgekom, bly toe sy tannie Sarie sien. Die tannie kry haar om die lyf beet: "Ai, Kinnie, maar jy raak net by die dag mooier – Japie het darem maar mooi gekyk toe hy jou gekies het!"

Maar oom James groet skaars; hy hou sommer verby kamer toe, háár kamer waar die ekstra bed is en waar hulle vantevore al geslaap het. En daar waar tannie Berta vir haar die storietjies uitgedink het.

Tannie Sarie wys met haar hand na die deur toe: "Ag, Kinnie, my darling, hy gaan maar 'n bietjie lê – dalk as hy opstaan voel hy beter, pardon him, please, dear.

"Jy weet, Japie, hy sit deesdae weer net so voor hom en uitkyk, toe dink ek why not, hoekom kom kuier ons nie maar die naweek vir julle nie? Sometimes I do not know how much longer he can take it."

Haar ma het vir hulle koffie gemaak. Sy en die tannie en haar pa het sit en gesels en later het haar ma begin aartappels en wortels skil om kos te kook vir die aand. In die kom waarin sy die aartappels gegooi het om eers af te spoel, het daar al 'n hele klompie gelê. Op haar pa se wekker wat op die yskas gestaan het, het die kort wyser op die ses gestaan en die lang wyser was heelbo. Die horlosie was presies in die helfte gedeel.

Af en toe het haar ma haar pa se oë gevang: *Gaan James nou opstaan? Wanneer moet ek opskep?*

Haar pa het 'n draai gaan maak in die kamer. "Ek dink ons moet maar eet, Kinnie. My ou broer is vas aan die slaap."

Sy kon sien wat haar ma dink. Dat die oom se slapery *net een oorsaak* het . . .

Ná ete het haar ma vir haar en Oubie vroeg kamer toe gestuur. In die nag het sy wakker geword. Net oom James het op die bed gelê. Sy het by die kamer uitgeloopt, saggies, bang dat die vloer sou kraak. In die kombuis het haar ma nog altyd gesit. Sy het gehoor hoe sy vir tannie Sarie vertel van oom Petoors langsaan, van die keer toe haar pa die grassnyer gaan regmaak het. Sy was kwaad – hoe kon haar ma so oor haar pa praat?

“Laas Vrydag, Sarie, ek het gedink dit is my einde. Die Vader weet, dis nie waarvoor ek met Japie getrou het nie. Petoors hier langsaan roep hom hier oor die draad, hy moet kwansuis na die grassnyer gaan kyk. Dis toe so sesuur. Net nadat hy by die huis gekom het – en jy moet weet, ek was die heel week alleen.

“En hy kom nie uit nie. Dis later halfsewe. Ek loer daar na waar die grasmašjien staan, maar nie een van hulle is te siene nie. Toe wéét ek sommer!”

Sy sien nog hoe haar ma haar hakskoene aangetrek het en by die hekkie uit is; hóór hoe sy langsaan praat, daar waar die twee mans op die voorstoepie sit: “Kom, Japie!”

Iets klink of dit breek. Glas wat val teen die sement. Binnekant raas die oom se vrou, maar dis net haar ma se woorde wat sy kan hoor.

“So laat ek my nie verneder nie. Dit is die laaste van die gebierdrinkery – en ek sê vir jou Petoors, Japie sit sy voete nie weer hier by jou nie!”

Vir ’n hele klomp dae is die huis donker van haar ma se kwaadwees. Vir alleswatsyverkeerddoen, kry sy ekstra baie raas. Haar ma se oë bly opgeswel, en die meeste van die tyd lê sy op die bed in die kamer met ’n toegetrekte gordyn.

Waar sy teen die stoel in die voorhuis leun om beter te kan hoor wat in die kombuis aangaan, hoor sy tannie Sarie se stem. “Ag, Kinnie, I tell you, Japie is the only goeie Badenhorst. One beer on a Friday night – dit maak darem nou nie van hom ’n drinker nie, my dear.”

Die tannie is halfpad Engels, sê haar ma altyd, dis die enigste rede waarom ’n mens haar deurmekaarpraterij kan verdra.

“Ek haat die gesuipery net so, maar James, ag, Kinnie, hom het ek ook maar jammer. The things he saw during the war, I tell you . . . ’n mens kan hom sy dop nie afvat nie . . . oh, my dear . . .”

Maar haar ma laat haar nie paai nie. “Nee, Sarie, jy mag daarmee tevrede wees . . .!”

Sondagoggend toe sy wakker word, slaap die oom nog altyd. Tannie Sarie is besig om haar kouse aan te trek, sy rol dit in klein rolletjies van haar voete af tot by haar bobene, en tot by rekke met blink hakies. Dan maak sy dit daaraan vas dat dit bo kan bly. Sy gooi haar rok oor haar kop en probeer om die rits aan die agterkant op te trek.

“Kom help gou, darling,” fluister sy, “this bloody zip . . .”

Sy beduie na die deur toe. “Come, let uncle James sleep – ons gaan vir ons koffie kry.”

Sy loop agter tannie Sarie aan. Dis nog vroeg, haar ma is nog nie op nie.

Skielik onthou sy: Dit wou sy nog vir haar gewys het! Uit die onderste laai in die kombuiskas haal sy haar eie breipenne en wol. Haar ma het haar mooi geleer vandat sy die tannie-hulle laas gesien het. Sy loop na waar die tannie water op die primus gesit het.

“Kyk,” wys sy na die skewe stukkie geel tussen die penne, “kyk, tannie Sarie, ek het self die steke opgesit! Ek kan al plein én purl brei. Ek . . .”

“Oh!” Tannie Sarie kyk af na die steke wat so mooi inmekaar pas. “But you are becoming so clever, Katrien, een van die dae you can knit a jersey . . .”

Die kombuisdeur gaan oop. Haar ma se oë is groot. “Nie op ’n Sondag nie! Jy steek in die Here se oë met die breipenne!”

Sy sien hoe die Here se stukkende blou oë na haar kyk, en hoe die trane wat hy huil in rooi druppels oor die stuk breiwerk rol. Sy gryp na die pen wat grond toe val, druk teen tannie Sarie se been en steek haar per ongeluk raak met die pen.

Net toe kook die water op die primus oor; die tannie gryp na die keteltjie en die warm water brand haar arm. “Oh dash it! Kinnie, help me . . .!”

“Ek is jammer, Mamma, ek het vergeet, ek wou nie . . . ek wil net . . .”

Toe staan oom James in die deur se opening. Hy het sy pajamahemp aan en nog sy drabroek van die vorige dag. Maar hy sien niemand raak nie – hy steek sy hande weerskante van sy kop in die lug.

Toe raak hy sommer slap. Haar pa het ook van binne af ingehardloop gekom. Hy en die tannie moet keer of die oom val op die vloer. Hulle vang hom net betyds onder die arms en laat hom op een van die kombuisstoele sit met sy voete op 'n bankie.

Ná 'n lang ruk vat haar pa hom aan die arm. Hy gaan sit saam met hom buite onder die doringboom op die stoele met die gevlegte plastiektoue. Tannie Sarie tap by die wasbak 'n bietjie water in 'n glas en loop agter hulle aan; uit haar handsak haal sy 'n klein botteltjie waaruit sy iets by die water gooi. Sy staan op die agterstoep en kyk, hoor hoe die tannie sê: "Let him drink this, Japie – oh, the things he talks of in his sleep . . ."

Haar ma kom ook op die stoep uit, sy kyk na haar: "Gaan na jou kamer toe, Katrien, en jy bly uit die grootmense se geselskap."

"Maar Mamma!" Sy wil nog weer sê dat sy nie bedoel het van die breiery op Sondag nie, en dat oom James . . . Maar haar ma druk haar hard voor haar uit en maak die kamerdeur agter haar toe. Agter die hout hoor sy haar: "Jou mond! Jou mond, Katrien, gaan jou nog in groot moeilikheid laat beland."

In die ontbyteter wat deel is van Millie se studio, sit en kyk sy na die skilderye teen die muur. Dis meesal abstrak. Nie-realistiese uitbeeldings wat die idee daaragter nie direk uitspel nie; dinge wat haar gedagtes hul eie loop laat neem.

Veral die een langs die venster verste van haar af, trek haar aan. Dit laat haar dink aan iets van Frederika Stokhuyzen wat sy 'n keer in Kerkstraat in die Kaap gesien het. Helder kleure. Geel. Blare. Maar só dat 'n blaar anders lyk as die prototipe in jou kop.

"Het jy die naam Snowy ooit hier in Queenstown teëgekom?"

Millie het die eier in haar bord geskep en twee snytjies roosterbrood op die kleinbordjie gesit.

"Nee, glad nie. Ons is maar vanaf die neëntigs hier, en baie van die mense wat jy as kind geken het, is seker al dood, of het weggetrek."

Millie het 'n voorskoot bo-oor haar gewone kleres aan; daar lê verfstrepe oor haar arms en ook aan haar oogbank sit 'n blerts rooi.

“Daar was 'n groot uittog uit Queenstown ná 1994 – baie van die blankes se besighede is blootweg geboikot en hulle kon nie meer 'n bestaan maak nie. Op die ou end het hulle uitgewyk na plekke soos Oos-Londen, P.E., en verder suid, George se kant toe.

“Maar Snowy – dis 'n ongewone naam?”

“Ja. En dis al wat ek van hom weet. Dit, en die feit dat syne die eerste skildery was wat ek ooit gesien het.”

Die middag nadat oom James so snaaks geraak het, het hulle almal saam aan tafel gesit. Dit was of die oom nie eens onthou het wat vroeër die oggend gebeur het nie.

Haar pa het baie naby haar ma gesit toe hulle begin eet, en af en toe het hy sy hand op haar arm gesit.

Tannie Sarie het gesê hulle gaan net ná ete ry, die pad Oos-Londen toe is ver. Sy was spyt dat haar tannie so gou weer weggaan, maar sy kon sien hoe haar ma beter asemhaal. Terwyl hulle skottelgoed gewas het, het oom James vir haar pa vertel van die Spoorweë wat hom dalk binnekort gaan board, en haar pa het gesê dis goed, want hy verdien dit uit en uit.

Op pad na die Plymouth toe het die oom onthou van die jellielekkertjies wat hy vir haar en Oubie gebring het. “Een op 'n slag!” het hy geterg. “En goed kou . . .!”

Die kar het weggetrek. Tannie Sarie se gesig in die ruit het ewe skielik nie meer so vrolik gelyk soos sy dit die hele naweek gehou het nie.

Toe hulle terugloop na die agterkant van die huis, het haar ma gesê: “As hý dit maar kan hou by één op 'n slag, en stadig insluk . . .!”

“Wag nou, Kinnie.”

Haar pa het moeg geklink. Sy kon sien hy gáán nie verder daaroor praat nie.

Toe hulle opgestaan het ná die Sondagmiddag se slaap, het hy die motor uitgetrek. "Ek het iets wat ek vir julle wil gaan wys."

Haar ma wou nie saamgaan nie, maar haar pa het haar omgehaal. Hulle het met die Zephyr deur die dorp gery en gestop voor 'n huis waar daar geel en pers en rooi asters in die tuin was. En ligblou geverfde rottangstoele op die stoep.

Toe die tannie die deur oopmaak, het sy geweet: Hierdie is 'n heel anderster huis. Niks was cream nie. Daar was prente teen die mure in al die kleure van vetkryte soos dié wat by Chemaly in die winkel gelê het. Ook die tussenin-kleure wat 'n mens nie in die klein pakkies gekry het nie.

Die oom het van binne af uit die donkerte van die gang gekom, 'n groterige, plat stuk hout in sy hand. Toe hy dit omdraai het die hele buitekant, die tuin, die blou van die hemel en die regop geel bome langs die rivier, in die kamer geskyn.

Voor sy kon help, het sy gevra: "Watse bome is dit, Oom?"

Haar ma het haar aan die arm gevat, 'n fyn knypie in die boarm gegee.

Maar die oom se oë het groefies langs die kante by sy oë gemaak.

"Dis populiere, Ounooi. Mooi, nè?"

By die huis het haar pa 'n spykertjie teen die muur van die voorhuis ingekap om die portret van die bome op te hang. Onder in die hoekie het die oom se naam gestaan: Snowy.

Die prent van oom Snowy was die heel eerste portret wat in hulle huis gehang het, behalwe die groot prent van die Breede en Smalle Weg met die oog wat alles kon sien, en die ander twee prente van blinkpapier wat haar pa gekoop het toe Lenie gebore is.

Sy krap in haar handsak tussen die papiere. Érens moet die nommer van Maria lê, die Smit-suster van wie die tegnikus gister gepraat het. Nóú Hathaway, so het hy gesê, getroud met 'n Engelsman. Ég Engels.

"I don't know if I really remember anything, but we can meet for coffee if you like – at the Black Swan, maybe?"

Die vrou klink afstandelik, maar nie onvriendlik nie.

Sy begin dink soos Sebastiaan. Wat sal 'n vrou soos dié, wat net so 'n kind soos sy self was, tog kan onthou van haar pa of haar ma?

In die kamer maak sy vir haar nog 'n beker Nescafé, haal die boeke en die foto's uit die sak, maar skuif die kiekies weer terug, onder die breiwerksakkie in. Die pakke papiere wat Henry ge-epos het en die boeke wat hy haar aangepresenteer het, ontstel haar, maar daar is nie meer omdraaikans nie.

Meer as ooit weet sy dat sy Ma-Kinnie nie sal kry op die plekke waar hulle gebly het nie. Maar sý, sý moet teruggaan om te gaan kyk, om haar onthou terug te kry. Selfs al kan sy nie teruggaan tot dáár nie, daar waar dit alles vir haar ma begin het.

Sodanige persone sal na alle waarskynlikheid daarop aandring dat hulle simptome van fisieke aard is, en dat terapeutiese gesprekke van geen waarde kan wees nie. Gevallestudies dui aan dat hierdie persone óf 'n moeder as verwerpend ervaar het, óf 'n vader as 'n afwesige ouer ervaar het.

Persone is goed bekend met die simptome wat bv. hematome meebring, met abdominale pyn, naarheid, koors, lighoofdigheid, braking. Sommige pasiënte verkry deur 'n veelheid van operasies 'n buik wat 'n roosteragtige voorkoms vertoon. Hulle sal selfs so ver gaan as om 'n geneesheer wat nie te voorskyn kom met 'n aanvaarbare diagnose nie, aan te kla van onkunde en nalatigheid.

Ten spyte van dit wat sy lees, van hoe sy begin verstaan, bly die skuldgevoel – dat sy aandadig was aan haar ma se siektes.

Of Lenie en Oubie iets daarvan met hulle saamdra, weet sy nie, as grootmense het hulle van mekaar af weggedryf. Hulle drie is soos blote kennisse wat oor 'n Kersfees bymekaarkom, maar nooit dieper praat as die belangse nuus nie. Met Ma-Kinnie wat doof en eenkant sit aan die rand van die geselskap.

Toe hulle later onder die veranda van die Black Swan sit, is Maria nie teësin om te praat nie, maar sy hou vol dat sy eintlik niks kan onthou nie. “I was the baby. And apart from that, it seems that I’ve been very unobservant; things just passed me by.”

Maar sy kleur tog die prent wat sy self ken vollediger in; vertel van die broodwa wat elke dag by die kamphuisse gestop het om vars brood af te lewer.

“But we had our own bread; my mum baked every day. You should have spoken to her, she’s in Port Elizabeth now, in an old age home. Or to Anton, my brother. I phoned him after you called. He can tell you a lot more.

“He says what he can remember well about your family, is the day the ambulance came up the dirt road.”

Dis ’n glas yswater wat die vrou oor haar gooi – sommer so, sonder om te dink dat sy iets besonders doen.

“He says he will never forget, it was a Saturday afternoon. They, my other brothers and he, were playing with a kettie in the front yard. Then the ambulance came round the bend with screeching brakes. And it stopped in front of your house.”

Sy kan hoor haar broer is onwillig. Daar is 'n styfheid in sy stem aan die ander kant van die telefoonlyn. Sy sien hom opstaan agter sy lessenaar, netjiese broek en baadjie aan. Das. Suksesvolle prokureur.

As hy ongemaklik is, het hy die manier om op te staan wanneer hy praat – asof hy hom moet staal; nie op die agtervoet gevang wil word nie. Dit sien sy ook wanneer die familie Kersfeestye bymekaar is. Wat hierdie Kersfees gaan bring, weet sy nie. Waar kry hulle haar ma? Wat as sy teen daardie tyd nog nie uitgekom het nie?

“Vir iemand met so 'n olifantgeheue soos waarop jy kwansuis altyd geroem het, is daar darem groot dinge wat jy uitgesny het, of hoe?”

Sy kan nie uitmaak of haar broer spot en of hy geïrriteerd is met haar nie. Of miskien is hy so geïndoktrineer deur sy werk as prokureur dat hy nie kan verstaan dat daar 'n gat in die getuienis kan wees nie; dat jy sekere feite bloot net nie kan onthou nie.

“Dawid – Oubie – asseblief, moenie nou grappies maak nie. Het jy tyd dat ons 'n rukkie kan praat? Asseblief? Ek kom by dinge uit wat ek nooit verwag het nie. En ek weet nie of jy of Lenie iets daarvan weet nie.”

“Wel,” sy stem klink half ergerlik, “ek was nege, amper tien daardie tyd op Queenstown, vier jaar ouer as jy, so dit is seker natuurlik dat ek meer van sekere dinge kan onthou. Maar ek vind dit nogal vreemd dat jy daar glád niks van kan onthou nie. Dit was dan jou verjaardag? Hoe is dit moontlik?”

Sy het teruggery na Millie se huis ná haar ontmoeting met Maria Smit. Die opmerking oor die ambulans het haar heel van stryk af gebring.

Sy staan van die matras af op. Met die selfoon teen haar oor loop sy die drie meter by drie meter van die vertrek in lengte en in breedte langs die bed af; kyk na die geitjies teen die mure, die reptieloë. Die onrus op haar maag het 'n bewerigheid laat uitsprei na haar bene.

Hy neem haar deur die telefoonlyn terug, terug na die dag voor sy ses geword het. Na heel ander onthoue as dié van die koffertjie wat tannie Fay

gegee het, en die vakansie op die plaas wat haar eerste skooljaar voorafgegaan het. Na wat voel soos wanneer jy skielik weer op 'n bloukol druk waarvan jy al heeltemal vergeet het.

In die badkamer staan haar pa voor die spieël. Sy sit op die rand van die nuwe enemmelbad wat die kampvoorman-oom vir hulle kom insit het.

Met die kwassie maak haar pa sy gesig nat en dan smeer hy dit vol skeerroom sodat dit lyk of hy Vader Krismis is. Soos hy sy een wang skeer, trek hy dit skeef na sy neus se kant toe dat die lemmetjie makliker daaroor kan gly. As hy twee strepe geskeer het, spoel hy die skeermes eers af in skoon water en glip dit weer vinnig oor die plek wat al glad is.

Om vir haar pa te kyk terwyl hy die donkerblou stoppels om sy ken afskeer, is amper so lekker as om by hom te staan wanneer hy die groente natmaak. Partykeer maak hy haar eie gesig vol kolle met skuim en dan lag hulle vir mekaar in die spieël soos twee hansworse.

Die skeerseep ruik lekker soet; wanneer haar pa klaar is, vee hy sy gladde gesig teen hare: "Toe, nou voel ek darem weer soos 'n mens, of hoe?"

Skeertyd is ook die tyd dat haar pa staan en fluit – so mooi dat jy die hele liedjie kan hoor, al sing hy nie die woorde nie. Maar dié ken sy in elk geval, want sy hoor dit oor die draadloos, die liedjies van die Virginia-tannie met die wit hare en die wye wit rok wat sy al op 'n plaat by tannie Fay gesien het: *Dit staan in my dagboek te lese . . .*

"Jy moet vanoggend vir my die mandjie met die skorsies vir tannie Swannie gaan gee, hoor? Ek het gisteraand vir ons vir die huis afgepluk, en daar is 'n hele klompie oor, te veel vir ons om self op te eet. Doen jy nou vir Pappa 'n werkie, en môre het ek vir jou 'n verrassing vir jou verjaardag!"

Sy is bly dat haar pa sê sy moet, want dan sal haar ma haar móét laat gaan. En die tannie sal seker vir haar iets gee vir haar verjaardag. Môre is sy ses! Sy wonder of tannie Swannie dit weet.

Die wolke het bo haar pa se werksplek opgesteek toe haar ma haar uiteindelik die mandjie gee. “Moenie te lank draai nie, hoor! Onthou die tannie het werk om te doen. En dit lyk my daar kom donderweer.”

Tannie Swannie sit in die kombuis by die tafel en groenboontjies kerf toe sy klop.

“Kom in, Katrien! Ek het sommer gehoor wie se voete loop hier buite,” roep sy.

Sy gee die mandjie aan – die tannie haal die skorsies uit en sit daar weer twee komkommers in wat sy vir haar ma moet vat. “Tog te lekker as ’n mens dit rasper vir slaai, saam met sout en peper en ’n bietjie asyn.

“Maar kom, ons drink eers iets. Wat wil jy hê? Koeldrank? Of gaan jy saam met my tee drink?”

Die tannie maak vir hulle tee in ’n wit teepotjie met rooi blommetjies daarop; sy sit by haar by die tafel, nes ’n grootmens wat kuier. Die koppies en die pierings lyk net soos die teepot, en die melkbeker en suikerpot ook. Terwyl hulle sit en tee drink, hou die tannie aan met boontjies sny.

Klinks-klonks val die boontjies op die enemmelskottel se boom. Soos hy voller word, hoop die boontjies op, en maak die snippertjies net saggies sjips-sjips-sjips soos hulle bo-op die ander land.

“Gaan roep jy gou vir ou Shortie,” vra tannie Swannie. “Sê hy moet hiernatoe kom, ek wil hom sy brood gee.”

Sy druk teen die agterdeur. Dit stoot moeilik oop; daar is ’n ding wat terugspring net soos jy die deur amper oop het. Maar sy kry dit reg. Die deur gee ’n klappie toe sy buite is.

Met ’n ompad loop sy na die houthok toe. Ou Shorty het ’n snaakse lyf en ’n snaakse gesig. Sy is skrikkerig om naby hom te kom, maar sy kan nie vir die tannie sê sy wil nie gaan nie. By die houthok gaan staan sy ’n hele ent weg van waar die klein swart mannetjie met die byl sit. Hy kap die doringboomhout dat die splinters spat.

Haar ma sê die swart mense haat die wittes.

“Jy moet binnetoe gaan,” roep sy. “Die miesies sê jy moet jou brood kom haal.”

Hy spring op. Sy skrik vir die swart bene en arms skielik hier naby haar. Haar bene is lam, maar sy probeer vooruit hardloop. Sy voel hoe hy ál nader aan haar kom; die byl is nog in sy hand . . .

Sy gryp na die agterdeur, maar sy kan hom nie oopkry nie – *Tannie!* skree sy.

Die tannie maak die deur oop en laat haar inkom. Sy druk haar teen haar voorskoot vas.

“Ag, toemaar, toemaar, jong, hy sal niks maak nie, Katrien, hy het maar net gekom omdat jy gaan roep het! Hy kan nie eens behoorlik loop nie, sien jy nie hoe gebreklik is sy bene nie?

“Kom, ek gee vir jou suikerwater.”

Ou Shorty kyk na haar van waar die tannie sy blikbeker met koffie vir hom aangee, en twee groot snye brood met konfyt daarby. Hy skud sy kop.

“Nonnetjie tog, ai . . .”

Haar hart doef-doen binnekant, en haar mond wil nie sluk nie.

Toe sy terugloop huis toe begin die druppels rondom haar val. Groot, swaar druppels wat onderstebo sambreeltjies in die stof maak en wat die grond laat ruik na haar pa se groentetuin. Sy onthou wat hy vir haar en Oubie gesê het: “Enige mens is goed, of enige mens is sleg; dis nie ’n mens se vel wat jou bymekaarhou nie. En kyk maar, enige mens se bloed is rooi.”

Sy en hy en Oubie het die vorige Sondagoggend ná kerk in die voorhuis gestaan; in die pad voor die huis het twee van haar pa se werksters geloop. Uit die kombuis het haar ma gehoor wat hy vir haar en Oubie gesê het, en deur die deur gepraat: “Japie, het jy nou nog nie jou les geleer nie? Dink jy nou regtig daai kaffer sou jónu destyds gespaar het . . .”

“Los dit, Kinnie,” het haar pa gesê. “Dis goed wat verby is.”

Hy het hard op sy pyp gebyt en hy het sy kop weggedraai van hulle af.

Haar ma het die deur van die kombuis toegegooi sodat die houtmuur skud. In die voorhuis kon hulle haar nog hoor: “Dis wat jy nou sê, maar snags praat jy in jou slaap!”

Die muskiete het haar die vorige nag op haar bo-arms gebyt. Sy krap met haar vingernaels weerskante van die bulte verby. Soet bloed, het haar pa geterg; hulle soek mense wat rooi koeldrank vir bloed het.

Sy wens Dawid kon hier wees, nie aan die ander kant van 'n telefoondraad nie. En sy wens hulle het mekaar beter geken. Hy praat van die mense wat saam met hulle gebly het, oom Swannie, die Smuts – maar sou hy onthou hoe hewig haar ma teen die Gouwse was, en hoekom?

Die voorval met ou Shorty het weggeraak in haar geheue. Eers noudat Oubie van sekere goed vertel, begin dit terugkom, begin sy verstaan van haar vrees daardie middag by tannie Swannie. Begin die flardes oor die Poqo's wat sy by Irene Human gehoor het, haar pa se reaksie dié nag, haar ma se hatigheid en trots, soos ystervylsels na die magneet van haar geheue swerm.

By die Gouwse langsaan is die jaart vol bottels en stukke masjinerie en ou motorbande wat rondlê. En die antie dra haar slippers buitekant as sy in die jaart rondloop.

Haar ma sê hulle bly op 'n erf; sy raas as hulle van 'antie' praat. Sy dra net soggens pantoffels wanneer sy opstaan om koffie te maak. Daarna trek sy netjiese klere aan, en dienlike skoene met effense hakke – selfs al werk sy in die huis.

Riaan Gouws, wat volgende jaar saam met haar in sub A sal wees, is altyd die ene moedswilligheid, maar môre is haar verjaardag en hy weet dit. Hy het haar, toe sy van tannie Swannie af gekom het, by die tuinhekkie geroep en gesê hy het al vir haar 'n present, sy moet vanmiddag buitentoe kom, dan sal hy dit vir haar gee.

Sy kan nie wag dat die tyd omgaan nie. Toe sy haar hoed opgesit het om buitentoe te gaan, is hy nog nie daar nie. Naby die doringboom gaan sit sy, daar waar die modder sulke opkrulstukke maak ná die vorige nag se reën.

Versigtig haal sy die stukke uit die grond, wikkel dit los; sy maak vir haar 'n padskraper soos die een waarmee Pappa werk. Een met 'n groot lem.

Plat op die grond sit sy. Haar rok en broekie is van dieselfde materiaal, bruin-en-geel bont. Materiaal wat Mamma by haar ouma gekry het laas vakansie toe hulle almal op die plaas was. Lelike, lelike materiaal, nes die kleur van die gordyne waar haar oupa sit en wag vir sy middagkoffie.

Die broekrek knyp in haar bobeen en in haar lies.

Sy probeer die droë stukke modder loswikkel en optel sonder dat hulle breek. Die kleiner stukkies wat loskom, vat sy om die stuurwiel en die sitplek te maak. Tussenin druk sy haar vinger in die grond en lek dit af. Sy kyk na die agterdeur; die grond smaak lekker, na reëndruppels en wortels.

Lenie kom van die agterdeur se kant af aangewaggel op haar kort vet beentjies. Sy het 'n pienk-en-blou geruite rokkie aan wat haar ma gemaak het. Haar wangetjies is net so pienk soos die kappie met die strik op haar kop. Sy kom ál vinniger nader toe sy haar sussie sien: "Katrien! Katrien!" Plaks! gaan sit sy op die grader waarmee sy so lank gesukkel het. Die lem wat sy van die mooi groot stuk modder gemaak het, is tot niet.

Sy spring op. "Speel jý dan maar!"

Die babadogtertjie huil toe sy wegloop, maar sy maak of sy haar nie hoor nie.

Op die swaai wat haar pa langs die motorhuis gemaak het, gaan sy sit. Dis Lenie se skuld dat haar ma altyd kwaad is vir háár – as sy hoor hoe haar ma se stem vir Lenie aan die slaap sing wanneer sy haar sit en wieg, voel dit of die pampoensnymes in die binnekant 'n stuk van haar maag uitsny.

Toe fluit Riaan. Saggies, tussen sy tande deur. Agter die klomp motorbande in hulle jaart staan hy met sy sproetgesig. Met sy een hand wys hy vir haar sy moet kom; agter sy rug hou hy iets in die ander hand vas.

Sy spring af van die swaai, sommer so in die ry, en sy val op haar knie. Dis nerfaf; die bloed maak druppeltjies tussen die stof en die vel, maar sy vee die grondjies weg, spoeg in haar hand en smeer dit aan haar kniekop. Boeresalf, sê haar pa.

Sy hou vir Riaan dop, maar sy kyk ook of haar ma haar nie sien daar waar sy op die stoep sit en brei nie.

Agterom die watertenk loop sy. Saggies, versigtig om nie iets raak te trap wat kan raas nie. Riaan kom van die ander kant van die draad af aan totdat sy so drie tree daarvandaan is.

Toe smyt hy 'n klip so groot soos 'n skilpad oor die draad dat dit amper op haar tone val. "Daar's jou verjaardagpresent, ou meisiekind!"

Sy spring op sodat die ding haar nie moet raakval nie, en sy wil na hom roep, maar onthou van haar ma op die stoep. Sy vat die ding in haar twee hande en gooi dit met 'n harde hou terug in die Gouwse se erf. Hy moenie dink hy kan hom kom snaaks hou met haar nie. Wag net tot sy vir haar pa vertel!

Hy hardloop langsaan by hulle huis in, roep na sy ma en sy hoor hoe hy sê sy het hom met 'n klip gegooi. Liegbekliegbek Riaan Gouws. Sy weet die tannie sal hom tog nie glo nie – hulle is mos g'n sulke mense nie.

Maar haar pa en oom Gouws is skaars by die huis, toe kom die tannie by die voorhekkie in. Sy wag nie eens tot iemand die deur oopmaak nie, sy druk dit sommer met haar hand oop.

Toe begin sy skel. Nare, vieslike woorde skree sy op haar ma.

"Jou onbeskofte wit vrou! Jy dink mos ander mense se kinders is vuilgoed – maar jy beter vir jou eie maniere leer. Wag jy maar, net vanaand gaan ek nog polisie toe, my man se broer is nie verniet . . ."

"Dis nie waar nie, Mamma!"

Sy staan langs die besem in die hoek. Haar ma kan nie, sal nie dit glo nie, haar ma ken haar mos.

"Regtig, Mamma, dit is nie soos dit gebeur het nie!"

Die tannie storm by die huis uit dat die pante van haar rok om haar vet lyf flap. Halfpad na die voorhekkie glip haar pantoffel uit en sy moet buk om dit op te tel. Sy draai om, beduie weer met haar hand terug na die huis.

“Dis nie die laaste wat julle hiervan gehoor het nie – bleddie haai sosaaïetie!”

Haar pa vryf oor haar ma se hare. “Ag, Kinnie, steur jou nie aan die vrou nie, almal weet tog sy is nie reg wys nie. En Katrien sal 'n rede gehad het, ek glo van die hele ou storie niks nie!”

Maar haar ma hou aan met huil. “Ek probeer so hard, Japie, die Here hoor my – hoe moet ek dit met so 'n kind uithou? Jy moet my help, ek kan nie alleen . . .”

“Kom, Katrien,” sê haar pa. Hy hou nie haar hand vas nie en hy tel haar nie op nie: hy laat haar voor om uitloop.

In haar kamer maak hy sy broek se belt los en haal dit af. Hy kyk op na waar die lampkap hang. Dan lig hy die belt hoog in die lug op terwyl sy haar twee hande se binnekante boontoe hou. Één hou slaan hy. Hård. Dit voel soos die keer toe die soldeerwater op haar been uitgeval het. Sy byt op haar tande om nie weer te skree toe hy die belt nog 'n keer oplik nie.

Maar hy laat die belt net so, bo in die lug, los. Dit val op die vloer dat die gespe kap. Hy gaan sit op die bed; trek haar op sy skoot. “Ai Katrien, ai my ou withaartjies . . .”

Die son is warm, die lig maak rooi kolle voor haar oë toe sy die telefoon uiteindelik neersit. Dit alles ja, dit kan sy onthou. Maar die ander ding, dít wat Oubie se stem laat klink soos groot stukke klip wat bo van die Penhoekpas uitmekaarval onder op die teer, daarvan het sy niks onthou nie.

Die dag van die verjaardag toe sy ses geword het, is 'n spieël sonder die blink waarin 'n mens weerkaats word. 'n Prent, 'n *iets*, wat omraam word deur die tyd, maar sonder 'n inhoud aan die binnekant.

Saterdag is dorptoegaan-dag. Maar ná die vorige dag se ding met tannie Gouws van langsaan wil haar ma nie gaan nie.

“Kom ons vergeet nou van die ou besigheid van langsaan,” sê haar pa. “Dis rêrig nie die moeite werd om jou daaroor te ontstel nie, Kinnie, almal weet die vrou praat deur haar nek. Jy is die beste vrou wat ek ooit kon kry.”

Haar pa maak die deur aan die linkerkant vir haar ma oop, help haar dat sy en Lenie kan inklim. Toe maak hy die deur agter vir háár ook oop; hy vou haar een hand oop; vryf oor die rooi riffies van die vorige aand se slaanplek voor hy omloop om agter die stuur in te klim. Haar pa se oë lyk soos Liewe Jesus s’n toe met die breipenne daarin gesteek is.

Ander kere, lankal terug, het hulle altyd na oom Noel se winkel toe gegaan. Dan was die swart mense daar met hulle bont komberse. Maar haar ma raak ál banger vir die swartes. In die laaste tyd ry hulle net na Chemaly en na Bergers.

Vandag sit sy net voor haar en uitkyk; haar pa moet self die brood en kerrievis wat hulle op Saterdag eet, by Chemaly gaan koop.

Terug by die huis gaan haar ma dadelik weer kamer toe. Die gordyne is nog altyd toegetrek. Sy en Oubie sit in die kombuis, Lenie sit in die stootwaentjie by hulle. Haar pa deel die kerrievis in vier stukkies en skep dit in hulle borde. Vir Lenie gee hy ’n piesang wat hy deurgebreek het en ’n bietjie van die pap wat hy met melk aanmaak. Toe gee hy haar bottel en laat haar op die vloer op ’n kombersie lê.

Heelpad van die dorp af het haar ma met ’n sakdoek voor haar oë gesit. Nou is sy weer agter die toe deur, en sy wil nie die vis en die brood wat haar pa vir haar neem, eet nie.

Uit die kombuis hoor hulle hoe hy probeer om die knip oop te draai, maar die deur is van die binnekant af gesluit.

Hy bly staan voor die kamerdeur. “Asseblief nou, Kinnie – ek het jou kos op ’n skinkbord gesit en tee gemaak. Maak nou oop!”

Sy en Oubie kan hoor hoe haar ma huil en praat, maar hulle kan nie hoor wat sy sê nie. Dis ’n soort huil wat sy nog nie gehoor het nie. ’n Huil wat haar

laat weet dit is alles haar skuld oor die klip wat sy teruggegooi het in Riaan-hulle se erf.

Met die skerp kant van die mes in sy hand wys Oubie vir haar: *Jy wou mos!*

Die kerrievis wat op haar bord lê, begin vir haar ál groter lyk, dit lyk of hy 'n kop en 'n stert kry soos Jona se walvis, en 'n bek wat ál nader aan haar kom . . .

“Onthou jy regtig nie?” het Dawid oor die telefoon gevra. “Het jy nie gehóór hoe Pappa die deur uit sy skarniere losgeskop het daardie middag nie? Lenie was 'n blote baba, maar jý? Dit was jou verjaardag! Hoe kan jy nie weet van die geweer en die byl en Mamma op die vloer daarbinne nie?”

Sy stem het verwykend geklink, asof hy haar kwalik neem dat hy al die jare alleen die herinneringe moes dra.

Hoe kon sy vir hom verduidelik dat dit waarvan hy praat, net wég is?

Van die ambulans wat haar ma kom haal het, dit waarvan Maria Smit en Oubie albei gepraat het, daar kan sy niks van onthou nie. Ook nie dat dit haar verjaardag was nie.

“Miskien,” het haar broer gesê, “noudat jy besig is om alles te probeer terugkry, val dit jou later by; kom daar êrens iets terug wat dit trigger.”

Hy het beter geklink, nie meer so ontevrede nie, sodat sy nie kon help om te vra nie: “Dink jy, Oubie, dink jy dat dit my skuld was?”

Die telefoonlyn het 'n suisende lugleegte geword. 'n Suiging wat haar wou trek na 'n plek waar sy nie wou wees nie.

“Dalk,” het hy na 'n lang tyd gesê, “dalk destyds, toe ons kinders was, het ek so iets kon dink. Maar teen dié tyd – jy weet self hoe kinders kyk. Hoe skeef, hoe ontoereikend. Hoe half. En wat is *skuld*, Katrien? Was dit Pappa se skuld dat die swarte toe dood is? Was dit Mamma se skuld dat Pappa op die ou end net nie meer kans gesien het nie?”

Sy het geskrik. “Wat bedoel jy?”

Die behoedsaamheid was terug in die klank en toon van sy woorde.

“Niks spesifiek nie. Ek probeer maar net sê dat mense ook keuses het. Dat dit te maklik is om skuld op ’n ander te pak, te projekteer. En aan die ander kant: Die lewe laai goed op ’n mens af sonder dat jy daarvoor vra. Maak dit jou dan skuldig?

“Wat jou vraag betref, nee, ek sal nie sê dit was jou skuld nie. Maar skuld is nie noodwendig ’n ding wat jy van buite kry nie – ’n mens tel dit self op, en jy loop daarmee.”

Die koffie wat sy saam met Maria by die Black Swan gedrink het, stoot die suur uit haar maag hoog en skerp in haar slukderm op. En die gesprek met Oubie, so in die warm kamer waarin die son die heel oggend skyn, het dit vererger.

Sy sal nog Gaviscon moet koop. Sebastiaan sê sy drink dit asof dit koeldrank is.

Die ding van wat jy sien en dit wat jy nie sien nie – as ’n fenomeen begin dit haar op sigself interesseer. Henry sê ’n mens onthou nie soseer die feite nie, maar wel die dinge wat ’n groot emosionele indruk op jou gemaak het. So hoe gebeur dit dat party dinge net wegraak? Dinge wat haar sekerlik moes geraak het? Maar sy het óók in ’n boek van Kayser gelees dat ’n mens net onthou wat jy wil – en dít in fyn detail.

Haar pa het op ’n keer vertel hoe die mense wat die padborde moes maak, die name dikwels verkeerd geskryf het omdat hulle nie goed gekyk het wat daar staan nie.

“Partykeer sien ’n mens verkeerd, of jy lees verkeerd. Of ander mense het vir jou die padbordjies verkeerd opgesit sodat jy dink jy het verkeerd gery, maar eintlik was jy net deurmekaar. Soos die bord waarop hulle, toe ons met daardie stuk pad klaar was, *Catchcart* geskryf het, en toe dit by ons, by die seksie uitkom, toe sien ons Cathcart lyk nou só. Ons moes dit terugstuur en heeltemal laat oordoen.”

Ma-Kinnie het nie daarin geglo dat 'n mens iets moet 'oordoen' nie. Jy het een kans, en as jy dié verbrou, dan is dit verby. Dis miskien hoekom sy nog by Sebastiaan is – 'n mens bly immers by wat jy gekies het.

Daarom ook dat sy nie haar passie, om te skilder, wil en kan uitleef nie. Noudat sy by Millie tuisgaan, sien hoe sy skep met haar hande, haar gedagtes, met kleur, begin die drang weer ál sterker word. Begin dink sy aan die leë doeke wat seker al drie jaar lank in die kas by die huis staan.

Maar sy is opgelei as 'n onderwyseres, en al het sy bedank, is dit die graad en die diploma wat voor haar inskuif as sy die kwas wil optel. *Dít is waarvoor jy geleer het, dít is waarvoor ons betaal het.* Haar ma se teleurgestelde reaksie kom vanself in haar kop. Dis asof sy die dialoog uit 'n vorige lewe ken. En hoeveel keer het sy haar ma nie teleurgestel nie. Veral toe sy nie meer medies wou gaan studeer nie – nadat sy grootgeword het met die gedagte dat dit die paadjie is wat vir haar uitgestippel is.

Tog het almal altyd geweet hoe graag sy teken, hoe geïnteresseerd sy in skilders is. So pas weer het Oubie, toe hy hoor sy is op Queenstown, gesê sy moet onthou om na die skulpiesgalery te gaan kyk, dit sal haar interesseer. Êrens moet hulle liefde vir kuns vandaan kom, want ook hy is altyd op die uitkyk na nuwe vorms, na maniere om beelde te maak, om 'n gedagte gestalte te gee. En Lenie het beslis tekentalent; sy sou 'n kinderboek-illustreerder kon wees as sy haar daarop wou toelê. Haar ma se gene? Haar pa s'n?

Al wat sy onthou, is dat haar pa dikwels, sommer so op die agterkant van sy notaboek van die werk, 'n perd geteken het. Eers die kop, die oë, die bek, en dan verder af, die nek en die rug. Die sierlike bene met die pote wat fyntjies onder eindig. Die maanhare wat uiteindelik alles afrond, die beweging gee, sodat die perd begin galop . . .

Sy kry Millie in haar ateljee, besig om klas te gee vir twee swart vroue met bont kleredrag.

“Ek is jammer, ek weet ek pla nou, maar weet jy iets van 'n skulpiesmuseum? My broer sê dis iets wat ek moet . . .”

Millie trek 'n paar laaste hale oor die doek voor haar en sit die kwas in die botteltjie met terpentyn. "Glad nie, jy pla nie. Ja, ek het vergeet, ek moes jou eintlik gesê het. Ruth Lock, dit is haar versameling, en jy moet beslis gaan kyk. Dit is – wel, gaan kyk en oordeel self – maar in elk geval iets om nie te mis nie. Sy is lankal oorlede, maar daar is iemand wat dit in stand hou."

Dit is dieselfde pad wat kamp se kant toe loop wat sy moet neem om daar uit te kom, maar voor die brug moet sy links draai, Westbourne toe. Op 'n manier sal daardie naam vir haar nou altyd met 'n baba in 'n swart sak verband hou.

Westbourne, Welgebore. Aan die kant van die afgaan van die son en nie by die breek van die dag nie.

Sy kry die huis maklik. Dit lyk na 'n woonhuis wat net vanweë die vreemde voorwerpe buite in die tuin en die mosaïek van skulpe teen die buitemure anders daar uitsien as 'n gewone huis.

Die deurmekaarhaarvrou wat die deur oopmaak, vergesel haar tree vir tree. "Alles, haar hele lewe, het Ruth aan die Here gewy, hierdie skilderye en prente wat sy gemaak het, dit is alles in sy diens gewees."

Die vrou ruik na kool. Die asem en reuk hier by haar skouer en in haar nek irriteer haar verskriklik. As daar een sintuig van haar is wat opgeskerp is bo enige ander, is dit reuk. Reuke is herinnering, het Henry gesê toe hulle daardie eerste dag in sy spreekkamer gepraat het.

"Kyk hier," die vrou hou aan praat hier by haar oor, "dit is nou wat sy haar *Dainty Best* genoem het – en wáár moes sy nou die regte skulpe vir dié fyn skildery uitkrap? Sy het mos met die Here sommer direk gepraat, asof hy daar by haar gesit het wanneer sy die skulpe aanmekaargom en op die houtborde plak.

"En glo dit of nie, twee weke daarna toe kom die skulpe by haar aan. Pienkerig. Almal deur die Here self gestuur."

Dis asof sy by 'n charismatiese kerk ingeloop het.

Dalk is dit sý wat verkeerd is. Maar geen mens, geen kerk gaan haar ooit oortuig dat God so werk nie. As Hy 'n hand het, êrens, dan gebruik hy dit

seker om die padborde so te draai dat sy nie te ver van die spoor af ry nie, maar so simplisties kan sy nie glo dat hy haar direk op die regte pad gaan lei nie.

Eerder wonder sy of iemand – Ma-Kinnie? – nie partykeer aspris die padpredikante vir haar in die verkeerde rigting gedraai het nie. Of is dit soos haar pa gesê het dat 'n mens soms net verkeerd léés?

Dit was 'n Vrydag, amper die einde van haar sub A-jaar, dat sy die bril gekry het. Hulle het die naweek vir tannie Sarie en oom James gaan kuier in Oos-Londen, en die Saterdag het hulle uitgery na 'n oop stuk veld om piekniek te hou. Dit was net voor hulle Steynsburg toe sou trek.

Die bokant van haar ore was ongelyk en dit het gemaak dat die bril nie lekker kon pas nie; dat dit as sy in die spieël kyk, skeef op haar oë gesit het. Teen die kante van die glase, by die buitehoeke van haar oë, was daar uitstaan-skoenlappervlerkies in oranje en bruin. In haar ma se handsak het die vaal dosie wat deur die pos gekom het gelê, met binne-in die sagte geel lappie om die glase mee skoon te vryf.

Haar pa en oom James het 'n ent weg op 'n stomp gesit en praat en pyp rook.

Sy het op tannie Sarie se rooi geruite kombes gesit en gehelp om die toebroodjies en gekookte eiers en wors uit te pak op die borde. Die grond en die kombes het op en af beweeg soos sy dit deur die nuwe bril gesien het. Die een glas was dik; bedoel vir die lui-oog wat amper niks kon sien nie.

Sy was een van die kinders wat uitgeroep is toe die skool dokter gekom het. Die meeste van die kampkinders moes in die kamertjie gaan wag dat hy kon sien of hulle reg hoor, goed sien en nie siektes het nie. Van die ouer kinders het gelag oor nog goed wat hy gedoen het, maar hulle wou nie sê wat dit was nie.

Die kaart wat voor teen die muur was, was maklik om te lees. Dit was almal hoofletter-E's; sy het ook 'n groot E van karton gekry wat sy moes draai

om te wys hoe lyk die E waarna die dokter voor op die bord met die liniaal wys. Met haar linkeroog het sy almal gesien, presies soos hulle was.

Maar toe hy haar linkeroog toemaak en sy net met die regterkantste een moes lees, was alles dof. Net die heel boonste groot E kon sy uitmaak.

Dieselfde dag nog het die juffrou haar voor in die klas laat sit, daar waar al die stout kinders gesit het. Dit was nie regverdig nie, want as sy al twee oë oopgemaak het, kon sy alles sien. En sy was bang oor wat haar ma sou sê omdat sy nou 'n slegte oog het.

Maar haar ma was nie kwaad nie. Sy het die brief wat die skooldokter geskryf het, gelees en gesê sy gaan met die bril soos 'n slim kind lyk; eendag gaan sy net so ver kom soos die dokter self.

Haar ma het vir tannie Sarie vertel hoe goed haar kinders in die skool leer, en dat sy nou sommer nog beter . . . Sy het opgestaan, geloop na waar Oubie teen die rivier gesit het. Hy het twee paddas in 'n lemoensakkie gehad. Hulle het gespartel dat sy die wit binnekante van hulle beentjies kon sien; sy het tegelyk gegril en jammer gevoel.

Oubie het gelag.

“Jy is 'n regte ou sissie! En jy lyk ook soos 'n padda met *goggles* op as jy so op en af trap!”

Sy het weggehardloop, nader na waar haar pa-hulle gesit het. Met haar hand het sy oor die groen blare wat so koel en sag gelyk het, gevee.

Toe staan die vuurvlammetjies op haar. Bo-op haar arms, en binne in, dieper as haar vel. Daar het bulte op haar hande en arms uitgeslaan; deur die dik glas van die bril het die brandnetels se steekplekke hoër as miershope gegroei.

Sy wou huil van die seer, maar skielik het oom James sy draadloos kliphard gedraai. Sy het in haar spore bly staan met die brand in haar lyf.

Die man aan die ander kant het gepraat oor die begrafnis van dokter Verwoerd. Sy stem was swaar, donker. Daar was lang stukke stilte tussen sy sinne. Hy het so goed vertel hoe die swart lykswa in die pad af kom en hoe die

vlae waai dat 'n mens dit kon sien. Honderde en honderde mense het langs die pad gestaan en huil.

Doktor Verwoerd was hulle eerste minister, het haar juffrou gesê. En nou was hy dood. Sy het nie regtig geweet wat 'n eerste minister was nie, maar die man oor die radio se stem het haar bang gemaak.

Haar pa en oom James het begin praat. Oom James het kwaad geklink.

“Jy sal sien, Japie, uiteindelik sal die Spoorweë en die Paaie ook swart word. Die kaffers sal alles oorvat. Wat sal op die ou end van ons word? Verwoerd het ten minste gesorg vir sy eie mense!”

Haar pa het iets teruggesê, maar sy kon nie hoor wat dit was nie. Sy het net gesien hoe snaaks kyk oom James na hom. “Wragtag, ek sal jou nooit verstaan nie, Japie, ons het tog saam grootgeword! Hoe kan jy nog simpatie . . . en dit ná daardie ding – jy kon dood gewees het, broer!”

Haar ma het ook na haar pa gekyk. Toe het sy na tannie Sarie gedraai. Maar haar stem was dun en hard sodat sy dit waar sy naby haar pa-hulle gestaan het, deur al twee haar ore voel sny het.

“Die Vader weet, Sarie, as hy maar vir my soveel oorgehad het!”

Sy hou by die kerk stil. Dis negeuur. Sy het nie vir Millie of haar man gesien toe sy besluit het sy gaan deurry Steynsburg toe nie. In die eetkamer het 'n briefie gelê om te sê hulle is na 'n kunsuitstalling in Oos-Londen en Beauty, haar regterhand, sal ontbyt maak; sy moet net die klokkie lui.

Dit pas haar; hoe minder mense om uit te vra, hoe beter. Haar antwoorde raak minder in plaas van meer. As dit is soos Dawid sê, is daar veel meer dinge wat sy nog moet naloop, maar hier waar sy op die vooraand van die winter in Queenstown sit, wil sy wêg; wil sy eintlik nie meer weet nie. Maar sy het die gevoel dat sy, soos die tuinman van die Persiese edelman by Esfahan, ingehaal gaan word. Al vlug sy ook waarnatoe.

Die skriba sluit die ysterhek vir haar oop toe sy die interkom se bieper druk. "Ons kan nie te versigtig wees deesdae nie, selfs by die kerk," sê sy toe sy haar inlaat.

"Kan ek die binnekant van die kerk sien, asseblief?"

Sy sluit vir haar oop, beduie met haar hand vir haar om voor te loop, verby die konsistorie en 'n vertrek waar klein stoeltjies en twee draagbare slaapbedjies vir babas staan.

Die vrou se skoene klik agter haar teen die houtvloer. 'n Matrone wat alles onder oë hou.

Sy sou liever alleen 'n rukkie in die kerk wou deurbring. Sommer sit en dink, kyk of daar iets terugkom van lank gelede. Maar skynbaar dink die skriba die vrou met die Kaapse registrasienommer kom die kerk vandaliseer. Of dat sy 'n pistool by haar het. 'n Bom dalk. Nadat Irene vertel het van die Poqo's, het sy dit op die internet gaan naslaan – dis hulle, Aplā soos hulle later bekend gestaan het, wat in die neëntigs die St. James-kerk in die Kaap binnegeval en 'n klomp mense koelbloedig doodgeskiet het.

Die kerk is kleiner as wat sy kan onthou. En die preekstoel is weg.

"Om dit meer gebruikersvriendelik te maak," sê die skriba toe sy sien hoe sy daarna staan en kyk.

“Maar waar het u nou eintlik gewoon toe u as kind op Queenstown was?”

“My pa het by die Nasionale Paaie-departement gewerk. Ons het oorkant die brug gebly – naby Bowkers Park.”

“O. Ek sien.”

Verbeel sy haar of klink die stem anders as sopas – die uiters beleefde toon waarmee jy mense aanspreek wat jy eintlik benede jou ag.

Dit het sy vergeet. Of nee, dit is een van daardie ver weggebêre dinge wat nou, hier in die allerheiligdom van die NG Moederkerk van Queenstown, ná al die jare weer uitdop. ’n Rosyntjie wat déúr die gis van die gemmerbier boontoe hardloop. By die prop uitskiet.

Die dominee het amen gesê. In die banke draai die mense dwars om uit te skuif en in die paadjie te kom. Uit die middelblok skuif ’n tannie met ’n wye, pers rok reg teenaan haar ma vas. Sy sien hoe sy omkyk. Hoe daar iets gebeur.

Haar ma sit haar handskoen-hand oor haar mond en druk verby haar pa, loop vinnig tussen die ander mense in die gangetjie by die kerk uit. Af by die baie trappies.

By die motor haal hy haar in, sluit die deur oop sodat sy kan gaan sit. Haar ma is witter as haar pa se oorpak as dit op die bleik in die son lê.

Sy hardloop agterna.

“Dis Sondagskool,” sê haar pa, “jy en Oubie moet nog Sondagskool toe gaan.

Maar sy klim in die kar. Haar binnekant is vol goggas wat oor mekaar kruip.

Aan die ander kant klim Oubie ook in.

By tannie Swannie se huis hou haar pa stil. Hy klim uit, los sy deur somer van knip af en gaan haal vir Lenie wat daar gebly het terwyl hulle in die kerk was.

“Speel julle maar buite, ek gaan ’n rukkie by Mamma sit,” sê hy toe hy die kar in die garage trek. “As sy beter voel, dan kan ons eet. Die kos wat sy vanoggend gekook het, staan klaar in die oond.”

Sy loop agter Oubie aan. Hy wys met sy hand sy moet weggaan, maar sy gaan sit buite langs hom onder die kamervenster. Die venster is toe, maar hulle kan hoor as hulle hul ore teen die hardboard druk.

Sy sien hoe lyk die winkel waarvan haar ma vertel; hoe lyk die tannie met die pers rok wat in die kerk was. Sy ruik haar reukwater.

Haar ma staan voor die ry met die baie rokke op hangers. In die rakkies langsaan lê truitjies en bloesies opgevou en voor, onder die glas van die toonbankkassie, is borsspelde en oorbelle.

Voor een van die spieëls staan sy; sy hou ’n rok met swart en blou blomme voor haar lyf vas. Die winkelvrou bring nog meer rokke – bont rokke en rokke met groot knope voor, rokke met omboorseltjies en opnaaisels.

Maar die een wat haar ma vashou, is die mooiste van almal. Die blou rok met die blomme op die uitskopromp.

Sy kan sien hoe mooi lyk haar ma, hoe steek haar swart hare af teen die blou.

“Hoeveel kos die rok, Mevrouw?”

Sy hoor hoe haar ma sê dat dit nog van die geld is wat sy so lank opgespaar het. “En toe het jy gesê ek moet vir my iets daarvan koop, onthou jy, Japie . . .”

Die vrou van die pers kerkrok dans omtrent rondom haar ma.

“O, dit pas u perfek, Mevrouw, u het net die regte figuur vir so ’n styl.”

Haar ma tel haar handsak op om haar beursie met die spaargeld uit te haal. Die vrou keer: “Nee! Wag eers, neem dit eers op sig. Enige tyd – gaan pas dit eers aan vir u man.”

Sy haal ’n kartondoos van die rak af om die rok te begin inpak; vou die wye romp versigtig inmekaar, en die lyfie bo-oor. Uit die laai haal sy dun, deurskynende papier om oor die rok te sit voor sy die deksel opsit.

“En wat is die adres?”

Haar stem is vriendelik en sag. Sy haal 'n boekie uit om die naam en adres in op te skryf.

“O? Nasionale Paaie?”

Haar wenkbroue trek bo na mekaar toe en daar kom twee plooitjies in die vel tussen haar oë. Haar stem raak hoog aan die einde van die sin.

“En die stráátnaam? Die nommertjie van die huis?”

Die winkeltannie verstaan nie dat daar nie so iets is soos 'n straatnaam nie.

“Waar is die buurt eintlik?”

Deur die hardboard klink dit of haar ma niks meer asem het nie.

“Kaal het ek daar gestaan, Japie, kaal . . .”

Die vrou van die winkel se mond is 'n harde blink skêr wat haar ma se eie klere van haar lyf afknip, wat haar onderrok en haar kouse en broekie in repies van haar afsny. Op die vloer van die winkelmat lê haar ma se dorptoegaan-rok in snippers om haar voete.

“Ag, dit spyt my werklik, Mevrou. In daardie geval kan ons nou nie die rok op sig laat uitgaan nie, dit net neffens te ver uit die dorp . . .”

Sy lig die rok uit uit die kartondoos. “Het u wel genoeg geld by u?”

Haar ma skud net haar kop, sy kan nie praat nie. Sy knyp die handsak met spaargeld onder haar arm vas.

Die winkelvrou hang die swart-en-blou prinsesrok terug oor die hanger; vier, vyf keer vee sy met haar vingers vol ringe daaroor.

“Dit het gelyk of sy dit skoon wil vee, Japie. Asof my hande wat daaraan gevat het, dit vuilgemaak het!”

Die skriba druk die hek agter haar toe sodat dit 'n finale klikgeluid maak toe sy aan die ander kant van die heining met die skerp ysterpunte staan.

In die breë pad wat van bo dwars afloop na die middel van die dorp kom 'n grys Sani aangery en sy sien hom nie raak voordat sy byna voor hom inloop nie.

Toe sy in die kar sit, druk sy die sluitknoppie. Sy steek haar hand in die handsak, voel na die reghoekige vorm. Sy druk die 2 op die toetsbordjie.

Snelbel – vir Sebastiaan.

Dit duur lank voor hy antwoord. Hy klink uitasem asof hy gehardloop het.

“Ja?”

Kortaf. Nie die ontvanklike oor wat sy op hierdie oomblik so nodig het nie.

“Pla ek? Is jy besig?”

“Ek was by die beeste, toe hoor ek die foon in die bakkie lui. Is daar fout?”

“Nee . . .”

“Nou – Katrien, hoekom, ek bedoel, is daar iets . . .?”

Sy weet nie hoe om vir hom te vertel van die dag toe die winkelvrou haar ma se mensheid so van haar lyf afgeruk het nie. Maar sy probeer. Hortend. Met stiltes wat tussenin val en waarin sy die geloei van die beeste aan die ander kant van die foon kan hoor.

“Verstaan jy?” vra sy toe sy nie meer verder kan nie.

“Wat ék weet, is dat jy moet huis toe kom, Katrien. Dis gevaarlik waar jy is.”

Sy druk die foon dood; antwoord nie toe dit net daarna weer lui nie. Wat sy soek, sal sy nooit by Sebastiaan kan vind nie. Sy hoor Oubie se stem: *En is dit sý skuld?*

Die pad Molteno toe loop tussen twee swart nedersettings deur, Lesseyton en Zola, waar swart kindertjies met emmers loop om water te gaan haal. Die son blink op hulle gesiggies.

Aan die regterkant sit Hangklip. Die koppie waarna haar eerste skool genoem is. *Wees Sterk*, het die leuse onder die geborduurde prentjie op haar skoolbaadjie se wapen gesê.

Bo-oor die Jordaanrivier ry sy. 'n Rivier soos daardie een waardeur die Israeliete droogvoets getrek het met die ark in hulle midde. *En Josua het vir die Israeliete gesê . . . Hieraan sal julle weet dat die lewende God tussen julle is en dat Hy die Kanaäniete, Hetiete, Hewiete, Feresiete, Girgasiëte, Amoriëte en Jebusiëte sekerlik sal verdryf om vir julle plek te maak . . .*

Sy het lankal opgehou glo dat God die Hetiete en die Amoriëte om 'n mens verdryf. En meer as dit: Sy weet nou hulle sit binne-in 'n mens eerder as dat hulle jou uit die ooste of die weste aanval.

Vandat sy met Oubie gepraat het, begin die onrus oor Ma-Kinnie dwingender word. Hoe weet sy of sy nie die dreigement van daardie lankgelede tyd reeds uitgevoer het nie?

Dis haar ma wat haar pa gedwing het om van Queenstown af weg te gaan, so het Oubie gesê. Omdat hy die ding met oom Noel en die Poqo's nie kon verwerk nie. Maar toe sy nog wou uitvra, het hy oor die skulptuur begin praat.

By Sterkstroom hou sy 'n oomblik stil, kyk na die riete wat die rivier oorwoeker. Sy draai die motor se ruit af. Die wind wat waai laat die blare van die populiere grond toe dwarrel. Die riete suis. *Die koning het donkie-ore, nie hare . . .*

Toe sy die motor weer aanskakel, is sy deur die dorp voordat sy daar eintlik iets van kan sien. 'n Paar vierkantige steenhuise weerskante van die pad is eintlik al wat daar is; 'n kafee met *Coca-Cola* teen die symuur gevef, 'n ou man wat plat op die stoep sit met sy kiere langs hom.

Onverwags styg die landskap. In die Boesmanspas kry sy elke paar kilometer padwerkers wat besig is om stukkie teerpad te herstel met latex-teer en die bidem-lappe wat daaroor gelê word. Sy ry stadig sodat sy kan afkyk op die stuk aarde wat sy agterlaat. Sy verbeel haar die wind waai sterker; die riete ver onder haar sing harder.

Meteens kry sy dit raakgevat met haar tong – die ding wat vanaf gister êrens bly en blý pla het soos 'n stukkie koringkorrel wat in jou tand vassit.

Oubie. Wat hy gister gesê het oor Ruth Lock en die skulpiesmuseum. Nie die feit van die bestaan van die skulpturalery nie, maar dít hy dit weet beteken dat ook hy besig is met 'n speurtog, 'n terugtog. Hoe anders sal hy weet van die bykans onbekende galerytjie op Queenstown?

En waarom is 'n suksesvolle prokureur in sy vyftigs besig om 'n meestersgraad in kliniese sielkunde by Unisa te doen? Die episode waarvan hy gister vertel het en waarvan sy nog steeds nie 'n persoonlike herinnering kan vasvat nie, moes 'n indruk op hom gemaak het wat hom waarskynlik steeds snags in koue sweet laat wakker skrik.

Die afstand tussen Queenstown en Steynsburg is weliswaar nie groot nie, maar sy is nogtans gouer in die dorp met sy een of twee teerstrate as wat sy verwag het. Sy sit 'n CD van Yannis Markopoulos in die gleuf toe sy die dorp binnery. *H  rd. Hyperion. God van die lig.* Dit het dieselfde gevoelswaarde as die Oorwinningslied wat die kerkkoor met Kersuitvoerings sing.

Nie dat sy in enige opsig nog iets gewen of oorwin het nie. Maar sy het dit nodig, hierdie grootse, jubelende klanke wat haar kan oplig, wat haar moet help om te bl  y kyk na die lig. Die vuurkolom wat in die nag voor haar moet uittrek. Selfs in haar drome.

In haar geheue lê die skool links; die kamp net daaragter. Die pad soontoe, verby die Gereformeerde kerk en die stadsaal, is rou, rooigrond. Aan die linkerkant staan 'n blouselblou huis. *Hier is rus*, verkondig die naambordjie teen die muur.

Die skool staan inderdaad waar sy gedink het dit moet wees, maar sy ry rondom; daar sal later tyd wees om daarheen te gaan. As sy wil. Want die een mens wat sy daar wil gaan soek, kan onmoontlik nog daar wees.

'n Man en vrou wat in hulle agterplaasgroentetuin werk, strek hulself regop vanuit hulle gehurkte posisie en staan haar al pratend agterna en kyk.

Aan die agterkant van die skool loop die grondstraat wat na die padkamp lei. Onder op die hoek, regs, leun 'n klompie geroeste sinkgeboue droewig teen mekaar. Vervalle. 'n Paar swart mans staan in 'n kringetjie en praat.

Sy ry verby die hoë drade. Aan die ander kant, verder van die draad, staan 'n waterkar met 'n pap wiel langs 'n groot hoop afvalyster en 'n stootskraper wat sekerlik nie meer gebruik word nie.

Verderop waar die huise gestaan het, sien sy niks, behalwe geel bome wat in rye langs die paadjies staan. Erf-afstand uitmekaar. Die huise is weg. Daar is nie een nie.

Steynsburg het 'n groot kamp gehad. Ten minste sewe rye met tien huise elk, in teenstelling met die ses huisies van Queenstown. Aan die bokant van hulle straat het Pollie wat die ysters gedra het, gebly.

By die erf op die hoek hou sy stil.

Al wat oorgebly het, is 'n bladje sement waar die afvoerwater uit die kombuis na buite moes loop. Wat hulle erf was, is toegegroeï onder die onkruid. Kakiebos en duwwels. Misbredie. Nie eens die fondament van die huis staan meer nie. Net die bome met die geel herfsblare langs die strate wat lyk of dit peerbome sou kon wees, maar hulle dra lang, bruin peule.

Sy klim uit; luister. Die windjie roer om haar skouers. Sjik-sjik, skud die saadjies in die doppe. Sjik-sjik, sjik-sjik.

Met die wegry uit Queenstown het haar ma nie gehuil soos die keer toe hulle uit Kakamas getrek het nie, en sy het nie 'n seer been gehad nie. Toe hulle op die Aliwal-pad uitry, het sy na na haar pa gekyk en iets gesê van “stof afskud . . .” en “ . . . siel kan rus”.

Haar pa het niks gesê nie, nie van goed wat hulle moet onthou en van die Hangklipkoppie of die skietbaan nie. Hy het vinnig gery, baie vinniger as gewoonlik. Oubie het op sy tande gebyt en met groot oë na haar kant toe gekyk.

Eers toe hulle by die nuwe kamp in Steynsburg kom, het haar pa omgedraai en met haar en Oubie gepraat.

“Hierdie is 'n nuutgeboude eenheid, en hiervandaan gaan ons die pad maak tussen Steynsburg en Schoombee.”

By die huis op die hoek waar hulle moet intrek, is daar twee swart mans wat help om die laaste sinkplate vir die motorhuis se dak vas te kap, en nog twee wat die kleppie-kleinhuisie agter die motorhuis se deur staanmaak.

Terwyl haar ma die middag van die handdoeke en lakens uitpak, gaan loop haar pa saam met haar en Oubie. Hy wys vir hulle hoe naby die kamp aan die skool sit – amper teenaan. Met haar bril kan sy die rooi dak en die drade om die skool mooi sien. Aan die ander kant van die skool sit die dorp en die winkels en die kerk. En die huise wat met stene gebou is, waar die regte mense bly.

“Steynsburg is waar baie mense dink Paul Kruger gebore is,” sê haar pa. “Op ’n plaas hier naby – Bulhoek. Hy was ’n belangrike man in ons land. Een middag, as alles nou eers reg is, en Mamma het die huis soos sy dit wil hê, dan sal ek julle gaan wys hoe dit daar lyk.”

Die tannie wat vir hulle koffie gebring het toe hulle daar aangekom het, het gesê haar pa moet tog later ook vir hulle gaan wys hoe lyk die Teebus- en Koffiebus-koppies na Middelburg se kant toe – soos die blikkies waarin die Voortrekkers hulle koffie en tee gebêre het.

Die juffrou by wie sy in sub B is, is lief vir haar, dit weet sy sommer dadelik. Hulle klas sit op die hoek van die skool, die heel eerste een as ’n mens by die agterhekkie inkom.

Dis warm in die klas, sy sit en speel met die potlood, haar somme is klaar. Sy werk aspris vinnig, want dan vra juffrou Hartman altyd vir haar om iets spesiaal te doen: “Neem asseblief gou vir my die boeke terug en sê maar vir die tannie by die dorp se biblioteek dat sy hierdie twee weer vir die skool moet stempel, hoor, Katrien. Dan kom jy gou weer terug.”

Dis lekker dat Juffrou haar stuur; dan kan sy loop en dink so ver as wat sy gaan. In haar lyf sit ’n seerkry vir haar ma se part. Twee weke nadat die skool begin het, het sy ál haar tande laat trek, want sy kon dit net nie meer uithou soos dit haar snags laat wakker lê nie. Nou kan sy ander kry, wat die grootmense vals tande noem.

Toe hulle by die huis gekom het twee Saterdag gelede, was daar bloed op haar klere. Haar pa het haar gehelp om in die bed te kom en vir háár gestuur om die wit enemmel-pot in die badkamer te gaan haal. Sy wou nie daaraan vat nie, maar haar ma het dit nodig gehad om die bloed wat aanmekaar nog uit haar tandvleise kom, in te spoeg.

Haar ma se mond is slap, en die bloed wat by haar lippe uitkom wanneer sy spoeg, is rooier as die karlienblomme wat die tannie aan die oorkant in 'n blik op haar stoep het. Sy gril vir die bloed, vir die spatsels teen die wit pot met die swart oor. En vir haar inmekaar mond, vir die seer wat sy voel.

Kort-kort bring haar pa vir haar ma tee en pille vir die pyn. Die hele naweek sit hy langs haar bed en vee hy oor haar arm of haar hare. "As jy nou eers gesond is," sê hy vir haar, "dan gaan koop ons vir jou daardie mooi voorhuisgoed en die mat wat jy so graag wil hê op Middelburg."

Sy en Oubie help om na Lenie te kyk en hulle maak beurte om buite te gaan speel. Maar haar ma roep haar om die pot met die bloedspeegsels te gaan uitgooi, om dit skoon uit te was sodat sy dit weer kan gebruik.

Sy sien hoe die bloed linte trek in die wit bad, en sy maak haar oë toe terwyl die water die rooi wegwas.

Die vrou by die koöperasie sê as sy blyplek soek, is die beste plek by die twee mans wat van Johannesburg af gekom het.

"Is dit nie wonderlik nie?" vra sy entoesiasties, bly om iemand van buite te sien. "Dié twee stiefbroers wat mekaar eers leer ken het in hulle dertigerjare, en dit nogal in die buiteland waar hulle mekaar toevallig raakgeloop het. En nou het hulle die gastehuis hier op Steynsburg kom oopmaak. Pragtige plek. Dierbare twee seuns . . ."

Sy probeer haar gesig sedig hou. Steynsburg sit nou wel ver van die stad, ver van 'n gay-kultuur, maar in hierdie tyd en dae kan niemand nog so naïef wees nie.

Die plek waarheen die vrou haar beduie het sit net links van waar sy die dorp binnegekom het. Dit is werklik mooi, netjies en baie modern.

Sy bespreek vir twee nagte. Voorlopig.

“Kan ek vir jou iets bring om te drink?”

Die jonger een van die twee, Willy, is klaarblyklik die kok; die ander een, Malcolm, bedryf die huis, die verblyf en die tuin.

Sy bedank. “Dis regtig nie nodig nie. Later dalk. Maar dankie.”

Al wat sy eintlik wil doen is om haar bagasie uit te haal en op die bed te gaan lê. Dis tweeuur in die middag, 'n tyd wanneer net ou mense gaan slaap, maar haar ooglede is swaar en haar lyf voel lam. In haar kop loop die rooi van die bloed uit haar ma se mond en die geel blare van die bome langs die leë erf in strepe deurmekaar.

Sjik-sjik-sjik, skud die peule buite in die wind.

Hulle het die Van Dyck-mat gaan koop op dieselfde dag dat haar ma haar nuwe tande gekry het, toe haar tandvleise al 'n bietjie gesond geword het.

Die lang stuk grondpad wat hulle ry laat die stof in die skrefies by die kar se deure inkom. Kort-kort moet hulle stilhou omdat sy sleg voel. Middelburg is ver, die draaie in die pad laat haar snaaks voel. Haar kop is warm; sy voel hoe die naardeid uit haar maag opkom boontoe. Van waar sy op die agtersitplek sit, bly sien sy haar ma se slap mond; onthou sy die wit pot met die bloed teen die rande.

“Mamma!”

Sy druk met haar hand teen haar ma se skouer, hou haar hand voor haar mond. “Mamma!”

Die remme skree soos haar pa stop. Haar ma ruk die motordeur oop, trek haar vinnig na buite sodat sy langsaan kan staan.

“Wag, Katrien! Moenie binnekant opgooi nie! As dit op die sitplek en die mat val, raak mens nooit van die suur ontslae nie!”

Haar pa haal die watersak van die haak aan die motor se voorkant af en maak sy sakdoek nat om oor haar kop en gesig te vee. Toe gee hy dit vir haar ma om haar hande ook skoon te kry.

Die windjie wat buite waai, laat haar beter voel. Haar ma sê niks terwyl hulle buite staan nie, maar toe hulle terugklim in die kar, kyk sy na haar waar sy in die hoekie agter teen die deur sit: "Ek hoop dit was die laaste keer – hoe lyk en ruik ek nou as ek by die tandarts uitkom?"

Oral in die winkel staan beddens en spieëlkaste en banke, maar haar ma loop reguit na die plek waar die matte lê. Sy buk, lig hulle by die hoeke op, een vir een. Dan kyk sy op. Haar nuwe tande is spierwit, en haar mond lyk nie meer so ingedui nie.

"Hierdie een, Japie, dit is wat ek wil hê."

Tussen die grys blare is daar stingels van allerhande kleure. Groen en rooi en pers en geel. 'n Opregte Van Dyck-mat, so noem haar ma dit.

"En van die banke met die pootjies wat so dun loop na onder. Ek sloof my genoeg af vir julle, ek wil ook iets mooi hê."

Sy sien hoe haar pa met die winkel-oom praat. "Dan 'n groter deposito . . ." sê hy. Maar haar pa bly praat met hom, lank, en op die ou end teken hy sy naam onderaan 'n papier.

Op die stowwerige pad terug na die huis in Steynsburg sit haar ma met die papier van die huurkoop-meubels in haar hande. Sy lag na haar pa met haar nuwe tande.

Die Maandag kom die meubelwaentjie dit aflaai – 'n voorhuisstel met growwe donkerrooi materiaal en stukke wit kunsleer tussenin. En die mat. En die beste van alles, 'n platespeler. Die gramradio staan ook op pootjies wat dunner loop na ondertoe – 'n radio en 'n platespeler ineen.

Die verkoopsman het vir haar ma 'n plaat verniet saamgegee en haar pa het nog twee ander gekoop. Toe hy die aand terug is van die werk af, sit sy

en Oubie en kyk hoe hulle die meubels regskuif, reg rondom die mat. Met 'n klein tafeltjie wat presies by die banke en stoele pas in die middel.

Haar ma sit die naald van die platespeler op die ronde swart plaat van die Vos Broers. Die musiek gaan by haar ore in, deur haar lyf: *Ek staan hier by die kis van my liefing*. Dit maak dat sy wil huil, maar haar ma se oë blink, so bly is sy.

Toe dit klaar is, sit haar pa Jim Reeves op die draaitafel. *Across the Bridge*, en *This World Is Not My Home*, sing hy. Op die prentjie op die omslag van die plaat lyk sy hare asof dit ook met Brylcreem glad agteroor gekam is soos haar pa s'n .

Die wind waai nog steeds toe sy wakker word uit haar skuinslê-slapie.

In haar onderbewussyn begin die dinge wat Oubie haar oor die telefoon vertel het, verontrustende verbindings vorm met dit wat sy self onthou en dit wat Ma-Kinnie in haar wese ingeplet het. Die dag van die doring op Steynsburg, die byl se kap op Queenstown. En daar is meer – dinge in die donkerkamer wat nog tussen rooi en swart en kleur na bowe wil kom, maar iets druk dit weg.

Sy haal die kamera uit haar handsak; kyk na die foto's wat sy geneem het – die niks waar die huise gestaan het, die koppie bo die kamp waar sy haar destyds disnis geval het omdat die bloudraad wat Oubie haar gegee het om aan vas te hou, haar hand vel-af gebrand het. Die swart mans wat die oggend by die leë kamp agter die drade gestaan het, wat haar vriendelik teruggegroet het toe sy hulle in Xhosa dag gesê het. Maar die helderste kiekies is in haar kop gebêre. Dié dinge wat 'n mens se oë nie kan sien nie.

Tussen die stof van die grondpad, die warmte en die donderweer wat spookasems teen die lug geblaas het daardie middag, het sy toe al op 'n manier geweet: Dinge is nie soos dit vir 'n mens lyk nie. Woorde was nie altyd wat hulle gesê het nie.

En hier op die bed, met die lig wat 'n rosige skynsel deur die gordyne maak en oor die deken val, steek die wete van dit wat sy daardie Vrydagmiddag gedoen het, dieper as vantevore. Noudat sy meer weet hoe haar pa moes geworstel het met dit wat hy geglo hy veroorsaak het.

Dit is 'n Vrydagmiddag, al laterig. Van die belangrike mense by haar pa se werk het 'n kermis- en speletjiesaand gereël vir al die werksmense en hulle vroue en kinders. Dis net die padmakers wat kom, niemand van die dorpsmense nie, maar sy weet hulle sal tog nie wil kom nie. Hulle is vir die gewone mense soos wat die swart mense vir die wit mense is. Nie mense by wie jy jou kinders laat speel nie.

Haar pa loop stadig sodat sy nie alleen agterbly nie. Hy blaas 'n ronde rookkringetjie in die lug. Sy voel die eelte in sy hand; probeer om te vergeet van die dorpstannie met die skrefie-mond wat sy gistermiddag in die winkel hoor praat het toe sy die blikkie vis vir haar ma gaan koop het: . . . *swerwers sonder 'n agtergrond . . . treurige ou houthuisies wat die dorp ontsier . . . Ek sal nie eens my honde soontoe laat loop nie . . .!*

Met haar ander hand druk sy oor haar regteroor. Sy wil die stemme doodmaak. Haar kop dink weg – na Grace en haar medisyne. Haar ma het haar die middag vroeg laat loop nadat sy die vloer geskrop het, en vir haar nog twee ekstra snye brood en konfyt in die blikbord saamgegee. Grace het die brood bo-op die sousbone en stampmielies wat oorgebly het van die middagkos gesit. Maar voor sy by die klein hekkie uit is, het sy skelmpies omgekyk na háár, gewys sy het iets vir haar.

In haar hand het sy twee kaiings wat sy van haar huis af gebring het, gesit: *Vir jou voet*, het sy gesê, en gekyk of haar ma nie sien nie, *dat jou voet weer kan mooi word. Dié is goeie goed vir jou.*

Sy het om die hoek by die warmwater-donkie gaan staan en dit opgeëet. Haar ma sou dit in die drom gooi as sy dit sien. Sy kook elke dag self kos. Daar is tannies wat hulle bediendes laat kos maak, maar nie haar ma nie.

Sekere goed kan net sy reg doen, soos die skoolhemde wat sy was en stryk dat die nate skerp staan op die wit moue.

Die laaste ent na die gebou toe abba haar pa haar, maar hy sit haar neer voor hulle by die ander kinders kom. Twee van die kantore het met die oopskuif van 'n groot houtdeur in die middel in een groot vertrek verander. Op die bokkies met houtblaaie staan papierglasies met rooikoeldrank en koekies, alles verniet. En ballonne – nie net rondes nie, maar ook langes wat lyk soos wurms. Dis beter as Kersfees, wanneer hulle kleinbroekies en sokkies kry, of potlode en kryte vir die skool.

Maar lekkerder as die koekies en ballonne is die speletjies. In die een hoek is 'n dart-bord waar die seuns staan. Hulle hou hulle groot as hulle 'n 'bull' of 'n 'tripple' gooi, en dan lag en praat hulle kliphard.

Langsaan is 'n blou badjie met plastiekvissies wat 'n mens met 'n skuifspeldhoekie en vislyn uit die water moet probeer trek. Sy voel die pyltjies rondom haar vlieg, maar sy vergeet skoon van die skerp punte wat dalk skeeflangs kan trek. Daar is so baie nuwe dinge om te probeer – die boontjies wat jy met 'n strooitjie moet opsuig en in die botteltjie laat val; die vark waarvoor jy 'n stert moet gaan aansteek nadat iemand jou in die rondte gedraai het terwyl jy 'n blinddoek om jou oë het . . .

Sy wens sy kon makliker, vinniger van die een speletjie na die ander gaan, dat die simpel voet haar nie so gepla het nie.

Die hele plek ruik na pannekoek en kaneelsuiker en jaffles. Sy het laas Grace se kaiings geëet, en nou grom haar maag. Maar eers moet sy buitentoe, kleinhuisie toe, om te gaan piepie. Met al die speel en opgewondenheid het sy aanmekaar uitgestel, en dit is amper al te laat!

'n Hele ent weg van die saaltjie staan die sinkgeboutjie met 'n houtsitplek en 'n gat daarin, net soos dié wat by die huis agter die motorhuis staan. Sy hoop daar is van die wit dip wat hulle in bottels kry wanneer die nagwa-mense die emmers kom leegmaak – dit hou die stink 'n bietjie weg, al is daar dan 'n ander, bitter reuk soos die binneste van perskepitte. "Dis giftig," sê Oubie. "Regte sianied. As jy dit te veel inasem, gaan jy dood, hoor!"

Noudat sy vinnig moet maak, is die seer van die pendoring waarin sy gister getrap het eens so erg. Gisteraand, terwyl hy sy pyp gesit en rook het voor die stoof, het haar pa Sunlight-seep sag gemaak en dit met suiker gemeng en op die plek gesit om die doring uit te trek. Maar dit sit nog altyd te diep, 'n mens kan nie eens die agterste dik ent van die doring naby die vel sien nie.

Sy hinkepink en knyp sodat sy haar nie moet natmaak nie. Sy probeer dink aan iets anders, aan die ou boeke wat dalk daar sal lê; dalk is daar een wat 'n hele storie in het, en nie afgeskeur is voordat sy die einde kan lees nie. Dalk 'n *Jongspan* met Rakkertjie Rob op die agterkant. As sy net gou genoeg kon maak, dan sal sy haar ma nie in die skande steek nie.

Toe sien sy hom. Hy leun teen die draad, 'n ent weg van die kleinhuisie af. Sy swart vel wat uitsteek by die donkerbou overall is amper dieselfde kleur as die materiaal van sy klere.

Sy probeer om nie na hom te kyk nie. Ná die dag dat sy so onnodig vir ou Shorty geskrik het, weet sy sy hoef nie bang te wees nie, maar haar ma is kwaai daaroor dat hulle nie met vreemde mense moet praat nie, veral as hulle nie wit is nie. Net met Grace praat hulle 'n bietjie. En dan ook maar net om asseblief te vra vir iets, of dankie te sê. Of môre Grace, middag, Grace.

"Julle moet respek hê vir almal," sê haar pa, "al is ons almal nie dieselfde nie."

"Julle maak nie praatjies nie!" sê haar ma. "Hulle op hulle plek, ons op ons plek. Julle moet versigtig wees, ons ken nie hulle gewoontes nie. En julle moet streef daarna om die beste te wees. Ek het groot ideale vir my kinders.

"Julle moet julle teësit. Ek moes op twaalf al uit die skool gaan. Nadat ek siek geword het, was daar nie geld om weer terug te gaan nie. Julle moet léér."

Dan vertel sy hoe ver die kampe van die dorpe was toe haar eie pa ook nog op die pad gewerk het; hoe ver sy geloop het, kaalvoet, sewe myl skool toe op Keurbooms en agt myl heen en weer toe die kamp Riviersonderend toe getrek het . . .

Sy begin stadiger loop, sy moet verbý die man gaan om by die sinkgeboutjie te kom. Sy kry skaam, die rok met die rosies wat haar ma gemaak het, is vol merke en kolle van die water van die vissie-speletjie en van die koeldrank.

Nou is sy amper regoor hom; sy vee haar rok 'n bietjie plat en probeer dit afstof. Haar voete is vuil van die teer waarin sy getrap het; die swart, taai goed klou aan haar tone.

Drie tree van hom af – halfpad so ver as wat die kleinhuisie nog is. Ál harder moet sy met haar binnebene teen mekaar knyp.

Hulle hoort in hulle plek, het haar ma gesê, maar nou is hy aan hulle kant van die draad, en nie oorkant waar hulle bruin tente en sink-kampong staan nie. Hy staan en kyk na die kinders wat speel en lekkergoed eet.

'n Weerligstraal slaan neer teen die groot bloekomboom! Sy spring en haar doringvoet trap op 'n klip. Diep, nog dieper steek die doring in haar vleis. Nóú, weet sy, nou . . .

Sy kyk na waar hy teen die draad staan, probeer om hom nie te laat sien hoe sy moet knyp nie, dat sy nie weet hoe om te maak nie.

Sy gesig wys niks nie. Toe breek die swart oop tussen sy ore; sy tande is wit soos die vuurklippe wat sy en Oubie op Saterdag teen die koppie agter die kamp bymekaar gaan maak. Sy oë blink soos steenkole wat deur die reën skoon en blink gewas is.

Haar ma se oppastog-woorde raak weg in die stof in die pad. Al ken sy hom nie, het sy hom nog nooit eens gesien nie, sy wéét hy hoort by hulle. Hy dra 'n overall, al is dit 'n donker een.

Sy skuif 'n bietjie vorentoe, nader aan die doringdraad, en sy gee hom die beste, die ordentlikste, wat sy het: "Middag, oom Kaffer."

Sy swart lyf raak styf, die lag dwarrel deur sy lyf totdat dit in die grond onder sy voete insak. Toe slaan die donder! In die lig van die straal het sy gesig niks kleur nie. Hy is iemand anders as die een wat nou net nog daar gestaan het. Die glinstering van die laaste stukkies lig op die vuurklippe in sy mond het doodgegaan.

“Ek is nie ’n kaffer nie!”

Sy stem is vreeslik. Kwaai. Hård. Erger as ’n vreeslike droom.

Haar bene is wankelig en sy kan nie wegkom nie; sy val-val die entjie na die kleinhuisie. Sy wil hardloop, maar haar voete sit aan die grond vas. Met elke trap steek die doring dieper.

Met haar hand op die deur se skuiwer voel sy dit – die warm straal wat teen haar bobene afloop. En die warmte op haar wange.

In haar binnekant is iets wat nog nooit daar was nie. Nie haar ma se bang nie, maar haar eie. Met iets daarbý, iets wat seerder is as die naelvyl se punt wat krap tot in die lewe.

In die donker huisie sit sy op die houtbankie, al is dit klaar te laat. Die nat kleinbroekie sit vas aan haar lyf en aan haar boude. Haar ma gaan haar pak gee; sy sal dit ruik, al word dit ook intussen droog. Onder haar arms prik dit van die skrik; tussen die gryswit dip en die bedompige reuk van die kleinhuisie ruik sy haar eie sweet.

Hoe sal sy regkry om goed en skoon te bly; om ver te kom in die lewe – *ek is ’n kindjie klein, Here maak my hartjie rein. . .*

Sy druk haar hande harder oor haar oë sodat daar rooi kolle teen haar ooglede kom. Sy wil nie meer sien nie, nie onthou hoe sy gesig gelyk het nadat die lag weggetrek het nie. Sy wil vergeet hoe hy omgedraai het, en weggeloop het. Met sy gesig wat ’n klip geraak het.

There's no more sorrow, there's no more pain, across the bridge . . . and you'll never be unhappy again . . .

Sou haar pa iets aangevoel het van wat nog op hom wag? Hý met sy grappies; sy geloof dat alle mense goed is?

Sy sit die kamera weer in sy sakkie. Tye hét verander. Juli se maats wissel van wit en swart tot geel en bruin. En hulle sien die kleur nie eens raak nie. Anders as sy, wat grootgemaak is met die messkerp skeidings van Ma-Kinnie. Wit – Nie-blank. Afrikaans – Engels. Plein – Purl. Altyd met die régte een, die normale, die voorkeurkeuse, eerste genoem.

Gesond – siek.

Maar vir Ma-Kinnie was dié een andersom.

“Pappa was die bliksem in toe hy die aand ná die kermis die lap van jou voet afgehaal het,” het Oubie gesê toe sy hom gebel het.

“Daar was ander goed op die seerplek as die Sunlightseep-pleister wat hy aangemaak het. Jou voet was pikswart, dit het gelyk of dit besig was om af te vrot. Onthou jy nie hoe jy gehuil het nie?”

Hoekom het haar broer nooit voorheen oor die verlede gepraat nie? Of het hy ook ná haar pa se dood daardie herinneringe van die hede weggehou sodat hy kon aangaan met sy lewe? 'n Skoon doek daaroor gegooi, net soos 'n mens op 'n Sondagmiddag die vuil skottelgoed in die wasbak toemaak sodat dit 'n ruk lank nie bestaan nie? Soos sy gedoen het met die herinnering aan die skaap op die bankie in oom Allie se garage op Steynsburg?

Haar huiswerk is klaar gedoen; die koffer staan langs haar bed. Lenie sit op die vloer en speel met die lappop wat haar ma vir haar gemaak het. Haar krulhare wip soos sy die pop wieg.

Sy loop na die spieël toe, druk haar gesig naby aan haarself. Dalk, as sy baie maal borsel, sommer honderde male, sal haar stokkieshare ook begin krul. Sy neem die borsel, trek dit hard teen haar kopvel.

Toe sy klaar is, is haar gesig rooi. Effens, effentjies lig die hare by die punte op sodat dit deurskynend lyk in die stukkies son wat by die venster inskyn.

In die gang kom haar ma af met die skoon klere wat sy in haar kas kom bêre. Sy loop by die spieëlkas verby, tel die borsel wat langs die borduurlappie lê op, en sit dit reguit neer waar dit hoort. Sy skuif die drie kruisiesteek-lappies presies reg; die grote in die middel en die twee kleintjies ewe ver aan die kante daarvan.

“Hou tog jou kamer netjies, Katrien. Ek gaan nou kos opsit vir vanaand, is jou huiswerk klaar?” Alles in een asem sê sy, voor sy teruggaan kombuis toe.

Die borsel op die spieëlkas spring vanself regop, gaan staan pennetjies-orent op die lap. *Ek is mos jôu borsel, Katrien, jy kan my sit soos jy wil!*

Sy ruk haar skouertjies na mekaar toe en hardloop agter haar ma in die gang af: “Maar dit is mos my borsel, Mamma!” sê sy agter die borsel aan, en druk by haar ma se lyf verby om buitentoe te gaan.

Toe sy op die agterstoep by die kombuis uitgaan, laat sy die deur hard agter haar terugslaan; sê weer saggies by haarself: “Dit is my kamer, dis my borsel, ek sal hom sit waar ek wil!”

Iets blink trek in die lug by haar kop verby net toe sy onder die venster is. Haar oë knipper. Dis die middelslag-aluminiumkastrolletjie waarin die rys gekook word! Voor die oop venster staan haar ma. Haar oë is pikbruin. Spleetjies-kwaai.

“Jy brom nie so vir my nie!” sê sy deur die venster tussen haar tande deur.

Die woorde byt in haar maag. Sy buk en tel die kastrolletjie op. Al twee sy swart ore is effens afgesplit. Sy loop om die hoek en gee die kastrol in die kombuis by die deur vir haar ma aan: “Ekskuus, Mamma.”

“Spyt kom te laat!”

Haar ma trek met haar een hand se vingers deur haar hare asof sy die swart stringetjies uit haar kop uit wil trek.

“Loop liewer en gaan kyk hoe ver is jou pa met die skaap daar by oom Allie. Ek wil nie donkeraand nog vleis bewerk nie!”

Sy maak die gaasdeur saggies toe. Om die hoek van hulle erf loop sy na oom Allie se huis toe. Net ’n entjie anderkant die straat is die skool. Sy wens daar was nooit vakansies nie. By die skool is juffrou Hartman, vir wie sy die swartbord kan afvee.

By oom Allie en tannie Sêra se huis gaan klop sy by die agterdeur. *’n Mens loop nie by iemand se voordeur in nie!* Dis een van Mamma en die Mede en Perse se reëls.

Die tannie maak oop. Om haar kop is ’n pienk doekie gedraai en bo vasgeknoop. Waar die twee punte van die doek in die knoop ingaan, steek twee rollers uit, ’n rooie en ’n bloue.

“Ja, Katrina? Kom jy al jou pa soek? Hy en oom Allie is nog in die garage. Hulle het seker nog skaars begin; hulle het nou net eers klaar koffie gedrink. Jy kan maar soheentoe gaan. Maar wag, tannie gee eers vir jou ’n koekie.”

Sy loop na die kas toe en haal ’n ronde blik met blou en wit strepe af. Uit die blik haal sy drie koekies met rooi kruisies bo-op. “Hierso, proe ’n bietjie. Ken jy dit? Dis rooibolus-koekies.”

“Dankie, Tannie.”

Sy steek haar hand uit. Daar is ’n vuil stofkol op haar regterhand; sy trek dit terug om met haar linkerhand die koekies aan te vat.

Dit proe snaaks toe sy daaraan byt. Lekker, maar snaaks. Sy skud haar kop: “Nee, Tannie, ek het nog nooit sulke bitterige soetkoekies geëet nie!”

“Nou ja toe!” Die tannie vee met haar hand oor haar kop. “Nou weet jy ook hoe smaak rooibolus-koekies. Dis ’n óu resep. My mammie het dit nog by ’n groot tante van haar gekry. As dit vir jou lekker is, sal ek die resep vir jou ma gee. Loop nou maar en kyk of oom Allie en jou pa al begin het.”

Stadig loop sy met haar kieste vol van die koekies by die sementtrappie af. Sy probeer so vinnig kou as wat sy kan. Sy is bly die tannie het al drie koekies gelyk gegee sonder om te vra, en haar nie binnekant by die tafel laat sit en eet nie. Dan sou sy vir haar één gegee het en dan weer gevra het of sy nog een wil hê. En as dié een op was, weer gevra het – en dan sou sy nee dankie moes sê.

'n Mens eet nooit meer as twee koekies nie. Vir die tweede een sê jy ook eers nee dankie. Eers as die tannie áánhou, kan jy dit naderhand vat. Nee, nie 'vat' nie, 'néém', sê haar ma. Maar vir 'n derde een blý jy nee dankie sê. Dis nog 'n wet van Mede en Perse.

By die motorhuis se deur gaan staan sy. Binne stamp en skuifel die skaap. Hy blêr aanmekaar. Haar pa en oom Allie het die skaap by iemand gekry en nou gaan hulle hom self slag. Hulle mag eintlik nie, sy dink nie so nie, want die grootmense praat die hele tyd suutjies daaroor en rol hulle oë so boontoe na mekaar toe.

Haar maag voel hobbelrig in haar lyf. Asof die koekies daarin rondswem.

Sy klop saggies. "Pappa? Pappa, kan ek inkom?"

Oubie maak die deur oop.

"Wat soek jy hier?" sê sy gesig, en hy maak vir haar wit-oë.

Op 'n bankie lê die skaap, onderstebo, dat sy pens boontoe wys.

"Oubie, kom hou jy hier by jou pa vas," sê oom Allie.

"Hallo, meisiekind, staan net 'n bietjie soontoe, hoor. Moenie dat jy vuil spat nie."

Toe vat hy 'n mes en sny die skaap se keel af. Sommer net so. Die bloed spuit in 'n straal in die lug in en die skaap se hele lyf rúk

Sy druk haar hande voor haar gesig: Nee-nee-néé! Sy wou nie dit gesien het nie!

Sy laat die garagedeur agter haar swaai toe sy uithardloop oor die werf, by die hek uit, weg in die grondstraat op. Sy hou aan hardloop, 'n hele blok huise verder, voor sy uiteindelik terugloop huis toe.

In die kombuis staan haar ma.

“Wanneer kom jou pa?” vra sy sonder om op te kyk van die natgespatte oorpak wat sy in die lengte op die stryktafel oopgooi.

“Ek weet nie, Mamma. Hy . . . hulle, hulle is nog besig.”

Sy loop vinnig weg voordat haar ma nog verder kan vra. en maak die kamerdeur agter haar toe. Die kamer is donker, die gordyne is toe. Diep onder die bed kruip sy in. Die politoer teen die hout maak haar naar, die Cobra wat uit die wit blikkie met die groen en geel letters en die slang kom.

Haar bril kap teen die vloer en skuif af van haar oë. In die middel van haar lyf kan sy voel hoe klop haar hart en haar maag. Sy wou dit nie gesien het nie!

Hoe gaan sy dit regkry om dit ooit weer te ónsien, die onderstebo skaap, die vier pote wat in die lug ruk en ruk, die bloed wat uit sy nek stroom en oor die sementvloer na haar toe loop – die kop wat agteroor val en net nog aan die vel hang?

Sy sien weer haar pa by die tafel sit die dag toe hy saam met oom Noel teruggekom het; hoor die stukkies woorde waar sy deur die venster staan en kyk.

“Ry op ry, Kinnie . . . party nog in hul eie bloed gelê en ruk op die perron . . .”

Toe sy met die paadjie tussen die rooigrond oploop en die trappies klim na die ingang van skool, kry sy vir ’n oomblik die gevoel dat sy nog steeds daar is – dié juffrou wat sy haar lewe lank onthou het.

“Jy bedoel juffrou Albertina?”

Die skoolhoof is ’n vrou met ’n verdraagsame stem soos geen skoolhoof wat sy uit haar eie skooljare onthou nie. Sy neem haar na die vertrekke wat sy vra. Oubie se klas, waar ou Swartjie hom die dag met die rottang so geslaan het omdat hy nie sy skoolbaadjie aangehad het nie, die kantoor van vroeër, die vierkant, die saal met sy halfronde verhoog. En haar ou sub B-klas, waar daar iemand was wat regtig omgee het.

“Sy is ’n legende,” sê die skoolhoof. “Omtrent almal wat ek op hierdie dorp teëgekom het, het by juffrou Hartman skoolgegaan. Behalwe die heel ou mense.”

“Leef sy nog?”

Sy weet dat die waarskynlikheid klein moet wees; sy wil amper nie vra nie. Al weet sy ook nie wat sy vir haar sal sê as sy haar moet sien nie.

“In die ouetehuis, ja. Sy is al in die tagtig, en sy is nou mevrou Van Rooyen. Sy is mos later van jare getroud met ’n boer in die distrik. Maar hy is so ’n paar jaar gelede oorlede.”

Dat haar naam Albertina was, dit het sy nooit geweet nie. So ’n vreemde naam vir haar juffrou wat na blomme geruik het.

Die Marais Steyn-Rooikruishuis is sonnig, anders as ander somber tehuse vir bejaardes wat sy al teëgekom het. In die gang sit ’n paar vroue op ’n rytjie en wag dat hulle hare ‘gedoen’ word.

“Mevrou Van Rooyen?” Een van die jonger gryskoppe antwoord haar.

“Sy bly in daardie gang af. Maar jy sal eers by die kantoor moet vra, sy is verkoue, ek weet nie of hulle jou sal laat ingaan nie.”

Maar die suster wat aan diens is, stap saam met haar tot by haar kamer. Sy klop.

Dis ’n dun stem wat antwoord. “Binne . . .”

Die suster stel haar voor. “Mevrou Van Rooyen, dis mevrou Louw – sy is een van u oudleerlinge.”

Die vrou in die stoel met die kombes oor haar bene kyk na haar met onbegrip. Sy is baie maerder as wat sy haar onthou.

Sy weet nie hoe om haar aan te spreek nie. Vir haar is sy steeds Juffrou. En haar oë is nog sag.

Sy gaan sit oorkant haar, ver genoeg dat kieme van buite haar nie dalk nog sieker maak nie.

“My van was Badenhorst.” sê sy, “Ek was by u in die klas. Sub B. 1967.”

Die hand vat-vat na haar bril op die kassie; sy kyk na die vreemde vrou wat so onverwags op haar afgekom het.

Dis ondenkbaar dat sy iets sal onthou. Die nuwe skoolhoof het gesê juffrou Albertina het oor die veertig jaar skoolgehou. Hoeveel kinders moes nie by haar in dieselfde klas gesit het waar sy vanoggend ná veertig jaar weer ingeloop het nie.

“Ek is jammer . . . ek moes dalk eerder laat weet het dat ek kom . . . My naam is Katrien. Ons het hier in die padkamp gebly, net vir een jaar. My pa was ’n padskraperoperateur. Ek wou eintlik vra, destyds, ek het ’n probleem met my voet gehad, ’n sweersel wat my baie moeilikheid gegee het . . . u kan nie dalk iets . . . ?”

Die ou vrou sit ’n rukkie. Kyk weer intens na haar met die blou oë agter die brilglase.

“Julle het Kaap toe gegaan – daar wás iets . . . En jy het iets oorgekom op die skoolgrond?”

Daar wel iets in haar op. Dis nie wat sy wil hoor nie.

Sy sien hoe die ou vrou na haar sit en kyk, ’n waarsegster wat nie die toekoms voorspel nie, maar die verlede uitlê. Toe staan sy strammerig op; skuifel-stap na ’n tafel met laatjies. In die een hoek van ’n laai staan ’n dosie wat sy uithaal voor sy weer terugsukkel na haar stoel toe.

Sy wil haar help, maar die gevoel van respek wat sy vir haar voel, keer haar. Dis nie ’n invalide nie; haar juffrou moet bly wie sy was.

Die maer hande trek die rooi-en-geel bokhaarkombersie weer oor haar knieë. Haar vingers sukkel met die deksel van die dosie, maar eindelijk het sy hom af. Dis ’n klompie foto’s, skoolfoto’tjies soos dié wat deur die jare van skoolkinders geneem is deur rondreisende skoolfotograwe.

Sy vroetel in die binnekant van die dosie rond – vat, los, kyk. Sy tel een op, hou dit uit na haar: “Was dít jy?”

Dis ’n onseker probeer-glimlag, ronde wange en ’n strak gordyntjie oor die voorkop wat uit die foto na haar kyk. Die lui, effense skeel oog agter die skewe skoenlappervlerkbrilletjie.

Sy knik. Die kamer is nog net so vol sonlig, maar in haar keel stoot daar iets van binne af op, iets wat maak dat sy alles rondom haar net wasig sien. Ook die vrou met die foto's op haar skoot.

Dat sy háár gebêre het tussen 'n klompie ander kinders se foto's – dat sy iets onthou het van dat hulle moes weggaan, al kan sy nie presies sê . . .

Toe sy groet en reeds in die gang staan, roep die vrou haar terug.

“Daar was iets met jou oortjie, ek onthou nou. Jy het 'n verband om jou kop gehad toe jy die dag by die skool gekom het; en daardie dag op die skoolgrond – jy was 'n sieklike kind, het jou ma gesê.”

Van die dag dat sy flou geword het, weet sy. Wil sy eintlik nie weet nie. Maar die oor, die verband om haar kop, waar sou sy daaraan kom? Dit was haar ma wat Kaap toe moes gaan met die oor wat sy oorgehou het van die masels wat sy as kind gehad het.

In die lang gang duik die vloer onder haar voete weg. Soos destyds toe sy haar eerste bril gekry het. Wat het haar ma nog gedoen? Versin?

Sy het 'n kol op haar maag.

Miskien moet sy na die Tuishuis toe ry. Willy by die gastehuis het hulle hoenderpasteie hoog aangeprys. “En dan kan jy sommer ook sien hoe kunstig is die vroue hier; jy sal jou verstom.”

Die weer het verander. Die wind het yskoud geraak, en die vertrekke met hulle werklik pragtige artikels is 'n hawetjie teen die storm wat aan die opsteek is. Die tee in die potjie is vuurwarm en die koppie wat die kelnerin bring, is met warm water uitgespoel, voel sy toe haar hand om die koppie vou.

Toe die vrou, die eienares vermoed sy, by die toonbank klaar is, kom groet sy haar. “Is alles reg? Sê net as ek nog iets kan bring.”

Sy het tyd nodig om die ontsteltenis ná haar besoek aan haar juffrou van toentertyd te verwerk, maar die vrou is so vriendelik dat sy verplig voel om haar te vra of sy nie saam met haar wil tee drink nie.

Sy dwing haarself om uit te vra na die dorp en die boere, die Oranje-Vistonnell-projek; die onderwyskollege wat daar was . . .

Die vrou kan nie ophou om Steynsburg se lof te besing nie.

“En daar was die moontlikheid dat die teologiese skool vir Hervormde predikante hier sou kom, maar toe het die lot op Potchefstroom geval. Dink net, ons kon vandag hier ’n universiteit gehad het!”

Dit is vir haar nuus, soos ook die feit dat Van Wyk Louw by die Hoërskool Paul Kruger skoolgehou het. En dat daar selfs ’n uitgewery bestaan het. Maar dis nie wat sy wil weet nie!

“En die mense wat die pad gemaak het Hofmeyr toe? Het daar nie van hulle hier agtergebly nie?”

“Nee, nie waaraan ek nou kan dink nie – maar dit was ’n bloeityd vir die omgewing; die bou van die paaie hier rondom het mos saamgeval met die bou van die Vistunnel, en toe dié mense weg is, het alles teruggekrimp. In daardie tyd het die laerskool meer as vyfhonderd kinders gehad; vandag is hier skaars meer as honderd. Daar was ’n tyd dat daar iets soos ses-en-veertig winkels hier was – ou Costas Pitsaladi se Olympic Tea Rooms het die lekkerste roomys gehad wat hy self gemaak het . . .”

Die vrou se gesig dra ’n verlange na ’n beter tyd, die tyd toe vroue nog vir nagmaal *gedress* het, toe hulle Bloemfontein toe gery het met die trein om pelse te gaan koop om onder mekaar mee te spog.

“Die Saamkoop Winkel het alles gehad van ’n hoedespeld tot ’n seekoei. En ek weet nie of jy weet van ou Bertie Grootwoord nie – hy het hom so vernaam verbeel! Gepraat of hy die Hooghollandse Bybel ingesluk het. En dan was daar nog die Bontetjies en die Salami’s. En oom Jackie Sweet Peach. As jy hom gegroet het, gevra het hoe dit gaan, was dit sonder uitsondering goed. Nie net goed nie, maar altyd ‘Sweet Peach, my kind, sommer paradyslik!’ ”

Dis ná ses toe sy daar weggaan. Sy probeer die gedagtes orden wat onder die vrou se gepraterij in haar kop ineengestremel het. Sy draai op in die rigting van die gastehuis – sy sal vir Willy vra of hy vir haar sop of sommer iets lig kamer toe kan bring. Die allerlaaste waarvoor sy nou kans sien, is om tussen ander gaste te moet sit en praatjies maak.

Sy gaan stort, trek haar kamerjas aan. Toe sy uit die badkamer kom, staan die skinkbord op wieletjies langs die bed op haar en wag.

“Geen probleem nie,” het Willy gesê. “Ek kan sien jy is moeg. Ek bring vir jou ’n glasie muskadel saam vir die koue, dit gaan lekker saam met die sampioensop en gebakte brood.”

Sy skuif die kussings agter haar rug in, trek die papiere en artikels in die sak nader voor sy ’n lepel van die warm sop skep.

Wat juffrou Hartman gesê het oor haar oor, dit terwyl sy weet dit was haar ma se oor, verontrus haar só dat sy nie weet of sy die nag sal kan slaap nie. Hoekom sou haar ma vir haar juffrou gesê het dit is háár oor wat iets makeer het?

Emotional rape, het Henry dit genoem. Dit is wat mense doen wat op die simpatie van ander teer. Maar om daarmee saam ook jou kind te gebruik . . .

Sy het die boek wat juffrou Hartman gestuur het, afgegee by die tannie agter die toonbank en gewens sy kon nog baie lank daar staan en kyk na al die boeke.

Sy kan al die stories in Oubie se leesboeke deurlees, en sy het al stillietjies, wanneer haar ma in die tuin werk, in die Tryna-boeke wat tannie Ousus vir haar gegee het, ook probeer lees – dié met die prentjies op die voorblad van die dokter met die blink luisterding in sy ore.

Die son brand op haar kop toe sy terugloop. Nou nog voel dit partykeer asof die grond onder haar uitgly as sy die bril op het.

Die hekkie wat van die dorp se kant af oopmaak na die skool toe, is geroes; sy sukkel om die knip oop te kry.

Sy voel snaakserig, amper asof sy wil omval, as sy dink aan Saterdag wat verby is, aan die skaap se lyf waaruit die bloed loop. En sy onthou hoe haar ma gelyk het voordat sy haar nuwe tande gekry het. Die pot wat sý in die bad moes uitspoel, die rooi teen wit. En sy sien hoe mooi haar pa met haar ma praat . . .

Sy maak haar oë oop. Op ’n skrefie.

Hoe het sy op die grond beland? Of het sy sommer self gaan sit? Sy skuif tot sy skeeflê teen die baksteenmuur.

Dis amper pouse. Die ander kinders sal haar kry en haar juffrou gaan roep.

Sy lê en kyk hoe juffrou Hartman uit die klas gehardloop kom. Toe sy oor haar buk, sien sy hoe bekommerd haar oë lyk.

“Ai, Katrien, ek moes jou nooit so in die warmte uitgestuur het nie, jong, ek is so jammer! Kom, ek help jou op . . .”

Juffrou gee vir haar ’n bietjie soet tee uit die flessie wat sy soggens saambring skool toe. Dan stuur sy een van die ander kinders om Meneer te gaan roep.

Sy loer onder haar wimpers deur om te sien hoe haar juffrou na haar kyk; hoor hoe sy sê: “Toemaar, ek is hier by jou, hoor.”

Meneer tel haar in sy wit kar en ry reg rondom die skool en in die grondpad op. Hy laai vir haar en juffrou Hartman reg voor die huis af sodat hulle nie in die warm son hoef te loop nie.

Haar ma lyk of sy ook wil omval van die skrik toe sy die deur oopmaak.

“Wag, ek sal jou help, mevrou Badenhorst, dan sit ons haar in die bed,” sê Juffrou. “Maar wag, u het nou ook baie groot geskrik – kom sit eers, dan tap ek vir u ook ’n bietjie water.”

Toe sy nie ’n glas kan kry nie, vat sy een van die koppies wat in die kas staan en gee vir haar ma die water aan.

“Kom ek help jou, dan sit ons Katrien in die bed,” sê sy toe haar ma die koppie op die tafel neersit.

Hulle loop weerskante van haar, hou haar vas dat sy nie moet val nie. In die kamer trek haar ma die deken van die bed af en vou dit op voordat sy haar in die bed laat lê. Haar juffrou bring twee stoele uit die kombuis en sit dit langs haar bed neer sodat sy en haar ma by haar kan sit.

“Sy is ’n slim kind,” hoor sy juffrou Hartman vir haar ma sê, “goed met somme én lees.”

Haar ma se hande wat hard is van huiswerk en tuinwerk, streel oor haar voorkop. Dit voel krapperig, maar sy wens dit kan vir altyd aanhou.

“Ja,” sê sy, “dié kind van my wil mos eendag ’n dokter word . . .”

Toe juffrou Hartman weg is, bring haar ma vir haar ’n Aspro vir haar kop. Sy los vir Lenie by Grace sodat sy die heelmiddag langs haar bed kan sit en brei.

Sy sit die halfgeëte bakkie met sop terug op die skinkbord. Waar hét sy die goed ingedruk wat tannie Ousus gegee het? Dis nie waar sy dit laas gebêre het nie, ook nie tussen die papiere of by die foto’s nie.

Heel onder in haar tas kry sy dit, die sakkie met die wol en die penne.

Die stuk breiwerk glip van die pen af toe sy dit uit die sak trek. ’n Blou riffie. Ribbing, vir ’n manstrui. Agtersteek-plain en gewone purl. Die wol is taai, so oud is dit. Die donkerblou steke wat soos haasoortjies regop staan noudat dit nie meer op die pen sit nie, gooi skaduwees van lusse teen die oorkantste muur.

Die breipenne, het Henry in ’n e-pos aan haar geskryf, kan ook as seksuele simbole dien. Veral as dit nie gaan om die brei van ’n nodige trui vir iemand nie, of om geld daarmee te verdien nie, maar as dit primêr daarom gaan om met die breinaalde en wol besig te wees. Dit bring ’n vertroutheid mee, ’n sekuriteit; skep die gevoel van ’n omgewing waarin sy gelief en versorg voel . . . daardie omgewing waarin sy iets ervaar het anders as dit waaraan sy gewoond was.

Sy staan op, luister by die deur. Sy is die enigste gas in die plek vanaand, maar sy weet nie of die twee mans al na hulle aparte woonstel toe is nie.

Dis donker, maar sy wil nie die lig aansit nie. Verder af in die gang is ’n dowwe nagliggie wat haar help om haar weg na binne te vind. Links van die sitkamer is die kroeg, waar daar vroeër die aand ook van die plaaslike

inwoners gesit het. Sy skreef haar oë om in die donker te kan sien, loop agter om die toonbank.

Uit die bottel Klipdrift gooi sy 'n glas halfvol, en 'n klein bietjie water uit die bottel mineraalwater wat langsaan staan. Sy ruik daaraan. Ril. Maar sy sluk dit in drie slukke weg; probeer om nie te onthou hoe sterk die geur deur haar oupa se klere gedamp het nie.

Toe sy weer in die bed klim, druk sy die stuk ribbing wat aan die uittrek is, teen haar bors. Haar kop voel newelig, en sy is bly. Sy wil geen deurtjie ooplaat waardeur die dink en die onthou kan sluip om haar wakker te hou nie. *Fear is the mother of the event*, het Frankl gesê.

Met haar bene in 'n goiingsak toegebind en met haar arms vasgebind met die wol van 'n ou trui wat uitgetrek is, spring sy agter Hannatjie aan tot in die agterste grondstraat, tot by die huis wat tweede van die hoek af staan.

"As ant Doris maar net wakker is, of as Maatjie al terug is – sy werk in 'n kantoor op die dorp. Soggens gaan sy saam met die bus wat die werksmense uitneem veld toe, tot in die dorp." Hannatjie klink of sy by 'n spookhuis moet ingaan.

Die huis het 'n aanbousel aan die agterkant teen die sinkgedeelte. Dis 'n beter kookplek as Hanna-hulle s'n. "Dis oor die oom 'n drywer is," sê Hanna. "My pa is net 'n sweiser."

Hulle loop óm die huis, Hanna voor, en sy wat stadig agternakom. Die huis se gordyne is amper alles toegetrek. Ant Doris se kamer s'n ook.

Die gordyn by die voorhuis roer; sy verbeel haar sy sien die oom wat sy onthou van die aand toe Hanna haar in die kas laat sit het.

Hannatjie klop, maar eers ná 'n lang ruk maak Maatjie die deur oop. Haar oë is dik asof sy gehuil het, en haar een arm is rooi. Sy sê niks; loop net vooruit om haar pa te gaan roep. Haar rok is gekreukel soos wanneer 'n mens in jou klere aan die slaap raak.

Oom Bokkie kom in die gang afgeloop. "Tog nie Charlie se meisiekind nie? Jy het seker die skroewe gebring wat ek gevra het."

Vir háár sien hy nie raak nie. Ook nie hoe Hanna bly omkyk na waar sy met haar vasgebinde arms staan nie.

Maatjie loop in die gang af, maak 'n kamerdeur oop en laat dit agter haar toeklap.

Oom Bokkie het 'n pruimpie in sy mond "My heerder, Hannatjie, ek is bly jy kom 'n bietjie vir my kuier. Jy raak nou ook al grootmeisie, nè!"

Hanna blý omkyk na haar – met die oë van die skaap wat by oom Allie op die bank gelê het.

"Kyk hier, kyk net hier by die venster uit, hoe mooi lyk die rose wat ek geplant het, Hannatjie. Ek doen mos maar die meeste tuinwerk self, want ant Doris kry so baie hoofpyn. Skedelhoofpyn, sê die dokter. Sy gaan lê altyd smiddae in die agterkamer om 'n bietjie te rus. Dan moet Maatjie kom kos kook as sy van die werk af kom."

Die oom trek sy broek 'n bietjie hoër op en sit die sakkie met die skroewe op die tafel neer.

"Jy moet as jy weer iets vir oom Bokkie bring, 'n bietjie later kom, hoor. Ek is bietjie besig as ek net van die werk af kom. Sê vir jou pa, hoor, hy moet jou later stuur. Maar nou dat jy hier is, is ek tog te bly!"

Oom Bokkie praat so vinnig dat die woorde oormekaar val soos hulle by sy mond uitkom.

"Vadersteland, meisiekind, jy word by die dag mooier. Kyk dan net so hoe uitgeswel! Dat ou Charlie nou so 'n mooi meisiekind kan hê . . ."

Hy lag dat sy geel tande wyd oopmaak. Hier waar sy agter Hanna staan, kan sy die swart kiestande ver agtertoe ook sien.

"Wag," sê hy, "laat ek vir jou een van my ghrënd rose afpluk."

Hy trek haar saam met hom by die deur uit, haal 'n knipmes uit sy sak en sny die grootse roos af.

"Kyk net so! Rooi, nè! Waar kry jy iets wat só lyk? En ek wat Bokkie is, ek sorg allenig self vir hulle. Dè. Vat so!"

Hy prop die roos met die doringsteel in Hanna se hand. Die donker maroen doring ruk 'n skeur in die binnekant van dik vleis by haar duim. Sy sien hoe Hanna staan en kyk, hoe die bloed begin uitkom, ál meer en meer, tot dit uit die druppel breek en afgly van haar wit hand.

Oom Bokkie gee haar 'n klappie agter die blad. "Toe nou, jong! Dis glad nie so erg nie. 'n Doring is gemaak om te steek, dit sal jy nog agterkom!"

Sy lyf ruk soos hy lag. Uit sy sak haal hy 'n vuil sakdoek wat hy op die bloed druk. Hy trek vir Hanna aan die arm nader sodat sy nie anders kan as om weer by die agterdeur wat uit die kookskerm loop, in te gaan nie.

"Ek sal vir Charlie sê as jy jou opstêrs hou! Moenie dink noudat jy ná skool in die middag by die winkel kan werk, is jy sodanig groot nie. Hoe oud is jy, het jy dan nie nou 'n ruk terug jarig geword nie? Ja kyk, twaalf is mos 'n bekwame ouderdom, of wat sê ek alles?"

Hy kyk deur die venster na langsaan; loop nader en trek die enigste oop gordyn in die huis ook toe.

"Ons maak liever toe; die son skyn so bleddie warm hier in. So ja, dis beter, of hoe sê jy, ou groot meisie?"

Sy broek het al weer laag afgesak oor sy groot maag. Hy't 'n gaatjiesfrokkie aan wat laag oop is om sy dik arms, en sy hare lyk of dit baie lank laas gewas is. Teen sy donker skouers en nek lê die sweet in blink druppeltjies.

Uit die kas met die sifdeurtjie haal hy 'n glasbottel met gemmerbier wat ant Doris gemaak het. Hy gooi vir Hanna 'n bietjie in 'n glas.

"Hierso – darem beter as koel drank. Ja wat, Hannatjie, kom drink nog eers ietsie saam met oom Bokkie. Ons is mos ou vrinne!"

Toe Hanna haar hand uitsteek om die glas te vat, trek hy haar nader. Hy sit die gemmerbier eers weer op die tafeltjie neer. "Maar nee ag, sê nou eers vir my mooi dankie, toe wat, 'n mens het mos darem maniere ook!"

Hy trek haar styf teen hom vas sodat sy nie los kan kom nie; sy probeer haar loswoel, hom van haar af wegdruk. Die roos druk stukkend teen haar rok sodat die blare 'n kol daarop maak.

Is sý en Hanna één mens? Haar kop draai, dit skroef los van haar kop.
Dis haar oupa se asem wat in haar eie nek is, dis dieselfde suur reuk van die middag op die stoep. Oom Bokkie se hande begin aan hulle al twee vat, growwe hande wat opskuif tot by hulle borsies, áf, oral –

Die kamerdeur klap in die gang. Hy stamp vir Hanna weg dat sy teen die stoel val, en teen háár.

“Daar kom Maatjie,” – die oom se gesig is kwaai – “as jy íéts sê, vertel ek jou ma – en wie bring jou pa dan snags huis toe?”

Toe is Maatjie by hulle in die kombuis.

Hanna swaai om; sy spring met haar goiingsakbene agter haar aan. Soos sy spring, trap sy op die seerplek waar die doring in haar voet gestee het.

Hulle hardloop om die sinkhuis. Hanna ruk aan die voorhek; sy gooi die bloedsakdoek teen die grond. Die bloed aan haar hand smeer af aan die draad van die hek.

Die hek staan voor hulle soos die oom se gaatjiesfrok. Hanna kan nie uitkom nie!

Toe bréék sy die wol om haar arms los en pluk die knip uit sy haak. Af in die grondpad hardloop Hanna, haar swart hare soos 'n teerkol bo haar lyf. Agter haar waai die hekkie in die wind, dit skreeu en skreeu en skreeu.

Vrydagmiddag. Die toeter by die werkplek het afgegaan; sy hardloop in die pad op, verby Pollie met die ysterbene se huis. Toe haar pa by haar kom, gryp sy hom aan die hand.

“Pappa! Juffrou het gesê ons moet sinnetjies skryf oor wat ons eendag wil word!”

Haar pa lyk of hy baie dae aanmekaar gewerk en niks geslaap het nie. Hy lag nie, hy druk net haar hand en sê: “Jy kan mos enigiets word Katrien – dit weet ek.”

Toe hulle by die deur inloop, haal hy iets uit sy overall se bosak en gee dit vir haar ma.

“Hier, Kinnie. Waarvoor jy gewag het.”

Oubie het al vir haar gewys as hy die lang staaf met die borreltjie in die middel op die stoep neersit – haar pa se skouers lyk nes ’n waterpas. Maar vanmiddag lyk dit of hy aan elk arm twee swaar oliedromme dra.

Haar ma vat die oranje koevertjie en trek die papier daaruit. Sy lees hardop: *Verplaas na Kraaifontein STOP Begin 10 Januarie STOP Geen bevordering STOP*

Haar ma vat met al twee haar arms om haar pa se nek. “Ag dankie tog, Japie – dis tog net die Kaap wat goeie spesialiste het!”

Sy en Oubie sit op die trappie by die agterdeur. Hy kyk vir haar. Daar is iets in sy oë, anders as die terg en die kwaadwees waarmee hy altyd na haar kyk. Toe laat hy sy kop op sy knieë sak dat sy die kopvel tussen sy swart borselkophare kan sien. Hy bly so sit tot haar ma hulle roep om hulle boontjiesop te kom eet.

Dis stil om die tafel. Die lepels klink hard teen die sopborde. Toe haar en Oubie se kos op is, stuur haar ma hulle kamer toe.

“Gaan doen maar julle huiswerk, ek sal self die skottelgoed was vanaand.”

Sy druk die deur hard op knip dat haar ma dit kan hoor, maar ná 'n rukkie maak sy dit weer saggies oop; sy sit haar skoolkoffer teenaan dat dit net op 'n skrefie kan oopstaan.

“Besef jy nie dat ek ook 'n trots het nie?”

Haar pa se stem klink moeg.

“Die mense hier kyk op na my; die voorman en die ingenieur sê hulle het nog nie vantevore 'n pad so glad gesny gesien nie. Dit is tog vir my ook iets, Kinnie. Van Queenstown af moes ek . . . nou weer iets anders . . .”

Die woorde word klippies wat deur die waterkar natgesproei word; hulle verdwyn in die res van die pad, raak deel van die groot stuk reguit grond wat ál afdraand loop.

Sy wil nie alles hoor nie. Maar dis beter dat hulle hier binne sit as dat haar pa weer uitloop by die deur en alleen in die motorhuis gaan sit.

Haar ma is kwaad omdat hy sê van die pad wat hy gelyk maak.

“My oor is nat van binne, Japie, hulle sal weer moet opereer; ek kan al klaar amper nie meer hoor nie. Dit is nie iets wat ek kan verhelp nie, jy't dit geweet toe jy met my getrou het!

“Nou moet hulle nog 'n stuk van die been by die oor wegsny, en dis 'n groot operasie – hier op Steynsburg is nie 'n dokter nie, en dié op Middelburg beteken niks.”

Sy praat nog harder.

“En dis vir jou beswil dat ek wou dat jy wegkom uit Queenstown! Daardie ding dat jy jou so verknies het oor die swartgoed op die stasie – alewig is jy met die dooies besig. Nes met daai kind van destyds – dink jy nou dit kan goeie werk afgee vir jou eie kinders?”

Sy druk die deur toe sodat sy nie meer hoef te hoor nie. As hulle Kaap toe trek, sal daar baie dokters wees wat na haar ma kan kyk. Sy wil nie daaraan dink dat sy nie meer die bord kan afvee vir Juffrou met die grys oë nie, maar as haar ma by die dokters is, sal sy nie doodgaan nie.

Die knip van die skoolkoffer spring oop toe sy daarop druk. Met die dik swart potlood begin sy skryf, versigtig dat die letters nét aan die lyne raak:

Ek wil eendag 'n Juffrou word.

Ek wil eendag stories skryf.

Ek wil iemand wees wat prentjies maak en verkoop.

Eendag wil ek op 'n verhoog staan en vir mense sing. Ek hou baie van sing.

Ek wil 'n ma wees.

Nadat sy die dag op die skoolgrond flou geword het, is juffrou Hartman nog liewer vir haar.

Die week voor laas het hulle geskryf oor gesondwees en hoe 'n mens moet reg eet en genoeg slaap. Juffrou het haar vreeslik geprys.

“Ek gaan jou sinne wegstuur na die Jongspan,” het sy gesê. “Dalk kan hulle dit in 'n storietjie maak daar. 'n Kind wat in sub B al so oulik skryf, moet aangemoedig word.”

Haar ma maak die kamerdeur oop. Sy buk af, tel die boek op van waar sy plat op haar maag teen die koel plankvloer gelê en skryf het. Sy kyk na die sinne wat op die bladsy staan.

“Nee, Katrien,” sê sy, “nie só nie. Dis nie wat Juffrou wil hê nie. Jy moet oor net één ding 'n paar sinnetjies skryf – soos byvoorbeeld om 'n dokter te word, dit is nou 'n goeie werk om voor te gaan leer.”

Haar ma kyk om na waar haar pa ook in die deur staan.

“Nè, Japie?”

Haar pa draai om, hy antwoord nie. Sy hoor hoe hy die badkamer se deur oopmaak en die kraan oopdraai.

“Kom nou, Katrien.”

Haar ma begin ongeduldig klink.

“Ek sal jou help, dan skryf jy alles oor net dié een ding.”

“Néé!”

Dis 'n kwaai en lelike stem wat uit haar keel na haar ma toe spring.

“Nie so nie! Ek wil oor baie goed skryf. Ek wil nie net een iets word nie!”

“Nou volg dan jou eie kop!”

Haar ma se stem trek hoog in die lug op.

“Jy sal sien jy was verkeerd en ek was reg. Maar Juffrou se woord is mos wet, en vir my luister jy in elk geval nie. Eendag gaan jy jou kop nog hard stamp!”

Toe sy hoor hoe haar ma in die bed klim, gaan sy na die voorhuis toe; sy draai die sleutel stadig in die slot. Buite op die stekelrige grasperk voor die huis gaan sy sit. Aanmekaar byt die sandvlooitjies aan haar bene. Tussen die krap deur bly sy hardop vir haarself sê: Ek wil nie só skryf nie. Ek wil ook nie 'n ma word nie. En ek wil nie elke dag vloere skrop en die nagpot buite gaan leegmaak in die kleinhuisie nie.

Toe sy die jeuk van die vlooië nie meer kan uithou nie, gaan sy weer binnetoe, loop suutjies in die gang af. In haar kamer vat sy 'n uitveër en vee sinnetjie nommer vyf hârd uit. Die papier trek skeef onder die harde uitveër; bo in die regterkantse hoek maak dit 'n groot skeur.

Sy vee die papier plat. In die oop plek langsaan nommer 5 skryf sy: *Ek wil eendag 'n bibeleeuteektannie word.*

Maar die Maandag in die klas toe juffrou Hartman hulle die sinne laat voorlees, weet sy sy wás verkeerd. Al die ander kinders het oor net een ding geskryf.

Die meeste seunskinders wil brandweermanne word, of boere. En baie meisies wil juffroue word. Teen die tyd dat sy moet lees, weet sy sy moes na haar ma geluister het.

Ná die eerste sinnetjie steek sy vas; sy vee met haar baadjie se mou oor haar oë.

“Juffrou, myne is nou alles verkeerd. Ek het nie net oor een ding geskryf nie. Ek het 'n klomp dinge gesê wat ek wil wees. My ma het gesê ek gaan alles verkeerd hê . . .”

Nou kry sy nie meer alles weggevee nie; haar neus begin loop.

“Maar Juffrou, ek wil nie net een ding word nie!”

Juffrou Hartman sit haar arm om haar skouers. Sy is warm en sag en ruik na reukwater; dit is soos om tussen blommetjies en skoenlappers te sit.

Sy stuur die ander kinders uit om solank pouse te gaan hou.

Toe hulle alleen in die klas oor is, haal sy 'n Mariebeskuitjie uit 'n pakkie en gee dit in haar hand.

“Jy is nie verkeerd nie, Katrien, 'n mens mag maar meer as een ding wees. Die meeste mense word net een ding, maar as 'n mens meer as een werk wil doen, mag jy maar.”

Sy haal die lelike geskeurde blad versigtig uit en ook die skoon blad aan die agterkant wat losgeraak het. “Hier, vat nou jou boek, en dan skryf jy die sinnetjies mooi netjies oor.”

“Só, Juffrou?”

Sy kan dit amper nie glo nie. “Soos dit was?”

Juffrou Hartman knik.

“Presies net so. Sodat jy kan onthou van al die dinge wat jy nog wil doen.”

Sy het oor die nuus gehoor dat dit definitief gaan sneeu. Terwyl sy die klere inpak, bly die woorde van juffrou Hartman in haar kop eggo. Enigiets. Dis wat sy kon word, en wat het sy daarvan gemaak? 'n Skooljuffrou geword; 'n vrou wat 'n man gekry het omdat sy op universiteit te onseker was van wie sy self eintlik is. En 'n ma.

Dit waarvoor sy die bangste was, het sy nogtans met haar laat gebeur. Om die verantwoordelikheid vir iemand se lewe te neem – Juli se lewe.

“Jy moet versigtig wees, Katrien.”

Henry het baie ernstig geklink daardie eerste middag dat sy hom besoek het.

“As jy oorkompenseer, trek jy die skaal te swaar na die ander kant toe.”

Toe sy die tas met die wieletjies in die gang uitsleep, kom Malcolm uit die eetvertrek na haar toe aangestap.

“So gou al weer op pad?”

Haar ooglede hang halfpad oor haar oë; as sy haar kop beweeg, voel dit of haar brein binne rondskuif.

“Die sneeu,” sê sy. “Ek het vanoggend vroeg gehoor die Lootsbergpas kan toesneeu, en dan sit ek hier. My man . . .”

Hy lyk onseker.

“Ek weet nie of dit wys is dat jy nou ry nie; die sneeu kan gouer kom en vinniger val as wat hulle voorspel het. Maar ek kan jou seker nie keer nie. Wag, ek maak vir jou roosterbrood voor jy ry.”

Saam met die brood bring hy gerasperde kaas en konfyt en ’n karnetjie met sterk, swart koffie. Dit laat die beweringheid op haar maag ’n bietjie bedaar; dwing ’n bietjie van die vorige nag se onverantwoordelike vergryp aan die brandewyn tydelik na agter.

Malcolm help haar om die tas en die los goed in te laai. Hulle staan haar en agternak, hy en Willy.

Hoe, wonder sy, hoe is dit vir twee gays om in ’n sogenaamde normale wêreld te bestaan? As sy haarself altyd as toeskouer op die rand bevind, hoe oorleef sulke mense?

Een lewe het ons, waarin ons bloot bemin wil word . . . Dit is wat Henry die middag aangehaal het uit die gedig wat hulle saam op universiteit behandel het.

“Dit is ál wat ’n mens maar eintlik soek, Katrien.”

Dis hierdie woorde waarmee sy vanoggend in haar kop wakker geword het, wat haar abrupt haar goed begin laat inpak het. Dit, eerder as die sneeu.

Een lewe het ’n mens.

Sy moet teruggaan. Na Sebastiaan toe. Sy kan hom nie net so alleen los nie. En allermens vir Juli.

Sy stuur die kar die dorp uit, verby die Standard Bank-gebou waarop in blou letters geskryf staan: *The Challenge is Tomorrow.*

Haar ma se lewe is nie haar verantwoordelikheid nie. En tog, hoe verder sy ry, hoe meer draaie sy kry, hoe meer begin sy voel sy is iets verskuldig aan die kind wat Ma-Kinnie was. Die kind in haar drome.

Al is sommige van die dinge wat ongevraag soos parasiete kom groei op die stukkies wat haar ma self vertel het, net te erg om waar te kan wees.

Sy vat na die selfoon met haar linkerhand. Met haar regterhand op die stuur begin sy op die toetse te druk. Die kar swaai na die kant toe terwyl sy afkyk, maar sy kry dit maklik onder beheer. *Ek kom huis toe, tik sy. Nou op pad na Mburg en dan Graaff-R. Bel j later. K.*

Sy soek onder S vir Sebastiaan, druk *Send Message*.

Die koevertjie op die skerm van die selfoon vou toe. Vlieg na die boonste linkerhoekie. *Sent.*

Sy het gesit en speel met die vuurklippe wat sy en Oubie opgetel het. Binnekant het haar ma en pa weer oor die trekkery gepraat. Dit het gevoel asof iemand aan haar kopkant staan en al twee haar arms van mekaar af wegtrek, en asof nog iemand dieselfde by haar voete doen. Tot sy haar lyf nie meer bymekaar kon hou nie.

Haar ma het binnetoe gegaan toe Lenie begin huil en haar pa het stoep toe geloop om die gaasdeur in te haak. Hy het haar sien sit waar sy vonke uit die klippe laat spat het, vergeefs probeer het om die papier aan die brand te steek.

Hy het op sy hurke by haar kom sit.

“Wat is dit dan wat jy so graag wil laat brand, Katrien?”

“Dis die sinne, Pappa.”

Hy het sy voet vorentoe geskuif sodat hy plat langs haar gaan sit het.

“Was die sinne dan verkeerd?”

Sy het haar kop heen en weer gedraai; vertel hoe juffrou Hartman gesê het sy kan maar meer as een ding word.

“Maar dis die lelike blad wat ek wil uitbrand. Die een wat geskeur het. Maar Juffrou het gesê ek kan die sinnetjies hou soos dit is, ek moet hulle net oorskryf.”

Haar pa het die papier aangevat, gelees wat daarop staan.

“Dis reg so. Pappa is bly jou juffrou dink ook jy kan alles doen wat jy wil. Kom ons loop daar na die houthoop toe, dan help ek jou om die geskeurde blaadjie uit te brand.”

Dit was donker buite. Dit het nog geruik na die vuurklippe as hulle teenmekaar kap.

By die houthoop het haar pa 'n diep holte in die grond gemaak en die papier daarin gesit. Hy het die geel dosie met die leeu daarop uit sy sak gehaal en een van die vuurhoutjies op die swart papiertjie teen die kant van die dosie geskraap. Die swaai aan die bokant van die vuurhoutjie se kop het *sijjt* gemaak. Toe staan daar 'n vlammetjie.

Hy het die dun stukkie hout vir haar aangegee. “Hierso, steek jy maar die blaadjie aan die brand. Want die regte een, die mooi een, het jy mos nou in jou boek.”

Die vlammetjie het die papier swart begin maak, dieper in die wit ingevreet, en toe skielik het die hele papier helderoranje begin brand.

Haar pa het gaan sit op die groot stomp wat hy nog vir warmwaterhout moes opkap.

“Daar is nóg mense wat meer as een ding doen, Katrien. As jy groot is, sal jy dit makliker kan sien.”

Hy het met sy pyp beduie na die huis wat effens weg van die kamp af gestaan het.

“Kyk, sien jy, daarbo, dis mos waar die ingenieur bly. Meneer Loest. En hy is 'n man met geleerdheid, hy weet van brûe en van strukture en kasduikers wat onderdeur die pad moet kom waar daar water loop. Maar hy is nie net die hoof van die kamp se werk nie; hy weet van baie meer dinge, my kind.

“Een Vrymiddag, dit was somer nog net nadat ons hier gekom het, was ek daarbo by hom; hy’t gevra of ek sal help om nog ’n operateur op te lei. Toe kom daar drie van die tannies wat hier bly ook aan.”

Haar pa het gebuk en ’n stokkie wat op die grond gelê het, opgetel. Hy het die ou tabak wat in sy pyp se kop was, uitgekrap en toe die pyp onderstebo op die houtkapstomp uitgekap.

“Die vroue het aan die deur geklop en hy het gaan oopmaak by die agterdeur. Ons het in die voorhuis gesit by sy tafel, en sy vrou het net mooi die koffie vir ons daar neergesit.

“Hulle wou nie inkom nie. Twee van hulle het babas op die arm gehad.”

Haar pa se stem het so half weggeraak. Hy het nuwe tabak in die pyp gestop en dit brandgemaak.

“Ewentwil. Een van hulle vorentoe geloop en ’n gebakte brood in meneer Loest se hande gesit.

“ ‘Ons kom vir jou dankie sê, Meneer, ons weet dis jy wat met die mans gepraat het oor hulle Vrydagaande nie by die huis kan kom nie. Oor die gelaataandsittery by die bottel. Nou vir die eerste keer gaan dit beter by ons, die ouer kinders kyk uit vir wanneer hulle pa kom . . .’ ”

Haar pa het sy keel skoongemaak. Twee keer.

“Hy is ’n goeie man, Katrien; hy moet vir al die mense in die kamp pa staan. Partykeer as die mense nie hulle skuld by die koswinkel of by die meubelplek kan betaal nie, dan moet hy sorg dat die kosteklerk ’n garnisher order van die landdros kry om te sorg dat hulle dit by die kantoor van die mense se salarisse kan aftrek. En dan kry hy die skuld, dan is die mense vir hóm kwaad.

“So sien jy, dit is nie dat hy net van masjiene en van paaie moet weet nie. Hy moet ons almal hier laat saamwerk, ons almal gelukkig hier laat bly.”

Dit was stil buite. Sy kon die grond ruik van die groentetuin wat hy voor ete natgemaak het.

“Pappa?”

Die reuk van die tabak het na haar toe getrek.

“Pappa, gaan ons regtig weer moet wegtrek?”

Wáár ’n mens heen gaan, is nie altyd die vraag nie, het haar pa gesê daardie aand. Maar waaróm ’n mens gaan.

Dis iets wat te veel was vir ’n kind van sewe. Maar op dieselfde trant het juffrou Hartman wat haar foto’tjie bewaar het, die vorige dag gesê sy het in die 1960’s op Steynsburg gekom as ’n jong meisie nadat sy haar lewe lank aan die voet van Tafelberg gewoon het. Sy moes aanpas in die verlate, wye ooptes. Totdat sy gevoel het die platkoppe van die Oos-Kaap het vir haar die Tafelberge geword waarteen sy veilig gevoel het. Dit het haar wêreld geword.

En die mense het geword soos die garingbome wat geel sonne dra in hulle hande; soos turksvye wat soet was onder die skil – al het party dorings gehad en ander nie.

Die kamp wat op Middelburg langs die grootpad ’n ent van die dorp af gestaan het, is ’n verlate stuk vaal gruisgrond. Sy ry verby. Helderder as die mooi herinnering aan die art deco-voorhuismeubels wat hulle daar gekoop het, is die onthou van haar ma se pap mond. En die bloed.

Middelburg. Middel-in-die-wêreld. As sy maar kon weet of sy halfpad is ...

By Eselsvlei anderkant die dorp staan die doringbome wit oortrek met dorings, in so ’n mate dat dit die groen oorheers. Toe sy tien was, het Juli eenmaal gevra hoekom ’n doringboom altyd groen is, al sê haar pa ook dat dit droog is.

Sy het met die groot bruin oë gesit en luister na woorde soos ‘inheems’ en ‘droogtebestand’ en al die verduidelikings, en toe gesê: “Maar dit is nie waar nie, Pappa! Dan is dit ’n jokboom. Hy wys nie hoe droog hy voel nie.”

Sebastiaan het nie geweet wat om haar daarop te antwoord nie, maar sý het gedink: Eintlik, Juli, eintlik is baie van ons maar jokbome wat die groen blare bo hou, al gryp ons wortels onder in die droë grond naartiglik na water om ons aan die lewe te hou.

Sy is bly dat sy besluit het om Graaff-Reinet toe te ry; in die Lootsbergpas, het haar pa destyds gesê, daar kan jy vir dae vasgekeer word as die sneeu dik val. Maar sy sal verby wees voor die wit begin toemaak.

Vir die eerste keer, skielik op regterhand, sien sy ook die plek waar die rehabilitasiesentrum vir jeugdige dwelmverslaafdes is. Op die bord voor staan geskryf *Jesus Heals*. Sy sou daar wou byvoeg: *In his own time. If He is interested*. Die borde volg mekaar vinnig op. Goliatskraal, Klipfontein.

Daar is 'n haltjie, Dwaal, te midde van die vaal . . .

Die aalwyne langs die pad skyn skerprooi. Blomme om die bitter te verbloem. Die vlokkies rondom haar begin die lug onhelder maak. Al vinniger val dit. Vinnig-vinnig, sodat die groen rondom haar binne minute onder die wit verdwyn.

Maar sy moet deurdruk, sy kan nie nou meer terugdraai nie – al weet sy wat kom, al hoor sy Sebastiaan se outoritêre stem.

Dalk is dit wat sy die ergste daarvan vind van om met hom saam te leef: dat hy altyd die beste weet. Dat hy nooit vrae het nie; dat die pad vir hom so séker uitgepak is met klinkerstene.

Die sneeu begin dikker word. Die ruitveërs is nie bedoel om hierdie soort materiaal weg te werk nie. Dalk hou dit op. As sy net aan die ander kant van die pas kan kom.

Die wiele gly teen die draai, hou aan met skuif, al probeer sy elke truuk wat Sebastiaan haar van 'n grondpad geleer het. Sy moet klou aan die stuur; die superelevasie, dis wat haar pa dit genoem het, is nie reg uitgesny om die wiele goed aan die pad te laat klou nie. Hier het iemand verkeerd bereken. En dis glad; erger as enige modderpad of nat pad wat sy al beleef het.

Sy draai aan die stuurwiel, los die rem, trap dan effe-efte, probeer kophou. Die kar swaai anders as wat sy probeer stuur, kom tot stilstand op die hoë draai, links van die teer. Net-net so dat die neus, maar nie die hele voorste gedeelte nie, oor die afgrond hang.

Haar hele lyf ruk; haar skouers, haar arms, haar bene, haar kop. Sy probeer nie eens uitklim om te kyk presies wat die situasie is nie. Versigtig,

met die sitplekgordel nog aan, bang om iets te versteur wat kan maak dat die kar tóg aftuimel, trek sy die geruite vlieskombersie van agter af nader en draai dit om haar so goed as wat sy kan.

Meer as 'n uur bly sy so sit. Bang om te beweeg. Koud. Die wit wat haar omring, gee 'n vreemde atmosfeer aan die omgewing. 'n Tydloosheid.

Die sneeu het bedaar, maar sy kan haar nie sover bring om die motor aan te skakel en in trurat te probeer sit nie.

Tannie Sarie het vir haar ma gesê sy moet haar nie “so worry oor Fay en Berta se dopstekery nie – skop dit op vir 'n bad job, dis die beste wat 'n mens kan doen, my darling. Ask me, I know all about it”. Dis wat sy nou wil doen. Alles opskop vir 'n bad job.

Die vragmotor wat langs haar stilhou, is twee, drie keer so hoog as die karretjie. Die man wat uitklim is swart.

“You have problem?” vra hy. Sy gesig wys nie vriendelikheid, óf besorgheid of geïrriteerdheid nie. Hy roep na die twee mans wat nog voor in die kajuit sit. Hulle klim uit, kom nader, die een 'n bietjie vriendeliker, maar die ander een met die rooi keps is opsigtelik nors en vies. “You get in the lorry,” sê hy na haar kant toe.

Al die koerantberigte, die verkragtings, die moorde speel in haar kop soos 'n film wat nog nie aanmekaargesit is nie. Onsamehangende flitse en tonele. Maar hier kan sy ook nie bly sit nie.

Sy klim uit, sukkel om haar teen die hoë voorkant op te hys, haar handsak met die ID-boekie, selfoon, beursie remmend aan haar regterskouer.

Die rooi keps-man kyk om, sien hoe sy sukkel, help haar met 'n te vrypostige hand onder die boud na binne. Sy voel sy vingers dieper na binne krul. Hy vat om te vat.

Sê nou hulle ry weg met haar kar? Sê nou sy kom nooit weer lewend hier uit nie? Wat van Juli? Sebastiaan? Ma-Kinnie?

Sy hoor en sien hoe die jonger een die motor aansit, sien hoe hy stadig agteruitbeweeg totdat die kar weer op die pad staan, en hom toe agter die

vragmotor intrek. In die spieëltjie sien sy hoe hy bly sit terwyl die ander twee 'n kabel aan die kar en aan die lorrie vasmaak.

Die twee maak die deure weerskante van haar oop. Druk teen haar aan. Die linkerkantste een ruik na die goed wat swartmense aan hulle hare smeer om dit glad te maak.

"You go with us. He bring the car," sê die bestuurder. Die ander een buk en haal 'n botteltjie Coke uit 'n kisse by sy voete. "You drink this. It helps for shock."

Sy vat die botteltjie by hom aan, draai die proppie af.

"Thank you. Thank you for helping me."

Die laaste woorde moet sy doodsmoor en haar oë en keel toeknyp om die emosie binne te hou.

Die vragmotor beweeg stadig, stadig om die draaie en teen die steiltes en afdraande. Sy hoor hoe die hy afrat, hoe die remme die geluid van 'n mishoring maak. Die man is 'n goeie bestuurder. Wat sal Ma-Kinnie sê as sy haar moet sien sit tussen hierdie twee?

Sy bly agtertoe kyk. Die jong man in haar motor volg getrou in die lorrie se spoor. Voetjie vir voetjie, rewolusie vir rewolusie. Totdat hulle die pas oor en af is.

Toe hulle stilhou kom die skrik weer hewig in haar bors sit. En nou? Payback time?

Maar hulle help haar uit, maak die motor los, trek hom van die pad af en wag tot sy ingeklim het. "You not drive more today, lady. More snow tonight," sê die jonger een. "You stay in Graaff-Reinet. Safely."

"Thank you," sê sy tussen koue lippe deur, "thank you very much."

Sy sit die kar in rat, trek weg. Rukkerig, sodat die motor vrek en sy weer moet begin. In die spieël sien sy hoe staan en skud hulle hul koppe oor haar domheid.

Sonder om te dink ry sy, haar oë op die pad, haar voet op die petrolpedaal en die ander een gereed teen die rem. Toe sy Graaff-Reinet

binnekom, hou sy op die eerste die beste parkeerplek stil. Die rubber van die stuurwiel beef onder haar hande. Sê nou . . .

Flardes van Ma-Kinnie se woorde, Sebastiaan se tereg wysings dryf deur haar kop. Domastrant . . . jou koppigheid . . .

Sy vat die selfoon. Besef: Selfs dít het haar weldoeners nie gevat nie.

“Sebastiaan . . .”

Daar is ’n vertraagde reaksie op die lyn. Dit neem lank voor sy sy stem hoor.

“Ek . . . Sebastiaan . . .”

“Wát is dit Katrien?”

“Die sneeu . . .”

“Waar is jy?”

“Graaff-Reinet. In die pas, ek . . . drie swart mans met ’n vragmotor het my gehelp . . .”

Sy hoor hoe haar stem klink. Soos dié van ’n kind wat weet sy het verbrou, wat wil hoor alles is reg – *Pappa is nie kwaad vir jou nie*.

“My liewe bliksem, Katrien!”

Sy voel hoe dit meegee binne-in haar, hoe sy moet klou aan haar selfbeheersing.

Aan die ander kant is dit stil. Sy hoor hom hard asemhaal.

Toe: “Bly daar oor. Jy kan nie in dié toestand verder ry nie. En in dié weer. Wat de hel het jou besiel?”

Dis weer daar. Sy logika. Sy altyd-vooraf-weet wat reg sal wees. En haar weerstand daarteen.

Die ergernis dwing die skrik en bewing uit haar.

“Ek kom huis toe. Ek ry nou.”

Sy hoor hoe hy sy asem hard intrek. “Katrien . . .”

Met haar duim druk sy sy stem dood.

Dis nou tienuur. Dis ver, nege, tien uur se ry, maar sy kan dit maak. Sy sál dit maak.

Nou eers sien sy hoe verwoed die stofstrepe selfs in die teerpad en tussen die geboue deur hardloop. Afgerukte palmtakke lê in die strate en op die sypaadjies gestrooi. Maar dis te laat om om te draai.

Haar pa het lank stilgebly nadat sy gevra het. Sy kon die krieke in die houthoop hoor orkes maak.

“Ja, Katrien, Pappa is jammer. Maar ons sal maar moet gaan, my kind.”

Haar pa het haar hande en sy eie wat swart was van die as van die uitgebrande papier, aan 'n stuk waste in die motorhuis gaan afvee. Hy het 'n bietjie van die jellierige pienk seep uit die emmertjie gehaal en in haar hand gesit sodat sy die swart verder onder die buitekraan kon afwas.

“Is dit swaar vir jou? Sou jy liever hier wou gebly het?”

“My juffrou gaan hierso bly. En dan . . .”

Haar pa het haar kop teen die kant van sy been vasgedruk en sy hand op haar skouer gesit.

“Ai, jong. Ek wens ek hoef jou en Oubie nie nou hier weg te geneem het nie. Maar Katrien, Mamma se oor – ons moet probeer om haar te help.”

“Pappa?”

Sy kon nie help om te vra nie.

“Pappa, gaan ons nóóit altyd op een plek bly nie?”

Hy het haar hand gevat en saam met haar na die agterdeur toe geloop.

Net voordat hy die gaasdeur oopgemaak het, het hy weer gepraat. Die lig van die kombuis het oor sy hare geskyn; dit was nog olierig van die dag se werk. Sy het gesien hoe baie blink is sy oë.

Met sy een hand het hy teen die linkerkant van sy bors gedruk dat sy oorpak 'n duik daar gemaak het.

“'n Mens vat jou huis hier binnekant met jou saam, my kind. En jou mense – jou ma en jou pa en jou boeties en sussies, en jou juffrou ook, dit is die mure wat jy om jou opsit. Ook op 'n ander plek.”

Very often young patients who experienced severe neglect that was followed by intensive, humane care in hospital surroundings . . . (can) in maturity display even more bizarre behaviour, such as inflicting pain and wounds on their own . . .

Die sneeu het stelselmatig bedaar hoe verder sy van Graaff-Reinet af weggery het; die weer het verander. Reëndruppels en ruitveërs wissel mekaar af op die voorruit. Anderkant Doringpoort is 'n reënboog gespan en langs die pad begin modderdammetjies vul met pienkbruin water.

Warmwater. Trust.

Toe sy Aberdeen se huise en kerkoring sien, besef sy hoe koud sy kry. Die sneeu en Sebastiaan se klipharde woorde beef nog in haar binneste. Saam met die gevoel van boosheid wat soos 'n giftige gas in haar begin versprei het ná die vreemde opmerking van juffrou Hartman.

Die kafee is donker aan die binnekant. Terwyl sy op haar bestelling wag, gaan sit sy by die venster sodat sy buitentoe kan uitkyk.

Bo, links van die kassier, is 'n televisie op 'n ysterstaander gemonteer. Die bleskopman wat die onderhoud met twee vroue in hul dertigs voer, het deurdringende, ernstige oë.

Sy word ingetrek in die gesprek tussen die Amerikaanse sielkundige en sy gaste – die een 'n vriendin van Chester Stiles, en die ander haar buurvrou, wie se driejarige dogtertjie vier jaar vantevore deur Stiles verkrag is.

Sy wil nie daarna kyk nie, maar haar oë bly op die skerm.

Hoe sy ook al probeer om die drome wat sy oor Hannatjie kry weg te rasionaliseer, haarself probeer wysmaak dat dit net te ver van die waarheid moet wees, sien sy hier voor haar oë die soort grudade wat wel met kinders gepleeg word. Niks is so erg dat dit nie kan gebeur nie.

Die Amerikaner herhaal dit 'n paar keer: "The truth is it is *not* the *stranger* you have to be afraid of – statistics show that ninety per cent of abuse is by an uncle, a father, a grandfather . . ."

Sy kry dit nie reg om die hamburger te eet nie. Selfs die koffie wat sy probeer afsluk, stoot in haar keel op. Sy stoot die bord en die koppie weg van haar af. Dis amper twaalfuur; dis beter om te ry. Dalk kan sy vinnig gaan kyk of oom Wouter, die brugbouer wat saam met hulle op Kraaifontein gebly en op Beaufort-Wes afgetree het, iets oor haar pa en ma kan onthou – enigiets wat dít wat sy so pas op die talk show gesien het, verder weg kan skuif.

Aan haar regterkant toring tipiese Pierneef-wolke. Kolomme wit cumulusse wat van agter af verlig word. Só het sy as kind gedink wanneer die gloed agter die wolke sprei, so lyk die dag van die wederkoms.

Wat haar nog meer ontstel as die feite wat in die Amerikaanse program aan die lig gekom het, is dat die ma van die kind erken dat sy heeltemal onbewus was van enigiets. En dat die dogtertjie self geen sielkundige tekens van molestering getoon het nie. Dat sy gewoon aangegaan het, geen abnormale gedrag gewys het nie; selfs in spel terapie niks van die voorval laat blyk het nie.

Eers later kan dit gebeur, het die sielkundige gesê – met puberteit miskien, of by vroeë volwassenheid, wanneer so 'n jong vrou gaan trou of swanger raak – dat die gebeure weer na die oppervlak kom – en dan kom die abnormale gedrag. En dan is die oorsaak veel moeiliker te agterhaal.

Alles wat sy tot dusver gelees het, dui daarop dat die prognose by mense soos haar ma nie goed is nie. 'n Onlangse artikel wat sy op die internet opgespoor het, sê sulke pasiënte ondervind 'n ingekorte groei gedurende kinderjare, en daarom keer hulle in moeilike omstandighede weer terug na 'n soort dwergskap. So nie, is hulle soos Pavlov se hond wat gekondisioneer is om te kwyl wanneer die klokkie lui. Wanneer daar te veel stres is, is die soeke na die liefde en versorging wat êrens in die kinderjare ondervind is, die outomatiese reaksie.

We all yearn in some way to return to those days when we were completely taken care of – unconditional love, unconditional attention. Most of us didn't get enough . . . Dis wat Morrie vir Mitch gesê het.

Vir die eerste keer begryp sy iets van wat haar ma probeer sê het met haar herhaaldelike vertellery van die keer toe sy saam met die oom met die vragmotor moes ry om by die Conradie-hospitaal te kom – daardie één keer se werklike aan-die-lyf-siekwees van haar ma. Van Hannatjie.

As sy reg onthou, was dit dieselfde aand dat haar pa vertel het van die ingenieur wat ook 'n dominee en sosiale werker was, dat hy dié ding gesê het wat sy nou eers verstaan:

“Liefde is soos 'n aflosstokkie, my kind. 'n Mens kan dit nie vorentoe aangee as jy dit nie gekry het nie.”

Haar pa het nog gesê hoe die ingenieur ook van die padlopers ingeneem het op die seksie; hoe die man en vrou langs die pad gestaan het toe hulle met die bus van Schoombee af gekom het.

“ ‘Asseblief, Meneer,’ het die man gevra toe oom Frik die bus by hulle laat stop. ‘Ek soek werk. My mense is uitgeboer, ons het nie 'n heenkome nie.’

“Toe laat die ploegbaas die mense inlaai. Oom Frik het gesê dis teen die regulasies, hy kan dit nie doen nie, maar die ploegbaas het gesê nee, ons het hande nodig, ons moet hulle saamvat. En die ingenieur, hy het gesê dis reg, hy gaan hom 'n kans gee.”

Haar pa het voor hom sit en uitkyk. Sy kon die tabak wat in die pyp se kop smeul, ruik; sy het nader aan hom geskuif. Deur die oorpak was sy been warm teen haar arm.

“Jou ma stem nie altyd saam oor sulke goed nie, my kind, sy sê dit maak die padmakers se naam sleg. Maar dis oor sy self so hard grootgeword het.”

Beaufort-Wes, dis waar sy en Dawid destyds by Monika en tannie Matt-hulle gaan kuier het, maar waar hulle moes leer van die dood.

Om die volgende draai lê daar 'n enorme stuk rots in die pad sodat sy skerp moet rem trap.

“Catrock,” het haar pa gesê, “dis wat hulle partykeer gebruik het om groot stukke klip uit die pad te kry. Jy boor 'n klomp gaatjies in die rots en dan gooi jy die poeier in die gate, soos ons destyds daar by die Barkly-pas gemaak het.

“Oornag bly staan dit maar so, en môreoggend, dan breek jy daardie rots met jou hande uitmekaar.”

Maar hier is geen tyd vir wag nie, geen uitdraaikans nie. Amper was sy in die rots in; van voor af kom 'n Radyn-vervoerwa waaronder haar motor platgedruk kon gewees het.

“'n Ongeluk kom gouer as wat jy dink,” het haar pa gesê, onwetend van wat op hom self wag.

“En party is ongeluksvoëls vanself. Soos Qwabi.”

Die oggend toe hulle van Steynsburg af getrek het Kraaifontein toe was dit koud, al was dit in die somer. Dit het gereën, en sy het gesit en kyk hoe loop die druppels teen die ruit op soos die wind dit van voor af druk.

Haar pa het langs die pad gestop en vir hulle gewys waar die jong Xhosatjie net 'n week vantevore in die culvert ingery het.

Haar ma het iets begin sê van “kafferboetie”, en vir één keer het sy gesien dat haar pa amper sy hand vir haar ma gelig het.

“Nóú stop jy dit, Hanna,” het hy gesê, en hom weggedraai van haar af. Dit was styf om sy mond.

Hy het vir haar en Oubie die plek gaan wys waar Qwabi afgery het.

“Hy was vir ons almal somer soos 'n seun of soos 'n broer, nog jonk. Maar alewig in 'n ongeluk..

“Oom Mortimer het hom, nadat hy ’n lorrie en nog ’n roller ook afgeskryf het, op die trekker gesit wat die bossies platsny langs die pad. Die mense van hoofkantoor het gesê die man maak net moeilikheid, ons moet hom afdank, maar oom Mortimer het gesê hy het dan ’n vrou en ’n klein seuntjie, hoe kan ons hom net so aan sy lot oorlaat?

“Toe sit hy hom op die heel klein snymasjientjie wat nét langs die gelykpad mag werk.

“Of Qwabi net nie geluister het nie, en of hy nie gedink het nie, dit sal ’n mens nooit weet nie. Maar toe kom sny hy hiér – en dié keer is hy met die trekker teen die wal af en in die culvert in. Toe hulle hom kry, lê hy onder die trekker vasgepen.

“Agterna het oom Mortimer by een van die ander Xhosas gehoor hy het getreur oor sy vrou, want dié is met die kind terug na haar eie mense.”

Toe hulle by die Kraaifonteinkamp se kantore verbyry en voor die nuwe huis met die prieel voor die motorhuis stilhou, sit die son vir haar heeltemal aan die verkeerde kant.

Pappa lag. “Jy is sommer maar deurmekaar van die slaap, Katrien!”

Maar alles lyk omgekeerd. Van binne lyk die huis maar net soos die ander een, maar dit voel vir haar asof die meubels verkeerd staan tussen die mure.

Al weet sy dit is nog vakansie, verlang sy al klaar na die bank in haar ou klas by juffrou Hartman, na die reuk van die paraffienverwarmer waarby sy soggens kon staan as sy die boeke vir Juffrou op hulle hopies gepak en die bord skoongegee het.

Maar sy is ook bly. Die dokter het sommer die tweede dag dat hulle daar was, vir haar ma pille gegee en as haar oor opgeklaar is, gaan hy haar opereer sodat sy vir altyd gesond kan wees.

Die Saterdagoggend voor die skool begin is haar ma nog besig om die abbatjie waar die koolstoof staan, uit te skrop. Haar pa sit by die tafel, besig

om lood op die primus te smelt en dit in vormpies te gooi vir sinkers. Miskien kan hulle die middag 'n bietjie uitry see toe en gaan kyk of daar nie visvangplek naby is vir hom en Oubie nie, het hy gesê.

Maar in die hoekie kry haar ma muisbolletjies.

“Nou moet jy 'n plan maak, Japie,” sê sy, “met sulke vieslikheid kan ek nie saamleef nie.”

Oubie loop by die agterdeur uit. Haar pa begin die sinkers waarmee hy besig was oppak en draai die primus dood. Hy vat die karsleutels uit die plat glasbord wat op die yskas staan.

“Laat ek dan tog maar ry – gaan jy saam, Katrien? Dan gaan koop ons gou 'n valletjie.”

Die nuwe dorp se winkels is groter as dié op Steynsburg en hulle lyk ook anders. In Theunissen se winkel is daar rye waar jy self die goed van die rakke kan afhaal en dan voor by 'n tannie met 'n uitskopgeldlaaitjie gaan betaal. 'n Selfbedieningswinkel, sê haar pa.

“Wag, kom ons kyk of ons nie in dáárdie ry iets soos 'n muisvalletjie kry nie. Dit lyk my die hardeware-goed is daarso.”

Terug by die huis stel hy die een valletjie in die kombuis en een in sy en haar ma se kamer.

“So ja, laat ons nou sien wat vannag gebeur.”

Sy bly dink aan die arme muis wat met kaas gelok word om dood te gaan. Muis met sy klein skerp neusie en sy sagte, vaal velletjie.

“Kan ons hom nie maar hou nie, Pappa? Hulle is dan so mooi?”

Hy kyk na haar. “Jong, dit sal mos nooit 'n goeie ding afgee nie!”

Sy loop om die huis. Op 'n groot klip naby die twee perskebome gaan sy sit. Vir die eerste keer gaan hulle self perskes hê. By nie een van die vorige kamphuisse het hulle vrugtebome gehad wat al dra nie. Haar pa het appelkoosbome geplant by Steynsburg, en op Queenstown het die vyebome net-net begin groot raak. Elke keer moes hulle weggaan voordat daar iets aan die bome was om te eet. Dis nes Jona se ou wonderboompie wat niks beteken nie!

Sy onthou hoe die klas van die vorige jaar gelyk het met die prente van al die soorte vrugte – lemoene is sitrusvrugte en perskes en appelkose is sagtevrugte, het juffrou Hartman gesê.

Net toe roep haar pa:

“Katrien? Kom gou-gou hiernatoe!”

In die werkskamertjie langs die garage lê die tange, hamers en spanners op 'n ryttjie. Laaste in die ry lê die kraaibekspanner. *Sleutel*, sê haar ma se tong in haar ore.

Haar pa hou die orige muisvalletjie in sy hand. Tussen die draadjie wat die muis moet platslaan en die houtvloertjie, steek 'n stukkies potlood uit.

“Haal gou uit!” sê hy.

Sy oë lag en om sy mond is diep slootjies.

“Nee, Pappa!” Sy steek haar hande agter haar rug weg. “Dit gaan my vinger raakslaan!”

“Nee ag, man,” hou hy aan. “Toe nou, jy is mos nie dom nie! As jy dit vinnig uittrek, sal die draadjie jou nie vang nie.”

Sy sien die tang, tel dit op. Knyp die potlood daarmee vas en ruk hom vinnig uit. Kips! slaan die draadjie teen potlood. Hy druk haar gesig teen sy bors vas; sy lag voel soos die riffsels van die kables in sy trui.

“Sien jy, ek het mos gesê jy is nie dom nie! Ek sê jou wat: Ons maak met die muis ook so 'n plan. Pappa sal ál die gaatjies soek en hulle toestop, dan kan hulle nie by die valletjie kom nie.

Toe roep haar ma.

“Japie!”

Die pad huis toe raak bekender hoe nader sy aan die Wes-Kaap kom. Langs die pad staan die plakkies rook tussen die vlesige grys blare. Aan die doringbome is die skerpsele wit soos sneeu.

Sy wikkel die voet waarmee sy die brandstofpedaal moet trap; voel die sweerplek van die doring. Nadat Oubie vertel het van sý herinnering is dit of haar voet opnuut begin ontsteek.

Nietgenaamd. Toorwater.

Voordat sy die oggend van Yolanda op Kakamas weg is, het sy gekyk deur die lysie met name wat sy opgeskryf het. Gebel om te hoor of oom Wouter nog op Beaufort bly.

Die tannie het gesê die oom is nie gesond nie, maar sy kan 'n draai kom maak, al weet sy nou nie mooi wie dit is wat praat nie.

Dit was erg om te hoor. Tannie Annelien was een van die onthou-mense uit haar kindertyd. Het hulle, het sý, so 'n skramse indruk gemaak dat niks in die vrou se geheue 'n klokkie lui nie?

Sy sal haar daarop moet instel om nie met vooropgestelde idees na die mense te luister nie. En sy moet ophou om te dink haar pa was 'n heilige. Al is hy in haar kop die één mens wat selfs as hy verkeerd gedoen het, daarmee góéd sou wou doen.

En jou ma?

Dis die selfversekerde Amerikaanse sielkundige van die talk show.

Ek weet nie, dr. Allesweet, antwoord sy hom.

My kop sê ek onthou van die 'goed' wat sy gedoen het. Van die skoon klere, van die netjiese huis, die mooi maniere wat ons ten alle koste móés hê. Van die aanmoediging, die druk om goed te vaar op skool en daarna.

My hart sê ek wou haar gekén het; wou op haar skoot kon sit. Ek wou haar lyf van naby af kon ruik.

Op die sypaadjie voor die huis staan 'n brandpienk klapperbos. Sy wonder of iemand dit daar geplant het. Nog nooit het sy dit êrens anders sien groei as in die omgewing van Ladismith en Calitzdorp nie.

Die huis se gordyne is dig toegetrek; hulle is kennelik nie daar nie. Maar in die voortuin groei dahlias, soos dié wat sy onthou in die tuin van

Kraaifontein gestaan het. Rye en rye groot pers en rooi en geel en pienk sterre waardeur sy geloop het terwyl haar kop skaars bokant uitgesteek het.

Daar was 'n tyd dat haar pa-hulle goeie vriende was met oom Wouter-hulle. Voor die dag dat sy en Oubie in die pad gestaan en wag het, en hy verbygery het. Hulle het beurte gemaak, haar pa en die oom, om die kinders kerk toe te neem. Maar die eerste Sondag dat die oom sy nuwe Hillman Vogue gehad het, het hy en Jossie, sy en tannie Annelien se enigste kind, alleen in die blink nuwe kar dorp toe en kerk toe gery.

“Annelien moenie dink ek en sy sal ooit weer uit dieselfde rivier se water drink nie!” het haar ma gesê. Haar pa het probeer paai, maar hulle het nooit regtig weer oor en weer gekuier nie.

Sy klim uit en gaan klop aan die deur. Dis stil binnekant.

Maar voordat sy kan omdraai om met die paadjie terug te loop kar toe, hoor sy voetstappe. 'n Vrou maak die deur effentjies oop.

“Jammer, ek het jou nie eens gehoor nie.”

Die tannie lyk nie meer soos eers nie. Die altyd netjies gekrulde hare is grys en punterig verwaaid. Sy staar na haar.

Dis haar skuld – sy het nie weer gebel nie, en sy kan sien die vrou is haar tyding kwyd oor die vreemde mens wat voor haar deur staan.

“Ek is jammer,” sê sy. “Ek moes regtig . . .”

Die gesig met die baie jare se lewe daarop raak nog meer verwese toe sy hoor wie dit is, dat dit sý is wat met hulle wou kom praat.

Sy trek aan die moue van die langmou- turkoois rok.

“Ai ja, gisteroggend mos. Sommer weer 'n skielike ding. Koors. Dít nadat hy die hartomleiding so goed gevat het. Nou lê hy in hospitaal. En die mediese fonds – ag, ek weet nie wat ons nog verder . . .”

Die tannie trek 'n sakdoek uit die trui se mou. “Kom in, ons kan gou iets drink. Ek is eintlik op pad . . .”

“En jou ma? Lewe sy nog? Jou pa is mos al jare terug . . .”

Die vraag is 'n skok vir haar. Feit is, sy weet nie. En hoe erken jy so iets? Sy moes ook gedink het dit sal 'n voor die hand liggende vraag wees wat mense sal vra!

“Ja nee wat, dit gaan goed, sy bly by haar oudste suster.”

Sy probeer vinnig daaroor heen praat.

“Ek sal vir haar sê ek het Tannie-hulle gesien.”

Die vrou skakel die ketel weer af.

“Ek dink nou – kan jy my nie dalk vat nie? Hospitaal toe? Ek moes nog gebel het vir Sara, maar as jy nou kan . . .”

Dis asof ystervarkpenne in haar binnekant regop spring.

Sy het nie tyd nie! En die allerlaaste ding wat sy nou wil doen, is om 'n welwillende hospitaalbesoek af te lê. Dit was 'n fout om hier aan te ry. Van alle kante af bekyk.

Daar is niks meer te sien van die vrolike tannie wat spesiaal vir haar *Die Trein na Weltevrede* op die draaitafel gesit het, vroeër toe haar ma-hulle nog vriende met hulle was nie. Van die vrou wat in die kamp op Kraaifontein 'iemand' was, is nou net dun arms en skuifelpassies oor. Die hande wat so goed kon blomme rangskik, selfs vir troues van die dorpsmense se kinders, is bewende skimme met oumensvlekke.

Maar hoe kan sy weier?

Die groot glasdeure van die hospitaal maak 'n suigeluid toe dit agter hulle toegaan. Sy loop agter die tannie aan na die saal.

Die mure kantel na mekaar toe sodat dit voel of hulle bo-op haar gaan val. Soos destyds. Daardie dag dat sy en Oubie in die lang, skemer gang afgestap het.

Die soet van eter en ontsmettingsmiddels slaan haar op die maag.

By die deur van die mansaal gaan staan die tannie. Wag vir haar.

Die skraal oom met die bruingebrande gesig het 'n ou man geword wat skaars 'n skakering donkerder is as die kussing waarteen hy lê.

Sy oë flikker oop toe tannie Annelien haar hand op sy skouer sit.

“Kyk, Wouter, ek het vir jou ’n besoeker gebring – Japie se dogter, onthou jy? Japie Badenhorst?”

Sy bleek oë kry ’n bietjie meer lewe.

“ ’Tuurlik onthou ek. Japie . . . Kraaifontein, ons het saam . . . ”

Sy vrou sit die bottel koeldrank wat sy saamgebring het op die staalkassie neer.

“Hoe voel jy vandag?”

Sy sit haar hand op sy voorkop. “Jy is warm, het hulle vir jou iets gegee?”

Maar die oom bly na háár kyk.

“Hy was amper dood . . . ”

Dis asof sy teen ’n lewendige elektriese draad gestamp het. Weet die oom dan nie? Haar pa is dood!

Die ou man begin opleef; hy skuif hom ’n bietjie regop teen die styl. Ten spyte van sy siekte lyk dit of sy kop niks makeer nie.

“Ek was nie by nie. Was by Akkerboom . . . by Barrydale. Toe bly óns nog in Kraaifontein.”

“Maar my pa is dood in die tyd dat ons daar gebly het.”

Sy probeer die oom op die regte spoor terugkry.

“Vóór dit.”

Soos hy praat, sien sy hoe dit donker word, hoe die laaigrawe en die padskraper en die hyskraan die laaste stuk werk insit voor uitvaltyd.

“Was ’n steil afdraand . . . ou Tom Huilwater het gesê . . . die hyskraan het die loop geneem, onder na die groot dam se kant toe.”

Oom Wouter haal tussenin hard asem.

“Wag, Pappa, moenie jou so vermoei nie, los nou maar.”

Die tannie gee vir hom ’n slukkie water uit die kraffie, sê na háár kant toe: “Die oom is maar deurmekaar van die medisyne, kind, moet jou nie . . . ”

Maar hy stop nie.

“Die hyskraan het teen die helling afgehardloop. Die operator nog bo-op . . . jou pa agterna . . . ”

Sy begryp nie. "Hy't seker probeer . . .?"

Hy hoor haar nie.

"Grader en al. Binne-in die dam in. Soos een wat kop verloor . . . ou
Huilwater het gesê . . ."

Sy probeer haar die toneel voorstel: Dis onmoontlik. Haar pa was 'n
realistiese mens. As hy nog agternagespring het om die man op die hyskraan
te probeer uitduik, kan sy dit verstaan. Maar om ook in die dam in te ry met die
padskraper . . .

Die tannie probeer die oom stilkry; gee vir hom nog water, druk hom
platter in die bed.

"Toe nou maar wat, Wouter, jy is seker maar . . ."

Hy probeer nog iets sê, maar die suster kom by die saaldeur in, gee 'n
kyk na die bed en na háár wat voel of sy wil omval.

"Ek dink dis heeltemal genoeg opwinding vir een dag," sê sy.

"Mevrou kan môre weer kom – die oom het soveel rus nodig as wat hy
kan kry."

Toe hulle by die saal se deur uitgaan, roep die oom die tannie weer
terug, beduie met sy hande iets soos 'n reghoekige blok.

Hulle ry dieselfde pad terug na die huis toe. Met die stilhou waag sy dit
vir die eerste keer om te vra: "Is dit waar? Weet tannie iets daarvan?"

Maar die vrou maak of sy haar nie goed begryp nie.

"Dis soveel lang jare terug, die oom se kop is ook maar snaaks van hy
die operasie gehad het . . . moenie jou aan sy praatjies steur nie. Was maar 'n
ongeluk."

Sy praat ál vinniger. Asof sy van haar ontslae wil raak.

"Wag, daar is iets wat die oom gesê het ek moet vir jou gee voor jy ry.
Sommer goed wat hy opgeskryf het ná jy nou die dag gebel het."

Toe sy die tannie by die voordeur afgesien het, en met die Lion Brand-
skryfblokkie in haar handsak wegtrek, sien sy hoe die gordyn in die
slaapkamer in die middel oopskreef. Die oë van iemand wat iets weet wat sy
liewer nie wil prysgee nie.

Sy wonder of Oubie iets hiervan weet. Het dit dalk te doen met die vraag wat hy gevra het: of sy dink dit was haar ma se skuld dat haar pa net nie meer langer kans gesien het nie?

Anderkant die T-aansluiting staan 'n bord. Accident-free days: 0.

'n Mens moenie te veel van die lewe verwag nie. Dis Sebastiaan se filosofie. Die teerpad voor haar begin in die laatmiddag fata morganas maak. Laat haar die tonele sien wat die oom in die hospitaal beskryf het, maar sy probeer haar bes om dit in 'n ander kompartement te sit. Sy moet haar oë op die pad hou, konsentreer. Ter wille van Juli.

As sy reg onthou, is dit hierlangs waar haar pa-hulle die lang reis gemaak het om die kruiptrekker met die groot transporter te vervoer.

Dink aan die goeie goed, praat sy met haarself. Dink aan sy stories, aan die skietgoed wat hy vir jou saamgegee het vir die lewe wat voorlê.

"Toe breek die transporter," het hy vertel, "en hulle kry 'n stompneus-Foden om vooraan te sleep. En dié breek óók. Toe moet hulle 'n Leyland-trok laat kom. En oplaas, ék met die grader wat heel vooraan moet gaan sleep. En elke keer moet die goed van die Kaap af gebring word!

"So kom ons die nag op Beaufort aan. 'n Hele lang ry trokke en masjiene, en agteraan omtrent nog dertig ander voertuie wat nie by die string kon verbykom nie.

"Soos 'n begrafnisstoet wat stadig daar ingetrek het, het dit omtrent gelyk, maar teen daardie tyd het al wat toeter is geblaas!

"Drie volle dae en nagte het dit geneem van die hoofwerkswinkel in Bellville tot in Beaufort-Wes. Niks geslaap tussenin nie, net maar stadigaan so met die Fodens en die sleepwa aangekruie, met daardie kolos van 'n kruiptrekker bo-op.

"Langs die pad het ons saans voor ons verder gaan, 'n vuurtjie gemaak, koffie gemaak in die ketel en vir ons wors gebraai – sommer 'n graaf of twee

gevat, dit in die vuur gesteeek om hom 'n bietjie skoon te brand en dan die wors daarop gesit en so oor die kole laat lê.”

Die werkery aan die hele een baan van die pad maak dit moeilik om hier te bestuur; daar is nie strepe wat jou binne of buite die gevaarsone moet hou nie. Nie aan die linkerkant op die skouer van die pad nie, en ook nie in die middel nie. G'n kat-ogies vir as dit donker word nie. Dit voel asof sy heen en weer oor die pad ry.

Die teer is ekstra glad en swart – die voorlaaste lagie seker, die een voor hulle chips gaan gooi om die pad af te rond. Haar pa het gesê voor hulle die laaste skerfies gooi, en die laaste laag, moet die pad eers 'in'-gery word.

By die volgende stilhou- en wagpunt staan sy agter 'n koerierwaentjie. Goeie Hoop Vervoer. Toe die verkeer eindelik begin weeg, bly die bestuurder hardnekkig in die middel van die pad ry sodat sy nie kan verbygaan nie.

Wanneer Oubie kwaad geword het omdat hulle so lank agter groot voertuie moes sit, het haar pa gesê hy is verkeerd.

“Daar is 'n rede voor, my kind. Die pad is daar nie so dig gekompakteer op die skouer nie. As die lorries aanhoudend daarop ry, trap hulle die pad so gou soos nou stukkend. Daardie stukkie anderkant die geel streep is regtig net vir nood.”

Sy onthou die keer toe sy en Sebastiaan die eerste keer vir Juli Stellenbosch toe geneem het. Daar het drie groot Maersk-vragmotors voor hulle gery toe hulle terugkom. Hy het geswets op die onnosele drywers, en toe sy haar pa se woorde vir hom herhaal, was hy éérs kwaad.

“Hoe lank moet ek nog hoor van my pa dit en my pa dat?”

Sy het stilgebly. Die bome langs die pad het skaduwees gegooi sodat die sonlig en swart kolle mekaar vinnig en aanhoudend opgevolg het. Dit het gevoel soos wanneer 'n mens op 'n roller-coaster sit, met die aarde wat wegval onder jou.

Die aand het sy by hom verbygeloop waar hy by die rekenaar sit en kyk het na statistieke van vleispryse. Sy het 'n oomblik gehuiwer. Haar hand oor sy hare gevee.

“Sebastiaan?”

Hy het voor hom op die skerm bly kyk. “Hmm?”

“Dink jy – kan jy nie later verder hierna kyk nie? Dan maak ek vir ons tee? Of wat wil jy drink? Milo?”

Hy het omgedraai. Sy kon die onbegrip op sy gesig sien. Maar hy het saamgeloop kombuis toe; op die stoel by die werkseiland met die marmerblad gaan sit. In die elektriese lig wat van bo af op hom geskyn het, het die grys tussen sy donkerbruin duideliker gewys.

Sy het die beker Milo voor hom neergesit en warm melk in haar eie rooibostee gegooi voor sy aan die ander kant, regoor hom, gaan sit het.

“Sebastiaan . . . ek het nie . . . dis nie dat ek dink my pa was altyd reg, of dat hy nooit iets verkeerd gedoen het nie. Dis maar dat daar so baie goed is wat my aan hom herinner . . .”

Hy het gesug.

“Jy is nooit hiér nie, Katrien. Ek bedoel, jy lewe nie hier saam met my in die hede nie; jou gedagtes is altyd by dit wat verby is. Kan jy nie . . .?”

Sy het geweet wat hy sê is waar.

“Ek is jammer, Sebastiaan. Dis . . . ag, kom ons los dit. Kom ons gaan slaap, toe?”

Hy het sy arm om haar gesit toe hy opstaan.

Sy het geweet wat dit beteken. Geweet sy kan nie 'n verskoning bedink nie.

In die bed, met die ligte af, die gordyn toe, het sy gehoor hoe die beeste in die landjie onder die huis bulk. Sy het die pers en wit yesterday, today and tomorrow geruik wat destyds anderkant die hekkie by haar oupa-hulle op die plaas gestaan het. En die sweet aan sy hande.

In die nuwe skool in Kraaifontein is sy en Marcelle die enigste twee kinders wat rêrig goed kan lees, maar juffrou van Wyk wil nie vir haar ook 'n moeiliker leesboek gee nie. Sy dink ook die padkampkinders is dom.

Die tweede Woensdag nadat die skool begin het, gaan staan sy in die ryttjie by die kraan op die speelgrond. Haar mond is droog en haar kop voel seer. Maar 'n groot meisiekind met lang hare jaag haar weg: "Julle kampkinders se monde is vol kieme! Jy kom nie weer hier met daai vuil bek van jou nie!"

Sy draai om. Sy sal sy hulle nog wýs. As die rapporte kom, sal haar ma trots wees op haar. En as tannie Ousus weer vertel van Soekie wat so vinnig kan hardloop, sal haar ouma vir haar sê dat sý beter somme kan doen as al die ander kinders in haar klas. Miskien sal haar oupa dan eerder dat Soekie by om kom sit.

Noudat hulle in die Kaap bly, kom kuier haar ouma-hulle elke einde van die maand as haar ma gaan kos koop het met die note wat haar pa in die bruin koevertjie bring. Sy het gedink dit gaan net die eerste ruk so wees, maar dit hou nie op nie.

Elke maand wens sy sy kan wegloop in die dennebos wat aan die ander kant van die Ou Paarlpad sit. Weg van die bene waarmee haar oupa so onder die tafel teen haar druk.

"En hoe gaan dit nog met die skoolwerk?"

Haar ouma sit nog 'n stukkie aartappel in haar mond.

"Nee, baie goed, Mammie, my kinders kry mos goeie rapporte – Oubie het baie goed gedoen. Hy gaan mos nou volgende jaar hoërskool toe. En Katrien het weer eerste gestaan die kwartaal."

Wanneer sy eerste staan is die wêreld reg. Dan is haar ma nie kwaad nie. Dan is sy nog nie góéd nie, maar darem goed genoeg om mee te spog.

"Maar onthou," sê haar ma wanneer sy die rapport lees, " 'n mens kan altyd nóg beter!"

As sy twee-en-neëntig persent kry in die tweede kwartaal van standerd een, behoort sy vyf-en-neëntig te kan kry in die derde kwartaal. "Mik vir hoër, Katrien!"

Op Oubie se rapport het sy onderwyser in krulletters geskryf: *Oubie is 'n voorbeeld vir sy maats. Hy is pligsgetrou en ons is trots op hom. Hou so aan, Oubie!*

Onderaan háár punte het juffrou van Wyk wéér geskryf: *Katrien is 'n woelige kind. Haar punte is uitstekend, maar haar gedrag laat veel te wense oor.*

Sy krap haar kos deurmekaar in die bord. Haar mond en haar keel knyp toe.

Toe sy voor middagete by die agterdeur ingekom het, het sy haar ouma hoor sê: "Ek het so 'n mooi blou lappiegoed waarvan ek vir Soekie 'n uitskopprokkie gemaak het. Daar is nog die helfte van die lap oor, maar vir Katrien sal dit nie uitkom nie. Sy is amper twee keer so groot soos Soekie."

Sy het gekyk na haar arms en bene wat vol stof was soos sy en Oubie gespeel het.

Lyk sy rêrig só groot?

Op haar tone loop sy in die gang af, maak die deur toe sodat die grootmense haar nie kan sien nie. Sy skuif die gordyn 'n bietjie oop en gaan staan voor die spieëlkas.

Sy kyk na haar voorkant; verbeel haar hoe Soekie langs haar sal lyk. Sy meet met haar regterhand af hoe Soekie se kop by die helfte van haar linkerboarm sal pas.

Dis moeilik om die rits agter haar rug los te kry, maar sy hou aan totdat sy die rok kan uittrek. Toe sy net in haar kleinbroekie staan, begin sy weer van voor af: voorkant, sykant, agterkant. Sjoe. Sy is groot.

Sy knyp haar oë toe om nie verder na haarself hoef te kyk nie; klim terug in die rok en sukkel die rits weer van onder af op tot amper bo. Uit die koffer onder die bed haal sy die prysboek wat sy die vorige jaar gekry het. *Die Klein*

Bewer. As sy saam met hom wegloup en in die vlei gaan speel, sal niemand sien sy is vet nie.

Heel voor in die boek staan haar naam en waarvoor sy die boek gekry het. Unie Laerskool Steynsburg. Toegeken aan: Katrien Badenhorst. Eerste Klasposisie – Sub B.

Kanniedood Safety Project. If Tired Stop to Rest. Sy is moeg. Tot in die been toe. Van die verskriklike stuk pad. En nog meer so van binne. Oor wat oom Wouter kwytingeraak het sonder om te dink. Van die dink oor haar ma, oor haarself.

Ma-Kinnie was altyd maer. Benerig. Dis nie iets waaroor sy ooit gedink het nie. 'n Mens se ma lyk maar soos jou ma. Dis eers noudat sy so teruggaan na alles, dat sy verbande begin sien.

Sebastiaan het vandat hy haar leer ken het, gesê sy is obsessief oor hoe sy lyk; oor hoe bang sy was vir 'n kilogram of twee optel.

“G'n mens kan altyd presies ewe veel weeg nie, Katrien!”

Maar saans, as hy in die kamer was, het sy voor die badkamer se lang spieël gestaan – haarself bekyk. Die groot borste waarvan hy so baie gehou het, het sy met stywe klere platgedruk en loshangende klere bo-oor gedra. Dit het hom van die begin af geïrriteer. Maar dit het mense se oë weggehou. En hulle hande.

Daar is die geluid van 'n SMS wat deurkom op haar selfoon. Juli.

As Ma Stb verby km, ekt iets vi' Ma.

Sy skrik toe sy opkyk. Die kar het oor die middel van die pad geswaai en die transporter wat van voor af kom, moet ver links uitswaai. Die bestuurder wys 'n vermanende vinger na haar.

Die selfoon het afgeval tot onder op die passasiersplek se matjie. Aan die kant dreun 'n trein waarop Shosholoza geverf is, verby – blou-en-geel, blou-en-geel trokke wat op die spore raas. Soos die bloed in haar kop.

Donkiesrivier, Immanuel.

Die Hexriver-pas is steil ná die lang stuk gelykpad wat sy gery het. Aan haar linkerkant is die eerste en enigste arrestor bed wat sy op die hele reis nog teëgekom het – 'n lang strook gruis waarin die swaar voertuie kan ry om hul vaart te stuit as die remme onklaar raak of as die bestuurder sy ratte nie vinnig genoeg kan afbring nie.

De Doorns se oplei-tafeldruiwestokke staan sonder blaar of tros; net kappe en droë stokke so ver as wat sy kan sien. Voor Ma-Kinnie met haar pa getroud is, het sy soms by tannie Ousus-hulle op die uitvoerplaas druiwe gepak.

Wanneer hulle daar gekuier het, het hulle twee gepraat, vertel van hulle jong dae – hoe hulle partymaal saam-saam die trosse een vir een deurgekyk het, die slegte of lelike korrels uitgeknipt het en die trosse dan in die plat dosies tussen sagte papier neergesit het.

In haar kop kon sy sien hoe haar ma daardie skerp skêrtjie gevat en die vrot korrels in die weggooimandjie laat val het.

Waar is haar ma?

Hoe nader sy aan die Boland kom, hoe onrustiger word sy. Van daardie tyd af, toe hulle in Kraaifontein gebly en alles ál meer afdraand begin loop het, het dié deel van die land wat vir ander mense soos die paradys lyk, vir haar net negatiewe konnotasies.

Dis iets wat Sebastiaan nog nooit kon kleinkry nie. So 'n mooi deel van die land; sulke pragtige berge, sulke vrugbare grond.

Die padbord wys Worcester lê nog 20 km ver. Die veld is aansienlik groener as 'n uur vantevore, al het die son al begin sak. Daar is volop botterbome teen die skuinstes en geel surings wat die laagtetjies oordek.

Maar dis ook hiérdie stuk pad wat hulle destyds teruggery het van Beaufort-Wes af nadat hulle die tyding gekry het.

Toe het dit gevoel of hulle oor 'n afgrond gestort het.

“Jy moet sterk wees, Katrien,” het Oubie gesê toe hy teruggekom het van die telefoon.

“Dis Pappa . . .”

Haar ma was gelukkiger op Kraaifontein. Vir die eerste rukkie. Sy was naby aan die mense wat haar kon help as sy siek was, en haar pa kon vir die eerste keer by die Paaie se mediese fonds aansluit.

Maar selfs as kind het sy geweet haar pa se hart was nie in die werk in die Kaap nie. Hy het egter nie nodig gehad om weg te werk nie, en saans het hy oor die brood en tee vertel wat hulle die dag gedoen het – hoe hulle besig was met die N1 Paarl se kant toe. Hoe die chip-sprayer die eerste laag chips op die teer gestrooi het; hoe die roller agterna gekom het om die teer en klip te rol dat dit één laag word. En dan die rolbesem om die los klippies weg te vee en die pad skoon te maak.

“Partymaal,” het hy gesê, “moet ons hier, omdat dit een van die hoofpaaie is, nóg ’n lagie teer en klip opsit. Dié skurfies is dan kleiner, sewe millimeter of so. Dit maak vir ’n gladder pad. Dan kom die platroller óók nog ’n keer. En laastens ’n lagie teer met water verdun, wat bo-oor gespuut word – die black top soos die Amerikaners sê – om die pad goed swart te maak. Nie net ter wille daarvan dat dit mooi moet lyk nie, maar veral ter wille van die veiligheid. Want as die bestuurder die pad goed voor hom kan sien, maak dit die gevaar op die pad ook minder.”

Maar meer as van sy eie werk het hy in daardie Kraaifonteinse tyd van die brûe en passe vertel. In so ’n mate dat Oubie in sy hoërskooljare nie kon besluit of hy ’n prokureur wou word of ’n ingenieur nie.

Sondagmiddae het hulle uitgery om te gaan kyk hoe die konstruksie by die brug in die Paarl vorder.

Haar pa se gesig het gelewe toe hy vertel het van die brug oor die Van Stadensrivier tussen Humansdorp en Port Elizabeth wat deur ’n Italianer ontwerp is.

“Dis nou iets mooi om te sien, Oubie, man! En mooier nog as die bokant, is dit om onder te staan en te kyk hoe die brugvoorman die verbindings met

staal en beton oor die diep skeure gespan het. Om te besef dat die twee kante van die boogbrug wanneer dit laat sak word, presies in mekaar moet pas . . .”

Dit was een van haar pa se geliefkoosde stories, dié van die Italiaanse ingenieur wat nooit self in Suid-Afrika was nie, maar die hele ontwerp, al die beplanning tot in die fynste besonderhede vér aan die ander kant van die wêreld uitgewerk het.

“Dan het hy net die spesifikasies deurgestuur na die ingenieur en brugvoormanne aan dié kant.”

Haar pa het sy kop ongelowig heen en weer sit en draai, so of hy sy eie woorde nie kon glo nie.

“Die resident engineer wat daardie tyd in P.E. was, het vertel hoe die Italianer gebel het, dag vir dag, klomp kere op ’n dag. En g’n mens kon glo regtig hoor wat hy praat in sy krom Engels nie. Hy vra uit, hy raas, hy pleit. Hy is soos ’n kind oor daardie brug van hom.

“Die dag toe die brug laat sak moet word, staan hy glo in daardie verre Skoenland met ’n rewolwer teen sy kop – reg vir as die twee dele van weerskante nie inmekaar pas nie.”

Toe sy die Hugenote-tonnel nader is die berge steeds plek-plek bruin en swart weerskante van die pad. ’n Paar maande vantevore het Oubie een aand gebel en gesê hoe rakelings hy deur die vuur heen gekom het toe hy van die Kaap af Mosselbaai toe gery het.

Hier en daar begin die groen sigbaar word tussen die as en die dooie takke. ’n Enkele silwerboom heel naby aan die teerpad dans ongeskonde in die wind, in die donker aandlug. Êrens bo, voor ’n mens die tonnel kry, is die gaatjie deur die berg wat haar pa vir hulle gewys het; iets wat steeds daar moet wees, al kan sy dit nie sien nie.

Daar gaan nie tyd wees om by Juli aan te gaan nie; sy sal haar van die huis af bel. Môre dalk. Maar eers moet sy slaap. Om almal se onthalwe.

Tussen die Tygervallei-winkelsentrum en die gholfbaan draai sy weg in die rigting van die plaas. Verby Altydgedacht, waar die laning akkerbome staan, verby die wingerde, totdat sy die ooptes begin kry.

Van ver af sien sy die een enkele liggie. En toe sy nader kom, die blouerige skynsel van die televisie. Sy het niks weer laat weet nie, en Sebastiaan het ook nie weer gebel om te vra waar sy is nie.

Toe sy die interkom by die hek druk, gaan die gordyn oop; 'n straaltjie lig glip oor die grasperk.

Die hek skuif oop. In die grondpad op pad boontoe lê plasse water. Dit moes gereën het, maar sy was so met haar eie gedagtes besig dat sy dit nie vroeër opgelet het nie.

Hy is by die kar toe sy voor die deur kom, trek aan die knip nog voordat sy behoorlik stilgehou het.

“Liewe Vader, Katrien . . .”

Maar sy stem is nie kwaai nie. Dit klink eerder soos haar pa s'n wanneer hy nie raad gehad het met haar ma nie. Moedeloos.

Toe hy haar uit die motor help, haar handsak aanvat, voel dit of sy nie verder kan staan nie. Sy moet vashou aan hom sodat haar bene nie onder haar padgee nie. Sy is lam gesit van die ver ent. En die dag se ontbering is terug in haar lyf.

“Praat met my,” sê hy later toe sy tot bedaring gekom het; die dag se koue en skrik uit haar uitgehuil het en onder die kombers in die bed sit.

Haar mond probeer. Sy vertel van die plekke waar sy oorgebly het, van hoe mooi dit op Kakamas is, van haar juffrou op Steynsburg – maar nie van die vrou op Queenstown wat haar dinge vertel het wat sy liever nie wou weet nie. Of van Oubie se woorde oor die telefoon nie, van oom Wouter in die hospitaal nie. Van die beroering wat sy vertelling in haar veroorsaak het nie.

“Het jy niks van my ma gehoor nie?” vra sy ná 'n ruk toe hulle stil in die donker langs mekaar lê.

Hy antwoord nie, maar sy voel hoe hy sy kop skud; weet hy lê en staar na die dak bokant hom.

“Is jy nou klaar met die geryery?”

Sy steun effentjies, maak of sy skrik, of sy ingesluimer het.

Daar is 'n verlore klank in sy stem. Sy kan nie, sy wil nie antwoord nie.

Sy voel hoe hy nader aan haar skuif, sy arm om haar lyf sit. Sy is bang om te roer, al maak sy warmte haar benoud. Eers ná 'n lang ruk begin sy asemhaling stadiger word.

Toe hy liggies begin snork, skuif sy weg, draai om en gaan sit op die kant van die bed. Hy beweeg nie. Sy staan versigtig op en loop op haar tone binnetoe.

In die sitkamer lê haar bagasie alles nog net so. By die kant van haar handsak steek die skryfblok van oom Wouter uit.

Die lig is dof, maar sy wil nie die helder hooflig aansit nie. Sy haal die bifocals wat lankal die brilletjie met die wegstaanvlerkies vervang het, uit die huisie.

Ek, Wouter Blanckenberg, het in 1948 begin werk by die P.A. by Wildernis en by Leentjiesklip. Daarvandaan is ons Goukamma se trein brug gaan bou, maar ek kan nie meer alles onthou wat daar gebeur het nie, want die Deck was so halfpad opgesit toe is ek verplaas Port Snt. Johns toe my maat Douw en ek, Wouter.

Daar duskant die Dorp waar die Pont die verkeer oorgevat het was die brug so aan die begin stadium maar dit was 'n kwaai rivier. Die Umzimvubu daar waar Dick King en sy perd in af is so het hulle gesê as hy afkom dan was dit hoër as 'n huis en hy vat alles voor hom weg. Mense vee pampoene piesangs alles.

In elk geval dit was weer een van daardie dae en ek moes met 'n paar man oorgaan met die boot om die oorkant se abutment te begin aan werk so moes ons tot laat die aand daar bly tot die rivier 'n ent gesak het voor ons weer Kamp toe kon gaan. My vrou was alleen en sy was baie bang om alleen te bly.

Wat daar plaas gevind het met die bou van die abutment. Dit is mos groot caissions. Met aan elke kant 'n gat in, daar graaf ons met die masjien in die gate af en soos ons binne kant uitgraaf so sak hy tot met die grond, party keer val hy sommer 15 voet weg onder die grond, dan moet ons maar weer 'n kofferdam bou en hom weer opbou tot so 25 voet bo die grond en dan doen jy alles maar weer oor.

Hy was al ver gevorder totdat ons die een kant rots gekry het, nou dan moet jy die pyp van die Pomp onder die Cutting Edge deur sit na die ander kant sodat jy daar kan leeg pomp. Nou ja dit was een van daardie gevalle wat ons 2 man met die Badger met 'n voet stuk waarop hulle staan afgesak het, en so die pomp aan 'n ander Kabel, en jy hoor net 'n Suising, toe val die aarde rondom die caission buite om weg en blaas binne die Caission in op. Die operateur moes in haas die 2 man optrek sodat hy die stênd waarop hulle staan gaan stukkend ruk verby die pomp sodat die 2 man gelukkig die tou gryp en so hang aan hom tot bo.

Maar tussentyd staan die ander masjien en heen en weer wieg om in die gad langs die caission te val, maar die boy het darm geweet so half en half hoe werk die ghears van die masjien maar sit hom net in ghear, dat hy wegstap en o, aarde ja toe spring hy af, hy kon hom nie stop nie, toe sien ons dit gelukkig en spring op die masjien en stop dit anderster het hy binne in die rivier geval. Ja, so bewaar die Heer vironsoral as ons ingevaar verkeer...

Sy bly so sit, lank nadat sy die drie bladsye klaargelees het, die skryfblok teen haar bors gedruk. 'n Skryfsel in die taal van iemand wat nooit 'n skoolloopbaan voltooi het nie, 'n man wie se kommas en punte nie altyd klop nie.

Wat hy skryf, gaan oor dinge en plekke waar sy niks van weet nie, maar daardie vertel, daardie manier van praat – dis of sy hom nog kan sien soos hy daardie tyd op Kraaifontein gelyk het toe sy hom leer ken het. Die maer oompie met sy gaberdien-broek.

“Hy het as leerling-skrynwerker begin,” het haar pa hulle destyds vertel. “Hy het homself so opgeleer, totdat hy op die ou end self ’n brug kon bou. Vir só een het ek groot respek.”

Maar nou het hy die man in die hospitaalbed geword, die een wat in sy koorsigheid dinge gepraat het wat ongesê moes bly.

Haar oog val op die toeristeboek *By the Way* wat die outjie by die tolhek ’n paar uur vantevore in haar hand gedruk het. Sy slaan dit oop. Bo-aan, aan die regterkant, in groterige donkerblou letters is ’n aanhaling van Rilke:

The only journey is the one within.

Die tyd waarvan die oom gepraat het, moet wees net voordat haar pa verongeluk het. Toe sy al weg was van die huis, Stellenbosch toe. In dieselfde stuk tyd dat haar pa vir haar die roerende brief geskryf het wat nou nog in haar Bybel lê.

Van die episode met die hyskraan en die dam, toe hý met die grader in die dam beland het, daarvan het niemand haar ooit ’n woord vertel nie. Nie Lenie wat toe in die huis was nie. Nie haar ma wat gewoonlik uit so iets ’n sensasionale storie sou maak nie.

Al wat sy nog uit die tannie kon trek, was dat die hyskraanoperateur op die ou end haar pa uit die water gehaal het.

Kan dit wees dat die padmakers hulle so om haar pa geskaar het – besluit het om te maak of dit wel ’n ongeluk was? Dat niemand dalk ooit vir haar ma daarvan gesê nie? Dat haar pa self nooit enigiets vertel het van die sogenaamde ongeluk nie?

Hoe het hy by die huis gekom? Sy klere moes nat gewees het; hy moes koud en geskok gewees het.

Of het haar ma wél geweet en nooit gepraat nie?

Tussen die dubbele linkerrybane en dié aan die regterkant waai die suidoos die bottlebrush-struik aan flarde. Sowel hulle as die selonsrose buig laag tot onder op die grond.

Giftig, het haar pa gewaarsku. Hoe mooi ook al daardie blomme, dit is nie iets om te pluk nie. Selfs al sou jy net vuurmaak met daardie hout, sal vleis wat jy daarop braai, jou laat versmoor. Van party dinge moet 'n mens ver wegbly, Katrien.

Net anderkant Brackenfell draai sy weg van die N1 af. Die Ou Paarlpad is volgens alles wat sy al gehoor het, 'n plek om deesdae te vermy, maar as sy Juli tweeuur moet kry wanneer haar klas ophou, kan sy net sowel daarlangs ry. Sy wil sién.

Toe die dagvoëls begin sing het, het sy wakker geword van waar sy op die bank aan die slaap geraak het. Sy het die kombuis aan die kant gemaak, die opgehoopte skottelgoed gewas, die wasmasjien aangesit om Sebastiaan se klere te was.

Sy het haar eie vuil klere uitgehaal en haar tas, met 'n ekstra paar stukkies onderklere en nog 'n denim en twee tops bo-op, teruggelaai in die kar.

Sebastiaan het by die deur ingekom om te kom ontbyt eet. Toe hy sien wat sy aan die doen is, het hy haar só gestaan en kyk.

“Jy is moeg, Katrien, jy kon gisteraand skaars op jou bene staan. Wag ten minste 'n paar dae!”

Van êrens het nuwe energie in haar na bo gestoot.

“Ek het Juli belowe dat ek na haar toe kom, en dan – ek kan net sowel doen wat ek nog moet doen. Ek móét Kraaifontein toe gaan, en ek móét Barrydale toe. Dan sal ek terugkom. Maar ek kan nie nou ophou nie. Daar is dinge wat binnekant in my bymekaar begin kom, en hierdie is die enigste kans wat ek seker ooit gaan hê om dit só inmekaar te probeer pas.”

Dis meer as dertig jaar dat hulle weg is van Kraaifontein, en omtrent vyf-en-twintig dat sy saam met Sebastiaan op Esperance bly. Nooit het sy dit gewaag om weer terug te gaan nie.

Nie eens deur die dorp het sy gery nie, daar waar die onderwysers en ander kinders hulle somer reguit skuim genoem het.

Haar wange het gebrand en sy het op haar tande gekners toe sy in die geel skoolbus klim. Sy sal nié huil nie, sy sal haar kop hoog hou.

Hetta van Joostenbergvlakte. Hetta met die lang vlegsel en die effense skewe oë, so asof sy 'n Chinees is. Hetta wat haar hare swaai en met haar oë spot: *Julle met julle ou opslaanhutte, my ma sê ons mag nie naby julle sit nie, mens kan varke se skurfsiekte by julle kry!*

As sy kon, sou sy haar doodgekyk het. Maar sy het binnetoe gepraat: Vir jou sal ek terugkry, wag maar, jou dag sal kom. Oral, of jy in die dorp bly, of in die kamp, oral is dronkies en vuiles en ongemanierdes. In die padkamp, ja, maar ook in ryk mense se huise word daar gedrink en gevloek.

Meneer Tucker is die standerd 4's se Afrikaans-onderwyser en hy gee haar altyd goeie punte vir haar skryfwerk. As hy 'n opstel kry wat hy dink goed is, lees hy dit hardop vir die ander kinders voor.

Ná die naweek gee meneer Tucker hulle boeke terug. Hare, met die prent van 'n boom wat sy voorop geplak het, bly op sy tafel lê.

"Klas," sê hy toe hy haar boek optel, "luister 'n bietjie wat gedoen kan word as 'n mens jou verbeelding gebruik . . ."

Sy hou haar ongemerk, asof sy niks hoor van dit wat hy voorlees nie. Sy onthou hoe lekker dit was om die storie te skryf, hoe sy met die woordeboek gesit en gesorg het dat sy die beste opstel skryf wat sy nog ooit geskryf het.

Uit die hoek van haar oog sien sy hoe Hetta haar kop op die bank laat sak.

Die Chinees wat oorkant my gesit het, het 'n lang, swart vlegsel en wrede, skelm skrefiesoë gehad. Sy het na ou olie geruik. Haar hare was olierig; haar gesig was blink van die vet.

Ek het deur haar gesien – sy moenie dink ek het nie agtergekom hoe kyk sy bangerig wanneer daar 'n kondukteur kom nie.

In die nag toe sy slaap, het ek in haar koffer gekyk. Sy het 'n vals naam gehad. Daar was 'n sak wit poeier wat in klein pakkies opgemaak was. Dit was dwelms, ek was seker.

Daar was 'n kort swart pistool in 'n sak naby haar hand. Sy was vas aan die slaap.

Ek het dit gevat, dit teen haar kop gedruk en haar met my voet wakker geskop. 'Staan op, jou smeerlap! Steek jou hande in die lug!'

Sy het geskrik. Haar nou ogies het 'n bietjie wyer oopgesper. No, please!'

Sy het 'n klomp goed nog gesê, maar ek kon dit nie verstaan nie – sy het kamma Engels gepraat, maar só sleg dat ek eintlik skaam gekry het vir haar part.

Tot by die volgende stasie het ek haar aangehou en haar daar uitgelewer aan die Spoorwegpolisie. Hulle het die speurders laat kom.

Die polisie het al jare lank gesoek na dié Chinees wat miljoene rande se dwelms smokkel. Hulle het haar na die polisiekantoor geneem en daarna na die selle.

Ek het gehoop sy ly honger, ek het gehoop hulle gee haar net ryswater en droë brood.

Vir weke lank het die koerante daaroor geskryf. Dalk sou hulle haar terugstuur China toe, en dan sal sy die doodstraf kry.

Vir my het die regering 'n klomp geld aangebied, maar ek het nee dankie gesê.

In die koerant was die hoofopskrif op die buiteblad: ARBEIDER SE DOGTER ARRESTEER CHINESE SMOKKELAAR – BEDANK VERGOEDING.

Hulle het geskryf wat ek vir hulle gesê het: Ons is nie ryk nie, my pa is 'n padmaker. Maar ons het ons trots. Wat ek gedoen het, het ek vir my familie en vir my land gedoen.

Meneer Tucker lees die opstel klaar: “Baie geluk Katrien – hierdie is ’n voorbeeld vir almal.”

Maar die volgende oggend kraak die interkom in hulle klas. Dis die skoolhoof se stem wat oor die luidspreker kom: *Sal Katrien Badenhorst asseblief na die kantoor kom!*

Meneer, wat twee weke vantevore so in sy skik was met haar goue diploma vir voordrag én vir sang by die Eisteddfod, se gesig is kwaai toe sy by die kantoor instap. Tóé was sy iemand om iets vir sy skool se naam te beteken, maar nou is sy net ’n lelike kind uit ’n lelike plek.

By hom in die kantoor staan Hetta en haar ma. Sy kry skaam vir Hetta se onthalwe. Haar ma se hele gesig is beplak – ’n bloedrooi mond en potblou randjies om die oë. Sy het ’n stywe geel langbroek aan met ’n gestreepte bloes wat voor ooptrek by die knope.

“Hoekom het jy so ’n lelike ding oor Hetta geskryf, Katrien?” Meneer se stem is hard.

Sy trek haar skouers reguit; sy kan die bensien nog ruik waarmee haar ma die kolle op die kraag en moue skoongemaak het.

“Meneer, ek is jammer,” sê sy, “maar ek weet regtig nie waarvan Meneer praat nie.”

Hy praat nog harder; sy gesig word perserig.

“Natuurlik weet jy, Katrien! Hetta sê die kinders spot haar reeds dat sy soos ’n Chinees lyk. En nou skryf jy hierdie storie oor ’n kastige Chinese bedrieër en dwelmsmokkelaar wat op die trein gevang is.

“Toe, erken nou dat jy dit op haar gemik het.”

Meneer se oë is koud agter sy brilglase; hy druk sy hande se vingerpunte teen mekaar. “Ek wag, Katrien!”

Hetta en haar ma staan eenkant. Die tannie gluur na haar waar sy voor die skoolhoof staan, sy hou haar arms om Hetta, en bo-oor haar kop snou sy dat die spoegdruppeltjies spat: “Ek sal nie met my kind laat mors nie! En laat ek jou sê meneer Bosman, as so iets weer gebeur, kan jy vergeet daarvan dat my man se werkers weer verniet vir jou die atletiekveld se bane sal kom kalk!”

Sy kyk na die tannie. Sy is bly haar ma lyk nie so nie. Aspris opgedoen en met klere wat te klein is vir haar. En kyk net hoe lyk Hetta se kleurbadje, die ene vetkolle!

“Katrien!”

Meneer Bosman lig haar ken op met sy vinger. Vinniger as ’n blitsstraal gaan dit deur haar kop om hom te byt. Maar sy ruk haar kop weg.

“Ek wag dat jy moet erken dat jy met opset die storie oor Hetta geskryf het. En dat jy sê dat jy jammer is daaroor. Onthou, die Here sien jou!”

Sy trek haar rug nog regopper. Kyk hom in die oë.

“Ja, Meneer,” sê sy, “dan sal ek dit sê – ek hét. Maar ek is nie jammer nie. En ek sal dit weer doen ook. Want Hetta het gesê die mense wat in die padkamp bly, is varke.”

Sy kan sien Meneer weet nie wat om te sê nie. Vir háár kan hy nie hier voor Hetta se ma kant kies nie. Hy sal ook nie wil nie.

Eenkeer het sy hom en meneer Botha hoor praat toe hulle in die gang geloop het. Hulle het haar nie gesien toe sy van die dogters se kleedkamers af gekom het nie. Meneer Botha het gesê die Badenhorst-dogter, die enetjie uit die kamp, se punte lyk baie goed. En meneer Bosman het gelag: “Ja, nuwe besems vee nog skoon, ons sal maar moet sien . . .”

Die straat wat van die Kraaifonteinse polisiestasie afloop na die kerk toe moet uitdraai in Sesde Laan – daar waar sy ’n keer of drie skelm by Marcelle gaan speel het as sy op ’n Vrydagmiddag biblioteek toe gegaan het. Marcelle, by wie sy eintlik nie mag gekom het nie omdat hulle Jehovasgetuies was.

Dit was die enigste maat wat sy ooit gehad het voordat sy Monika in Barrydale teëgekom het.

Sy ry verkeerd. Die dorp het baie verander. Na Brackenfell se kant toe lyk dit slegter as die stukkie middedorp. Anderkant Nino’s Groente en Vrugte draai sy weg, oortuig dat dit die regte rigting is, maar die verval van die omgewing laat alles baie anders lyk as wat sy onthou.

By die Rebirth Barbershop hou sy stil; vra na die nommer van die huis wat sy soek. Die haarkapper se kop is kaal geskeer, met net 'n regopstaande kam in die middel wat van voor tot in sy nek loop. Hy beduie: "Anderkantse straat. Só, dié kant om . . ." Die skêr flits in sy hand soos hy wys.

Maar alles het so verander, die huis is herbou, die omgewing is onherkenbaar.

Sy skakel die motor aan met die besef dat sy wegry van een van haar enigste goeie herinnerings aan Kraaifontein; weg van Marcelle wat ook pouses alleen gestaan het toe sy haar leer ken het.

By die laerskool wil sy nie langs gaan nie. Sy het geen begeerte om die hovaardige skoolhoof weer te herroep nie. Ook nie die rooigesig-onderwyser, meneer Bruwer, wat haar in standerd vier 'n D vir gedrag gegee het nie.

Sy draai onmiddellik boontoe sodat sy nie by die skool langs hoef te ry nie.

In die hoofstraat staan die gebou waar Theunissen se winkel was, nog altyd. Tralies voor die vensters. Verder op is 'n hele klomp nuwe geboue. Ook 'n winkelsentrum en die kafee waar hulle soms koeldrank gekoop het, en die koerant op Sondag.

Dis vuil; blikke en papiere lê oral behalwe in die vullisblikke.

Net 'n paar dorpswoonhuise staan nog aan die linkerkant waar 'n mens by die dorp uitry. Van die oneindige groot dennebos wat aan die regterkant was, is niks oor nie.

Die pad is vol knikke en hobbels. Dis waar die molle onder die grond deurgrawe, het haar pa gesê. Die teer is klaar opgesit, en dan sak die pad op plekke in soos die molle gate maak. Al het hulle later ook molgordyne van plastiekmaas in die grond by die grootpaaie gesit om dit te probeer keer.

Sy weet nog hoe die kamp moet lyk: In die voorste ry het die ingenieur en voormanne gebly. Dan het jy ingedraai na die res van die huise. By die eerste binnestraat het jy regs gedraai – hulle huis was die tweede een aan die regterkant, die een met die groot kristaldruie-prieel.

Maar wat sy van die pad af kan sien is plakkershuisies, shacks, 'n blikkiesdorp. Sinkplate en sjebiens. Maer honde en stukkende motors. Één kamphuis staan nog tussen die aanmekaaargetimmerde skuilings. In die grondstraatjies speel kinders met stukkende klere, en 'n groterige seun stoot 'n kleintjie op 'n selfgeverfde oranje fiets.

Oor die teerpad kom 'n ou man met drie, vier dekades gelede se verslete militêre baadjie op krukke aangesukkel.

“Wie gaan saam?” het haar pa gevra die middag toe haar ouma-hulle van die Kraaifonteinhuis teruggery het na tannie Ousus-hulle se plaas.

Sy was bly om te sien hoe die agterkop van haar oupa in die kar om die straathoek verdwyn. Vir minstens drie weke was sy ontslae van die kyk in sy oë. Hoe groter sy geword het, hoe meer het sy hande na haar gevat wanneer niemand kon sien nie.

“Ek gaan gou die koerant koop.”

Haar ma het agtergebly by Lenie, en Oubie wou by Kristoffel, wat in die bosbouhuis naby die kamp gebly het, na sy seven singles gaan luister. Plate soos *Heart* en *I Wanna Live* en *Chirpy Chirpy Cheep Cheep* – goed waarvan haar ma gesê het sy laat nie sulke gemors in haar huis toe nie.

Haar pa het 'n draai deur die dorp gery voordat hy by die kafee gestop het. Toe hy terugkom, het hy drie Sunrise-toffies in haar hand gesit. Hy het die deel van die koerant waarin die sportberigte was gevat en vinnig daarna gekyk voordat hy alles op haar skoot neergesit het om verder by die huis te gaan lees.

Hulle was al regoor die dennebos toe haar pa na haar kyk waar sy met die koerant oopgevou op haar skoot sit.

Hy het só vinnig stilgehou dat sy die rubber van die bande op die teer kon ruik.

“Wat is dit Katrien? Is jy siek?”

Dit was die oom van Queenstown wat in die raampie met die swart-en-wit foto was. Oom Noel. In die klere wat hy daardie tyd gedra het toe hy nog haar pa vir die bisley kom haal het.

Haar pa het afgekyk na die blad, die koerant uit haar hande gehaal en nader na sy oë toe gebring. Daar was nog 'n klein foto'tjie – van die rewolwer waarmee hy homself geskiet het.

Die baardstoppels op sy gesig het swart uitgestaan teen sy ken en slape.

“Dit is my skuld. Ag, Here tog, Noel, dit is my skuld . . . ek het altyd geweet . . .”

Haar pa het vergeet dat sy langs hom gesit het. Hy het die woorde oor en oor herhaal.

Sy kon nie verstaan hoekom hy so sê nie, maar dit het gevoel of daar 'n kool dwarsdeur haar binnekant brand. Die ruit het toegewasem van die lank sit in die toe kar.

Aan die arm wat naaste aan haar was, het sy gesien hoe tik die wyster van haar pa se horlosie. Aanhoudend. Al in die rondte. Dit het laat geword – hulle was al amper 'n uur weg van die huis af. Sy was bang oor wat haar ma sou sê.

“Pappa . . .”

Sy het haar hand bo-op syne op die stuurwiel gesit. Dit was koud.

“Pappa, wanneer gaan ons huis toe?”

Dit is wat Irene Human haar vertel het. Maar die onthou van haar pa se ontredde, dit het nou eers gekom, met die sien van die ou man in die stukkende uniformbaadjie – die terugspeel van daardie middag met die geur van die dennenaalde wat tot in die motor gekom het.

Hoe hulle by die huis gekom het, weet sy nie, maar wel dat haar pa die aand niks geëet of gedrink het nie; dat hy by die tafel bly sit het met die foto voor hom.

“Vir wat trek jy jou dit so aan, Japie?”

Haar ma was ongeduldig. Kwaad.

“Dis tog hy self wat die Poqo destyds geskiet het – ek het jou gesê jou simpatie met die swartgoed . . .”

Hy het nie kwaad geword soos gewoonlik as haar ma so iets sê nie; nie eens geantwoord nie. Hy het net gesit. Haar ma het later kamer toe gegaan. Dit was al ná elf. Sy en Oubie het vir mekaar gestaan en kyk uit die kosyne van hulle kamerdeure.

Toe het hy sý deur toegemaak. Sy het iets gehoor soos ’n snik, maar toe het hy hard gehoes en die stoel oor die houtvloer getrek.

“Jou pa is die een wat moes skiet,” het Irene in Queenstown vir haar gesê.

“Maar oor hy te lafhartig was, het my pa hulle moes red. En toe het die kind voor hom ingespring – daardie einste Jackson oor wie jou pa so erg was, se seun. Hy het niks by hom gehad nie, nie ’n kapmes of enigiets nie. Hy was maar net saam met sy pa.

“Daardie kind het Saterdagoggende by ons in die winkel gewerk. My pa, my pá, was die een wat hom leer lees en skryf het . . .”

Die verkeer op die pad na Stellenbosch is erg. Die spoedkamera net voor Kayamandi is oorbodig; die tou met motors wat aankruie na die dorp is minstens twee kilometer lank.

In Merrimanlaan draai sy links, dan regs verby die Lettere-gebou waar sy self in haar laaste jaar die meeste klas gehad het. Oor die straat loop studente sonder om ag te slaan op enige voertuie. Sy verkyk haar aan die meisies met die kortbroekies, die plakkies, die ongekompliseerdheid van beweging; die manstudente met hul driekwartbroeke met vyftig sakke aan elke pyp.

Dis eras gelede dat sy self hier geloop het. 'n Bevoorregte minderbevoorregte.

Dit was wat hulle vir hulle kinders wou hê, het haar pa geskryf toe sy aan die begin van haar eerste jaar was. 'n Briefie waarmee hy moeite moes gedoen het, want dit kon netsowel deur 'n man met matriek geskryf gewees het. Maar sonder die huisadres of datum bo-aan. Asof 'die huis' 'n onveranderlikheid was, en tyd nie verby kon gaan nie.

Liefste Katrien,

Ons is baie bly dat jy gelukkig is op universiteit en ons is oortuig daarvan dat jy 'n groot sukses van jou studies sal maak.

Ons het oor die radio gehoor dat julle Maties eerskomende naweek vlotte-optog het. Ons is baie bly dat óns kinders kan deel hê daaraan, veral omdat dit nie vir Pappa en Mamma beskore was nie. Dit was vir my en Mamma iets waarvoor ons ons lewe lank gewerk en gespaar het. Die wete dat ons ons kinders 'n beter toekoms kan gee as die een wat ons as kinders gehad het. As ons die geleentheid kon hê, sou ons ook verder wou gaan leer, maar daardie jare was dit nie vir ons moontlik nie.

Gebruik hierdie geleenthede, my kind, dit is iets wat niemand ooit van jou sal kan wegneem nie. Ons is baie trots op jou, en ons gun jou al hierdie dinge.

Jy moet lekker studeer, kindlief. Die pad na geleerdheid is moeilik, maar ons glo in jou. Ons bid vir jou. Skryf gou, en vertel waarmee jy alles doenig is . . .

Liefde,

Pappa

Toe sy onwettig op die laaisone voor Huis ten Bosch stilhou, sien sy al vir Juli aangestap kom. Die hare los en swaaiend oor haar skouers, haar lyf sorgeloos.

Sy skuif langs haar op die passasiersitplek in, buk oor en gee haar 'n drukkie. "Haai Ma – ek het Ma darem lank laas gesien, jong!"

Uit haar skouersak haal sy 'n plastieksakkie, hou dit na haar uit: "Ek het die boek wat Ma so soek in Exclusives gesien en toe koop ek dit – hoop nie Ma het dit nou al raakgeloop nie. Sommer vir Ma se verjaardag, al is dit nou eers in September."

Sy maak die sakkie oop, trek die boek uit. *Women Who Run with the Wolves*. Die kind het sowaar 'n punt daarvan gemaak om te onthou toe sy een aand in die vakansie vir Sebastiaan gesê het dit is iets waarna sy soek.

Dit raak haar dat sy onthou het; dat sy dit waarlik gekoop het.

"Dankie. Baie dankie, Juli. Ek gaan vanaand al begin lees; ek soek al so lank daarna. En die boeke wat ek saamry, is amper alles deurgelees."

"En het Ma al iets gekry? Ek bedoel, het Ma al uitgevind of gedink waar Ouma dan kan wees?"

Die wenkbroue bo haar oë is ernstige vraagtekens.

"Nie regtig nie. Maar wat ek wel weet, is dat hierdie reis nie verniet is nie. Juli, ek wil nie – ons mag nie . . . wat ek doen, is ook vir vorentoe, vir jôu kinders eendag."

Haar stem stok in haar keel. Dis 'n hele paar sekondes voor sy verder kan praat.

"Langs die pad is daar mense wat onthou, en mense wat vergeet het. Daar is dié wat nie wil onthou nie. En miskien het ek al meer vrae as antwoorde gekry, maar tog is dit of goed vir my begin duidelik raak."

“En nou, is Ma nog steeds aan die ry?”

Sy hoor 'n besorgdheid in haar stem; die onuitgesproke vraag: *En wat van Pa?*

Maar sy knik met haar kop dat die hare oor haar oë val.

“Dis goed so. As alles klaar is, sal Ma vrede hê. Ek hoop nie Ouma het regtig iets oorgekom nie. En Ma, mooi ry – ek kan sien Ma is maar lekker deurmekaar . . .”

Toe hulle klaar tramezzini by Die Boord se restaurantjie geëet het, gaan laai sy Juli af vir haar drieuurklas. Sy stuur die kar rigting Somerset-Wes; hoor die woorde wat haar pa daardie heel laaste komhaalslag op Stellenbosch vir haar gesê het: “Sing vir my iets, Katrien? Noudat jy uit die huis is, is daar niemand meer wat sing nie.”

Sy was verleë. Hoe sing 'n mens nou so op aanvraag?

Agterna het sy gewens dat sy die middag kon teruggryp. Daar was nooit weer 'n kans om vir hom te sing nie. Behalwe die Onse Vader. Die dag in die kerk.

Dit het al haar selfbeheersing gekos om terwyl Juli by haar was, nie te dink aan dit wat voor haar afgespeel het terwyl sy met die hobbelrige stuk teerpad Stellenbosch toe gery het nie.

Nie net het oom Noel op die middelblad van die Sondagkoerant en haar pa se verlorenheid voor haar kom staan nie. Die baron het voor haar in die pad in die lugspieëling gedans, 'n flambojante, uitdagende figuur: *And that was but one of the many experiences where I met my death.*

Die vakuum wat ontstaan het daardie dag van haar sesde verjaardag, het vorm en kleur gekry. Inhoud.

Die deur kraak uit die kosyn. In die kombuis waar sy en Oubie die kerrievis se sous met die brood sit en opvee, hoor hulle die skop; die slot wat breek.

“My Gód, Hanna!”

Die woord slaan deur die hardboard-muur na die kombuis toe. Nie sy of Oubie kan roer nie. Maar hy kyk na haar met sy bruin oë wat soos haar ma s'n lyk: *Sien jy nou wat jy gedoen het!*

Asof hulle met Plybond vasgegom is aan die groen panelite-stoele, sit sy en Oubie.

Binne praat hulle pa met hulle ma. Vinnig. Hard. Kwaad. Ná 'n ruk word die praterie sagter. Sy hoor hoe haar ma huil.

Haar pa kom by die kombuis se deur in.

"Kom," sê hy en tel vir Lenie op sy arm. Hy stoot vir haar en Oubie met sy ander hand voor hom uit, by die stukkende kamerdeur en die kosyn in.

Haar ma sit op die bruin tapyt. Haar hare staan wild om haar kop.

"Ek is nie 'n gemors en 'n vuilgoed nie, hoe kán sy . . ."

Haar pa probeer mooipraat, maar sy hou nie op nie. Langs haar lê die een geweer wat haar pa nog het, en van die skerppuntpatrone op die grond.

"Ek kan nie meer nie . . ."

Haar ma se mond lyk soos 'n skeur in 'n laken. Haar oë is donkerswart.

"Hier is jou kinders, Hanna," sê haar pa. "Kyk na hierdie drie mense vir wie jy en ek moet sorg. Hoe kan jy . . . hene, Kinnie, hoe kan jy so iets wil doen? Wie dink jy gaan vir jou kinders 'n ma wees?"

Nog nooit het sy haar pa so gesien lyk nie. Hy tel die geweer op en sit dit in Oubie se hande, sy geweer met die blinkgevryfde houtkolf. Hy beduie deur die venster na die houtkapblok agter die garage.

"Hier, Oubie, gaan kap dit op. Nou is ek eindelijk hiermee ook klaar. Ek moes al lankal . . ."

By die deur kyk Oubie om na haar pa. En na haar.

As sy net gewees het soos haar ma haar wou hê; as sy nie die klip teruggegooi het in die Gouwse se erf nie –

Sy staan en kyk by die agterdeur. Oubie het uitgeloop na die kapblok; hy hou die geweer teen sy bors vas. Met sy bruingebrande hand vee hy oor die agterste, breë deel van die geweer, en af tot teen voorste stuk en die swart loop waar die koeëls uitkom. Dit lyk of sy skouers skud bo sy lyf.

Hy sit die geweer op die houtblok neer en tel die byl met die skerp stuk yster op; lig dit hoog bo sy kop.

Sy kies die pad wat na die N2 loop, oor Sir Lowryspas, die pad wat Michell gebou het om die Kaap met die binneland te verbind. Na hierdie één kamp moet sy nog gaan, al sal dit daar die ergste wees om hom terug te roep. Daar waar sy spore doodgeloop het in die pas met die baie kronkels.

Toe sy die lang draai vat om die pas uit te kom, lê die see blou onder, met die son wat ál laer sak. Dalk moes sy tog maar oorgebly het.

Maar sy onthou wat Morrie vir Mitch gesê het: “ . . . I had the coldest realization that our time was running out. And I had to do something.”

Asof hy bang was dat alle herinneringe net sou verdwyn.

“Elke dag se werk is presies aangeteken,” het haar pa gesê toe sy vir hom koffie geneem het die middag toe hy in die garage op Barrydale besig was om hulle motor se olie af te tap.

“Die bestellings wat gekom het, die materiaal wat uitgegee is, en veral ook hoe lank elkeen gewerk het; hoe lank elkeen van die masjiene gewerk het. Aan die einde van elke dag moet die operateurvoorman sorg dat elkeen wat buite werk sy tydrooster invul. Dit wat ek gedoen het die dag – hoe lank ek gewerk het van punt A na punt B, presies wat het ek weggeskraap, was daar bosse of was daar klippe? Watter probleme was daar? En hoe ver het ek gekom teen uitvaltyd.

“En dan is daar ’n vibrograph wat aan die rollers en graders gekoppel is. Dit meet die ure wat die masjien gewerk het en watter revs. Daaraan kan jy sien of die ding gewerk het en of hy maar sommer net ge-idle het. Dit moet ’n mens weer weet sodat jy kan weet wanneer die masjiene gediens moet word. Die lorries en bakkies het weer ’n tachograph wat wys wanneer en hoe vinnig die voertuig gery het.”

Haar pa het begin lag, sy kop onder die kap van die kar uitgehaal en sy hande met die waste-lap afgevee. Soos so dikwels het hy sy storie met 'n kinkel geëindig.

“Dié soort ding is in 'n mens se kop ingedril wanneer jy op die pad begin werk het. Maar een middag, amper uitvaltyd, hoor ons hoe die konstruksievoorman, meneer Wessels, daar by die stuk pad Paarl toe uit sy maag staan en lag. Hy gaan sit sommer met sy oorpak op die kant van die stuk pad wat sy eerste primer opgekry het.

“Ons staan na'ens 'n kring rondom hom, maar hy kan nie gepraat kry nie; hy swaai net een van die logs met die inskrywings so bo sy kop.

“Langs die kant van die log is daar mos sulke blokkies waar die tyd geskryf staan. Dit kleur jy in en regoor dit skryf jy sê nou maar: ‘drie kilometer pad geskraap’, of ‘een ton gruis deur die crusher gesit’, afhangend van wat jy gedoen het.

Maar die log waaroor meneer Wessels toe so lag, se strepie tussen tienuur en kwart oor tien is nie ingekleur nie. Langsaan staan net geskryf: Barend gaan bossies toe.

“Ou Barend wás nog maar kort op die roller, en Wessels was 'n kwaai ou man. Hy het hom natuurlik met die blou duiwel gedreig as hy nie van alles presies verslag doen nie – en ná daardie dag was hy natuurlik nie meer Barend nie, maar Bossies!”

Dit kos lang en wye draaie om die opdraand uit te kom, maar sy onthou hoe haar pa gesê het Michell wat die pad oorspronklik gebou het, het 'n wonderlike stuk werk gedoen.

“Vóór daardie tyd, Katrien, het die boeremense van daardie stuk binneland nie 'n manier gehad om hulle goedere by 'n mark te kry nie. Dis hy en Lowry Cole, die goewerneur, wat saam-saam die Kaap se see en die boere bymekaargekry het, wat gehelp het vir 'n groot vooruitgang. Voor daardie tyd

moes mense nog met ossewaens hulle goedere vervoer. Dit was lang en wye draaie, want die osse met die jukke kon nie so kort draai nie.”

Net voor die skurwekoppies hou sy by die uitkykpunt stil. Valsbaai en die Kaap lê in ’n panorama ver onder.

Wat baat dit ’n mens dat hy die hele wêreld win, maar aan sy siel skade ly . . .

Eer jou vader en jou moeder . . .

Die afgrond trek haar. Die asem wil nie verder as die lugpyp in haar lyf af nie. Wat gaan sy doen as sy haar ma kry, synde in lewe of in dood? En haar pa? Hoe verwerk ’n mens inligting soos dié wat sy by oom Wouter gekry het? En toe hy eindelijk dood is – wás dit ’n ongeluk?

Sy bewes so toe sy by die kar kom dat sy die kattedak oopsluit en haar swart baadjie uithaal om ook nog bo-oor aan te trek. Die een mou haak vas aan die ritssluiting en sy ruk. Uit die tas dop die sakkie met breiwerk ook boontoe; die penne en stukkie blou trui val langsaan. Sy druk dit onder die klere in, pluk die baadjie aan, slaan die dak toe.

Hard. Sodanig dat die klank van die teem wegklap: *Daar is ’n knop in my bors, ek het gesê hulle moet die dokter laat kom, maar hier was nog niemand nie . . . daar is érens groot fout . . . eendag sal julle almal jammer wees. As dit te laat is.*

Die kar hik deur ’n ongelyk stuk pad waar die teer uit die grond geruk is, nog voor sy die bordjie kry wat teen ‘potholes’ waarsku.

Sy probeer vashou aan die lag soos haar pa gesê het, maar sy kan voel hoe sy ook ‘bossies’ word – nie soos die oom van haar pa se storieltjie nie, maar soos die outjies van wie Oubie vertel het wat in die sewentigs en tagtigs van die grens af gekom het. Heeltemal uit voeling met die werklikheid vanweë die trauma wat hulle beleef het.

Voor hierdie reis het sy geweet dat sy ’n vreemde soort kinderlewe gehad het, maar hoeveel dinge sy uitgebán het, daar het sy geen idee van gehad nie. En dit wat sy in die afgelope week bymekaargemaak het, dit is dinge wat sy nie eens naastenby kon vermoed nie.

I never lie! het die ou baron met al sy avonture gesweer.

Sy is bly die Boland lê agter haar. Te groen, te veel reën, te ryk.

Goedehoop. Weltevreden.

Nooitgedacht.

Maar ook: Cloetesville. Kayamandi. Linkerkant beter as die regterkant. Bodorp, onderdorp. Opslaanhuise en kinders wat koud kry. Dis dinge wat sogenaamd sou verander met die ANC aan die bewind, maar as een groep boontoe skuif, is daar altyd maar 'n ander wat in die onderste laag inskuif.

All animals are equal, het Orwell dit die beste gesê, *but some animals are more equal than others* . . .

By Grabouw staan die plakkershuise dig op mekaar. Die Hop-huise lyk na net 'n ander weergawe van die eenderse plankhuise waarin hulle destyds gebly het.

As sy haar oë toemaak – maar nee! Dit moet sy ten enemale nie doen nie! Sy weet Sebastiaan was reg, ter wille van haar fisieke toestand moes sy eintlik 'n paar dae gerus het.

Die N2 is nie 'n pad wat sy graag ry nie, maar dis hierlangs dat hulle gery het na die Barrydale-kamp, met die wit tweedehandse Ford 17M wat haar pa gekoop het toe hy die Zephyr ingeruil het.

Sy het self nie geweet of sy bly of spyt was toe hulle van Kraaifontein af Barrydale toe moes skuif nie. Kraaifontein was die plek waar sy breinvliesontsteking gekry het en régtig siek was; waar haar ma ure lank by haar in die hospitaal gesit het. Waar sy uiteindelik geglo het haar ma gee regtig om. Dit was nog beter as die mangeloperasie in Queenstown.

Die lig maak haar oë seer. In haar kop hou die pyn nooit op nie. Haar nek kan nie draai nie. Haar ma sit langs haar bed en tussen die strepe pyn ruik sy die Sunlight-seep van die oggend se wasgoedwas aan haar vel.

Haar pa kom van die werk af en tel haar in die kar. Dan is daar mense wat haar op 'n harde bedjie met wieletjies laai en met haar in die gang afry; iets wat skerp ruik soos Jik. Maar soeter.

“Die dokter sal nou hier wees,” sê iemand. “Kom ons stoot haar solank in Ongevalle in.”

Dalk is sy dood.

Toe sy wakker word, praat die dokter met haar ma buite die kamer in die gang. “Baie hoë koors . . . nekstyfheid séker teken van breinvlies . . . hou vir observasie . . . is seker baie bekommerd . . .”

Die suster kom by die deur in.

“Is jy weer by, jong? Ek is bly om dit te sien.”

Sy is baie dors, haar mond en tong is droog.

“Kan ek water kry asseblief, Tannie?” Haar lippe is skurf teen die glas.

Haar ma kom by die deur in. Haar swart oë glimlag.

“Die dokters sal mooi na jou kyk. En ek gaan ook hier wees. Jy moenie bang wees nie.”

Dae lank moet sy in die hospitaal bly sodat hulle toetse kan doen en seker maak dis nie die aansteeklike soort breinvliesontsteking nie. Haar ma gaan nie weg nie. Sy bly by haar, hou haar hand vas, vee oor haar kop met 'n nat lappie.

Hier, in die saal in die stywe wit bedjie, trek haar ma haar voor. Saans kom haar pa en bring vir haar appels en toffies.

Maar die aand toe sy terugkom by die huis is die sprokie van wit engele en 'n ma wat waak by haar bed op 'n end. Haar ma gaan kamer toe en lê dae lank daar.

Deur haar eie kamervenster sien sy die aand vir oom Daantjie in die floueriege lamplig. Hy hou voor sy huis aan die oorkant stil met die ou Ford-bakkie waarvan die exhaust stukkend is en gwadoef-gwadoef raas as dit in die grondpad afkom.

Sing-sing loop hy na die voordeur toe. Hy draai aan die knop, maar die deur is gesluit.

Met sy groot vuig hamer hy teen die houtdeur: "Maak oop die dessitse deur, Willemiena! Wie gee jou die reg om my eie deur teen my te sluit?"

Oom Daantjie is nie nugter nie. Hy was óf by oom Peppie Pieterse, óf by die plek op die dorp. Die s'e in sy woorde sleep, en hy praat dat die woorde dié kant toe en daardie kant toe val. Hy klop weer, en een slag lyk dit of hy 'n paar skoppe ook gee.

"Maak oop die donnerse deur of ek breek hom vannag af, hoor jy, Willemiena! As jy nie wil hê dat ek jou ook 'n bliksemse pak slae gee nie . . .!"

Sy sit op die kant van die bed by die venster en uitkyk, só dat niemand buite haar sal kan sien nie. Ná 'n hele ruk gaan die deur oop. In die voorhuis se lig staan die tannie met haar kamerjas en haar kop vol groen rollers.

"Vir jou moer ek vannag, Daantjie Koekemoer! Ek is nie jou vuilgoed nie. Jy lê en suip die heelaand by Pieterse-hulle en dan kom jy laataand hier by my met jou dronk gat aan!"

Sy vat hom aan sy oorpak se mou en pluk hom by die deur in. Binne val iets en breek.

Die gordyn se vou val terug op sy plek. Met haar kop onder die kussing hoor sy nog altyd hoe die oom en die tannie oorkant baklei. Deur die masonite-mure kom vloeke en die geluid van hulle klein seuntjies wat huil. Aan die klank van hulle woorde, en die hardheid daarvan, weet sy hulle baklei regtig; sláán mekaar. Môre as die tannie die melkbottels buite by die hekkie sit, sal sy 'n blou oog hê en die kinders op die bus sal onderlangs lag en skinder.

"Dis nog nie bevordering nie, Hanna," het haar pa een aand nadat hulle van die seevakansie af gekom het, vir haar ma in die kombuis gesê, "maar dis 'n salarisverhoging, en vir die kinders gaan dit beter wees in Barrydale. Jy weet self hoe nat is dit in hier in Kraaifontein, en Lenie se bors blý sleg van die brongitis."

Haar ma sukkel om regop te bly om die skottelgoed te was met die warm water wat sy uit die boiler van die houtstoof getap het; haar bene wil ál ingee onder haar.

Waar sy met haar ingedraaide hare by die wasbak staan en borde was, klink dit of dit breek. Daar loop trane uit haar oë en val in die seepwater. Tussen die skure wat sy met die staalwol teen die kastrol gee, sê sy aanmekaar dieselfde ding: "Dit is nie reg nie, Japie! Die bevordering kom jón toe. Jy moes dit hiér gekry het, en nou bring hulle iemand van 'n ander kampseksie af hiernatoe wat die bevordering kry, en jy moet weg sodat ons op 'n godverlate plekkie moet gaan sit! As dit nog was dat jy met die verplasing 'n trappie hoër geklim het, is dit een ding, maar so, sonder 'n bevordering – en ek wat weer van voor af moet sukkel met die oor . . . die operasie was nie 'n sukses nie, jy weet dit tog!"

Haar ma vat die afdrooglap by haar.

"Gaan slaap julle maar, niemand het tog iets vir my oor nie."

Aan die binnekant van die toe deur sit sy en Lenie en hou mekaar vas terwyl hulle probeer luister.

"Die ander kruip altyd in by die grootkoppe, Japie, en jy ly daaronder! Vir alles probeer ek spaar, maar 'n sent kan ek ook net sóveel keer omdraai. Nou wil jy my wegvat hier uit die Kaap – jy weet hoe my gesondheid is. Elke maand . . . laas het die dokter gesê hy sal my vrouedele móét verwyder. En dan sit ek daar anderkant die berg!"

"Kyk, Hanna," sê haar pa, en dit voel of die mense aan die oorkant van die straat ook sy woorde kan hoor: "Of jy nou wil of nie, hierdie keer sit ek my voet neer. En ek doen wat ek dink reg is vir die kinders."

"Ek het van Riviersonderend af gery na die Conradie-hospitaal toe," het haar ma vertel. "Alleen. Saam met iemand wat saam met jou oupa gewerk het en wat die padlorrie gery het. Toe was ek twaalf.

“My maag en rug was soos kole vuur. Toe dit begin het, het jou ouma die gordyne toegetrek teen die lig. Ek het nie meer geweet of dit lig of donker was nie.

“Die rooi kolletjies het ál meer uitgeslaan. En die gejeuk! Maar Pappie het saans by die huis gebly – jou ouma het daai man wat saam met hom gedrink het, by die agterdeur laat omdraai as hy hom wou kom haal.”

Haar ma het die punt van die voorskoot oor haar oë gevee.

“Later het ek nie meer geweet wie daar is en wie nie. Ek onthou ek het mevrou Warrick van die winkel by wie ek in die middag gewerk het, se stem gehoor. Ek het bly opgooi, en sy het vir my die emmer gebring.

“Toe, in die nag toe ek wakker word, was dit of ’n vuurwarm pen soos ’n stoofyster in my oor steek. Deur die hele een kant van my kop.”

Haar ma se gesig het vertrek van die pyn van lank gelede.

“Hulle het ’n dokter laat kom en hy het gesê ek moet Kaap toe. Die volgende middag het jou ouma my op die ysterbankie voor die huis laat sit en wag, met my oor en my kop wat pyn en klop. Dit het gelyk of daar stof oor die werf hang wat alles dof maak. Ek kon nie meer die huis of Mammie se gesig sien nie.”

Sy het gesit en luister, gekyk hoe Ma-Kinnie die wol om die penne slaan, die steke deurhaak, rytjie vir rytjie. Op die kort pennetjies het sy die kables wat sy in die trui ingevleg het, eenkant gehou.

“En toe, Mamma?”

Kleintyd het die storie haar gefassineer, het sy aanmekaar uitgevra.

“Laat die middag het die oom die geel lorrie teen die voorhekkie getrek. Hy het jou ouma gehelp om my op te tel dat ek op die sitplek kon kom. Ek hoor nog hoe sê sy toe sy die kombers om my vou: ‘Ag, Heretjie tog, Willie, dankie.’ ”

Die lande langs die N2 maak heuwels wuiwende groen. Die graan is nog jonk, skaars sigbaar. Maar die belofte is daar.

Die afgekapte bloekomboomstompe by die ingang na 'n plaas lyk soos mense wie se ledemate afgesit is. Sebastiaan sê hulle gebruik te veel water, maar vir haar is die gesig van die stomp stamme vreeslik om te aanskou.

Wat sou hy doen, Sebastiaan? Vandat sy die oggend by die huis weg is, het sy nog niks weer gehoor nie.

Die Ayreshire-beeste in die groen weilande laat haar wens dat sy tog eerder net by die huis kon wees. Op 'n manier is dit die enigste plek wat nog ooit hare was, waar sy nou al veel langer bly as op enige van die plekke waar sy 'n kind was. Maar ook dáár is nie Blydschap soos die bord waar sy verbyry, sê nie. Stormsvlei, ja, en Kluitjieskraal.

Buffeljags se tronk.

Die pad is besig. 'n Paar werkers staan by die afdraai na Suurbraak en duimgooi. Soos altyd weet sy nie hoe om te maak as daar 'n ryloper langs die pad staan nie. Soos altyd hoor sy die storie van die Barmhartige Samaritaan. Soos altyd ry sy verby. Skuldig aan Leviet-wees.

Die land met kool steek blou af teen die groen lusern langsaan. Sy ruik die warm kombuis en middagkos, koolbredie wat hard geword het in die oond teen die tyd dat hulle van die skool af kom. *Eet jou kos op, Katrien, daar is baie kinders wat dit nie het nie. 'n Mens gooi dit nie terug in die Here se gesig nie . . .*

Hierlangs het sy soveel jare gelede gery; hier waar die slingerplante in die bome rank waar 'n mens Suurbraak binnekom. *Historic Mission Village*, sê die bord. Oor die pad skarrel 'n klompie rooigeveerde hoenders; 'n paar seunskinders gooi 'n rugbybal na mekaar. By die winkel en klein fabriek wat Van Gogh-stoele maak en verkoop, kom 'n donkiekar van voor, en die drywer lig sy hoed.

Hier sou sy kon bly. Selfs in haar hoërskooljare het sy dit so ervaar wanneer hulle deur Suurbraak gery het Swellendam toe – die eenvoud, die mense wat staan en gesels in die fieterjasielose tuine met skoonma-se-tonge wat wild groei. Japonikas en suurlemoenbome; geel lukwarte met dons op die skil.

Voor die pad uitdraai na die Tradouwspas hou sy stil by Lismore, die Barrys se vrugbare groen plaas aan die linkerkant. Destyds het haar pa gesê dis waar Bain gebly het toe hy vir die eerste keer met sy span gevangenes die pas gebou het.

Die herbou van dié pas was die werk waarop haar pa die trotsste was.

Soos sy verder ry val die skaduwees van die hoë kranse oor die pad. Aan die rivier se kant lyk die kantmuurtjies wat in die sewentigs herbou is soos die peanut brittle waarvoor Ma-Kinnie so lief was.

Wanneer dit helder daglig is, sal sy moet terugkom om weer te kyk, stil te hou by die mooi plekke. Suurplaat en die Drupkelder. Oskloof, waar die Boesmantekeninge is wat sy daardie jare gesien het.

Stonehaven.

Êrens naby die dorp op 'n draai, weet sy, staan 'n gedenksteentjie vir die Nederlandse meisie wat deur die psigopaat doodgeskiet is. Daardie oop en naïewe gesiggie wat in die koerant en oor die televisie was kon dié van Juli gewees het.

. . . maar elkeen wat een van hierdie kleintjies wat in My glo, laat struikel, dit is vir hom beter dat 'n meulsteen aan sy nek gehang word . . .

Anderkant die wynkelder waar dit ruik na die suur doppe van parstyd, lê die dorp. Eers bultop, dan die vallei tussen berge. Sy het nie slaapplek bespreek nie en die inligtingkantoor se deur is styf toe. Daar is nie enigiemand hier wat sy nog ken nie.

Die enigste opsie is om deur die strate te ry en te kyk of sy iets sien, of om by die garage-kafee te gaan vra. As dit enigsins nog is soos destyds, weet almal hier van alles.

As die son agter die rant weg is, is dit dadelik donker in die dorp. So onthou sy dit. Die twee gastehuise in Van Riebeeckstraat lyk bottoe. Toe sy omdraai en terugry kafee toe, sien sy Die Langhuis met die vlae voor op regterhand. 'n Mooi ou gebou wat nog die styl van vroeër behou het, met geel rose al langs die stoep geplant.

Die man wat oopmaak, het 'n bos bruin krulhare. "Ja, ons het plek," sê hy. "En het u al geëet? Ek dink daar is nog hoenderpastei en groente . . ."

Dis net hy en sy vrou in die huis, die ander twee gastekamers staan leeg. Hy nooi haar om voor die kaggel in die sitkamer te kom sit, 'n drankie saam met hom en sy swartkopvrou te drink.

"Die dorp het baie verander," sê die vrou toe sy noem dat sy vroeër daar gebly het.

"Selfs vandat ons in die laat tagtigerjare hier ingetrek het. Teen die hoofpad op die R62 is 'n hele paar restaurantjies, maar hulle is meesal net bedags oop. En daar is heelwat mense uit die stad wat naweekhuise hier het. Almal wil uit die stad kom, uit die gewoel en gejaag."

Sy knik instemmend. "Dit kan 'n mens verstaan."

Jare lank het sy hierdie plek vermy, al moes hulle soms hier verbyry. 'n Keer het sy vinnig by die Country Pumpkin ingeloer op soek na aalwynprodukte. En 'n ander maal het sy en Sebastiaan op pad na die KKNK op Oudtshoorn by Clarke of the Karoo se voortreflike restaurant gestop. Maar die dorp in? Nee.

Sy maak verskoning nadat sy klaar geëet het. Sy wens sy het 'n kapsule gehad waarmee sy deur die ruimte kon beweeg en wat haar kon uitspoeg op die verlangde plek. Wat haar dadelik weer kon terugvoer na haar eie stoel in haar eie huis as sy gehoor het wat sy wou. Hier, dit weet sy, hier móét daar iemand wees wat weet van die episode met haar pa en die grader en die dam . . .

"Ek het 'n taamlike dag agter die rug, so as julle nie sal dink ek is ongeskik nie, gaan ek nou maar kamer toe."

Agter die toe deur hoor sy hulle vaagweg gesels tussen die klank van skottelgoed in die kombuis. Sy haal haar slaapklere wat sy die oggend vinnig by die huis uitgewas het, uit die sak. Dis effens klam. Sy hang dit oor 'n handdoek oor die stoel; dis beter om nie moeilikheid te soek deur nat klere aan te trek nie. Onder in die tas trek sy een van die T-hemde wat nog skoon is

boontoe en haal 'n skoon broekie uit. Die duvet op die bed lyk of dit warm genoeg sal wees teen die voorwinter se koue.

Sy voel beter nadat sy gebad het. Sy stoot die groot houtraam oop, trek haar longe vol met lug waarin die geur van verrotte populierblare onder by die rivier dryf.

Uit haar sak haal sy die boek wat Juli gegee het; skuif onder die beddegoed in dat net haar neus en haar een hand uitsteek. Tot by die deel wat sy soek, blaai sy. Dít waaroor sy in die resensie gelees het. Die hoofstuk oor 'Old Rage'.

The important part of forgiveness is to begin and to continue . . . forgiveness has many layers, many seasons . . . ongoing rage is a fire that burns her own primary energy . . .

University of Cape Town

Vir die eerste keer het die rye eenderse huise verskillende kleure. Op die hoë voorstoep sit sy in die middag op die dorp en afkyk. 'n Ent agter die kamp is die Langeberg en aan die oorkant, bo die skool, is 'n koppie wat sy en Monika wat ook in standerd sewe is, al gaan uitklim het

Soggens en saans speel die son pers en blou en rooi kleure teen die rotse weerskante van Barrydale. Aan albei kante van die dorp lê die plase met boorde vol appels en perskes en groot stukke wingerd.

Hier is dit 'n klein bietjie anders as op die ander plekke. Al is daar hier en daar ook mense wat nare goed sê, soos die kort oom wat in die grondstraat op pad skool toe bly wat in die kafee gesê het die padmense is somer *teerputs*. En die stadsklerk wat besluit het die kamp moet bokant teen die kop kom – nie te teenaan die dorp nie, maar nader aan die bruinmense se woonplek. Daar waar die bruin kamp ook staan.

Haar pa sê Barrydale se seksie is die heel eerste een waar daar ook bruin operateurs is. Ma-Kinnie sê ja, dis net soos oom James destyds voorspel het toe doktor Verwoerd dood is. Dit is wat van die land geword het.

Monika met die bokkie-oë bly net oorkant die dwarsstraat in nommer 4. Monika, van wie Oubie wat agtergebly het in Kraaifontein, so baie gehou het toe hy haar die eerste keer gesien het. Soggens loop hulle twee saam na die skool met die twee gewels en die leuse wat op die wapen daaronder staan: *Gryp jou geleentheid*.

Haar ma se pyne in haar vrouedele maak dat sy in die middag ál meer wegglip na Monika se huis. Wanneer sy die agterdeur oopmaak van die huis waar daar oral plastiekvrugte in stringetjies hang, is tannie Matt bly om haar te sien. Sy sit haar ronde arm met die rooi trui om haar skouer en sê: "Ai, ou Katrien . . ." Asof hulle met mekaar praat, al is dit nie in woorde nie.

Die September voordat hy gehoor het hulle moet Barrydale toe, het haar pa by Leisureland in Bellville vir hulle 'n opslaankaravaantjie gekoop.

“Vir twee weke lank gaan ons vir 'n slag vakansie hou, Kinnie,” het hy gesê. “Ek sal vir die kosteklerk vra of ek van sy kantoor af die bespreking vir die kampeerplek by Stilbaai kan maak.”

Van al die goed wat eenkant staan om ingepak te word, is die groot blink paraffienblikke die lekkerste om na te kyk. Binne-in is al die beskuit en koekies wat haar ma gebak het om saam te neem.

Saans knie haar pa die beskuitdeeg en sy en Lenie help met die koekies. Haar ma rol die gemmerkoekies se deeg plat uit op die kombuistafel se blad nadat sy meel daaroor gestrooi het. Dan druk hulle twee sirkels met die oop kant van glase in die geel deeg. *Phoemf, phoemf*, maak die glas teen die deeg.

“Gaan Mamma vir ons koffiekoekies ook bak?” vra Oubie toe hy verbykom. Haar ma lag vir Oubie. Haar oë is blink, en haar gesig skyn in die gloeilampie se lig.

“Ja, Oubie, natuurlik gaan ek koffiekoekies bak. Ek weet mos hoe lief is jy daarvoor – jy eet dan Ouma se blikke leeg as jy daar kom!”

Sy skroef die meultjie aan die tafel se blad vas, maar sit 'n stukkie karton tussen die meultjie se voet en die tafel in.

“Ek wil darem nie hê dit moet mote druk nie!”

Wanneer Oubie verbykom, steel hy 'n koekie en lag agter Mamma se rug na haar en Lenie: *Toe, toe sê nou – hardloop voor die paadjie vol duwweltjies raak!*

Sy maak of sy hom nie sien nie. Hulle gaan see toe, 'n hele twee weke! Die laaste keer wat hulle by die see was, was sy nog baie klein. Hulle het saam met tannie Ousus en oom Jacob gegaan, en toe moes hulle almal in een klein tentjie slaap.

Toe die son die oggend van hulle vertrek uitkom, het hulle al ver gery; hulle stop langs die pad om van die koue wors en hardgekookte eiers te eet. Haar ma en pa drink van die swart koffie in die bottel, maar sy en Oubie wil

van die water hê wat aan die neus van die motor in die watersak geswaai het. Yskoue water wat smaak na die seilsak en na vakansie.

Haar ma se breiwerk waarsonder sy nêrens gaan nie, lê op haar skoot toe hulle weer in die kar klim.

Die motor vat die laaste afdraandjie voor hulle Stilbaai binnery. Regs lê die rivier soos 'n groot silwer vis. Sy draai die motor se ruit af en trek die see en die duinebosse se reuk diep in.

Die begin van die vakansie is 'n aaneen-hemel. Die dae is warm en seesandgeel. Elke dag vang haar pa vis, en partykeer loop haar ma saam met hulle see toe om skulpe op te tel.

Maar die hemel se blou raak op.

Langs hulle trek 'n groot karavaan in met 'n registrasienommer van Kaapstad. Die mense het vier kinders, van wie Roelof, die oudste, standerd nege toe gaan.

Vir twee, drie dae bly hy om hulle staanplek draai, totdat Oubie hom reguit vra: "Wat is dit met jou? My sussie is gans te jonk vir jou!"

Sy staan aan die binnekant van die tent en luister, hoor hoe hy vir Oubie vra dat hy haar moet kom roep. Vinnig loer sy in haar ma se klein spieëltjie, trek 'n borsel deur haar hare. Iets in haar binnekant voel omvergegooi.

Toe Oubie die flap oplaag, sê sy: "Sê vir hom ek kom nou-nou. Later."

Haar hart klop doef-doeft in haar bors. Dis die eerste keer dat 'n seunskind notisie van haar neem. Sy wens sy het 'n lang spieël gehad om te sien hoe sy vir hom moet lyk.

Die middag laat kom haal hy haar by die tent. Haar ma wil niks weet dat sy saamgaan nie, maar haar pa sê ja.

"Jy kan die kind nie so abnormaal grootmaak nie, Hanna! Sy raak ook groot, en om te gesels sal mos nou niks maak nie!"

Sy klim saam met Roelof oor die duin, loop af tot onder waar die brandertjies teen hulle voete spoel. In die vlak water boor die skulpies hulself in die sand tot daar niks meer van die diertjies te sien is nie.

Hulle loop rivier se kant toe, weg van die groep mense wat nog swem en in die laaste son van die middag probeer bruin brand. Die son begin al laer sak. Verder af in die rivier lag en speel 'n klompie klein kindertjies.

Nog nooit het sy gevoel soos op hierdie oomblik nie. Asof die son in haar lyf ingetrek het, haar van binne af warm maak. Sy ruik die sonbrandolie aan Roelof se arms.

Toe die mense nog net spikkeltjies agter hulle is, vat hy haar hand, vryf daaroor en sit dit saam met syne in sy windjekker se sak.

Sy skrik. "Nee!"

"Maar . . . ek het niks gedoen nie – Katrien?"

Aan sy stem kan sy hoor dat hy ook geskrik het oor haar skielike uitroep.

Sy maak haar hand los uit syne. In die ruising van die branders hoor sy die hekkie in haar oupa en ouma se voortuin heen en weer swaai.

Sy hardloop voor hom uit, terug na die karavaan.

"Asseblief, Katrien," roep hy agter haar aan, "ek het nie . . ."

Maar sy hoor hom nie. Sy wil hom nie hoor nie. Terug by die tent gaan lê sy met haar gesig in die kussing en sy antwoord haar ma nie, al karring sy ook hóé.

Die volgende oggend loop sy met 'n ver ompad see toe, anderkant die karavaanpark om, sodat hy haar nie kan sien nie. Dit voel of sy iets spesiaals weggegooi het. Maar hy sal tog in elk geval nie in die kamp vir haar wil kom kuier nie, sê sy vir haarself. Buitendien het haar ma se maagpyn so erg geword dat hulle binnekort huis toe sal moet gaan.

Die skool is omtrent net 'n maand aan die gang toe haar pa die dag kom sê dat hulle weggaan. Die konstruksie-eenheid op Barrydale het 'n padskrapeeroperateur nodig. En daar kom iemand anders, iemand wat 'n hoër trappie op die leertjie kry, in sy plek Kraaifontein toe.

Hulle gaan wéér trek. Haar pa hou voet by stuk, al beteken dit ook haar ma moet weg van die spesialiste.

Oubie moet matriek maak in die jaar; maar hy sal by iemand moet agterbly, so sê haar pa, want 'n mens haal nie 'n matriekkind uit die skool nie.

Buitendien, hy sal nie kán gaan nie, want die vorige jaar, voor hulle seevakansie, het hulle hom gekies as hoofseun – die eerste keer ooit dat dit met 'n kampkind gebeur.

Die aand toe hulle standersesse tussen die groot kinders deur geloop het kon sy die soet en sweterige reuk aan die meisies ruik, en die grootseunsreuk soos wanneer sy in Oubie se kamer inkom.

Op die verhoog was tafels met stapeltjies boeke vir elke standerd. Mevrouw King wat die pryse uitdeel, het 'n kort swart rokkie met blinkers om die nek aangehad. In die agterste rye met die onpaar stoele wat uit die klaskamers ingedra is, het haar pa en haar ma gesit, en nog een of twee van die kampkinders se ouers. Agter die dorpsmense.

Meneer het Dawid se naam uitgeroep. Drie maal. Een boekprys, 'n beker vir rugby en een vir verspring. En toe wéér, met die hoogtepunt van die aand. Toe Meneer die gekrulde speldjie op Oubie se baadjie vasgesteek het.

Hannes wat die vorige jaar 'n prefek was, se ma het opgestaan en uit die saal geloop.

Sy was trots op Oubie. En blý. Die herinnering aan die partytjie wat Marion Albrechts twee jaar vantevore gehou het, het nog in haar hart vasgesit. Dae lank was daar 'n geroesemoes onder die meisies – met pouses het hulle in 'n groep rondom Marion met die blonde vlegsels gestaan.

Dis Susara wat in die geskiedenisklas die kaartjie uitgehaal het – versigtig, asof sy kamtig bang was dat sy dit sal sien, maar tog só dat sy dit nie kon miskyk nie. Al die meisies in die klas het kaartjies gekry om na Marion se partytjie toe te gaan.

Susara het die kaartjie neergesit dat sy dit maklik kon lees – eers swem, en dan waatlemoen eet. Dan 'n vuur maak waar hulle wors gaan braai.

Hulle. Nie sý nie.

Maar nou sou Marion ook vir háár broer moes luister.

Haar ma was die gelukkigste wat sy haar ooit gesien het. 'n Ruk lank was dit asof die sonlig dwarsdeur die hardboard in hulle huis in geskyn het.

Maar by die see het dit weer begin. Snags het sy gekreun dat niemand kon slaap nie. En terug by die huis, toe haar pa die nuus bring dat hy Barrydale toe moes gaan, het sy heeltemal ineengestort.

Haar pa het vasgeskop – hulle sál uit die Kaap padgee, al het haar ma se woorde in die mure ingetrek sodat sy aand vir aand die refrein gehoor het: *Japie, ek kán nie meer . . . so aan myself oorgelaat . . . en daar ver van die dokters . . .*

Haar pa se stem het in die laaste jare harder geword wanneer hy met haar ma praat: “Alles goed en wel, Hanna, dan rý ek maar Kaap toe met jou as dit nodig is! Ek het nie juis 'n keuse nie. En onthou, by die vorige twee plekke was dit jy . . .”

Op Barrydale het haar pa weer gaan jukskei speel – die eerste keer ná al die jare dat hulle weg is van Kakamas. Maar soms het hy op 'n Saterdagoggend die pas ingery en vir haar en Lenie gaan wys hoe die werkery vorder.

By die skerp draai waar die rotskranse hoog opmekaar gestapel was, sodat 'n mens bang was dit kan enige tyd oor jou aftuimel, het hy altyd eerste stilgehou.

“Toemaar, ons het seker gemaak daardie klippe sit stewig vas toe ons begin werk het,” het hy vir Lenie getroos wat aan sy bene vasgeklou het. “Pappa sal mos nie aspris vir julle na 'n gevaarlike plek toe bring nie!”

Hy het hulle weerskante van hom laat staan en met sy hande oor die klowe beduie.

“Dit is die enigste keer dat ek nou self 'n pad deur 'n pas kan maak. Of help óórmaak. Want dit was Thomas Bain wat die óú pas gebou het, die Tradouwspas, die voetpad van die mooi vroue, soos die Hottentot-mense dit genoem het.

“Toe dit destyds oopgestel is in 1873 is dit eers Southeyspas genoem, na die landdros van Swellendam, maar die Tradouw-naam was te diep ingeburger, dit het bly steek.”

Hy het na die pad en die bosse en kronkels teen die rivier af gekyk.

“Dit is die mooiste plek waar ek nog gewerk het . . .”

Sy het gesien hoe Lenie ril; sy was self ook onder die indruk van die dieptes, maar sy wou ook wéét.

“Hoe doen Pappa-hulle dit?” het sy gevra. “Hoe kry ’n mens die rotse uit die pad? Hulle is dan so groot?”

Haar pa het sy hande op hulle koppe gesit. “Dinamiet, my kind. Dis die enigste manier hier – daar is groot dele wat ons moet wegsiet om die pad ’n bietjie minder lusse te gee en die skerp draaie uit te sny. Partykeer is dit gevaarlik, maar as jy kyk wat jy doen en versigtig is, dan moet jy verder die Here vertrou.”

Hy het voor hulle uitgeloop met ’n voetpaadjie en gewys na die bosse langs die pad.

“Kyk net ’n bietjie na hierdie proteas – kyk hoe lyk die pienk van die blare daar waar hulle in die groen oorgaan. En die nooiensboom daarbo – sien julle hoe maak dit ’n kroon aan die punte van die takke? In die lente is daar weer plate vygies aan die ander kant van die dorp, en van die kougoed wat die mense vroeër wanneer hulle ver getrek het, gekou het. So ’n witterige vygie wat hulle die Kanna noem van Kannaland.”

Haar pa het vertel hoe hulle die skietery aangepak het; dat die banke nie oral ewe hoog was nie, en dat ’n mens vooraf moes uitreken hoe diep daar gesiet gaan word sodat hulle kon bepaal waar die vloer van die pad moet loop om die formasie daarop te begin bou.

Sulke tye het sy gestaan en dink dat hy seker vir Oubie wat in Kraaifontein agtergebly het, baie mis. Hy sou meer verstaan het van al die ingewikkelde dinge wat haar pa vertel het, van die gate vir die dinamiet wat ’n mens nie oral ewe diep kan boor nie, en dat jy waar die krans vlakker staan, net vier voet en nie ses nie moet boor.

“Die groot ding is dat dit onderlangs gelyk moet wees. Op die ou end maak dit ’n hele netwerk van gate onder op die vloer van waar die pad gaan

kom. En die wydte van die gate, hoe ver hulle van mekaar af moet kom, dit hang weer af van die soort springstof wat gebruik word.”

Hy het entoesiasies geklink. Anders as in die laaste tye in Kraaifontein.

“Die skietwerker moet kwalifikasies hê. En ’n permit. Dié kry hy van die springstof-inspekteur wat by die seksies omkom. Maar hy, die blaster, is in bevel van die magasyn waar alles gebêre word, van die springstof self, van die werkers wat die boorwerk doen, die hele lot. Ou Rooie, die oom wat in nommer nege bly, hy is die blaster hier. ’n Voorste man. Maar beduiweld ook, soos mense met rooi hare mos maar is.”

Haar pa het gelag toe hy dit gesê het. “Jy weet moes hoe kwaai is daai tannie Mara van jou oom Baas ook!

“Maar dis reg dat ’n blaster nie nonsens vat nie, want as daardie springstof moeilikheid maak, is dit hy wat in die sop is. Elke aand moet hy alles tel, tot drie, vier keer oor, en dit wat oorbly, dinamietkerse en so, dit moet vernietig word. Niks mag teruggaan in die magasyn nie, want die temperatuur van daardie goed moet heeltyd dieselfde bly. Word dit warm, ontplof dit; word dit te koud, kan dit ook opblaas.”

Haar pa was goed op dreef. Dit was of hy weke se stories in die een middag wou inhaal.

“’n Keer was ou Rooie in ’n goeie bui – toe het ons almal die Vrydagaand agtergebly en Guy Fawkes gehou met die orige dinamiet. Hy het gesorg dat ons ver terugstaan, nog verder as wat die voorskrif sê, maar ons het gesien en gevoel hoe skiet daardie oorblywende kerse wat vernietig moet word in sulke weerligritse af.

“Agterna het die ander manne by sy huis ’n biertjie gaan drink. Ek het gehoor hoe jil en lag hulle verder op in die straat terwyl ek gestaan en skoffel het tussen die opleiboontjies en tamaties.”

Haar pa het ver oor die rante weggekyk terwyl hy dit gesê het, asof hy die donderklanke van die dinamiet nog kon hoor rammel. Toe het hy skielik weer onthou dat hulle ook daar by hom is, en seker gemaak hulle weet die blaster is ’n verantwoordelike man.

“Maar as hy op sy pos was, moes jy nie dink jy kon op sy skietwerf staan en grappe maak nie. Hy loop en kyk met ’n arendsoog of die merkies vir die gate op presies die regte plekke gemaak is. Vooraf, soggens vroeg voor hy met sy bakkie uitry na die skietplek toe, reken hy uit hoeveel dinamiet vir hoeveel kubieke voet grond, en oor watter afstande dit ingesit moet word. Hy maak seker dat die kompressor wat nodig is vir die druk se opbou reg is; hy gaan die boorpunte van die jackhammers na en kyk of als reg is.

“Die dinamietkerse, hulle lyk amper soos regte stukke kerse wat in oliegerige bruinpapier toegedraai is, word dan binne-in daai gate gestop. Dan vat hulle ’n ding soos ’n besemstok om die kerse tot diep onder op die boom van die gat in te druk, en bo-oor strooi hulle sand. By daardie heel onderste dinamietkers druk ’n mens die lont in sodat dit daar vas is. Maar die lont moet uit hierdie gat weer boontoe na die ander een, en af in die rots, en weer boontoe en na die volgende gat, totdat al die gate met die lont verbind is.”

Sy hande het beduie soos hy vertel het; sy kon sien dat dit iets was wat hy self ook sou wou doen.

“Daardie lont is omtrent so dik soos ’n potlood, maar dit lyk soos ’n tou wat van garingrafels gemaak is, en dit konnekteer ’n mens aan die elektriese draad. Eenkant, ver weg, staan daar dan ’n boksie met ’n slinger om die krag mee op te wek. Hy’t ook ’n hefboom. En iemand moet daardie hefboom afdruk om die lont te laat ontsteek. Die detonator is die ding wat die vonk afgee, en onder, aan die heel eerste lont, daar sit ook so ’n klein detonatortjie – van die hele spul is dit ál wat oorbly ná die slag, net daardie boksie. Al die ander goed in die pad van daardie lont en kerse, dis weggeruk.”

Lenie het haar voete in die grond gestaan en draai, aan haar pa se hand getrek: “Pappa, ek wil gaan piepie!”

Sy het haar sussie aan die hand gevat en haar agter ’n groot proteabos met smal wit blomme laat sit. Toe hulle terugkom, het haar pa gestaan en wag dat hulle kan ry, maar nou het dit vir haar interessant geraak, die dinamietskietery. Dalk kon sy iets daarvan vertel wanneer hulle die volgende keer in die Afrikaans-klas moes mondeling praat.

“Nee, Pappa! Vertel eers klaar!”

Hy het bly gelyk, weer omgedraai en 'n ent verder met hulle geloop op die pad wat nog geteer moes word.

“Daardie lont het buskruit in,” het hy gesê, “dieselfde goed wat die Boere in hulle gewere ingestamp het, en dit is nog deurweek met 'n soort brandstof ook. As dit aan die brand raak, is dit net 'n kwessie van tyd. Die vonk begin hardloop as hy eers ontsteek is, die hele pad al waar die lont langs lê. En vinnig! 'n Mens moet ver weg staan, so ver as moontlik. So 'n dinamietskoot bly dae lank nog bewe op jou oorvliese.

“Agterna kom die manne met die laaigraaf en die lorrie, dan ry hulle die klippe en stukke rots weg. Vroeër het die bulldozer by diep plekke sommer die groot rotse oor die kant van die pad gestoot, maar deesdae kyk die regering dat die omgewing bewaar bly.”

Hy het op sy horlosie gekyk. Hulle ma sou nie daarvan hou as dit etenstyd is en hulle kom nie uit nie. En hy moes nog die middag jukskeibaan toe ook vir die eerste wedstryd van die seisoen teen die Riversdallers.

Terwyl hulle teruggeloop het, het hy hulle nog vertel van die skopgraaf waarmee die klippe opgetel en uit die pad gelaai moes word, en waarvan die kabel gebreek het.

“Morsaf. En dis amper huistoegaantyd. Maar dié jong Van Rensburg in die enkelkwartiere, hy weet kwansuis net waar daar nog so 'n kabel lê.

“Hy spring in daai geel bakkie om terug te jaag kamp toe, maar hy dink nie daaraan dat die gebied steeds afgesper is nie! Hy ry soos die duiwel dwarsdeur die rooi vlae, dwarsdeur die afgemete stuk pad en veld. En die skoot gaan af – 'n kers wat nie vroeër saam met die ander ontplof het nie.

“Ons wat hier anderkant staan, sien hom kom, die klip wat begin kantel van bo van die kransestapel af – stadig, maar presies so saam met die bakkie se rytyd. Toe die bakkie onder daai rotse deur trek, tref een van die stukke die dak, en jy sien net geel blik en blou blitse en stof. En daar is 'n verskriklike slag.

“Toe ons by hom kom, lê daar ’n stuk rots twee keer die grootte van ’n man se kop op die sitplek langs hom. Die sitplek in sy maai, die dak en vensters alles stukkend, Van Rensburg vol bloed en skrape. Maar goddank, hy lééf.”

Hulle het in die kar geklim; sy voor langs haar pa, en Lenie agterin. Die plante was groen en geel en vol son.

Toe hulle oor die bruggie ry, net voordat hulle moes regs uitdraai na waar die dorp begin, het haar pa gesê:

“Partykeer wonder ek of dit rég is dat ons ons eie paadjies maak waar die bosse so baie jare gegroei het en waar die rotse al van die begin van die aarde af staan . . . maar die padmaak is in my bloed, en iémand moet die pad tog oopmaak. Om êrens te kom, moet ’n mens wegsiet wat in die pad staan.”

Dit is die middel van haar tweedelaaste skooljaar, dan kan sy wegkom uit die kamp. Maar sy besef nou: Dis nie die plankhuis teen die Langeberg of die reuk van koolbredie wat sy wil agterlaat nie. Ook nie stofstrate en die sinkgeboutjie met die emmer-toilet waarmee hulle hier nog steeds moet klaarkom nie.

Dis die aanhoudende geluid, die kla, die skaduwee van haar ma se donker kamer waardeur sy wil breek.

Die klaskamer in die skool met die gewels en die ander kinders rondom haar raak weg terwyl juffrou Manenberg voorlees uit die boek. Sy voel nie meer die hoendervleis op haar arms en die koue bank onder haar bene of haar vingers wat dom en dood is van die winterrye nie.

Die voorgeskrewe boek is ’n Nederlandse roman, *Karakter*. Die jong seun, Katadreuffe, bly alleen by sy ma. Sy pa, Dreverhaven, is ’n regsdienaar, ’n deurwaarder, en daarnaas bedryf hy ook onwettig ’n woekerbank. Deur geld aan Katadreuffe te leen tydens sy studies, kry hy hom ál meer in sy mag. So wil hy wraak neem op Joba, die moeder van sy kind wat nie met hom wil trou nie.

Sy voel die onheil terwyl sy Katadreuffe sien loop, die trappe opklim; sy hoor die klokkie weerklink toe dit lui in die Rotterdamse kantoor.

Op die dag dat Katadreuffe sy graad behaal, gaan hy om vir sy pa te sê dat hy die deur tussen hulle toemaak, dat hy hom nóóit weer wil sien nie; dat hy hom voortaan as vader sal ontken.

Dan sien sy hoe Dreverhaven sy hand met grys hare in gelukwensing oor die tafelblad uitsteek – 'n hand wat sy seun met woede en veragting in die wind slaan.

Wat, riep hij, nu ik ondanks al uw pogingen er toch ben gekomen, nu zou ik nog een hand van u aannemen en worden gefeliciteerd? Nooit. Nooit van een vader, die mij mijn hele leven heeft tegengewerkt.

Dreverhaven wat agter sy lessenaar opgestaan het, word 'n rysige gestalte, 'n monster, groter as ooit tevore.

Of méégewerkt, zei hij langzaam, èn duidelijk, èn schor, maar zacht.

Die skool se klaskamer het die kantoor in Rotterdam geword. In die skemer van die Lae Land beleef sy iets ver anderkant die boekekennis wat nodig is vir skool en eksamens. Iets wat sy nooit meer van haar sal kan losmaak nie.

Snags droom sy. 'n Kolf, en wit sale. Hande. Bloed. Verwarde beelde wat nie by mekaar pas nie, maar wat maak dat haar hart soggens in haar keel klop wanneer sy wakker word.

Meegewerkt?

Wanneer die skoolhoof van die verhoog af sê: *Vir hulle wat God liefhet, werk alles mee ten goede*, dink sy met oop oë die gedagtes en woorde van 'n ketter: Ek hoor dit – maar ek sien dit nie!

Maar toe Alta die een is wat hoofmeisie word aan die einde van daardie jaar, klou sy tog aan dié woorde vas: alles ten goede . . . Sy probeer die stemmetjie ignoreer wat sê: *Ag kom nou, Katrien, glo jy dit regtig?*

“Jý kon hoofmeisie gewees het,” sê meneer Van Sittert, wat rekeningkunde gee op ’n Vrydagmiddag, die laaste periode van die week.

“As jy nie verlede jaar toe jy ’n prefek was, jou pligte so ligtelik opgeneem het nie, maar jy is te onverantwoordelik. Kyk hoe het jou punte gedaal van standerd agt af. Jý wat mediese dokter wil word!”

Sy woorde is ’n atletiekspies in haar hart. Toe sy weer sien, staan sy voor by sy tafel en kyk hom reguit in die oë: “Meneer, dit is nonsens. Almal weet waarom dit gaan. Ons het nie geld nie, of aansien nie, my ouers is nie op die skoolkomitee nie . . .”

Meneer Van Sittert stamp die twee tafels wat voor hom teen mekaar staan, uitmekaar sodat hy tussen hulle deur bars. Boeke en liniale en penne word oor die grond gesaai. In die agtergrond hoor sy hoe die kinders hulle asem intrek. Sy ruik die stof wat ’n week lank in die klaskamer vergaar het.

Toe hy voor haar staan, bewe sy hande. Hy trek haar baadjielapelle na mekaar toe en skud haar dat haar kop ruk: “Jy praat nie so met my nie!”

En jy nie so met my nie!

Sy durf dit nie hardop sê nie, maar haar oë spoeg na hom met al die bitter wrewel wat sy voel.

Toe sy gaan sit, is haar lyf, haar kop, één siddering.

Teen die hoogte bo die skool is ’n vragmotor vol appelkose besig om af te rat. Stadig kruip dit ondertoe sodat die eentonige dreuning die klank is wat die middag vol maak. In die kareebome langs die tennisbane raas die spreekus, swart soos die pas verkoolde somerdag.

Die middag, terwyl sy met haar skoolskoene vol bruin stof huis toe stap, kom die bitter gal in haar maag tot bo in haar keel. En die sluwe stermmetjie wat hom tussen haar gedagtes inwurm, vreet ’n pad deur haar argumente.

Wat dan van Oubie? Waarom kon hy dit dan regkry en jý nie?

Sy het haar ma gefaal. Weer ’n keer.

In die oggendlug lyk die Klein-Karoodorp anders as vroeër, maar tog is baie dinge nog dieselfde. Die groot kerk met die toring en die pastorie daarnaas, die hotel, die hoofstraat met sy tuine, die lappe grond waar wingerd en bome steeds tussen die huise staan. Plek-plek staan daar nou ook huise van leiklip met ronde dakke wat soos paddastoel aan die oorkant van die rivier uit die grond verrys.

By die Tradouw Guesthouse wat die vorige aand toe was, ry sy stadiger. Daar het sy in oom Bertie se winkel wat na leerriempies en koffie geruik het, suiker en lappiesboontjies gekoop wat hy uit blikke of houers geskep en afgeweeg het.

Tannie Marcie met die groot bos hare wat sy om en om haar kop gedraai het, het die syfertjies bymekaargetel met 'n pen, en die geld in 'n outydse klingeling-kasregister gegooi. Sy was 'n mooi vrou wat geruik het na eau de cologne, en wat met haar donker oë op 'n skildery gehoor het.

Met Tinleystraat wat oploop na die kamp en Southey's Transport, stap twee bruin skoolkinders. Laat vir skool, of besig om stokkies te draai. Die kamp bestaan nog, het Tim van die gastehuis gesê, maar die huise behoort aan privaat mense.

Die straatjies in die 'wit' kamp is geteer, anders as agter waar die groot 'bruin' padkamp nog staan in Steek-my-weg.

Selfs as kind was die ironiese naam wat die inwoners self aan hulle blyplek gegee het, vir haar skreiend. Nou, na '94, sedert blank en bruin op baie plekke al geredelik langs mekaar bly, kan sy haar voorstel dat die meeste van dié mense steeds weggesteek voel. Nie goed genoeg nie, nie ryk genoeg nie. Nie geleerd genoeg nie.

"Die skool het seker nie eens een persent blanke kinders meer nie," het Tim se vrou vanoggend by ontbyt gesê.

"Die onderwysers is nog meesal wit, maar die blankes het hulle kinders weggestuur toe die skool destyds oopgestel is omdat hulle bang was vir die invloed van 'agter' af. Dit ten spyte daarvan dat die skoolhoof daardie tyd gesê het die mense maak 'n fout: Kieme ken nie kleur nie . . ."

Sy draai by die kamp in. Nooit sou sy haar dit kon indink dat mense uit eie vrye wil in 'n masonite-huis gaan bly nie. Maar nou het sommige van die huise stukke aanbouings van baksteen wat die basiese struktuur heelwat groter maak.

By nommer 5 op die hoek hou sy stil. Die voorstoep is toegemaak, en van die bome wat haar pa geplant het, het uitgegroeï tot bo die sinkdak. Maar die huis is verwaarloos; van 'n tuin is daar geen sprake nie. Die wit verf teen die mure is afgeskilfer. Die gras is dood en geel.

Sy is bly dat haar ma nie die tuin so hoef te sien nie. Wanneer sy haar oë toemaak, kan sy haar op haar hurke sien sit, vingers vol grond, besig om steggies te plant. Tóg besig om weer 'n tuiste te probeer skep, al het sy so teëgeskop teen die trekkery.

Maar dit was voor die rekenmeester op die dorp ingetrek het, en voor haar ma se uiteindelijke histerektomie waarmee alles wat reeds teen die afgrond gestaan het, gedreig het om oor die rand te tuimel.

Voordat sy by die huis aangekondig het dat sy definitief nie medies gaan studeer ná haar matriekjaar nie.

Ná alles wat ek vir jou gedoen, het, Katrien!

Waar sy oor die dorp afkyk, hier van bo af, hoor sy steeds die verwyte; wonder sy of sy dit daardie tyd onbewustelik so laat gebeur het? Of sy met opset toegelaat het dat haar punte so agteruitgaan?

Te veel dinge in die huis wás reeds hospitaal en siekte, en sere en operasies.

Te lank moes sy kyk na die afskuwelike prentjies in die groen doktersboek sodat sy kon sien hoe Ma-Kinnie ly aan aarnbeie en geswelde klier. En nie net in 'n boek nie.

Kom voel hoe geswel is dit hier op my maag, Katrien. Tannie Doreen het ook so 'n maag gehad, en toe hulle haar sny, moes hulle haar net so weer toemaak. Dis al wat ek nog moet oorkom, dan kan julle my maar toegooi . . .

Die reuk van medisyne wat haar vroeër herinner het aan hoe sorgsaam haar ma by haar bed gesit het destyds met die breinvliesontsteking, het 'n

weersin in haar begin wek, 'n afkeer van die donker huiskamer. 'n Woede teen hospitaalbeddens en dokters en operasies.

Snags kon sy nie slaap nie; in haar binnekant het iets begin vreet, soos die druppel soutsuur wat uit die fles in die skeinatkas op haar hand gespat het. En dit was iets anders as die vrees van vroeër.

Toe haar pa die aand by die huis kom, het hy gelyk soos nooit tevore nie. Sy het gedink hy is besig om 'n hartaanval te kry toe hy by die hekkie aan die sykant ingestrompel het. Asgrys, dit was die kleur van sy wange. Sy lippe was blou. Sy oë kleurloos.

Sy het die wasgoed wat sy besig was om van die draad af te haal, op die grond neergegooi en na hom toe gehardloop.

“Pappa!”

Hy kon nie praat nie, het net op haar geleun sodat sy hom by die agterdeur kon inhelp en op 'n stoel laat sit.

Haar ma, wat in die kamer gelê het, het klaerig geroep: “Wat is dit, Katrien? Wat maak jy so 'n lawaai?”

Sy het haar nie geantwoord nie, maar twee afdrooglappe natgemaak met koue water uit die kraan en op sy kop en agter om sy nek gesit.

Ná 'n paar minute het hy beter begin asemhaal. Daar het 'n bietjie kleur om sy mond gesprei.

“Wil Pappa koffie hê?” het sy gevra toe dit lyk of hy tot homself gekom het. “Ek het al voor vyf gemaak, en die kan op die stoofplaat gesit om warm te bly.”

Sy het 'n ekstra lepel suiker in die koppie gegooi en seker gemaak hy kan die koppie vashou voor sy oorkant hom by die tafel gaan sit het.

“Pappa – wát is dit wat gebeur het?”

Hy het met sy hande rondom die koppie gesit om hulle warm te maak.

Ná 'n lang tyd waarin sy die wekker op die yskas kon hoor tik, het hy sy mond oopgemaak. Dit was asof sy tong effens lam was en hy die woorde nie behoorlik kon uitspreek nie.

“Hulle . . . Du Toit van die bank . . . ag, Here, daardie kind . . . Van alle plekke, Here God, hoekom van alle plekke moes hy hiernatoe kom . . .?”

University of Cape Town

“Die kampmense van vroeër, die wit mense – nee, van hulle is hier nie meer één nie.”

Dit het die vrou by Pep gesê toe sy daar navraag gedoen het.

“Maar my broer, hy het ook daar gewerk. Ek weet nie of Mevrou weet nie, van die mense het mos daar agter ook gebly. Hulle is nog hier. Daar’s Johannes wat by die OK werk, en daar’s Freek en Jantjie wat by die koöperasie is. Gaan vra vir hulle.

“En my broer. As Mevrou wil, sal ek hom sê.”

Sy het haar bedank, die mooi geronde bruin bestuurderes met die blos op haar wange wat by die rak met die langmou-manshemde gestaan het.

Sy hou by die petrolpomp by Kaap-Agri stil; sy kan net sowel hier petrol ingooi. En dalk ’n aanknopingspunt kry.

Een van die mans met ’n groen oorpak kom aangestap met ’n boekie in sy hand.

“Is Mevrou van hier?” vra hy. “Is dit op rekening?”

“Nee,” sê sy, “ek is maar net ’n besoeker.”

Sy klim uit, gaan staan ’n entjie van hom af waar hy besig is om die tenk vol te maak.

“Weet jy of – bly hier nog van dié wat vroeër by die PA gewerk het?”

Sy gebruik doelbewus die jargon van die dorpsmense van destyds.

“Oompie Freek,” sê hy en beduie na die binnekant van die koöperasiegebou.

“Hy was operator op die bulldozer. En ou Jantjies. Hy’t met die teer gewerk. Soek Mevrou iemand?”

“Ons het hier gebly,” antwoord sy. “Maar dis lank gelede.”

Dit is ná een die Saterdagmiddag toe sy agter oompie Freek aanry na Srnitsville, Steek-my-weg, agter die kop.

Hy stop by 'n blou geverfde huis. In die tuin groei geel en roesbruin asters; op die stoep lê 'n aanmekargeflanse wit-en-bruin hond langs die vrou van die huis.

“Ellie, dis mevrou Louw,” sê hy van die hekkie af. “Sy wil 'n bietjie kom praat – haar dêdda het ook by die PA gewerk daai tyd.”

Sy vrou kom nader, kyk haar ondersoekend aan.

“Ek hoop nie ek pla nie, ek weet dis Saterdag en julle wil seker 'n bietjie rus . . .”

Sy weet nie mooi hoe om met die gesprek te begin nie. Wat enige norm betref, is dit slegte maniere om so ongenooïd, ongevraag by iemand se huis op te daag.

Maar Ellie glimlag. “Nee wat, ons is maar hier. Wil Mevrou koffie hê?”

Dis eers toe sy terugkom met die blikskinkbord met die blompatroon in geel en blou dat die gesels begin kom, dat Freek sy kop bymekaarkry.

“Ek onthou hom, baas Japie – so't ons toe nog gesê. Daai was 'n wit man.”

Hy gee 'n laggie.

“Hy was nog daardie dag by toe die boerklong hier van anderkant die dorp so geskiet het. Daai dag, toe dink ek ek staan in een van daai swart-en-wit prentjieboeke waarin hulle altyd so geskiet het – Mevrou weet mos, dié's wat 'n mens nie hoef te lees het nie, jy kon die storie in die kiekies sien?”

Van waar hulle op die stoep sit, sien sy binnekant twee opgeskote dogters om die middel deur loer, giggelend oor die vreemde mens wat hier by die huis met haar pa sit en praat.

“Die oggend teen die hoogte uit, toe kom die jong boertjie daar aan; my broer het by hom op die trekker gewerk. Vir hom moes jy liggies trap . . .

“Maar ons het 'n order gehad, Mevrou, ons moes doen wat ons moes doen, ons kon nie gemaak het soos ons gewil het nie.”

Hy gooi nog 'n lepel suiker in sy tee. Roer aanhoudend. Tot sy vrou die lepel uit sy hand neem en in die piering sit.

Hy drink twee groot slukke voor hy voortgaan.

“Die nuwe stuk pad loop mos toe oor sy stuk grond. maar dis nie
waaroor hy worry nie – hy kry ’n klomp geld van die departement. Maar die óú
stuk pad wil hy hê ons moet ook laat staan, want hy wil daar vir hom ’n
droogplek maak vir sy perskes se pelets. Dis mos dan nie soveel stof soos op
ander grond nie.

“Maar Mevrouw, ons mag dit nie gedoen het nie. Ons het daai grond en
die base course van die ou pad nodig gehad. Ons moes dit opbreek, want ons
kan daai gruis en grond weer gebruik het.

“Die engineer het hom vir so gesê, maar hy was ’n wilde mannetjie, wou
niks weet nie.

“Toe ons man op die D9-Caterpillar die middag sien, toe kom daai
boertjie met sy lang hare op sy motorfiets aangejaag. En so wragtag, Mevrouw,
hy pluk daar ’n rewolwer uit.”

Sy vrou druk haar hande voor haar oë.

“Mevrou! Toe oompie Stokkies nie wil afklim van daai CAT nie, toe skiet
daai man teen die lem van die bulldozer dat die vlamme sulke blou strale blits.

“Oom Stokkies sit soos ’n lyk. Die man mik sommer na hom toe ook –
die koeël vlieg hier voor hom langs, anderkant verby!”

Sy probeer haar dit voorstel. Dis nog iets waaroor haar pa nooit gepraat
het nie.

“En toe?”

“Nee, Mevrouw, toe dit by daai boer trek wat hy mee besig is, toe skrik hy
homself nat. Hy hol terug oor die stuk pad en spring op sy motorbike en hy
jaag dat ons net ’n stofwit streep agter hom sien staan.

“Ons het nie weer iets van sy kant af gehoor nie. Die RE het gesê die
manne moet dit los, ons is nie hier om hofsake te maak nie, ons moet die pad
maak. En niemand het darem iets oorgekom nie. Oom Stokkies, hy bly nog
hier agter; net, sy een oog die gaan sommer so aan die knip as hy die
senuwees het.”

“En my pa?”

Dis 'n interessante staaltjie wat die man sit en vertel het, maar belangriker vir hom as vir haar.

“Ag, baas Japie, hy was 'n goeie man. Hy't nie verdien om só te dood nie. Mevrou sal seker nie weet nie, maar daar was 'n klomp van onse mense die dag op die begrafnis. En van dié's wat gesing het, ek was een van daai. Hy's mos sommer daar in die Kaap gebêre. Ons het met 'n lorrie opgegaan, 'n hele klomp van ons manne van hier agter.”

Sy sit en kyk na die man met die diep plooië. Hy't van 'n kant van haar pa geweet wat sy nooit kon ken nie,

Hy gee 'n sug wat klink of dit uit sy bene uit opkom.

“Ag ja, die manne het gesê dis van daai ander man hier gekom het. Jou dêdda het mos groot vriende met hom geraak . . .”

Hy slaan sy oë af om nie in haar gesig te kyk nie.

Sy sien hy hou sy woorde doelbewus binne.

“Wat is dit Freek? Wat bedoel jy – wié?”

Hy is sku. Weet nie hoe om daaruit te kom nie.

“Ek bedoel, Mevrou weet, dis nie dat ek mos nou van hom wil *praat* nie, maar hy . . .”

Sy voel die slang wat onder die houthoop ingeseil het, êrens roer; probeer hom weghipnotiseer. Maar sy móét weet.

“Vertel my. Asseblief? Enigiets.”

Dis weer die middag wat sy haar pa by die hekkie gaan ophelp het, toe sy gedink het hy kry 'n beroerte. Die middag van die terugkoms van die kind met die wit haartjies.

“Nee, ek meen, dis nou nie eintlik iets nie. Dis maar net dat Mevrou se dêdda toe ook 'n kappie gemaak het saam met die man van die bank, partykeer. Nie sodat jy dit nou op die werk kon sien nie, maar die manne het gepraat daarvan. Vir ons was dit nou nie iets vreemds nie. Maar vir hóm – hy't mos nooit eerder . . .”

Dit was Augustusmaand in haar matriekjaar toe haar ma uiteindelik die histerektomie laat doen het in die Kaap. Sy het lank weggebly; haar pa het in

dié tyd soms oortyd gewerk. Wanneer hy by die huis gekom het, het hy gevra of sy besig is met haar voorbereiding vir die eindeksamen, en of sy en Lenie al iets geëet het. Oubie was op universiteit.

Dan het hy in die garage gaan werk en laataand eers weer by die agterdeur ingekom. Sy het uit die kamer gehoor hoe hy die oond se deur oopmaak en die bord kos wat sy vir hom warm gehou het, uithaal. Soggens was die meeste daarvan in die asdrom gekrap.

Toe haar ma terugkom van die hospitaal, het sy weke lank in die bed gebly, dit onthou sy goed. En dat sy dikwels moes kos maak. Maar wat Freek vertel – miskien wou sy dit nie sien nie. Miskien het sy so gekonsentreer daarop om klaar te maak met skool, om planne te maak om weg te kom, dat sy nie iets agter haar pa se laat werkery gesien het nie – gesoek het nie.

“En die dag met die hyskraan, Freek? Die dag toe my pa in die water beland het met die grader?”

Sy gesig lyk soos die harde plastiepoppe van destyds wat totaal uitdrukkingloos was wanneer hulle ooglede oor die kykers geval het.

“Daarvan weet ek nou nie.”

En hoe sy ook al uitvra, praat van die oom Huilwater wat oom Wouter genoem het, en nog ander se name noem, hy hou hom blou.

Ná die eerste kwartaal wat sy op Stellenbosch was, het sy en Oubie by Monika gaan kuier. Haar pa het intussen Beaufort-Wes toe getrek.

Ma-Kinnie was daarop teë dat sy saamgaan; wie sou haar in die huis help?

“Jy weet ek is nog lank nie reg ná laas jaar se operasie nie, Katrien. En wat van Lenie? Wie moet by haar bly as jou pa my volgende week Kaap toe neem vir ’n ondersoek?”

Maar haar pa het sy voet neergesit.

“Die kind het hard gewerk die afgelope kwartaal, Hanna. Sy het ook nodig om ’n bietjie weg te kom.”

Sy en Oubie het vroeg weggery met die ou groen Volksie wat haar pa-hulle vir hom gegee het vir sy mondigwording. Dit was 'n Saterdag. Haar pa het nog in die bed gelê. In die dowwe lig van die gloeilampie was sy gesig koorsig; sy baard was stoppelrig, en hy het kwaai gehoes.

Daar het 'n lem in haar lyf gedraai. Is haar pa siek? Haar pa word nooit siek nie.

Deur die ruite val die middaglig oor die gladde houtbanke. *Nader my God by U*

...

Rondom is gedempte stemme van mense wat rondskuif toe die familie binnekom. Swart klere. Êrens staan die kis met blomme daarop. Langs haar staan Lenie aan die een kant, Sebastiaan wat sy drie weke gelede op 'n studente-uitstappie leer ken het, aan haar ander kant. Oubie langs hom. Monika aan sy sy.

Haar ma is in die hospitaal. Gebreekte bekken, gebreekte bene. Gebreekte mens wat nie eens haar man se begrafnis kan bywoon nie. Die dood het met Catrock hulle rots uitmekaar laat bars.

Dit is nie háár pa wat hulle na die gat in die grond toe dra nie. Dit is nié die man wat oor haar hare gestreel het toe sy klein was nie; wat vertel het hoe maak 'n mens 'n pad nie. Nie die een wat hulle met sy lag en sy stories beskerm het nie.

Sy sal dit wegskuif van haar af. As sy glo dit het nie gebeur nie, dan hoef dit nie waar te wees nie.

"Dis die Here se wil, my kind."

Sy kyk déúr die vrou met die temerige soet stem, skuif haar oë uit fokus sodat sy die swart klere en die roustrikkie van fluweel op haar wit bloes nie sien nie.

'n Man met 'n swart manel kniel by 'n blink raam; hy stel aan die bande. In die middel lê 'n kis wat laer afsak in die grond; iemand druk 'n klomp blare in haar hand. Iemand hou haar vas. Sebastiaan. Bastiaan. Bastion.

Sy loop saam met hom weg tussen die rye marmerstene. Die son sak agter die sipresse. Stikland. Doodland.

Gryslang, waar die lag in dieptes versink.

Haar skoene sak weg in die grond; bo die rand van die skoene syfer die korrels sand by haar kouse in.

By sandgrond moet 'n mens kyk dat jy goed kompakteer . . . om 'n pad te maak moet jy ander goed opsyskuif . . . wegsiet wat in die pad kom, Katrien

. . .

Wat hét gebeur daardie oggend op pad na die Tygerberg-hospitaal? Hoe is dit daar haar pa nooit die bakkie gesien het wat oor die stopstraat op hom afgepyl het nie?

Waaroor het hulle gepraat, hy en haar ma? Oor die komplikasies so lank nog ná haar histerektomie? Of het haar pa die jong swart seun van Queenstown voor sy geestesoo gesien? Die laaste oomblik sy oë sien blink voor oom Noel die skoot afgetrek het?

Het hy oom Noel se foto gesien, die swart raam om die man wat sy beste vriend was?

Wat Freek vertel het – dat haar pa by die Du Toit-mense aan huis gekom het, dat hy soms saam met die man 'n 'kappie' gemaak het – sy sou wou glo dat hy daardeur iets van kwyskelding ervaar het.

Maar was dit dalk die withaartjies-kind wat hy sien wink het voordat die metaal van die trok hom teen die sydeur getref het? Voor die staal die motor in die helfte opgedruk het sodat hy haar ma in die sy getref het en sy skedel en haar bekkenbeen vergruis het?

Wat het hy gehoor in die oomblikke nadat sy milt gebars het?

“Hy het 'n kwartier geleef,” het die dokter vir hulle gesê.

“Het hy iets gesê?” het Oubie vir die dokter gevra waar hulle langs haar bewustelose ma se bed gestaan het. Haar gesig was swart van die plek waar haar wangbeen ingeduik was, 'n donker vlek op 'n spierwit kussing.

Die man in die wit jas het geknik, na haar ma toe beduie met sy kop:
“Mamma – hy het *Mamma* gesê.”

Toe sy by die gastehuis kom, kruip sy met haar klere onder die duvet in, skoene en al. Sy sit die een kussing bo-op haar kop.

Dis die droom wat hom telkens herhaal. 'n Grootmensuitgawe van haarself, die klein-Katrien, sit op die ou swart stoof in die kombuis. Die kind kyk van waar sy onder die bloekombome op die plaas speel, op na die vrou wat uit die pot op die stoof groot lepels mieliepap skep om te eet.

Sy vat harde stukke bas wat onder die bome lê, en skraap daarmee netjiese paadjies. Sy praat met haarself: eers basic levels, dan subbase. Gooi die base course in die crusher.

Nou die laaste lagie grond en die bindstof daarby gooi; meng dit met die grader deurmekaar op die pad en stoot dit oop oor die hele wydte van die pad. Rol dit met die roller plat. Eers die vorm uitsny – voor die grondkoker kom kyk hoe die kompaksie lyk.

Toe sy onder die grondkoker-oorm se hoed inkyk, sien sy dit is al die tyd Ma-Kinnie! Sy is die klipkoker; sy is die een wat sal kom kyk of die pad reg is. Antjie Somers van die padmakers. Oral kom maak sy gaatjies om te sien of die lae styf genoeg op mekaar lê.

Sy druk met haar breiepe diep in die grond: Dis brouwerk! Wat maak jy in elk geval op die Paaie? Watter toekoms is daar vir 'n padmaker? Hier sit ons wie weet waar van die spesialis af by wie ek moet wees, maar dít maak aan niemand 'n nerf se verskil nie.

Sy loop weg dat haar lang rok swaai om haar lyf. Dis 'n kwaai stap. Sy draai om, en roep: Jy moet ophou speel en eerder kom leer, maar nee, Katrien het ornamente vir ore!

Sy voel langs haar kop; sowaar, daar sit die twee aspoester-glasskoentjies wat altyd in die glaskassie in die voorhuis staan. Maar sy hou

aan om die pad te bou. Wanneer haar pa kom, sal hý kom kyk. Hy word nog die ingenieur. Die grootbaas. God.

Sy gooi 'n bietjie water oor die grond om dit gladder en harder te maak. In die middel van die pad sit sy wit klippies om die strepe vir die regterkantste en linkerkantste bane te maak. Die wit strepe is vyftien voet lank, het haar pa gesê. So het hulle in die ou dae dit met 'n ketting afgemeet. Tussen die strepe is die teer omtrent agtien voet – hou aan jou kant, het haar oupa gesê toe Oubie die eerste keer op 'n teerpad agter die wiel ingeklim het: Hou aan jou kánt!

Onder by die rivier gaan haal sy eenderse bloekomtolletjies en pak dit netjies in rye onder die grootste boom uit. Sewe rye, met tien huise elkeen. Sewentig huise. Omtrent ses mense in 'n huis. Vierhonderd en twintig mense in die kamp. Nou het sy blyplek gemaak vir al die mense wat aan die pad werk.

Ek is 'n padmaker, sê sy tevrede. Ek kan 'n pad maak soos my pa.

Sy kyk op en sien weer die grootvrou-Katrien bo-op 'n stoof sit, hoog bo tussen die takke. Wat maak jy daar? vra sy.

Ek weet nie, sê die vrou. Die vuur se warmte brand my deur die stoofplate, maar ek kan nie af nie. Ek sit vas bo-op die stoof.

Wat is dit wat jy eet? vra die kind weer.

Dis mieliepap wat ek vanoggend vroeg-vroeg al gemaak het. Ek staan so vroeg op deesdae, daar is goed wat ek gedoen móét kry.

Goed soos wat? Sy trek haar oë skrefies om op te kyk in die takke van die boom, knip hulle vinnig soos die lig in haar kykers brand.

Dis die punt, sê die vrou en staar na die kind. Ek weet nie. Maar ek mag nie doodgaan voordat ek klaar is met alles nie. En as ek daarbó kom, moet ek iets hê om te wys vir die tyd wat ek hier was.

'n Mens kom nie leë hande by ander mense nie – veral nie dáár nie. As Hy weer kom, kom haal Hy sy pêrels. Dan oordeel Hy jou volgens wat jy op aarde gedoen het.

Hoe't jy dan op die stoof beland? vra die kind weer. En hoekom eet jy so uit die kastrol?

Die vrou word rooi van skaamkry terwyl sy praat. Dit was so bitter koud, ek het gedink ek sal myself 'n bietjie warm maak terwyl ek eet – moet asseblief nie dink dis my gewoonte om so op 'n stoof te sit nie, my ma het my nie so geleer nie. Die pap is te veel om in 'n bord te skep, maar daar is in elk geval niemand anders nie, dis net ek.

Dis 'n aardige gevoel: Ek eet en ek eet, maar ek raak nie vol nie. Dis of die pap net wind is, of gedagtes. Soos gedagtes, ja. Daar is plek vir nog en nog.

Die dogtertjie lag: Dan is jy op die ou end net 'n windbol met 'n warm gat. 'n Windgat wat in die hel sit!

Maar die vrou kyk haar aan: Wat weet jy van hemel en hel, kind? Die dood is 'n plek waar jy nie kan sien nie, het jy dit nou nog nie geleer nie?

Waar is my má? vra die dogtertjie vir die groot vrou. Ek moet na haar toe gaan.

Toe die selfoon lui, ruk sy. Dit voel asof sy van drie meter hoog af op die bed neerval.

Lenie! Sy moes haar lankal gebel het.

“Dis Ma.” Die stem klink dun aan die ver ent van die telefoonlyn.

Sy gooi die duvet van haar af. Née. Nie voordat sy haar gekry het nie!

“Wat, Lenie? Hoe? Wáár?”

Sy kan hoor hoe Lenie haar stem kalm probeer maak.

“Ek weet nie presies nie. Die vrou wat my gebel het, sê sy het vantevore met jóú gepraat. Toe was Ma by haar. Maar nou is sy weg. Blykbaar bly die vrou – is sy 'n dokter of wat? – naby Pinelands. Of in daardie deel in elk geval.

“Maar waar is jy? Ek het al huis toe gebel, maar Sebastiaan kan ook nie . . . hoekom sê jy my nie . . .”

Sy probeer die stem wat histories wil word tot bedaring bring.

“Wag, wag nou, Lenie. Moenie jou so opwerk nie. Ek het ’n idee waarom dit gaan. Ek was op pad huis toe, maar ek sal eers met die vrou praat. Ek sal jou laat weet, ek belowe.”

Die vrou se nommer is op haar selfoon gebêre onder ‘Ma – Soek’. Sy antwoord dadelik, asof sy vir haar gesit en wag het. Noudat sy nie meer in beheer van die situasie is nie, is sy ontsteld. Veel meer as die dag toe sy gebel het om te sê dat sy weer waar haar ma is.

“Sy het by my uitgekom nadat sy op ’n manier hier beland het. Sy het klaarblyklik gedink dit is nog ’n hospitaal. Maar hulle het haar nietemin in die versorgingseenheid opgeneem. Ek het haar elke dag gaan besoek. Ek is ’n maatskaplike berader – en sy wou nie dat ek iemand laat weet waar sy is nie.

“Jou nommer het ek voor in die klein Bybeltjie wat in haar tassie was, gekry. Ek het gevoel dis net reg dat ek darem iets laat weet.

“Ek weet nie of jy, julle, ook intussen gedink het nie? Sy het ’n baie verwikkelde persoonlikheid . . .”

Die smeuling in haar maag vlam meteens weer hewig op. Wat dink die vrou, hierdie eendagsvriendin? Dat hulle hul hande gewas het van hul ma? Hoe kan sy weet hoe sy haar lewe lank getob het oor, gely het vanweë hierdie mens uit wie sy gebore is – aan wie sy verbonde is met veel sterker toue as dié waarmee Simson gebind was?

“Ek hét gedink,” sê sy, maar haar stem kom veel minder vasberade uit as wat sy bedoel het.

“My ma is ’n siek mens. Baie sieker as wat ons, of sý, ooit geweet het. Ek kom vanmiddag nog.”

Hoe vergewe ’n mens iemand wat jou besteel het? Wat jou ontnem het van ’n kindertyd van onbekommerd leef; ’n huis waar daar warmte moes wees?

Verby die groot oranje pampoen ry sy, verby die pizzeria, A Place in Time. Tyd en plek wat sy agterlaat.

Die kortste pad is Montagu langs. Die reuk van die Wynkelder se bedrywighede stoot bedompig en suur in haar neus op, maar die Langeberg lê poskaartmooi aan die linkerkant.

Modderrasfontein. Weltevrede.

Keurvlei.

Die peerbome weerskante van die pad is 'n katedraal van kersvlamme.

Oor Wildehondskloofpas is dit steil, sodat sy die motor in tweede rat moet sit om die hoogte uit te kom. Sy moet swenk om die ding in die pad nie raak te ry nie; die dooie hond waaraan 'n kraai staan en pik.

Vredehoek.

By Zionsberg se ingang staan Psalm 125: 1 teen die wit muurtjies geskryf: *Die wat op die Here vertrou, is soos die berg Sion wat nie wankel nie, maar bly tot in ewigheid.*

Teen Cogmanskloof kaats die kleure okergeel en bruin in die laaste bietjie wintermiddagson wat êrens tussen die kloue deurglip. Riwwe, soos rowe op 'n knie. Hier het hulle eenmaal stilgehou op pad van die Kaap af terug Barrydale toe.

Sy sit die ruitveërs aan toe dit skielik mistig word.

Kán sy Ma-Kinnie kwalik neem? Die jare voor haar pa se dood, of dié daarna? Hoe kan sy oordeel oor die feit dat haar ma veiliger gevoel het tussen die kliniese mure van hospitale?

Julle sal nooit kan verstaan nie, die pyn was erger as vuur.

Dis nog vroeg toe ek wakker word, die son het nog nie eens opgekom nie. Ons ry tussen groot stukke veld wat aanmekaar groen is. Dis koring, sê oom Willie. Ek kry warm en koud deurmekaar, maar oom Willie sê ek mag nie die komberse weghaal om my nie, want dis kouekoors. Hy vou sy ou oliebaadjie in 'n bondel en sit dit onder my kop om 'n kussing te wees.

Dan is ek styf ingedruk tussen die wit lakens in 'n bed. Ek kan my arms en bene omtrent nie roer nie. Oom Willie is nie meer daar nie, maar daar

staan 'n klomp mans met wit jasse om die bed. En twee vroue. Susters en dokters; hulle gesigte hou nie op om te kyk na my nie. Daar is niemand wat ek ken nie.

Die kamer is die witste, skoonste plek wat ek nog gesien het. Die man naaste aan my sê hy gaan my spesiale dokter wees. Hy is lank en mooi en sy hare is swart; sy oë is blou soos Mammie s'n. Maar blinker.

"Hannatjie, jy het ons groot laat skrik, Kinnatjie," sê hy. Sy hand voel koel op my voorkop. "Die koors is gebreek, maar jy sal 'n rukkie lank hier by ons moet bly. Ons sal mooi na jou kyk. Nê, suster?" Hy praat met háár, maar hy kyk na my. Dis of daar koel salf in my oor afgaan.

"Jou oortrom het gebars van die komplikasies met die masels, Kinnie. Ons gaan 'n bietjie daaraan opereer, en dan gaan ons kyk of jy weer beter kan hoor. En ek gaan die pyn vir jou alles wegneem,"

Toe ek weer bykom ná die operasie, is sy hande sag en warm. Dit is sy hande wat my pyn weggevat het. Dít, en hy praat so mooi met my.

Hy vat die spieëltjie wat op die grys kassie langs die bed lê en wys vir my hoe ek lyk. "Jy is mos groot en slim," sê hy, "ek wil vir jou mooi verduidelik wat dit is wat ek gedoen het, dan weet jy presies."

Om my kop is 'n dik rol verband gedraai en aan die kant waar dít so seer is, is daar bloed wat deurslaan. "Die verbande moet vir 'n paar dae opbly," sê hy. "Maar as dit eers af is, is jy weer net so mooi soos altyd. Jy is so 'n dapper meisiekind, ek wens sommer ek kon jou saamneem huis toe."

Ek raak aan die slaap met die stem van die man wat praat soos 'n waterstroompie wat oor klippe loop. In my droom hoor ek hoe hy oor en oor sê dat hy my huis toe sal neem . . .

Ek kyk in die spieël; ek wonder wat hy sien dat hy dink ek is mooi. My hare is swart en my oë is amper soos die donker natgereënde hout wat ek vir Mammie by die houthok gaan haal om die vuur mee op te maak.

Meer as enigiets wil ek saam met hom na sy huis toe gaan. Weg van Pappie en die reuk waarmee hy saans in die huis kom. Weg van die winkel waar ek in die middag meel en suiker moet verkoop en al die geld tog in elk

geval vir Mammie gee vir die huis. Weg van Sussie en Issie en Ens. En oom Bokkie.

Die dokter met die sagte hande bring vir my wol en penne dat ek iets kan hê om deur die dag te sit en doen. "Die suster sê jy kan glo al so goed brei!"

Ek wys vir hom al die patrone wat ek kan maak. Slipsteek, mossteek, kabeltjies, two-together, ribbing met plain en purl. Hoe langer ek bly, hoe meer wol bring hy. Rooi, en blou. En gryserige bruin soos vir 'n trui vir 'n man . . .

Hy streel oor my hare, oor my kop; hy trek die kombers toe oor my lyf sodat ek weer kan slaap, druk dit mooi vas onder my boarms.

A negative use of rage concentrates destructively on one tiny spot until, like acid creating an ulcer, it burns a black hole right through all the delicate layers of the psyche.

As sy Estés moet glo, is dit waarmee sy vir 'n groot deel van haar lewe besig was. Hierdie woede teen 'n ma wat haar kind se lewe opgebruik het, wat met bedrog geteer het op die simpatie van 'n man en kinders, wat soos die vrou in haar droom nooit vol geraak het van die pot met pap nie?

Dit aan die een kant.

En aan die ander kant van die skaal die kind in die bed in die ver hospitaal in die Kaap, die alleen-dogtertjie van twaalf met die verbande om die kop.

Wat sal Oubie en Lenie se reaksie wees as sy hulle vertel van Henry se vermoede? Dat sy oneerbiedig is? Dat sy Ma-Kinnie afmaak as 'n leuenaar?

Tog, sy is nie die enigste wat onder hierdie skaduwee grootgeword het nie, nou nog daaronder leef nie – dalk het hulle drie kinders vandat haar pa dood is, juis meer daarmee te doen. Al is hulle lank nie meer in die huis met die mure met ore nie.

Al die oproepe, al die dramatiese aankondigings van nog 'n volgende keer se 'onder die mes' kom. Sonder haar pa is dit meer as ooit ál wat sy het;

val sy uitmekaar soos 'n kluit wat teen die berg afrol, ál meer en ál vinniger, sodat daar teen die einde omtrent niks oorbly nie.

En daardie skietery, die dreigement van dertig, veertig jaar gelede – vandat sy met 'n skok weer onthou het – dis eers nou dat sy met die logika van 'n volwassene besef dat 'n mens homself, háársel, baie moeilik met 'n geweer kan doodskiet. Eugène Marais, hy het dit reggekry ja, maar 'n mens moet 'n kundige wees om so iets te kan doen, sekuur wees, kennis hê; alles dinge wat Ma-Kinnie daardie middag nie was, en nie gehad het nie. Sy was 'n rukkende, huilende, verwarde mens, wat met daardie geweer nie haarsel dodelik sou kon wond nie.

Maar 'n kind van ses, en een van tien . . . om 'n ma te sien met 'n geweer, 'n loop met koeëls – as daar koeëls in wás – dit is iets wat mote in jou slaan soos 'n vleishamer op 'n papierdun stukkie filet. Iets wat in jou kop gaan wegkruip. Só diep dat jy dink dat jy dit vergeet het.

Die kwiltkombers van boorde en wingerd en tamatielanderye vlieg by haar verby duskant Robertson. *My voete loop na Wellington, maar ek gaan Pinelands toe.* Pinetrees. Dennebome. Pynboom.

Only I can end this war, het die waansinnige Duitser gesê, *because I started it.*

Sy weet nie meer nie. Het haar ma dit alles begin? Of het sy die stryd met haar ma aangeknoop omdat sy aan dit wat verborge was, begin krap het? En in wie lê dit om 'n einde te maak daaraan?

Haar kop loop die pad waarlangs haar ma se verhaal afgespeel het, dit wat sy gehoor het as kind, maar die erns van nooit besef het nie. Wat sy sonder om te dink weggeskuif het as die romantiese herinnering van 'n dogtertjie en haar verering vir die man wat haar gesond gemaak het.

Verby die padstal met die strooibaalgesin by Robertson ry sy, die vrolike gesigte 'n parodie op haar gedagtes.

Clairvaux sê die naambord.

Dageraad.

Daar is by haar nie meer twyfel hoe haar ma geword het soos sy was nie. Is nie. Hoe verset 'n kind haarself teen so iets? Hoe gaan jy terug na die sinkhuisie oorkant oom Bokkie se erf, daar waar jy smiddae in die son sit om sterker te word, en jy verlang nie terug nie? Na 'n plek wat vir jou goed was; na die wit pilletjies en die stroop wat sagte hande in die aand vir jou kom gee het sodat jy lekker kan slaap?

Sy sien in haar geestesoog hoe die dogtertjie terugkom, afklim van die lorrie wat haar weer eens moes oplaai. Hoe haar ma en pa vir die mense vertel hoe dankbaar hulle is dat Hannatjie dit oorleef het – om darem so met die groot padlorrie saam te moes gaan tot by die Conradie-hospitaal, om so alleen daar in die vreemde te bly.

En dan is dit alles oor. Tannie Ousus raak verloof, en haar ma maak vir haar die mooiste rok op die ou Singer-naaimasjien. Een van die dae kom Karel haar haal uit die huis met die klein vertrekkies.

Sy gaan nie weer terug skool toe nie, want sy is te sieklik en haar pa sê sy is buitendien te oud vir skoolgaan. Vir eers kan sy ook nie meer smiddae in die winkel van die Engelse mense werk nie. Aanmekaar kry sy koors of 'n hoes, maar haar ma kyk skaars op van die werk aan Ousus se rok.

Saans sit sy en brei voor die stoof. Nie meer kindergoed en poprokkies nie, maar truie vir 'n groot man. Dié vat haar ma en gee dit vir haar pa en sy broer. Want hoe kan sy weet?

Nuwerus.

Nooitgedacht.

Langs die pad wat uitdraai Overhex toe, staan 'n stootskraper en 'n roller. Masjiene vir maintenance. Wat sy dink en wat sy sien, maak dat sy die versneller dieper intrap; dat sy vinniger op die R62 ry as wat sy moet; dat sy wakker moet wees vir lokvalle langs die pad.

“ ’n Mens kan die lewe nie vooruit weet nie, Katrien,” het haar pa gesê toe hy haar die eerste keer weggeneem het Stellenbosch toe.

“Dis merendeel ’n kwessie van meet so ver as wat jy menslik kan, van dink, en dan van skat. Eintlik is daar niks wat ’n mens verseker kan weet nie, jy moet maar net glo in dit waarmee jy besig is.”

Hulle het alleen gery die ent van Barrydale af na die plek waar ’n nuwe stuk lewe op haar gewag het.

Hy het vertel hoe die opgeboude klipstapel wat die vloer van die ou pad in die Tradouwspas uitgemaak het, weggebreek het onder die gewig van die D8-kruiptrekker.

“Dit was net ’n paar klippe aan die voorkant en aan die agterkant van die masjien wat gekeer het dat daardie groot stuk yster die dieptes van die kloof intuïmel. En die drywer bo-op.

“Weerskante toe moes hulle die pad toemaak, niks kon van die een kant na die ander deurgaans nie. Die geringste beweginkie kon daardie implement met sy operateur en al die ewigheid in laat val. Aan Suurbraak se kant en aan Barrydale se kant het die karre en vragmotors en bakkies van die boere opgedam.

“Stadig, bietjie vir bietjie het ons van albei kante af laaigrawe, en slootgrawers, hyskrane en die padskraaper gebring; lang staalkabels vasgehaak aan die D8.

“Duim vir duim het ons daardie masjien wat blý glip en gly het op die grond, terug op die pad gekry. Ure se proses. Want een verkeerde skuif, en dis verby.”

“En die drywer, Pappa? Het hy nie seergekry nie?”

Sy het haar asem opgehou; gevoel of sy bý staan toe die kruiptrekker oor die rant kom.

Haar pa het die sigaretaansteker wat met die kar se masjien verbind is, ingedruk sodat dit kon warm raak en een van sy selfgedraaide rizla-sigaretjies wat langs die rathefboom lê, opgetel. Die geur van tabak en rook het in die

ruimte van die motor tussen hulle gehang, 'n mengsel van Rum en Maple en Boxer.

Hy het 'n hele paar trekke gegee aan die sigaret. Die rook binnegehou. En soos toe sy klein was, vir haar 'n kringetjie rook uitgeblaas wat verby die spieëltjie na haar toe gedryf het.

“Hy het veilig uitgekom,” het hy geantwoord. “Maar nie almal is so gelukkig nie.”

Sy het 'n hand gevoel wat haar hart saamgedruk het; gehoor hoe sy stem verander toe hy verder vertel.

“Daar was die keer toe Andries Pekeur met die Garden Denver-kompressor in die dieptes af is.

“Ek het omgekyk, gesien hoe mik die ding ál skuins. En ek skree nog: Kyk links! Maar wie kan hoor bokant daardie gedreun van die masjiene? Ons het gesien hoe kantel hy, stadig, maar daar was niks wat ons kon doen nie.

“Dalk was daar tóé al fout met Pekeur, dalk het hy toe al die beroerte gekry wat die dokter agterna gesê het die oorsaak van sy dood was.”

Haar pa het eers weer 'n paar trekke aan die sigaret gegee en die ruit afgedraai sodat die ergste rook kon uitwaai.

“So 'n tyd, dan sién jy: Dis iets wat die noodlot laat gebeur. Jy sit in jou eie stoel op jou eie grader – en jy wag vir die slag wat onder uit die kranse teen die rivier opklink.

“Dit was ek en die blaster en die voorman wat daar afgeklim het saam met die polisie. Daar was nie 'n heel stukkie vel aan hom waar self op sou kon pas nie. Selfs al het hy geleef.

“Die polisie het 'n ding gebring met kake en lemme waarmee 'n span hom tussen die kompressor en die rotse moes uitsny. Dit was of ek vir maande lank die reuk van bloed en vleis gekry het terwyl ons daar werk, asof daar geslag word.”

Hy het die stompie van die sigaret doodgedruk in die asbak en dit 'n draai gegee.

“En eendag, nog nooit het ek dit vir iemand anders vertel nie, het Freek, een van die ander operators wat toe die kompressor oorgeneem het – ten minste, hy het ’n nuwe een gekry om mee te werk – teen die rant afgeklim. Toe hy terugkom ná middagtyd se uitval, het sy oë wit in sy kop gesit.

“Hy het ’n stuk koerantpapier wat hy saamgedra het vir bossies toe gaan uit sy broeksak gehaal. Binne-in het ’n stuk van Pekeur se duim gelê, bruin en inmekaargetrek, soos ’n stuk boomwortel wat verdroog het.”

Sy het vas teenaan hom geskuif, iets wat sy die afgelope jare vandat sy groter geword het, nie meer gedoen het nie. Maar sy wou voel dat hy nog daar was, dat hy daar sou bly.

Hy het haar hand gedruk, of hy die versekering wat sy nodig gehad het kon aanvoel.

“Daar is ’n tyd vir alles, my kind, om dinge te sien, om dinge te beleef. Om afskeid te neem. So sê die Prediker mos. En dis nie altyd maklik as daardie tyd kom nie. Maar hierdie jare wat jy nou ingaan – dit is jôu tyd. Maak die meeste daarvan.”

Soos sy Worcester nader, raak dit ál benouder haar bors; asof sy te klein word aan die binnekant. Aan die regterkant van die pad by die swart woonbuurt is mense besig om grafte te grawe.

Oorkant, links van die pad, is die groot pienk woonstelle waar rondom daar tuine van plastieksakke pleks van blomme woeker.

Dis of haar pa hier by haar is. Of sy teenwoordigheid tasbaarder word hoe nader sy kom aan die Kaap waar hy dood is, waar die dronk bestuurder van die groot bakkie hom tot in die hemel gestamp het. Waar sy die impak van die slag teen haar eie ribbes kon voel toe sy die opgedrukte kant van haar pa se kar gesien het – die enigste nuwe motor wat hy ooit gekoop het.

Metaal teen metaal. Metaal téén, en ín ’n mens se liggaam, wat die pankreas en lewer skeur. Ysterhake wat sy lange uitmekaar ruk.

Voor haar ry 'n bakkie vol duiwemandjies. Sy sien 'n fladdering van wit vere toe sy hom verbysteek. Aan die kant van die pad staan proteabosse met gebrande skelette sonder blaar of blom hemelwaarts gestrek.

Molenaarsrivier. Du Toitskloof Resort and Trout farm.

Trespassers wil be prosecuted.

Du Toitskloofpas, wat die Italiaanse klipkappers gebou het.

Die Hugenote-tonnel met sy donker en sy gasreuk wil haar laat verstik.

Op 'n hele paar plekke staan daar borde met kennisgewings: Emergency Exit.

Geen S.O.S. langs enige pad het haar nog ooit kon help nie. Ook nie na boontoe nie. Praat, ja, dit kon sy doen, en vrá. Maar 'n antwoord uit die blou van hierdie hemel, dit het sy nog nie gekry nie.

Anderkant die tonnel is die lig verblindend. Haar hand soek op die sitplek langsaan om die sonbril raak te voel. Paarlrots met sy granietkoppe staan onverbiddelik bo die dorp met sy lang hoofstraat en geskiedenisryke verlede. Langsaan vlieg die wit oleanderstruik vinniger as 120 km per uur verby.

Tafelberg het wolke oor. 'n Dik laag rokerige stories waarby sy hare sou kon voeg.

Die afritte gaan vlug, byna naamloos verby. Main Road. Franschhoek. Stellenbosch. Klapmuts. Daar waar tannie Issie gewerk het dié tyd toe hulle in Kraaifontein gebly en sy soms kom kuier het.

Die N1 kon nog nie bestaan het toe haar ma saam met die padlorrie hospitaal toe is nie. Oom Willie sou Voortrekkerweg moes neem om by Pinelands en Thornton te kom. Oor die brug by Goodwood.

Al haar vorige ry na die dorpe was beplan, gemik daarop om iets uit te vind van waar Ma-Kinnie geleef het, maar hierdie is 'n rooiwarm pyl wat haar van binne af aandryf. Na daardie plek waar haar ma die beskerming en sagte hand van 'n dokter leer ken het. En die kuns van die Duitse baron se storievertellery.

What usually causes . . . severe abuse or neglect in the past. A victim might have found him/herself in the hospital at some point, for the removal of

tonsils of something of that sort and found he/she was better cared for there than in everyday life . . . sufferer will fall into the pattern where he/she craves medical attention and will do whatever possible to get admitted to the hospital .

University of Cape Town

By die Goodwood-afrit moet sy stilhou om 'n kaart van Kaapstad agter uit een van die sakke te haal; daarsonder kom sy nooit reg in hierdie doolhof nie.

Uit haar kinderjare hoor sy Oubie se stem wanneer hulle die wegsteek-speletjie gespeel het: *Nee wat, ýskoud! 'n Bietjie lou . . . warmer. Oppas dat hy jou nie brand nie – as dit 'n slang was, het hy jou gepik!*

Voor sy weer wegtrek, trek sy die blou langmoutop oor haar kop. Die Suidoos is skraal. Skeefgewaaide palms staan in gelid; verduur die sny van jare se wind. Bome wat nie 'n keuse het waar hulle geplant wil word nie.

Links sit die Islamic Centre. Sy moet terugdraai. Verkeerd gery; so gou al. By die Albatros-woonstelle is 'n omdraaiplek. Sy maak 'n driepunt draai.

Terug, verby die College of Cape Town op linkerhand.

Sy het Sebastiaan nie weer gebel nie. Deur die afgelope dae het 'n deel van haar begin treur oor dit wat hulle twee saam gemis het – ook hy is 'n slagoffer van hierdie moeder-kind-verhouding wat nooit tot iets gekom het nie.

'n Grou troosteloosheid kom dring deur haar vel, sodat sy koud raak tot in haar murg.

Sy ry stadiger, staan-staan, soek met die goeie oog wat hier anderkant veertig meteens ook sleg begin word het. In Cedar staan wilgerbome teen sypaadjies waaragter netjiese huise pryk. 'n Eertydse 'goeie' buurt met groot regop denne en wildevye hier en daar.

Sy moet weer links draai.

Heldersig.

Óór die Elsieskraalrivier met Forest Drive Extension. Oorkant, regs, lê die stasie, en daaragter Woltemade-begraafplaas as sy dit reg het.

Nog 'n begraafplaas, links van die pad. Jewish Cemetery.

Dis die regte plek, wys die letters op die bord voor by die hek. *Conradie Care Centre*. Die onrus klop in haar keel. Haar skouers voel lam.

Die losstaande geboue lyk nie soos 'n hospitaal nie, eerder soos iets wat vroeër militêre barakke moes wees. Die wit van die eenhede is krytagtig,

afgeskilfer. Blou geute, ongeverfde asbesdakke. Ma-Kinnie se hawe van meer as sestig jaar gelede. Haar toevlug toe sy niks anders meer kon bedink nie.

By die hekkie wil die swart vrou met 'n viltmus op haar kop haar eers nie laat ingaan nie. Maar sy noem die naam van die vrou wat haar gebel het. "Social worker – I need to see Mrs Le Grange." Voeg by: "And my mother, I must go to her. Please."

Tussen die geboutjies deur ry sy, kruierend. Verwonderd oor die invloed wat hierdie plek op die dogtertjie met die swart hare gehad het.

Armlastiges en oues van dae wat sieklik was – dit is hulle wat destyds hierheen gebring is. En dié met chroniese siektes. So vertel Elena le Grange toe sy haar eindelijk opspoor.

"Maar vandag is dit 'n versorgingseenheid. Life Esidimeni. Conradie Care Centre.

"Sy het net op 'n middag hier opgedaag, ek weet nie hoe en waarvandaan nie. Sy was heeltemal verward en onsamehangend. Toe ons die polisie wou laat weet om julle in kennis te stel, het sy byna van haar kop af geraak; gehuil en gesê sy sal haar lewe neem."

"En toe gee sy darem wel my naam en telefoonnommer?"

"Ek het dit voor in die Bybeltjie gekry. Ek moes tog iemand laat weet . . . ten minste dat sy veilig is."

Elena lyk self moeg. Haar hare is deurmekaar asof sy konstant met haar hande daarin vroetel. Sy is ouer as sy self, seker 'n vyftien jaar of so. 'n Gesette figuur met moedige grys oë agter 'n dik bril. Praktiese uniform en diksool-skoene.

"Sy het op die trappies teen die blou reling gesit, buite die gebou waar my kantoor is. Ek dink nie sy het dit so gekies nie; ek dink sy was maar net so moeg dat sy nie verder kón nie.

"Hulle het haar daar opgehelp en in een van die kleiner sale gesit. Toe het sy bedaar. En oënskynlik tevrede daar gelê sonder om iets te sê. Ek het elke dag gaan kyk hoe dit met haar gaan. Maar eers láter het sy 'n bietjie begin praat."

“En hoe is dit dat sy nou verdwyn het? Het julle ’n idee . . .?”

Elena se gesig is moeg.

“Kyk, dit is ’n versorgingsoord hierdie. Ons kan nie iemand onbepaald – die superintendent het opdrag gegee dat sy ontslaan word; sy het baie beter gelyk as toe sy hier gekom het, en daar was niks werklik fout met haar nie. Sy het ’n drup gekry met vitamieene en minerale soute en sy het gou weer kleur gekry.”

Iets klop iewers nie mooi nie.

“Ek begryp nie? As julle van die begin af geweet het sy makeer nie regtig iets nie, hoekom het julle haar dan hier opgeneem?”

Die vrou kyk weg. Dis die vinnige beweging van iemand wat weet sy het haarself op ’n manier verrai en dit nou probeer herstel. Maar eers moet sy dinktyd kry.

“Sommer maar – ek, sy, sy het my laat dink aan iemand wat ek geken het. ’n Tante. Ek het haar jammer gekry.”

Haar intuïsie sê vir haar die maatskaplike werker lieg.

“Op watter manier? Hoe het sy jou aan jou tante laat dink?”

Sy speel die speletjie saam met die vrou. Dalk is dit die enigste manier waarop sy agter die kap van die byl gaan kom.

Elena bly ontwykend; vertel vaagweg van die tante wat dikwels by hulle aan huis in ’n siekbed was.

“In so ’n mate dat jy toe ’n maatskaplike werker geword het met ’n spesifieke belangstelling in mense wat graag in die bed lê?”

Sy skaam haar oor die sarkasme in haar stem, maar sy kan haar nie help nie.

Sy kyk af na die dik enkels in die grys kouse wat onder die vrou se uniform uitsteek. Haar bene is ongevorm. ’n Aaneen massa.

Haar oë klim weer stadig boontoe, óp teen die uniform wat sy nie dink regtig nodig is vir die werk wat die vrou doen nie; hulle rus vir ’n oomblik op die klein, pofferige hande. Beweeg dan verder boontoe na die dik arms wat

grillerig wit uitkom onder haar navyblou hempsmou en rimpelrig beduie na die oksel.

“Ons was na aan mekaar.”

Elena se woorde het 'n klankie van selfverdediging.

“So naby dat jy haar gedrag so fyn kon bestudeer?”

Die skouers roer onder die dik materiaal.

Dis nie soseer Elena se ontkenninge óf bekentenisse wat haar verrai nie; dis haar liggaamstaal onder die onaansienlike uniform.

“En jy het my ma hier gehou sodat jy ‘jou tante’ se gedrag kon bestudeer?”

Sy hoor self hoe sy vir die maatskaplike werker moet klink. Aggressief. Aanvallend.

“Dit is nie soos jy dit laat lyk nie. Ek het jou ma hier kom kry; sy was moeg, en sy was honger. Dit is eers nadat sy in die saal opgeneem is – sy moes tog êrens slaap die nag – dat ek begin agterkom het sy tree op soos my tante.”

Behalwe dat dit nie jou tante was nie . . . Sy dink dit, sy wéét dit, maar sy sê dit nie.

Haar pa het 'n ingroei-toonnael gehad. Gereeld het hy op die bankie op die stoep gesit en die nael geknip, 'n wattetjie onder die harde kantjie ingedruk en sy voete verder skaflik gemaak. Die eelte het hy gelos.

“ 'n Mens het jou eelte nodig,” het hy gesê, “anders kan jy nie al die moeilike paadjies uitklim nie.”

Op 'n aand, sy was klaar gebad en het in haar pajamas by hom gesit, het sy gevra of sy die harde plekke kon voel. Haar pa het toegelaat dat sy met haar vinger aan die eelte raak, en ook aan die liddoring tussen sy kleintoontjie en die een daarnaas. Hy het ineengekrimp toe sy aan die skerppuntjie-vel druk.

“Dis van die seerste goed wat daar is,” het hy gesê. “Nou weet jy hoe voel dit van die buitekant. Maar aan die binnekant waar dit teer is, daar steek dit soos ’n naald. ’n Mens moet versigtig wees om nie op ’n ander se eelte te druk of op hulle liddorings te trap nie.”

“En toe? Het jy deur jou praterij met my ma iets wyser geword oor jou tante?”

Elena se gesig raak ’n bietjie minder somber.

“Ek het baie leer verstaan,” sê sy sag. “Jou ma het op ’n manier baie dinge wat ek vermoed het, vir my duidelik gemaak. Al het sy niks direk gesê nie. Maar ek het die idee gekry dat sy self uiteindelik ook besef waarmee sy besig is.

“Nie dat sy in al die tyd onkundig was oor dit wat sy gedoen het nie, sulke mense wéét, maar dis of sy deur ons gesprekke ’n bietjie insig gekry het in wanneer alles begin skeefloop het. Sy het my vertel van die operasie toe sy ’n kind was.

“Maar of daar iets aan te doen is? Ek glo nie. Ek het baie gelees. Die prognose vir so iets is baie sleg. Veral as die persoon oud is. Ek kom so lank daarmee saam, maar ek het nooit die tyd gekry . . .”

Elena se stem raak sagter. Doeksag, sjiut-sag. In haar oë en om haar mond is ’n verlorenheid.

Jy vertel my niks, wil sy haar sê. Ook ék kom ’n lewe lank daarmee saam. En die realiteit is: My ma is weg. Julle moet haar soek!

As Elena haar kon gebruik as ’n gevallestudie, moet sy bereid wees om haar nek uit te steek om haar weer op te spoor ook! Want hoe gebeur dit dat iemand net so kan wegraak – met wagte by al die hekke, met verpleërs, versorgers en kokke en skoonmakers?

Sy dink die empatie wat sy met Elena wil voel, weg.

“En toe julle, toe jý, haar nie meer nodig het nie, toe skop julle haar uit?” Dis Ma-Kinnie se eie Jacobz-bloed wat ook in háár begin warm raak. Hoe durf hulle ’n ou vrou, haar má, afgesien van enigiets . . .

“Née.”

Elena hou albei haar hande afwerend voor haar.

“Ons het dit nog nie eens vir haar gesê nie! Sy moes self iets vermoed het, of ek weet ook nie. Toe die saalsuster vanoggend vroeg haar rondes kom doen het, was sy klaar weg. Oënskynlik met die klere waarin sy hier aangekom het; die hospitaaljurk waarin sy geslaap het, het opgevou onderin die kassie gelê.”

“En het julle die hele plek deursoek? Die geboue?”

Elena skud haar kop. Ernstig. Beslis.

“Die meeste van die geboue, ja. Al die sale ten minste. Nog nie al die buitegeboue nie, dink ek, daar is baie losstaande eenhede. Ek het in elk geval gedink om julle dadelik te laat weet. Toe jou selfoon ’n ’nie-beskikbaar’-antwoord gee, het ek weer in die Bybeltjie gekyk, en een van die twee ander nommers gebel. Jou suster s’n.”

Die vrou draai haar gesig weer na die venster se kant toe soos die vorige keer. Praat wég van haar af.

“Ek het nie voorheen gedink jy weet waaroor dit gaan nie, maar nou besef ek jy het lankal die antwoord . . .”

Sy hou die gesig bo die navy baadjie dop. Elena wat haar so stoïsyns probeer hou, gee meer weg as wat sy besef. Dis die gesig van iemand wat, soos sy, iets moes leer aanvaar wat sy nie wou nie. Iemand wat met iets te doen gekry het wat anderkant ’n gewone mens se begripsvermoë en verwagting lê.

Toe praat sy weer: “Maar daar was nóg iets . . .”

“Wát?” Sy voel op die verdediging. “Wat bedoel jy?”

Maar Elena kyk net voor haar uit. Onwillig.

“Dit – miskien is dit beter dat jy self . . .”

Dis twintig oor twaalf. Die tussenuur van die nag. Die tyd toe die Poqo’s op die stasie afgespring het.

Oubie het ook al gebel, gehoor by Lenie; wou weet of Ma-Kinnie gevind is: Is die polisie in kennis gestel? Het hulle die strate gepatrolleer om te kyk of sy nie dalk êrens rond dwaal nie? Onthou, Ma is oud. Dalk het sy haar geheue verloor . . . Wéét sy wat Katrien is hoe gevaarlik dit is? Besef sy wat alles met 'n vrou alleen kan gebeur?

Sy weet. En sy weet dat hulle teen hierdie tyd wel al die geboue deursoek het; dat selfs in die kombuise, die badkamers, die pakkamers sy nie is nie.

Daar het 'n bang in haar kom sit wat erger raak namate die nag donkerder raak. Kaap van Storms.

Dis net die klank van teelepels wat teen die dik wit koppies klink soos hulle die flou koffie omroer. Nie sy óf Elena óf die polisieman het nuwe vrae nie. Ook nie die superintendent nie. Wat help dit om die oues hardop uit te spreek?

En Elena het ná haar halwe sin van vroeër die aand toegeklap. Toe sy nog verder wou uitvra, het sy gemaak of sy haar misverstaan het.

“Wat maak julle met die mense wat hier versorg word wat regtig siek is? Wat mediese behandeling nodig het? Daar moet tog van die mense wat hier versorg word, soms ook werklik siek word?”

Sy vra maar om iets te sê. “As hierdie dan nie meer 'n hospitaal in die ware sin van die woord is nie, waarheen gaan hulle dan?”

“Groote Schuur. Or the Somerset Hospital. They go with the ambulance and they are fetched again and come back when they are better.”

Die superintendent is 'n middeljarige swart man wat lyk of hy alles onder beheer het; alles behalwe hierdie verdwyning van 'n wit vrou wat Esidimeni baie slegte publisiteit gaan gee.

Dis of sy iets skerps ruik. Iets wat kan verdoof, maar terselfdertyd ook haar kop oopmaak. Dit trek deur haar neus in 'n reguit streep na bo, tussen haar oë, tussen die lobbe van haar harsings deur. Sy hoor die stoel skraap soos sy opstaan. Die piering val van die tafel af op die vloer, maar sy draai nie om nie.

Buite skyn die sterre, maar dit is nie heeltemal donker nie. Vleugies rooi rookwolkies hang oor die stad.

“Partykeer moet ’n mens nie dink nie, Katrien, partykeer moet jy net doen. As ’n mens die voorsorg getref het, kan jy nie bang wees om die dinamiet aan die brand te steek nie. Dan moet jy wegsiet, en skoonmaak.

“Want dan kom die eintlike werk. Die meet van die levels, die selected, die subbase. Die base course. En laastens die gladde swart laag wat ’n mens makliker van die een punt na die ander laat ry.”

Hulle het in die motor voor die koshuis op Stellenbosch gesit – haar tas met die stukkies klere wat haar ma tussen haar siekwees deur bymekaargeskraap het vir haar eerste jaar, het agter in die kattedak gelê.

Hulle het uitgeklim; sy was haastig, opgewonde vir die nuwe begin, maar haar pa het bly praat.

“Op die pad wat ’n mens maak, ry jy self ook uiteindelik, Katrien, maar ’n mens maak dit veral vir dié wat nie die kennis het van hoe dit gedoen word nie.”

Hy het haar koffer na haar kamer toe gedra en vinnig gesoengroet toe hy die kamermaat ook binne sien staan. Sy het hom agternagekyk, ’n bietjie oorbluf deur sy afskeidswoorde wat in die leë gang weggevaag het. Gewonder of sy dit wel gehoor het: “Ek het jou alles vertel wat ek weet, my kind. Nou is dit jy . . .”

Die groot garage is koud van binne. Sy verbeel haar dit ruik na die lusernbaie destyds in die stoor op tannie Ousus-hulle se plaas.

Die ambulansbestuurder is in sy pajamas waarop hy ’n jas aangetrek het. Hy is deur die slaap en nie baie vriendelik nie. Vir siek mense kan hulle hom laat uitkom in die nag, maar hierdie vreemde vrou se versoek is malligheid.

Die deur van die ambulans kraak toe die bestuurder dit oopmaak. Deur die hospitaalkombersie wat vir pasiënte gereserveer word, steek twee skerp kniekoppe. Ma-Kinnie lê met haar hand in haar mond gedruk; 'n maer vrou met die oë van 'n kind wat op iets vreeslik betrap word.

“Los ons,” sê sy toe Elena wil nader kom.

Sy is kortaf teenoor die vrou, ontereg, maar sy verkwalik haar oor sy nader aan haar ma gekom het as wat sy self ooit nog kon.

“Bring net vir haar 'n rolstoel en help my dat ons haar kan uittel. En neem ons na 'n plek waar ons die nag kan oorbly. Alleen.”

Besitlik, so voel sy oor hierdie mens wat sy teruggekry het – wat sy gekry het.

Haar ma bied nie weerstand nie. Sy laat hulle begaan toe hulle haar met die rolstoel teen die loopvlak by een van die Albatros-woonstelle opstoot. Haar oogholtes is blou, die kleur van die kombersie wat om haar lyf gedraai is.

Ten spyte van die klagtes en siektes van al die jare – werklik of gewaan – het sy 'n verbetering gehad wat nooit verflou het nie. Nou, vir die eerste keer vandat sy haar ma ken, is daar iets van 'n kapitulasie in haar houding.

I can't keep this up forever! het die baron geroep.

Haar mond wat in die koue van die amper-winter 'n perserige kleur is, maak bewerig oop teen die rand van die teekoppie; die onderlip is wit toe sy dit teen die rand van die porselein druk.

Van diep binne haar, van jare ver, kom 'n suggie op. Sukkelende woorde. Stukke stiltes. Gebreekte klankte.

Sy luister; hoor uit haar ma se eie mond brokke van dit wat sy vir haarself uitgewerk het oor die afgelope tyd. Dit wat sy vantevore moes raakhoor, maar nie kon nie: die vriendelike susters, die medisyne, die kombers wat toegetrek word oor die skraal dogtertjie. Die breipenne. Die sagte hand van 'n dokter.

“Ma? Mamma?”

Haar stem is hees. Sy hoor die vrees in haar eie keel. Onthou dit wat Elena met die wegkyk-oë begin sê het en nie wou klaarmaak nie.

“Wat nóg?”

Haar ma kyk na haar of sy haar nie herken nie, of die laaste krag wat sy gehad het, uit haar uitgegaan het. Die lyf in die stoel skrompel ineen; word die helfte van die figuurtjie wat agter in die ambulans gelê het. 'n Klein dogtertjie met 'n vuurwarm pen in haar oortrom, in 'n hoë Kaapse hospitaalbed.

'n Kind aan die begin van puberteit, met die herinneringe aan 'n sinkhuis en 'n pa en 'n oom Bokkie. 'n Meisietjie met groot swart oë; 'n skraal lyfie, maar reeds goed aan die ontwikkel. Ontvanklik vir die aandag en die liefde van iemand wat beter vir haar sal sorg as enigiemand ooit.

Sy leun vorentoe. Haar ma sê iets, maar sy kan nie hoor nie. Sy skuif nog nader sodat sy ook haar lippe kan lees.

Haar een arm het skuins teen die stoel geval, die teekoppie kantel in die piering in haar ander hand sodat sy dit aanvat en op die tafeltjie langs haar ma neersit.

Dit wat haar ma, wat Hannatjie beleef, sien sy op haar gesig eerder as dat sy haar presiese woorde kan hoor – 'n kind wat in 'n skaars-fluistering sê: “ . . . maar hy, hý het óók . . . ”

Sy sien hoe die laken oor die twaalfjarige kind afgetrek word in die laatmiddag van 'n wit hospitaal; hoe hy eers voel oor die skraal arms, oor haar kop. Oor die halfryp borsies. Hoe hy vee en streel. Saggies eers. Hoe sy hand afbeweeg. Verder. Verder. Teen haar maag, teen die heupe wat effens begin sprei.

Sy hoor 'n geluidjie, sien hoe sy krimp, hierdie Hanna-Kinnetjie soos die man in die wit jas haar liefderik noem. Krimp onder die tweespalt van gehê te wil wees, te wil behoort, en die wete dat ook hierdie omgee meer vra as wat dit gee.

Die ou vrou in die stoel sit regopper. Sy het die blinding weer om haar togetrek. Die skerm waaragter sy wegkruip met haar smagting na aandag.

Aan haar gesig, aan die styfheid, kan sy sien hoe haar ma hóm weer opbou tot die god in haar gedagtes. Hoe sy vergeet. Voorgee-vergeet.

Dis in sý hande dat sy haar teruggee; by wie haar troos sal bly. Omdat daar niks anders of beter ooit was nie.

Om hulle skiet 'n ry dinamietkerse donderend af in die nag sodat 'n stuk uit die berg losruk.

It wasn't just a story, was it? Dis die rooikop-dogtertjie Sally, wat die Duitse baron eerste begryp het. Maar dis haar pa se stem van daardie middag by die koshuis wat uit dieptes na haar terugkaats: *nou jy . . .*

Sy steek haar arms onder die benerige lyf in, tel haar op, hou haar vas teen haar lyf, hierdie kind-vrou wat haar ma is. Om haar weg te neem van die vallende rotse en die afgrond; te dra oor 'n pad wat nog lank is. En steil.

Vér van 'n finale skoon teerlaag.

Lys van woordverklarings.

Arrestor bed – gruisge vulde vangput waarin weghardlopende vragmotors teen 'n afdraend gestuit kan word.

Abutment – die landhoof van 'n brug, d.w.s. waar die brug by die wal van die rivier aansluit.

Base course – kroonlaag, m.a.w. die laaste laag voordat die teer opkom – die “kroon” van die lae.

Bidim – 'n geo-tekstielmateriaal wat ondergronds gebruik word om te keer dat fyn materiaal tussen growwe materiaal inbeweeg en sodoende dreinasie kanale verstop.

Bitumen – 'n byproduk van ruolie wat vir die “teer” van paaie gebruik word.

Blaster – die persoon in beheer van skietwerke.

Bulldozer – kruiptrekker.

Caisson – 'n hol struktuur wat in water gebou word waar die werkers binne in die holte werk terwyl die mure die water uithou.

Camber – die dwarsval of ronding van die pad.

Caterpillar – handelsnaam van 'n maatskappy wat konstruksiemasjiene bou - verskeie masjiene dra dus die naam “Caterpillar.”

Catrock – handelsnaam van 'n produk waarmee rotse deur 'n chemiese proses van uitsetting gekraak word om sodoene makliker verwyder te word.

Chips – gebreekte klipgruis.

Cones – keëls wat op die pad gebruik word om verkeer te reguleer.

Crusher – klipbreker – meganiese opset wat klip maal om fyner gruis te kry.

Cutting edge – verharde staalgedeelte aan 'n lem om die snywerk in die materiaal te doen en sodoende te keer dat die lem self wegslyt.

Detonator – dit wat die plofstof afsit – slagdoppie.

Foden – handelsnaam vir verskeie grootte vragmotors van 'n sekere era.

Flodder – sand, sement en bitumen gemeng om 'n pasta te vorm waarmee die padoppervlakte finaal geseël word.

Garnisher order – 'n aftrekking van iemand se salaris deur 'n regsproses goedgekeur.

Goodfor – 'n "bewys" dat 'n persoon vir 'n sekere bedrag nog kan koop of ruil.

Grader – padskraper – masjien waarmee paaie geskraap en gelykgemaak word, oftewel waarmee die pad se hoogtes mooi gelyk afgewerk word.

Culvert – 'n struktuur onderdeur die pad waardeur water kan vloei, m.a.w. 'n klein bruggie of 'n pyp.

D-8 – 'n kruiptrekker.

Garden Denver-kompressor – Garden Denver is die handelsnaam; 'n kompressor is 'n masjien wat saamgeperste lug verskaf om masjiene wat met lugdruk werk aan te dryf.

Grondkoker – noemnaam vir 'n tegriese persoon wat verantwoordelik is vir die toetsing van padboumateriale (baie van die toetse behels onder andere die verwarming van of die uitdroog van materialemonsters in oonde).

Jackhammer – die lugdrukboormasjien waarmee gate in rots geboor word.

Jaws – die staalkake van die klipbreker. Hulle breek groter rotse op deurdat die opening tussen hulle meganies groter en klein word soos wat die klipbreker werk.

Hardboard-huis – van harde bord of "masonite"(handelsnaam) gebou.

Kroonlaag – boonste laag materiaal waarmee die kompaksie van diep ad gebou word voordat die teer opgesit word.

Latex-teer – bitumen met 'n latex (rubber) bymiddel.

Loader – masjien wat grond opskep om op 'n trok te laai; 'n laaigraaf.

Nivelleerinstrumente – opmeetinstrumente om ko-ordinate, hoogtes en mates mee te bepaal.

Op die bleik lê – om jou wit wasgoed in die son te laat droog word.

Operate – om 'n masjien te bestuur of te beheer.

Order – opdrag of bestelling.

Panelite – 'n kunsveselmateriaal soortgelyk aan melanamien.

Pelets – die houtraamwerk waarop items geplaas word sodat dit met 'n vurkhyser opgetel kan word.

Primer – die eerste laag bitumen wat op die kroonlaag gespuut word om as kleefmiddel vir die daaropvolgende lae te dien.

Premix – Bitumen en gebreekte klip wat vooraf gemeng word en dan as 'n seëllaag op die pad aangewend word.

Resident engineer/RE – die ingenieur wat aan die hoof van 'n konstruksie-opset staan.

Slurry – flodder.

Subbase – stutlaag – die laag net onder die kroonlaag, m.a.w. wat die kroonlaag “stut” en dit 'n goeie en sterk onderbou gee.

Tachograph – 'n instrument wat die afstand afgelê en spoed van 'n voertuig op 'n tydkaart vaslê om die gebruik van voertuie te meet.

Transporter – 'n vervoerwa met 'n plat oprybare bak waarop swaar masjiene vervoer word.

Vibrograph – 'n instrument wat enjinspoed op 'n tydkaart vaslê om die gebruik van masjiene te meet.

Waste – afval-tekstiel wat in 'n werkswinkel gebruik word as skoonmaakmateriaal.

Wind row – die oortollige materiaal wat 'n padskraaper op die kant van 'n pad los terwyl die skraapproses aan die gang is.

Bronnelys (Primêr).

Ek bedank graag die volgende mense wat tegniese inligting oor die bou van paaie verskaf het:

Mnr. John de Kock – Siviele ingenieur.

Mnr. Barry Dumas – Materiale tegnikus (grondkoker).

Dr. Bertie du Plessis – Seun van padinspekteur.

Mnr. Steve Fanner – Siviele ingenieur.

Mnr. Len Fourie – Siviele ingenieur.

Mnr. L. Groenewald – Materiale tegnikus (grondkoker).

Mnr. Alfred Julyan – Brugbouer.

Mnr. J. Kirchner – Werkevoorman.

Mnr. Bertie Kirsten – Hoofpaaieklerk.

Mnr. Anton Kitching – Seun van paaieklerk.

Mnr. Eddie Lotz – Padinspekteur.

Mnr. Kowie Rossouw – Padskraperoperator.

Mnr. Pieter Rossouw – Hoofpaaieklerk.

Mnr. Frits Schwabe – Siviele ingenieur.

Mnr. Danie Theron – Meganiese ingenieur.

Mnr. Jan Westraadt – Laaigraafoperator, Padskraperoperator,
Hoofkampvoorman.

Bronnelys (Sekondêr).

American
Psychiatric
Association.

1994. *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, 4th Edition (DSM-IV)*. Washington D.C.: American Psychiatric Association.

Andreasen, N.C.
& Black, D.W.

2001. *Introductory Textbook of Psychiatry, 3rd Edition*. Washington D.C.: Psychiatric Publishing Incorporated.

Albom, M.

1997. *Tuesdays with Morrie*. USA: Doubleday.

Bordewijk, F.

1939. *Karakter*. 's Gravenhage: Nijh & Van Ditmar.

Burman, J.

1963. *So High the Road*. Kaapstad: Human & Rousseau.

Cooke, T.

2006. *Tradouwspas*. Ongepubliseerde artikel.

Cussons, S.

1971. *Plektrum*. Kaapstad: Tafelberg Uitgewers Bpk.

Estés, C. P.

1992. *Women Who Run with the Wolves*. Groot Brittanje: Cox & Wyman Ltd.

Floor, B.C.

1984. *Die geskiedenis van die nasionale paaie in S.A.* Kaapstad: CTP Boekdrukkers.

Frankl, V.E.

2004. *Man's Search for Meaning*. Londen: Rider, an imprint of Ebury Press, Random House.

Frankl, V.E.

1971. *The Will to Meaning*. Londen: Souvenir Press.

Gilliam, T.
(regisseur)

1989. Film: *The Adventures of Baron Munchausen*.

Jaffe, J.
& Peterson, R.
& Hodgson, R.

1980. *Addictions*. Holland: Multimedia Publications.

- Kayzer, W. 2004. *De waarnemer*. Amsterdam: Uitgeverij Balans.
- Krige, U. 1973: 'n Keur uit sy gedigte. Pretoria: J.L. van Schaik Bpk.
- Leigh, M. 1984. *Toergids vir S.A.* Kaapstad: Struik.
- Louw, N.P. v W. 1947. *Die dieper reg*. Kaapstad: Nasionale Boekhandel Bpk.
- Malherbe, D.F. 1947. 1954. *Uitgesoekte gedigte*. Kaapstad: Nasionale Boekhandel Bpk.
- Map Studio's. 2000. *Free Without There Adventure Guide*. Kaapstad: Cornelis Struik House.
- Markopoulis, Y. S.J. *Hyperion*.
- Mossop, E.E. S.J. *Old Cape Highways*. Cape Town: Maskew Miller, Ltd.
- Pleysier, L. 1998. *Wit is altijd schoon*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Reader's Digest. 1978. *Illustrated Guide to places to visit in South Africa*. The Reader's Digest Association, S.A. (PTY) Ltd. (This edition was specifically chosen because the novel spans the years 1951 – 1980).
- Ross, G. 2002. *The Romance of Cape Mountain Passes*. Cape Town: ABC Press.
- Sadock, B. J. & Sadock, V.A. 2003. *Kaplan and Sadock's Synopsis of Psychiatry, 9th Edition*. Philadelphia: Lippincott, Williams & Wilkins.
- Sangiro. 1964. *En die Oranje vloei verby*. Johannesburg: Afrikaanse Pers Boekhandel.
- Schlink, B. 2003. *The Reader*. Londen: Phoenix, an imprint of Orion Books Ltd.
- Smuts, D. en Albert, P. 1988. *Die vergete grootpad*. S.A: The Gallery Press (Edms.) Bpk.
- Strauss J. (redakteur). 2005. *Laerskool Kakamas Eeufees-gedenkalbum*. Kakamas: Trans Oranje Drukkers.
- Swart, V. 2006. *Vreemde Landskap – album: Horisontaal*. Rhythm Records.

Wêreldgesondheids=
organisasie.

1992. *International Classification of Diseases, 10th Revision (ICD-10); The ICD 10 Classification for Mental and Behavioural Disorders: Diagnostic Criteria for Research*. Geneva: World Health Organisation.

<http://www.capegateway.gov.za/eng/pubs/news/2006jul/139720>
New Development at Conradie Hospital Site

http://www.allsands.com/Health/Diseases/munchausensyindr_xda_gn.htm

University of Cape Town